

Lidé města

1 / 1999

Revue pro etnologii, antropologii
a etologii komunikace

Studie

- 3 **K problematice hry: příklad pubertální třídy**
/ On the Problem of Game - Example of a Teen-age Class *Miloš Kučera*
- 29 **Důsledky rozdělení Československa na život obyvatelstva moravsko-slovenského pomezí** / Impact of Czechoslovakia's Division on Life in Border Area *Magdaléna Rychlíková*
- 67 **Rakousko-Uhersko, Rakousko, Němci a Německo v Peroutkově Přítomnosti I (do příchodu nacistů k moci v Německu roku 1933)**
Austro-Hungarian Empire, Austria, Germans and Germany in Peroutka's Přítomnost I. *Blanka Soukupová*
- 104 **Mulové v tradici a víře romské elity** / "Mulos" in the tradition and belief of romany elite *Lucie Kvízová*

Dokumenty doby

- 115 **Podíl odpovědnosti generace** / Responsibility Share of generation
Zdeněk Pinc
- 126 **Umělci proti Eiffelově věži** / Artists against Eiffel tower *Jiří Kraus*

Materiály

- 128 **Téma dopisu v naivní poezii dospívajících dívek** / The Theme of Letter in Naive Poetry of Teen-age Girls *Dana Bittnerová*
- 137 **Strava - projev kulturní identity řecké skupiny v Praze** / Food as a sign of cultural identity of the greek community in Prague *Klára Čermáková*

Výzkumy

- 143 **Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol** / Research of ethnic intolerance of basic school students (13-14 years old) *Mirjam Moravcová*
- 150 **Longitudinální výzkum Pražské skupiny školní etnografie**
/ Longitudinal research of Prague's group of school ethnography *Miroslav Rendl*

Zprávy

- a. Zprávy osobní
- 157 **Soně Švecové k 70. narozeninám (3. 3. 1929)** *Josef Kandert*
- b. Zprávy z konferencí
- 158 **Kultura jako ekonomický faktor**, 6. Ekonomické fórum evropských regionů, Výmar, 3. - 4. května 1999 *J. Kadeřábková*
- c. Zprávy z muzeí
- 161 **Výstavy Národního muzea v Lobkovickém paláci v Praze v roce 1998** *Hedvika Novotná a Vladislava Barhoňová*
- 171 **Výstava „Vrba a velikonoce“ v Okresním muzeu v Lounech**
Luďvík Skružný
- 173 **„Podoby svatých na keramice“ - Výstava ze sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci** *Miloslava Hošková*
- 174 Recenze
- 188 Bibliografie

Časopis Lidé města, revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace vstupuje v život na samém konci druhého tisíciletí. Zahajuje svou práci v době, kdy evropský kontinent prochází zásadními společenskými změnami, kdy političtí představitelé jednotlivých států zvažují novou koncepci soužití suverénních státních útvarů v Evropě a kdy také politické elity České republiky jsou spjaty s tímto procesem. Uznávanou politickou a etickou normou dneška se stala zásada svrchovanosti, rovnoprávnosti a rovnocennosti světových – tedy evropských i mimoevropských – národů, národností, etnických skupin a občanských společností. Na těchto názorových východiscích buduje redakce myšlenkový kontext časopisu. Ke své práci přistupuje tedy z pozice neodlučitelnosti a trojjedinosti faktu rovnocennosti, rovnoprávnosti a svrchovanosti lidských kultur a lidských společností.

V revue Lidé města vytváříme prostor pro tvůrčí studium etnických, sociálních a kulturních procesů a problémů s těmito procesy svázaných. Vycházíme z přesvědčení, že etnické, sociální i kulturní procesy nutno sledovat z pohledu různých vědních disciplín. V mezioborovosti – interdisciplinarity spatřujeme významnou cestu jak ke kontextuální deskripci společenských a kulturních jevů, tak k postižení jejich podstaty a příčinných souvislostí jejich existence. I když hlavní prostor na stránkách časopisu má být věnován analýzám a materiálům etnologické, sociálně a kulturně antropologické povahy, důležité místo zaujmou studie i doklady filozofické, historické, sociologické a sociolingvistické. Redakční rada předkládá odborné veřejnosti revue Lidé města s vědomím, že v českém jazykovém prostředí dosud chybí mezioborově koncipovaný vědecký časopis, který by prezentoval tyto problémy dneška – ať již nahlížené v souvislostech současnosti nebo v souvislostech k dnešku promlouvající minulosti.

Ve vstupním záměru soustředíme pozornost na městskou společnost, na vztahy a dotyky městské a venkovské populace, tedy příslušníků městských a venkovských komunit. Vycházíme z poznání, že v euroamerickém kulturním prostoru se po celé 20. století počet a význam obyvatelstva měst stále zvyšoval. Městské obyvatelstvo vytvořilo hybnou sílu moderní společnosti a rozhodující sílu společnosti postmoderní. Ono také určovalo a určuje hlavní trendy společenského i kul-

turního vývoje, ono vytvářelo a vytváří nové myšlenkové koncepce, vstřebávalo a vstřebává nadnárodní kulturní proudy. Ve společnosti města se odehrávají rozhodující kulturní střety, krystalizuje proměna sociálních struktur obyvatelstva, realizuje se základní komunikace i dialog elit a mas. Město bylo a je kulturním a společenským kotlem, tvořivým prostředím styku tradičních a nových kulturních hodnot. Ono také pomáhalo a pomáhá formovat novou tvářnost regionů. V přítomnosti dneška České republiky a Evropy se pak právě město stalo rozhodujícím prostorem mezikulturního kontaktu a střetu.

Předmětem našeho zájmu, který chceme prezentovat na stránkách revue Lidé města, je městská společnost. V rámci města a vazeb město–venkov se zajímáme rovnocenně o všechny sociální vrstvy, společenské a názorové skupiny. Stejně tak zohledňujeme všechny etnické komunity žijící ve městě a jeho příměstích. Přijímáme je v jejich svébytnosti, identitě, vzájemném dialogu a komunikaci. V rámci našich specifických vědeckých zájmů se ovšem orientujeme především na problémy dotýkající se každodennosti, tedy způsobu života, sdílené i (alternativní) produkované kultury, myšlení a postojů.

I když revue záměrně otevíráme širší prostorové orientaci zájmů, prvořadě chceme zohledňovat problematiku českého jazykového prostředí a prostoru České republiky. Prezentaci problémů, které se dotýkají obyvatelstva České republiky a českých rodilých mluvčích (i pokud žijí mimo území republiky), považujeme za vysoce důležitý úkol. Jeho naplňování chápeme jako svůj díl zodpovědnosti za společnost České republiky, svůj díl povinnosti ke společnosti evropské a svůj závazek kořenům, z nichž jsme vyšli.

Revue Lidé města bude standardně obsahovat pět oddílů: oddíl studií – který bude prezentovat teoretické práce a původní analýzy aktuálních problémů, oddíl materiálů – který bude uvádět výsledky výzkumů, oddíl zpráv – který bude informovat o činnosti muzeí a vědeckých týmů, o konferencích, výstavách, o vědeckých osobnostech, oddíl recenzí a oddíl anotací s aktuálním zpravodajstvím o knižní a časopisecké produkci k tématu města a mezikulturních vztahů. Opakovaně však budou zařazovány i další oddíly: oddíl filozofická zamyšlení, oddíl dokumenty doby – který bude zaznamenávat reálnou paměť na konkrétní dobová fakta a události a oddíl výzkumy – který bude seznamovat s prací na probíhajících vědeckých programech.

Orientací na město a zásadou mezioborovosti odlišujeme revue Lidé města od ostatních etnologických časopisů vydávaných v České republice. Tímto časopisem současně zaplňujeme dosud prázdný prostor ponechaný prezentaci důležitého vědeckého zájmu dneška.

Mirjam Moravcová

K problematice hry: příklad pubertální třídy

Miloš Kučera

Úvod

Předložený text se skládá ze dvou částí. V té první naznačuji některé otázky teorie hry, vycházejí přitom zejména z Caillosova systému; v druhé se k nim vyjadřuji s použitím speciálního empirického materiálu – ten uvádím již zaměřeně k otázkám hry, a tedy nesamostatně a vlastně neúplně.

Tímto materiálem jsou údaje o životě jedné školní třídy (5. a 6. ročník), kterou jsem znal a zkoumal; pro kontrolu používám znalosti jiných tříd a her, pocházejících z prací studentů psychologie na semináři *Herní folklór školních dětí*, který vedeme s kolegy M. Klusákem a M. Rendlem.¹

I. Obecné úvahy o hře

Literární kontext, hlavní odborné reference

Zájem o hru je poměrně stálý: myslím zájem čist o ní, dovídat se. Nedávnou výjimečnou událostí je překlad Cailloisovy knihy *Hry a lidé* (*Les jeux et les hommes*) s podtitulem *Maska a závrať* (*Le masque et le vertige*); o této práci se u nás vědělo desítky let, nicméně publikována byla loni, v nakladatelství studia Ypsilon.

¹ Tato „má“ třída se objevila v textech jako Lásky v jedenácti a dvanácti (*Pedagogika*, 1994, č. 4, s. 68–76) a Poznámka o dětské kultuře (*Studia Paedagogica*, 1995, č. 13, K jubileu Z. Heluse, s. 48–51). Ze studentských seminárních prací (k dispozici na katedře pedagogické a školní psychologie Pedagogické fakulty UK) míním zejména autorky: H. Bínovou–M. Dorčákovou, S. Ezrovou–A. Vavrušovou, P. Haasovou, J. Krejčí, J. Kučerovou–S. Sigmundovou, O. Míkšička, L. Novotnou–R. Ptáčka, J. Pávkovou–I. Smetáčkovou, H. Šimkovou–G. Žáčkovou.

Překladařka N. Vangeli v předmluvě připomíná české vydání Huizingova díla *Homo ludens: O původu kultury ve hře* (1971), knihy, právě na niž Caillois odpovídal; také *Hru jako symbol světa* od Eugena Finka (česky 1993), byť je Fink orientován poněkud jinak. Každopádně má český čtenář k dispozici nepominutelné, klasické práce k problému hry.

Neboť hra je reálně **problémem**, i když pro prvotní zájem publika vystupuje jako něco bezproblémového, přirozeně přitažlivého a nezpochybnitelně dobrého: pak ovšem hrozí idealizace a sentimentalizace pojmu hry, podobně jako třeba *tvořivosti* v podobných souvislostech nebo pojmu *rodiny* v souvislostech jiných.

Možná je tato až nešťastná popularita pojmu hry dána její často uváděnou opozicí k práci, k tomu nudnému a pravidelnému „hákování“, a vůbec ke světu nutnosti a starosti, z něhož se zdají být vyňata radostná, svobodná, nesmyslná „zaměstnání“ dětí a mláďat, případně i jejich pokračování v mániích umělců, vědců, sportovců, velkých vojáčků, policajtů a zlodějů atp. Je ale protiklad tak jednoduchý?

Caillois i Huizinga jsou pro pojem hry jako problém velmi pouční především ve dvou intelektuálních oblastech: jednou je citlivost na civilizační posuny, artikulovatelné v termínech hry; druhou je řada zajímavých teoretických a metodologických otázek sociálního výzkumu.

Principy hry jako kritéria civilizace

Huizinga a Caillois jsou samozřejmě hrou uchváteni. Holandský historik chtěl ukázat, že kultura, resp. civilizace pochází právě ze hry, jak je „hrána“. Idealizuje si hru? Ale píše on vlastně o ní, nebo se spíše obdivuje určitému, vybranému stylu kultury, charakterizovanému aristokratickým *fair play*? Huizingovi totiž nevádí jen údajná ztráta hravosti ve střízlivém 19. století (vzniklo tam ale dost strojků a hraček, řekl bych), racionalismus a utilitarismus, proti kterému se zvedl stejně se svou apologií **daru** ve Francii Marcel Mauss.²

Huizinga ostatně Mausse cituje – jenže píše desítku let po něm, a léká ho už i něco jiného. Nejen úbytek hravosti, ale i její nárůst: jenže té nepravé, falešné, zkreslující jemu tak drahý jev a pojem. Autor tuto faleš souhrnně

² Civilizační nostalgie obou těchto autorů je namířena stejně, oba dokonce obdivují totožné „etnografické“ instituce: Malinowskiho kula a Boasův potlač, jejichž povznášejší a přitom organizační efekt vyplývá z doslovného mrhání majetkem a silami. (Viz Mauss, M.: *Essai sur le don: Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*. – In: Mauss, M.: *Sociologie et anthropologie*, Paris, Presses Universitaires de France 1989, s. 145–279; eseje původně z let 1923–1924.)

označuje za *puerilismus*, za hraní řeklo by se *pubertáků* či *pubošů* (o kterých budeme psát později) a *adošů*, které se jako styl rozšiřuje.

Znějí Huizingovi, tomu milovníku kurtoazie a renesance, přes humna bubny masek, o nichž psal jeho vzor Leo Frobenius? Afrika v Německu třicátých let? Ano, ale ne ta autentická. Na primitiva (v etnografickém slova smyslu) si může hrát jen primitiv (v pejorativním slova smyslu), velcí lidé nezralí či jejich upadající civilizace. Hra nesmí zrušit dosažená pravidla hry, ta společenská, kam patří morálka: např. snášet, že jsem hračka bohů, ale sám brát ostatní vážně.

Roger Caillois reaguje na Huizingovy otázky a na odpovědi, které mezi tím dal vývoj, asi o dvacet let později. Je klidnější po tom, co katastrofa už proběhla? Má rozhodně vypracovanější systém analýzy (a tedy i předpokladů pro posuzování), který musíme nejprve popsat.

Zatímco Huizinga se zajímal hlavně o soutěž či soupeření (*agón*) jako princip hry, uvádí Caillois další tři kategorie o stejné váze: *alea* (štěstí, náhoda, viz hazardní hry); *mimikry* (maska, mimésis, role, předstírání; viz karneval nebo divadlo, či dětské hraní si „na“); *ilinx* či *vertigo* (závrat, ale i její překonávání; viz např. horozelectví, lyžování, nebo pasivní tobogany). Tyto čtyři pojmy jsou ještě doplněny o stupnici *paidia* vs. *ludus*: první pól značí živelnost, spontánnost (např. děti přebíhající vyvrácený strom), druhý ztížení věcí pravidly a „socializaci“ hry (např. soutěž na kladině před jary).

Není naším tématem zde hodnotit, ale Cailloisův systém je díky své úspornosti nesmírně elegantní: pouhé čtyři pojmy a jedna stupnice dovolí operovat v rozmanitých souvislostech. Jednak směrem do kombinací, tedy pohybem konkretizujícím; některá spojení jsou přitom nepřipustná, logicky se vylučující, např. spojení soutěže s jejím respektováním řádu nejde dohromady se závratí jako otupěním a vášní.

Tento příklad, resp. charakterizace kategorií či principů v něm (*respektování řádu, otupění*) současně naznačuje možnosti pohybu spíše abstrahujícího, do obecnějších antropologických postojů. Caillois totiž v pojmech *agón*, *alea*, *mimikry* a *ilinx* konstruuje vlastně matici³, kde podle dimenze řádků a dimenze sloupců k sobě patří dvě a dvě herní kategorie.

³ Do této matice dotahuje Cailloisovu klasifikaci Jean Cazaneuve v hesle Jeu. Jde o skvělé heslo z francouzské *Encyclopaedia Universalis*, na němž se podílel citovaný autor pro partii Hra ve společnosti, dále Géza de Rohan-Csermak pro část Etnologie hry, Joëlle Payen et George Thinès o Hře zvířat, slavný Jean Château o Dětské hře a Jacques Ehrmann pro otázku Hra a racionalita.

Jde o to změnit vnější svět, okolí nebo naopak jen vlastní vědomí; dále být přitom aktivní nebo pasivní. Když narýsuji hřiště na soutěž podle pravidel, vyčleňuji nový kontext ve svém světě, v okolí, v němž chci být aktivní, zvítězit – jako v tenise, fotbale atd. (agón); když se v něm, jako u rulety, svěřuji osudu, jsem pasivní (alea; pasivnost je zde ovšem relativní); jestliže nevytvářím nový, jiný kontext se svými pravidly, pak se sám dělám jiným, a to buď aktivně, když představuji někoho jiného, předstírám (mimikry), nebo pasivně, když si způsobuji ne posun v ukazované roli, ale ve vědomí, uvnitř vnímání (ilinx, vertigo).

Tyto zobecňující charakteristiky autorovi dovolují přecházet ze sféry hry v úzkém či pravém slova smyslu do dalších kulturních a civilizačních souvislostí – podobně jako to činil Huizinga, když vlastně mluvil ani ne tak o hře vyčleněné coby zvláštní útvar, jako spíše o hře v různých sociálních útvarech, institucích (v umění, vědě, právu, politice...), o herním duchu jejich, dále společností a období (antika, středověk, renesance aj.), konečně také o hře zfalšované puerilismem.

Z přesahů hry do svého okolí, do společnosti, uvedu redukované pouze to, co se váže na Cailloisův pocit z civilizace. Dosavadní společnosti autor dělí na „společnosti vzruchu“ (*sociétés à tohu-bohu*) a na „společnosti počtu“ (*sociétés à comptabilité*): ty první jsou založeny na typickém spojení masky a závratí (mimikry & ilinx), ty druhé, ty „naše“, na soutěži a náhodě (agón & alea). V těch prvních je pojítkem společná zběsilá transgrese běžných pravidel během svátku, v těch druhých vlastně byrokracie (bývalí šamané a tajné spolky), organizující při určitém vyrovnání šancí celkovou konkurenci a jednotlivé konkursy.

Vidíme, že se rozdíl dost kryje se známou opozicí dionýského vs. apollinského principu. Je přitom otázkou, nakolik je Caillois spravedlivý ke společnosti vzruchu, které hodnotí možná příliš jednostranně a rozhodně přísněji než Huizinga. Ten má nakonec obřady s maskami za cosi podobného našemu Mikulášu: zdůrazňuje v nich údajný herní pocit „jen tak“ či „jen jako“. Cailloise naopak děsí vyústění, spáchaný, dotažený zločin, byť by se provedl herní, rituální formou; zlomení moci božstev představovaných maskami u něj nastává až se zavedením parodie, s klauniádou na božskou adresu – zatímco Huizinga vidí odlehčení už uvnitř ceremoniálu.

Oba autoři by se však asi zhruba shodli na morálním požadavku: se skutečností musím zacházet jako se hrou v tom smyslu, že zachovávám její pravidla (a např. se neberu příliš vážně), a ne se hrou jako se skutečností

(neměla by nahradit můj život, neměl bych se za její, nakonec ne vážné, ne tvrdé podmínky schovat). Jde vlastně o problém hranice hry, zlé musí zůstat uvnitř, dobré jít ven. Jinak dochází u Cailloise k analogii puerilismu, nazývané *zkázou her (la corruption)* či jejich *perverzí*. Empiricky to je názorný, logicky ale hůře uchopitelný jev, neboť k přesahům hry dochází i jindy – a autor před tím nijak nevaruje.

Nejlepší bude vzít si na ukázkou třeba řádku osudů jen jedné kategorie, třeba mimikry (masky) ze souhrnné tabulky (Caillois, s. 75): „*karneval, divadlo, film, kult hvězd*“ zde patří pod rubriku „*kulturních forem zůstávajících na okraji společnosti*“ – jde vlastně o vystupňovanou podobu nám již známé formy *ludus*, provázené někdy až profesionalizací.

V dalším políčku najdeme „*uniformy, obřadní etiketu, reprezentační povolání*“ – ty spadají pod „*institucionalizované formy integrované do života společnosti*“: zde už jde spíše o pouhé herní principy, huizingovsky aplikované v non – herních oblastech (jak jsme to ostatně částečně viděli v Cailloisově charakteristice společností vzruchu vs. propočtu). Uniformu samu řadí Caillois k tzv. znovuzrození (*résurgences*) archaických forem v moderním světě: je to podoba masky, ale prospěšná a pacifikující – nezakrytá tvář zde veřejně slouží byrokratické autoritě, zákonu.

Ve třetím políčku nacházíme konečně zkorumpování masky: jako „*odcizení*“ a „*rozdvojení osobnosti*“, víra v převlek, který je převzat od někoho jiného – maska zde nezůstává omezena na výjimečnou situaci, slavnostní představení, ale nahrazuje identitu.

Uvedme pro ilustraci ještě další perverze hry: „*násilí, touha po moci, úskočnost*“ (agón v životě, neomezený na pole hry), „*pověřivost, astrologie*“ (pervertovaná alea), „*alkoholismus a drogy*“ (pro vertigo). To jsou případy, kdy hra nebrání svou hranicí zaplavení života některým z kategorií; současně má přitom zřejmě docházet i k popření ducha těchto herních druhů: např. k soutěživé hře nepatří násilí bez pravidel, úskočnost je zde limitována nebo naopak integrována jako herní princip (tedy opět pod kontrolou) atd.

Čeho se tedy Caillois vlastně obává, perverze všech druhů (kategorií) her nebo už Huizingou naznačovaného návratu archaické, civilizací překonané formy? (Tou bylo pro francouzského badatele, jak si vzpomeneme, spojení masky se závratí.) Soustavnější vyjádření jsem v textu nenašel: na poslední straně pak asi následující obavu. Fascinace maskou a závratí je věčná a může se objevit i po ustavení byrokratické regulace, naroubována na ni:

jako perverzní boj, soutěž o tuto moc a závrať z ní (je tedy třeba vždy parodujícího odstupu, ironie vzhledem k autoritě nějakých bohů).

Jak by Caillois asi viděl fungování herních principů po dalších čtyřiceti letech vývoje civilizace? Heuristická plodnost podobné aplikace na současnost je zjevná. (Viz např. „kult hvězdy“, poměrně nevinný kulturní parametr – je stále ještě zařaditelný do autorovy rubriky „kulturních forem na okraji společenských mechanismů“? Tolik soutěžíme v napodobování stínů, až začínáme věřit, že jsme hologramy.) Ne, že by se rozbory civilizace v termínech hry nevyskytovaly. Bez využití Cailloise provádí u nás varovné analýzy „planetární hry“ filosof Karel Kosík; s Cailloisovými kategoriemi, ale implicitně vlastně kriticky, zachází v rozborech současné komunikace obecně, jako takové např. J. Baudrillard.⁴

Druhý bod. Vyšli jsme z toho, že hra je ve své podstatě něčím pozitivním, protože svobodným a osvobozujícím v několikerém slova smyslu. Došli jsme k tomu, že aby takovou mohla být, musí se hráči disciplinovat a přísně rozlišovat mezi hřištěm a okolím: pokud se k okolí lze chovat jako k fikci, tak pouze z pozice fairplay vůči spoluhráči a odstupu vůči sobě. Princip hry se tak jeví spíše vystupňováním sebekontroly a společenské morálky než jejím uvolněním.

Klasické otázky teorie hry

Tyto otázky by šlo shrnout pod rubriky: definice hry; klasifikace her; interpretace her, tj. výklad zejména původu nebo důvodu hraní.⁵ Otázkou klasifikace se zde příliš zabývat nebudeme: řešení, které pro ni Caillois navrhl, spočívá v oněch čtyřech kategoriích (*agón*, *alea*, *mimikry*, *ilinx*) se stupnicí *paidia* – *ludus* a v možnostech jejich kombinace.

V definici hry není mezi Cailloisem a jeho předchůdcem Huizingou podstatných rozdílů, jsou jedné orientace. U Cailloise je tedy hra 1. *svobodná* (zábavná v plném slova smyslu), 2. *vydělená z každodenního života* (vzpomeňme na žádoucí hranici), 3. *nejistá co do výsledku*, 4. *neproduktivní* (ale cirkulují zde majetky, což autorovi dovolí začlenit hazardní hry), 5. *podřízená svým pravidlům* (ostatní přestávají platit), 6. *fiktivní* (dojem neskutecnosti, „jako“). („Pravidlovost“ a fiktivnost se přitom mají vylučovat.)

⁴ Baudrillard, Jean: *O svádění*. Olomouc, Votobia; viz zejména kapitulu Vášň k pravidlu.

⁵ Tento výklad pak někdy bývá nazýván *teorií hry* v úzkém slova smyslu, zejména tehdy, když jde o důvod jako funkci – pak má hra např. sloužit k procvičování těch nejstarších fylogenetických dovedností (teorie rudimentární či rekapitulační), k načerpání sil (teorie regenerační), k přípravě na dospělé činnosti (teorie edukativní) apod.

Huizinga i Caillois považují svou orientaci v definici hry za spíše **formální**, pojmově imanentní – hra relativně bez obsahu či tématu pak nežadá korelaci s nějakým vnějším hlediskem, tj. se smyslem, cílem, funkcí: ničemu neslouží. Tedy ona je synchronizována se společností (viz civilizační úvahy autorů) i s vývojem jedince, ale tato závislost, komplementarita či interdependence musí vyplynout až díky deskriptivnímu, opět formálnímu postoji. (Moje reformulace problému samostatnosti hry vs. jejích nepopiratelných vztahů ke svému „okolí“.)

Z této pozice kritizuje Caillois některé pedagogickopsychologické **teorie a klasifikace**, kde často chybí hry hazardní a vertigonální, protože jsou považovány za výchovně nepřínosné; tyto klasifikace také často vyjadřují vývojovou hierarchii, která vlastně znevažuje určitý druh her, např. napodobovací, a jiné, např. konstruktivní, vyzvedá. Caillois sám kritizuje práci Jeana Château; i v současnosti pedagogové litují, že kolečka hazardních pogů na sobě nemají vyjmenovaná slova nebo portréty státníků(!).

I při otevřenosti pojmu hry a širokém rejstříku aplikace jejích principů jsou však Huizinga a Caillois často považováni – z jiné strany – za staromódně racionalistické šošáky. J. Ehrmann (v hesle *Jeu*) proti „rationalistům“ staví tzv. globální teorii postmoderních filozofů a jejich předchůdců (Derrida, Axelos, Lyotard, z námi citovaných též Baudrillard a fenomenolog Fink; z antické filosofie Hérakleitos a předsokratici). „Globální“ zde nutně nemusí znamenat makroměřítko planety (jako se hovoří o sociálním či civilizačním trendu světa) nebo kosmu; logicky je rozdíl artikulován spíše v pojmu, který se nám stále vrací – **hranice hry**.

Ehrmann totiž odmítá vyčlenění či ohrazení hry vůči *obyčejnému* či *každodennímu životu* (viz tento bod v Cailloisově i Huizingově definici) a s tím související moralizující úvahu o zkáze či perversi her při zašpinění se o tuto realitu, o okolí; v pozadí má být tradiční, vlastně pozitivistická představa o subjektu, svou hru ovládajícím. Podle Ehrmanna však žádná realita *života* neexistuje bez jazykové a komunikační hry, která by ji jako takovou interpretovala: hraje to samo, hraje se to, svět.

Přínos „globálních“ teorií je **různý**, navíc **různý** v oblasti filozofie hry a v oblasti sociálního výzkumu hry. Takový Baudrillard jde v některých skvělých analýzách bezpochyby za Cailloise (při kritickém použití pojmů, které mu ten první připravil poměrně empirickou indukcí), ale právě to, že popisované procesy komunikace nemají jednoznačné subjekty v osobách nebo institucích, mohou být tyto rozbory pro studium her jako

jistého sociálního jevu pouze inspirativní – neobjevuje se zde např. tendence ke klasifikaci, ale jen ke stále zajímavějšímu či paradoxnějšimu definujícímu vystižení.

E. Fink je zas možná nejhlubší v pochopení (empirické) hry lidí tím, že ji vidí jako symbol světa, který je sám hrou – ale jde o nádherné zdůvodnění mystického postoje, který nás může básnicky zaujmout nebo ne.

Kromě této filozoficko antropologické literatury obsahují ovšem aspekt globální teorie i práce ryze sociologické nebo psychologické, pokud slova hra používají širěji než je obvyklé, vlastně na nejružnější ritualizace a formalizace⁶ sociálního chování a komunikace (podobně jako to činí ještě širěji matematická, tj. obecná teorie her).

V sociálně vědní literatuře je pro to předpoklad už díky dávnému pojmu *role* a modernějším *strategiím*, *skriptům*, *agendám* aj. Kdysi celosvětově populární kniha E. Berneho *Jak si lidé hrají*⁷, rozebírající nikoli hry v úzkém či přísném slova smyslu, ale „vážné“, „životní“ interakce, může být příkladem.

Někdy jsou takové přístupy produktivní. Vezměme si např. alkoholismus, Cailloisem zařazený do perverze vertigonálních her. Na tuto „vážnou“ perverzi s principem závratí by ale bylo možné ještě položit metodologickou průsvitku masky, někdy třeba i náhody a soutěže. (Za určitých podmínek by asi šlo říci, že si pan XY hraje „na alkoholika“.)

Na druhé straně je asi nutné zvažovat herní vs. non-herní postavení opakované, pravidelné události nebo rituálu⁸, jejich reálnosti vs. fiktivnosti (ať už znamenají v konkrétních případech různé věci), způsobu vpisování se do historie komunity, statusu důsledků akce. Ne že by děličí čára byla neprostupná – ale právě kroky „zhernění“ nebo naopak „institucionalizace“ daného chování, např. dotažení jeho výhružnosti a náznaků do konce (a tím i porušení pravidla) vypovídají o posunech v životě komunity. Lze také nalézt koexistenci hry-instituce a hry na tuto instituci, resp. její verzi na nečisto (např. vedle potlače ještě *play-potlatching*).

⁶ Patří k našemu sociálnímu povědomí, že zdůrazňování formy máme za cosi non-autentického a říkáme, že je to *jen hra*. Pokud ale pravidelnost a formálnost nesahají až do jistoty výsledku, není to tak zlé: jinak naopak tvrdíme, že to *není žádná hra*.

⁷ Praha, Svoboda 1970; původně *Games people play: the psychology of human relationships*, New York 1964.

⁸ Rituál může ve zkoumaném prostředí (nikoli v širší kultuře) nakonec proběhnout třeba jen jednou, právě tak jako někdo může napsat za život jen jeden dopis nebo povídku či báseň – a přesto jimi jsou. Třída, o které budu psát, např. popravila symbolicky odcházející spolužačku s obdivuhodnou invencí a přesností gest: ale zcela nenauceně, inspirována svou nenávistí.

V anticipaci druhé, empirické části lze uvést např. *pusu* jako nězaného (v oné napůl kurtoazní školní *lásce*), a v reakci na to spolhry (jako *flaška* či *na fanty*, nebo v práci jedněch studentů *soudce*) právě polibek či jiný, normálně „zakázáný“ akt stane trestem ve středkem paradoxního vykoupení se z nepříznivého losu nebo z vytvořeného zločinu. Jiným prostředkem zhernění bývá použití závodu, soutěže mezi kluky (např. pomocí bodování), pro které odlehčí, zalibizuje sprosté škádlení holek.

V etnologii (etnografii) jako systematizujícím oboru je podle Rohcsermaka (v hesle *Jeu*) rozšířeno ještě přísnější rozdělení než u Caillrespektuje se zde odlišování R. Weisse, kde tradiční hra patří k instryků, zatímco např. divadlo a tanec nikoli (u Cailloise a Huizingy anCailloisova koncepce se zdá být vhodně vyvážena na empirickou a spektivní stranu. Omezení se na několik hlavních pojmů dovoluje vytvářstně akordy mezi druhy her a mezi sociálními institucemi, které se přřezují pod některý herní princip. Naznačme maximálně stručně tuto interdependenci pro společnosti propočtu: samo zdědění vloh nebo rodinnéhzájemí je náhodou, která se překonává v průběhu soutěže, vlastními záslnami; ale stačí to? Neobjevuje se pak víceméně nutně kompenzace pomoc hazardu a sázkového průmyslu? (To je příklad střídání principů *agón* a *alea*.)

Myšlenka o hře jako reakci na svou kulturu a společnost představuje jeden velmi důležitý aspekt či variantu interpretace hry – linii vystižení řekněme její funkce nebo role v komunitě.

Druhá velká linie, linie vnitřního významu hry, který nese její specifická forma, má svůj korelát v úvahách dál jakoby vztahových, vnějších, a sice o genetickém poměru mezi kulturou či civilizací, „vážnou strukturou“ (Caillois, s. 83) a hrami (např. jako problém původu hry). Huizinga vidí hru jako zvláštní druh činnosti a poměru ke světu, který produkuje kulturu a dál v ní působí; jiní autoři vidí ve hrách naopak kulturní rezidua, jejichž původní význam (mýtický, sakrální) byl zapomenut: s *káčou* (*vlkem*), dříve plnou symbolismu, si už hrají jen děti a netuší proč. Ne, že by se dříve věděla nějaká objektivní pravda, ale napětí mezi pohybem a zázračným stáním na místě mohlo být využito poetickým diskursem (v případě *káči* např. v období jejího roztáčení v kostelech řeči o katolické disciplíně, podle Rohana-Csermaka).

Na tom je ale právě vidět, jak i při zapomenutí archaického zdůvodnění může být díky zachované estetické formě, struktuře, významu živý, platný

stně nepokleslý. Míč už nemusí vyjadřovat slunce jako kdysi v sakrální přesto říkají rozpačení fotbalisté něco nakonec velmi přesného stereo-
u větou, „Je to kulatý...“

i zhernění, úpadku do hraní či hračky se současně tlumí sociální ažnost: když se děti honí s „babou“, nevědí, že prý se předáním stig-
tu někomu jinému dříve mohla rituální smírčí obět zbavit svého losu
aillois, s. 79); emoční struktura akce a její poselství zůstávají ovšem stejné
řežit na úkor nebezpečných druhých, kteří jsou tabu).

Podle C. Lévi-Strausse⁹ v jeho interpretaci tzv. šarivari, rituálu proti
ežadoucímu sňatku, konjunkci, přestává zde rozpoutání hluku „sloužit“
servir; nikdo už neví, že se jím mělo v ekvivalentním rituálu zahnat při
zatmění vesmírné monstrum a zrušit tak jiná nežádoucí konjunkce), ale
pokračuje „značit“, „znamenat“ (*signifier*); a to vlastně prostřednictvím
estetické formy hluku – jako metaforického vyjádření kontinuity, vyvažu-
jící přerušení normálních, řádných spojení, diskontinuitu.

II. Systém her v pubertální třídě

Vstupní poznámka

Tato druhá, relativně empirická část nepředstavuje žádnou aplikaci
Cailloisova systému. Model života této páté, později šesté pražské třídy
(chápu ho ale dost univerzálně) vznikl u mne z jiných odborných zdrojů,
než je teorie hry. Až dodatečně se nyní pokusíme ne snad převést původní
model na terminologii R. Cailloise, ale spíše se na něm podívat na některé
otázký, jež nastoluje teorie hry, jak jsme ji uvedli v obecných úvahách.
Vzdálenost od aplikace nebo od možností jejího testování je zřejmá už
z toho, že nezkouším najít projevy hlavních kategorií Cailloisovy klasifi-
kace, tedy prozkoumat pole asi jeho největšího přínosu teorii hry. (Tím
nechci říct, že učinit pokus o test Cailloise by nebyl zajímavý, naopak.)¹⁰
Přece jen určitá klasifikace, o níž jsem se pokusil, pak nemá onu patřič-
nou redukovanost – odpovídání si her se životem komunity nám zde
nebude zaznívat vždy ve stejných termínech (typu: *alea* jako dědictví jed-
notlivců při jejich zrodu, *agón* ve společenském uspořádání, kompenzace

⁹ *Mythologiques 1. Le cru et le cuit*, Paris, Plon 1964, s. 291–347.

¹⁰ Podobný test, i když nebyl hlavním tématem její práce, uskutečnila nedávno
D. Bittnerová; pro svou třetí, později čtvrtou třídu zjistila, že její herní repertoár pokrývá
všechny kategorie a jejich kombinace, dokonce nedovolené spojení *agón-ilinx*. (Viz
Bittnerová, D.: Dětské hry v sociální komunikaci skupiny dětí. – In: *Pražská skupina školní
etnografie: 4. třída*, Praha, Pedagogická fakulta 1994 [výzkumná zpráva pro GA ČR], s. 32)

pomocí další *alea* např. v rozšířených hazardních hrách).¹¹ Nicméně se zde snažím interdependenci, jeden z hlavních Cailloisových přístupů, co nejvíce používat.

Model života třídy

Rozdělováním proudu interakcí či dění ve třídě mi vzniklo pět forem života; většinou jim říkám **formy citů** (nejde o práci, resp. o učení, ale o čistě „neproduktivní“ interakce s jinými osobami).

První formou je **etnosociometrie** – v narážce na sociometrii jako výzkumnické měření vztahů ve skupině: její členové se ovšem poměřují dávno předtím, sami od sebe (proto *etno-*). Jde o interakci neutrální (proto postulovanou jako logicky primární), vyjádřenou zejména v pojmu *sou-seda* (nezáleží zde na tom, jestli je heterosexuální nebo izosexuální): soutěžícího se mnou, závidějícího mi, někdy ovšem schopného se dohodnout či aspoň dohadovat, že máme každý něco svého. S dohadováním koreluje i výměna věcí a tvoření sbírek – tedy klasická tematika daru¹², v jeho většinou stabilizující či organizující funkci ve společenství (viz např. okruh kluků, představující obchodní partnerství; též některé druhy her, jako *kuličky, céčka, pogy*, přecházející ve sbírání).

Druhou formou citu jsou **vlny** – v narážce na exemplární jev ze stadiónů: s jeho alternativní existencí vůči plánovanému („vážnému“, ale nudnému) dění na oficiální ploše a s jeho karnevalovostí, kde jsou diváci současně též herci. Ve školní třídě jde o hromadné, pohlavně smíšené akce přechodného trvání, ale opakujícího se výskytu, s exhibičním charakterem, často vyjadřující „hlas lidu“ či představující chór, často s aspektem fikce („*jen jako*“) a mimésis, s předstíráním plným archaických ozvěn či asociací. Z forem citů se nejvíce blíží klasickému vymezení her a folklórních zvyků a rituálů.

¹¹ Status Cailloisových kategorií se určuje obtížně. Např. pro perverze hry má člověk jako první reflex obdiv k této vtipné generalizaci – viz třeba drogy a alkohol jako rozšíření *ilinx*; v druhém kroku je tendence odmítnout tuto úvahu jako spekulativní; copak lze s jistotou tvrdit, že drogová závislost vzniká jako nezřízená touha po závratí? Ve třetím kroku to člověk přijme, neboť si řekne, že ono omezení bolestně jasného vědomí je zde opravdu společné (nebo jeho antropologicky definovaný, sebe měnící postoj).

¹² V kontextu školní třídy se problematice daru věnuje ve speciálních textech opět D. Bittnerová (viz stati Kazuistika o daru v první třídě: Příspěvek k problematice daru; Dar v druhé třídě; Hodnota darovaných a vyměňovaných předmětů v komunikaci dětí ve třetí třídě, ve výzkumných zprávách Pražské skupiny školní etnografie pro Grantovou agenturu ČR).

Třetí formou jsou **party**, izosexuální nebo smíšené. Z izosexuálních znám lépe klukovské (a budu zde odkazovat pouze k nim): jsou založeny na společném odmítání, vzdání se holek (odpadlík *zradí partu kvůli holce*); účast v nich je selektivní (nemůže do nich vstoupit každý jako do vlny); jejich existence je známá, někdy proklamována, vnitřní záležitosti naopak předmětem nejpřísnějšího utajování (opět na rozdíl od vlny, která žádný vnitřek nemá). Plánování náplně činnosti party do romantických podob a grandiózních rozměrů je ovšem jen prostředkem zcela byrokratické kontroly, záminkou k prezenci na schůzkách, a tím k dodržování pohlavní abstinence (tito námořníci vysedávají ve fiktivní lodi na souši).

Smíšená parta je vlastně *galantní společnost*, složenou z několika párů, jejímž zájmem je erotický život, „hry lásky“, někdy za pomoci her v úzkém či původním slova smyslu.

Čtvrtou formou je izosexuální **kamarádství**, které bývá ještě selektivnější než party (ve figurách *dobrý kamarád* a hlavně *nejlepší kamarád*); tajnost je zde spíše výlučným sdílením něčeho, určitou intimitou než konstrukcí tajemství jako u party¹³: prozrazení pak ovšem může být *zradou* jako u party (někdy); jindy jde ovšem o prozrazení chtěné, kdy kamarádi nebo kamarádky slouží jako média pro mé sdělení. Někdy přílišná těsnost vztahu, konkurence (když kamarádův zájem např. o nějakou holku mi vyjeví tento objekt jako atraktivní) nebo i nevhodný dar (pocit dluhu, závazku) zde způsobují etnosociometrickou nesnášenlivost. Jinak ale kamarádství bývá trvalejší než parta. Z hlediska hry se v kamarádství spíše objevují stejné koníčky a zábavy, popřípadě společná činnost (spolu něčeho dosáhnout), než aby bylo proniknuto herním principem jako parta nebo bylo samo hrou jako vlny.

Pátou formou citu jsou heterosexuální párové **lásky**, které mají v tomto období dosti kurtoazní podobu (v silném, kulturněhistorickém slova smyslu – nemyslím tím např. to, čemu se nepřesně říká platonická láska, ale službu nedostupné Dámě až do finálního nikoli „normálního“ naplnění, nýbrž něčeho, podobajícího se gestu¹⁴): dělají proto někdy dojem erotické hry, resp. rituálu. Ač definičně zcela exkluzivní (párové s vyloučením ostatních), jsou obklopeny kamarádky a tajemníky a pošťáky pro

¹³ Protože ale tím, že se svěřuji, svého souseda vyznamenávám, dělám z něho kamaráda nebo si rozhádaného kamaráda usmiřuji, může zde být tajemství také účelové. Mohu dokonce předstírat, že se kamarádky svěřuji (něco dávám, riskuji), ale přitom se ve skutečnosti „etnosociometricky“ chlubím, *vytahuju*.

psaníčka, podezíravými kolegy z klukovské party a o prohození spekulujícími partáky z té smíšené, etnosociometrickými závistivci a rivaly, bývalými milenci, rozpoutávajícími vlny skandálu proti naší lásce...

Samota páru ovšem není ani pro něj žádoucí – dává se nevědomě přednost dohledu ostatních. Lze říci, že erotický klimax je dosažen v tajné či polotajné formě, a od okamžiku vyznání a dál zaznamenání komunitou se směřuje spíše ke konci; určitou pomoc páru zde mohou nabízet smíšené party (viz dále). Logicky proto bývá trvalejší jednostranná, tj. neopětovaná láska, často se živící aleatorickými kódy (*Má mě rád / nemá mě rád* aj.).

Těchto pět forem je ve vzájemném vztahu praktickém (např.: když sexualita neprobíhá během soukromých setkání v párové lásce, vystupuje veřejně ve vlnách) a teoretickém či logickém (viz např. známou filmovou scénu: dívka se rozběhne po louce, milenec ji honí; to představuje aplikaci vlnového principu na párové lásce).

Už nyní vidíme, že bude sporné omezit hry na tu či onu formu citu či interakce, když prostupují téměř všemi: probereme z nich ale hlavně jen zmíněné *vlny*. Předtím ale provedeme ještě jednu, spíše tematickou než formální redukci. Týká se směřování členů třídy.

Směřování společnosti

Hlavní snahou většiny dětí je přestat být dětmi. Dospělost s sebou nese i realizovaný sexuální život a jeho instituce a výtobytky (není snad živé dítě naplněním holčičího snění s panenkami?). Pubertální třídy bývají v tomto ohledu sexualizované – ne že by předtím bylo sexuální téma v latenci, ale s pubertou zazní jako něco možného, realizovatelného: tím ovšem nejen něco možného, ale současně i nutného, nevyhnutelného, jako osud, byt v různě odsouvatelné budoucnosti. Sama puberta je vnímána částečně jako (ostudná) nemoc, sex má něco ze smrti.

Při vyrovnávání se s touto možností a nutností přitom ke konci puberty v úzkém slova smyslu může dojít i k jakési desexualizaci (alespoň v rovině chování), k větší zdrženlivosti než předtím: což se projevuje mimo jiné změnou ve výběru idolů z pop-panteonu, ve směru určitého zduchovnění (např. místo A. Schwarzeneggera nastoupí K. Cobain) – téma už není tak demonstrováno, už z *toho mám*, jak děti říkají, *rozum*.

¹⁴ Na rozdíl od pravé kurtoazní podoby zde většinou v tomto období ještě nejsou milostná gesta uspořádána do žebříčku, po němž lze závazně stoupat: jako by se objevovala spíše před vyznáním – a po něm už byla nahrazena gesty kamarádskými a službou.

Nástup puberty je však spíše charakterizován metonymickým přetahováním dosavadních interakcí, zvyků a her do sexuálního rejstříku: zde se experimentuje a pohrává na hraně hříchu s tou strašnou a sprostou věcí, obávanou ani ne tak pro samu sexualitu v její technické stránce, ale pro její technickou přítomnost v děsivém setkání s Jiným, Druhým s jeho morální, super-egovou všemocností: co udělám, jak se mám zachovat, co on vlastně chce? Některé dosavadní zájmy upadají: např. klasické sbírání autíček, vojáčeků, pogů aj. Objekty, s nimiž se raději, pro větší jistotu kluků, zachází někdy stejně sbírkově, trofejně, se stávají holky.

Na popsané formy citů pak platí následující vzorce, formule sexuální distribuce (přetrvávající i v dospělých společenstvích), které budu uvádět jen v jejich mužské (klukovské) verzi.

„Etnosociometricky“ chce mít *jeden každý všechny* (resp. *všechny „nejlepší“*), což vyvolává rozkladnou nevráživost, s níž korespondují ostatní formule.

Vlny jednoho typu dovoluují, aby měl *jeden každý každou* (i *ty nejlepší*), ale *...jen ve hře*: na „hřišti“, chvíli, „jen jako“. V jiném typu vln se zájem na holce nebo zamilování musí zaplatit inkasováním posměchu ostatních.

Smíšené party někdy navrhují, aby dostal *každý jeden právě jen jednu*, alespoň na čas hry, aby se společenství (nebo jeho vybraná „společnost“, „partička“) ideálně rozpárovalo.

Klukovské party volí opačnou variantu: prosazují formuli *žádný žádnou*, vzdání se za reciproční podmínky, že když ne druhý, tak já taky ne (resp. když ne já, tak ani druhý).

Kamarádství osciluje v různých formulích, od idealizujícího někdy třeba *taky nějakou jednu* ke smířujícímu a distribučnímu *ten druhý tu druhou až k trojúhelníkovému oba tu jednu, tedy já taky právě tuhle*.

Formule *párové lásky* zní ve své postulované, definiční verzi jako *právě tenhle jeden právě jen tuhle jednu, navždy*. (Samozřejmě, že to v reálu dopadá jinak – ale s touto představou je třeba lásku začít.)

Vlny a hry se sexuálním tématem: přehled

Bylo by principiálně možné studovat veškeré formy citů jako hry: jsou *svobodné*; relativně *vydělené z každodenního života* (pokud život právě není hraní); často *nejisté co do výsledku*; *neproduktivní*; *podřízené svým zvláštním pravidlům*; *fiktivní*. Ale nejvíce platí body Cailloisovy definice na tzv. *vlny*.

Vezměme si třeba takovou vydělenost z každodenního či obyčejného

života, která zde koreluje i s přechodností vlny (a současně s její opakovatelností); sám přeskok do vlnového kontextu jako jiného než normálního je skoro slyšet, jako cvaknutí¹⁵; fiktivnost zde bývá zřetelně v podobě „jen jako“, případně „jen trošičku, slabě, málo“, tj. jako náznak, nedotažené gesto.

Vlny také dělají dojem nadbytečnosti (tak drahý Huizingovi), i když jsou třeba pro život komunity přinejmenším hygienicky nezbytné. V zásadě ale i ony mohou nad toto „odreagování“ reálně měnit etnosociometrické poměry. To je jeden z problémů hry, na něž jsme již narazili: rozdíl mezi institucí s některými formálními rysy hry, např. „vážným“ rituálem s životními důsledky fyzickými nebo sociálními (obětovat někoho, znemožnit někoho) vs. pouhým karnevalem (jehož výstřelky „se nepočítají“). Vzpomeňme, že Caillois klade hry jako takové bez sociální platnosti, důsledků – pokud sem nepočítáme individuální zisky, jako na hracích automatech.

(Objevují se nám tedy zde už dvě meze či hranice, které by mohly nést nějaký význam: vlny vs. ostatní formy citů či života; hra vs. rituál s důsledky.)

Pokusil jsem se o následující klasifikaci vln a her (s obsaženým sexuálním a erotickým tématem):

1. vlny **transgresivní**, které dovolují díky své fiktivnosti nebo přítomností herních pravidel dotknout se věci, užít si jí, případně v ní postoupit, být provizorně, o kousek dál (ať už jedinci ve skupině nebo v páru);

2. vlny typu **šarivari**, skandalizující jako transgresi milostné chování, ovšem právě ne to herní, z předchozích vln, nýbrž „vážný“ milostný vztah, párovou lásku nebo její náznaky: ta je zde v obviněních chóru transgredována, přeháněna (do manželského koitu a plození dětí);

3. vlny rituální **očisty** (resp. zašpinění a očisty), sbírající, resumující do pomocné symbolické konstrukce hříchy každodenního života (nevíme, které všechny, ale určitě i ty sexuální, ať už se týkají sexuálního zacházení s objektem nebo etnosociometrických otázek jeho vlastnictví).

Tyto vlny nyní popíšeme podrobněji.

Transgresivní vlny

dělím na *vlny škádlení*; *vlny-společenské hry*; *domácí (třídní) pornografickou produkci*.

Rozdíl v náladě mezi prvními a druhými vlnami ukazuje, jak byl Caillois

¹⁵ Přeskok bývá manifestován spouštěcími pohyby; v jiné souvislosti je nástup této druhé scény značen např. mrknutím.

ve své kategorizaci citlivý. Vlny škádlení jsou na svém horizontu, při dotaženosti kombinací masky a závratí, zatímco vlny–společenské hry představují připoutání na místo, zdisciplinování a větší regulovanost: sexuální napětí zde třeba může být i větší, ale používá se soutěž a náhoda. (Odpovídá to v jiných Cailloisových termínech též posunu od *paidia* k *ludus*.)

Vlny škádlení předvádějí v jakési snové podobě ideální distribuci *jeden každý každou, i tu nejlepší*; distribuci ovšem zpochybněnou tím, že ji musím přenechat parťákům, kteří mi ostatně pomáhají při jejím honění, chytání, unášení, trestání a znásilňování.¹⁶ (Existuje i násilí ženského tábora, kdy skupina holek „vyplácí“ chyceného kluka na zadek.) Tato potenciální orgie (resp. hromadně znásilňování jako ve válkách a dalších kontextech, kde se atakují morální imperativy) se zastavuje na simulakrech nebo přípravných gestech koitu, resp. znásilnění, a nebo na zástupných, symbolických úkonech. Simulakrem je třeba pokládání holek na lavici, přípravným aktem lehčeji, herněji pojaté rozvazování ramínek, zvedání sukní aj., symbolickým aktem např. stíkáni nebo prskání vody, házení, špinění hadrem na tabuli, odpadky jídla apod.

Těžko říct, nakolik je tzv. normální koitus zbaven podobných prvků. A tedy i těžko říct, nakolik je ve vlnách škádlení sexualita zakrývána agresivitou jako něčím vnějším. Zajímavé ale je, že se dost přesně cítí křečovitost nebo perverznost těch kluků, kteří jsou *suroví* nebo *jen suroví* (bolestivé údery a poštuchování).

Jiným způsobem neutralizace (?)¹⁷ sexuality než násilí je *žertování* a další „zherňování“ – viz např. zvedání sukní jako zábavnou soutěž mezi kluky a holkami v rychlosti a postřehu. Ukazuje se tím nový rejstřík, který neguje ten předchozí, výhružný. Připomíná to Cailloisovo parodování vážných božských masek: v prvním kroku se proti normálnímu životu, zde milostnému frontálnímu střetu s Druhým, vyčlení maska ve své posvátné bestialitě, aby pak byla sama demaskována jako žert.

Dalším odlehčením, přesněji posunem, je učinit ze sprostého škádlení

¹⁶ Někdy se jde jen o kousek za obvyklou honičku, při níž se ovšem pronásledují různá pohlaví a při níž dotyky nejsou neutrální, ba záměrně non-sexuální, ne dráždivé a ne sprosté, jako při obvyklém předávání baby. Honička sama jakoby se tedy zde štěpila na tuto vertigonální podobu a na mimésis, resp. magii v rituální očistě (viz dál v textu).

¹⁷ Heterosexuální zájem není násilím nebo jeho náznaky úplně popřen, i když použití síly a určité kočkování odkazuje ke spíše neutrálnímu, izosexuálnímu kontextu: ke rvačkám a zlobení se kluků mezi sebou. Je ale výhodně zabráněno takovému milostnému setkání s Druhým, při němž by ten nedejbože mohl být aktivní, po krocích postupovat... Není ve starých filmech bezpečnější *ukrást hubičku* než se nechat líbat (sňatek)?

holek soutěž mezi kluky – můj přečin je tak zalibizován, přemístěn do kontextu mužské party.

Vlny škádlení vyjadřují obecně, pro celek společenství (prostřednictvím dramatinované formule) nejen výšiny, ale i pády hromadné orgie: neboť i zde, během této nevázanosti je nutné se vzdávat, ustupovat, sám zas střídat, tedy dávat a brát, dělit se (ovšem jiným způsobem než v distribuci párové lásky).

Protože ale do této pseudoorgie, do tohoto svým způsobem desiluzivního snu o ní vstupuje komunita už nějak zpárovaná nebo se párující, slouží vlna erotickým plánům jedinců nebo je kříží. Atakování holky zde může být prvním vyjádřením zájmu; jindy má tutéž funkci bránění ostatním, aby ji *otravovali* (*bránit, chránit* značí většinou *chtít si nechat pro sebe*); jindy zas dělá pár ve vlně dojem tance (provést svou holku).

Určitým zklidněním běsů v soutěžích a zavedením hlediska párů se už dostáváme k druhé skupině transgresivních vln, k **erotickým „společenským“ hrám**. Bude ale posun opravdu tak velký? Odhadovanou funkcí vln škádlení bylo – kromě vyjádření zájmu na určité osobě – ono překročení hranice stydlivosti a slušnosti, dovolení si nemravného gesta a možná si jeho užití: díky masce, předstírání a asi díky závratí, s tím vším spojené. Možná, že závrať jako princip přetrvává a je jen regulována do zadržovaného napětí za situace, která je stejně opojná; vždy jde o otázku vlastních emocí a hnutí vůči strašnému Druhému, kterého je třeba nějak domestikovat.

Celý okruh této druhé skupiny by šlo označit za hry *zveřejňovací* či *publikační*: motiv oznámení zájmu na nějaké osobě nebo vůbec na erotice zde jako by možná převažoval nad užitím si gesta ve vlnách škádlení. Víme už z popisu forem citů, že zveřejnění (např. tajné lásky) má v tomto prostředí důsledky (patrně mnohem větší než třeba sprostý přečin ve škádlení). Podle některých informantů je dokonce tajnost v lásce příčinou její intenzity, napětí: kluk holku tak dlouho pozoruje, špehuje a sleduje, až se zamiluje víc, než by chtěl (nedošlo by k tomu prý, kdyby to veřejně řekl a s holkou se posunul do snesitelné, kamarádkové polohy).

Zamýšleným důsledkem společenských her je patrně pomoci překročit hranici směrem ke zpárování či uvnitř páru: zkoušením mé volby nebo i mé sexuální, nucením, abych přiznal barvu; může samozřejmě dojít i k narušení dvojice – ale je to ona, kdo je tématem hry, zatímco ve vlnách škádlení není při vpádu bestí do města brána na vědomí.

Je pak pochopitelné, že se společenské hry od vln škádlení také často liší účastí: jsou přísnější na výběr hráčů, kteří by měli být stejně „vyspělí“; někdy bývá nutný stejný počet holek jako kluků; odpovídají tak *smíšené partě* nebo ve volnější formě *partičce*, která se šťastně sejde na nějaké výjimečné nebo oslavné akci (výlet, škola v přírodě, narozeniny). Iniciativa bývá na straně děvčat.

Rozlišuji zde společenské hry, resp. motivy v nich na *distribuční, deklarační a anticipační*: hry přitom většinou ještě obsahují nějaké zakázané gesto – ono ale už samo vyznání/přiznání je transgresí.

Distribuční motiv je hlavní ve hře *americká svatba* (termín jednoho informanta D. Bittnerové; v „mé“ třídě bez názvu), někdy též ve hře „*na tabuli tabulky*“. V americké svatbě má každý z kluků uhodnout, jak si je holky rozdělily, když oni byli za dveřmi: kdo se trefí, dostane pusku, kdo ne, facku. Při *tabulkách* holky pomáhají členům párů, aby postupně, pomocí indikátorů zaznamenávaných do nachystané tabulky určili a tak přiznali svého partnera („*Máš holku?*“, „*Oči má...?*“, „*Vlasy má...?*“ atd.) – tato deklarační hra je distribuční, když je párů více.

Distribuční hry plní obecnou formuli transgresivních vln: aby se raději dostalo na všechny, aspoň na chvíli; specifická je zde cesta páru, párové lásky (u škádlení je to spíše hromadná orgie). Existují samozřejmě hvězdy, kterým přitom ostatní dělají křoví.

Za *deklarační* hry považujeme např. známou *flašku* či *vadí-nevadí*, operující s *fanty* jako uměle zavedeným trestem za nesplnění jinak normálně transgresivního aktu (*dát pusku, lehnout si vedle holky*); volbou (*dát fant* nebo provést gesto) se zde deklaruje jak milostný zájem, tak vlastní stydlivost, tj. sexuální.

Anticipační (divinační) hry většinou využívají kódů aleatoriky, které jsou ve své logice podobné výše zmíněným „*tabulkám*“ (on ostatně kalkul a kombinatorika patří ke zveřejňovacím či publikačním hrám): viz např. *testy*, které si děti dávají o budoucím rodinném životě nebo *nebe-peklo-ráj* o milostných volbách. Charakteristikou těchto aleatorických her je stejně jako u Cailloise to, že dublují už jinak náhodný život, realitu, která přitom má ale nutnou, vnucující se budoucnost: někoho si budu muset vzít, to se ví; asi každý mě někdy přestane mít rád, s tím se musí počítat. Určit přesný smysl by asi bylo obtížné: ale možná je tomuto postoji nejbližší v jiné oblasti hypochondrická obava, negující reálnou jistotu maléru (rozhodně někdy umřu) jeho nejistou aktuálností. Nebo jde hlavně o možnost srovnání dvou psychických realit, jedné nejasné, přitom žádoucí nebo obávané, a té druhé, zcela fiktivní,

ale pojmenované (losem), která tak tu prvou dovoluje fixovat, hodnotit, až už sama dopadne jakkoli... (Asi jako se říká o návštěvách, že vítané jsou vždycky; když ne jak přicházejí, tak když odcházejí.)

Studenti Novotná a Ptáček našli v jiné 5. třídě hru *kombinace*, kde se náhodně pojí jména žáků a „události“: např. „Novák“ & „Je homosexuál“ nebo „Vlček“ & „Znásilnila ho Jiřincová“ atd. V *kombinacích*, ale i v jiných hrách se ve hře používají a někdy pro ni předem chystají určité literární prvky; tím spíše v **pornografické tvorbě** samé. Jako hry výše, i toto skládání může využívat aleatoriky, jako *překládaný papír* (můj název pro hru z jiné třídy).

Kolektivní autor, několik holek a kluků se střídají v psaní tak, že přitom reagují jen na předchozí verš, ostatní jsou zakryty- na konci se papír rozbálí a zjeví se celý text. Ukázka: A: *Standa je vůl/ B: není je to dobrý kluk/ C: stříká jako mrdka chlup/ D: a ty máš chlupatý ráda fuj že se nestydíš/ E: mrdá je mrdá je/ F: a šoustá je/ A: neví si rady/ B: jak ho tam dostat/ C: do malé dírky.*

Obecně tato tvorba dovoluje totéž, co ostatní hry: alibi pro artikulaci sprostáren. Ale možná není špatné, že pro ně existuje takováto sdílená a koneckonců dost rozlehlá plocha, kde mohou být vyjádřeny, ba všestranně proprány.

Aspekt *sublimace* je zde obzvláště zřetelný. Určité odlehčení (údajná desexualizace, což není jisté), které je s pojmem sublimace spojeno, je zajištěno prostřednictvím ohledu na formu, na uměleckost: zde asi zejména napětím mezi „malou“ či posuvnou kontinuitou (z překračujících se veršů po sobě následujících dvojic) a nad to realizovanou kontinuitou „velkou“ (nastolení a rozvíjení leitmotivu, většinou s tématem kopulace). Jinde může věc zachraňovat např. rýmování.

Šarivari

znamená vysmívání se lásce nebo jejím náznakům. Liší se od předchozích transgresivních vln a her. Přitom popírá distribuci do párů, jako to činí vlny škádlení, ale na rozdíl od nich si pár přímo bere za terč; výsměch je zde publikací, zveřejněním jako u „společenských“ her; zločin páru se zde přehání jako při některých těchto společenských hrách (viz *soudce* nebo *kombinace*) nebo jako při pornografické tvorbě.¹⁸

¹⁸ Ve třídě, kterou jsem navštěvoval, figurovala jedna jinak asexuálně a non-eroticky se prezentující holka, skladatelka a interpretka sprostých písniček, kde občas vystupovaly i známé dvojice. Šlo zde ale spíše o rozehráni sprostoty než o napadení párů. Trochu jinak

Zejména ve své vyhraněné podobě se šarivari může stát vážnou strukturou, sociální institucí (v Cailloisově terminologii), rituálem s důsledky, i když se přitom nepoužije fyzického násilí, nebo jen omezeně. (Nejde ve školních poměrech např. o rvačku nebo zmlácení někoho, ve folklórních zas ne o zabití, ale třeba o nucenou jízdu na oslu; je ovšem sporné, nakolik plně může přítomnost vs. nepřítomnost násilí znamenat „hernost“ vs. „vážnost“.)

Hlas šarivari je hlasem lidu, aspoň části společenství, ale děj rozbíhají jednotlivci „etnosociometričtí“, milostní rivalové, kamarádi a kamarádky... Co zrazení partáci? V historických podobách šarivari na evropském venkově to byla často mládež, resp. mládenci, tj. svobodní kluci, sdružení často v paramilitárních organizacích, kteří hlídali, kdo s kým chodí nebo koho si bere. V „mé“ třídě si také parta kluků vedla *listinu lásek* (ale šarivari asi neorganizovala, byli spíše stydliví). Šarivari folklórní napadalo hlavně spojení neřádná, např. „metaforicky incestuální“ (starý–mladá, mladý–stará), jak jsme to již uvedli v parafrázi z Lévi-Strausse.¹⁹

Současně je známo, že je šarivari v mírnější formě přítomno na každé svatbě: neboť z hlediska distribuce je každé spojení nespravedlností, krádeží, protože omezuje ostatním členům společenství možnost výběru. (Diskutuje se, nakolik plod tohoto spojení, dítě, představuje vrácení prvku sebraného komunitě.)

Hluk, resp. anti-hudba, tak typická při folklórním šarivari, že se mu podle ní říká též „*rough music*“ nebo „*Katzenmusik*“ (např. hluk kuchyňského nádobí, jindy střílení do vzduchu, pokřik kolem obětí) je ve třídě většinou omezen na ono křičení a skandování; jindy se ale denuncuje nápisem na tabuli nebo na zdi.²⁰ (Hluk má nicméně i zde svůj význam.)

Kromě větších forem třídního šarivari existují i malé, konverzační výměšky typu: „*Kdy mě pozveš na svatbu?*“, „*Pozdravuj Hojdu, Hojdová!*“

jsem to vnímal, když se v tomtéž zpěvníku objevily texty líčící nactiutřačsky kopulace neoblíbené staré paní učitelky, přezdívané „*Roura*“, s přihlouplým tlustým klukem – nebyly ovšem použity k útoku na ni, jehož by byla přímou obětí – na rozdíl např. od šarivari, které udělali profesoru Neřádovi jeho gymnasté v románu Heinricha Manna, resp. ve filmu *Modrý anděl*.

¹⁹ K šarivari existuje poměrně rozsáhlá literatura, z níž uvádím: klasickou interpretaci C. Lévi-Strausse (*Mythologiques I. Le cru et le cuit*. Paris, Plon 1964, s. 291–347), ke které se vyjadřovala řada účastníků *pařížského kolokvia* (Le Goff, J. – Schmitt, J. C. [Eds...]: *Le charivari*. Paris, Mouton 1981) a kde také vystoupil hlavní Lévi-Straussův oponent, E. P. Thompson (c. d., s. 273–283); o větší syntézu se poté pokusil H. Rey-Flaud (*Le charivari. Les rituels fondamentaux de la sexualité*. Paris, Payot 1985).

²⁰ Srdíčka s monogramy vyrytá do stromů jsou asi výkřikem zamilovaných kluků – jinak však zoufalstvím jejich konkurentů.

V těch větších, „pravých“ formách zaznívá např. *Katka plus Tomáš / Velká světová láska / Postel pod nima praská / Hojda kupuje kočárek*. To se v písemné verzi zkracuje do zaklínadla VSL PPP HKK (ne všichni přítom znají říkanku celou).

Pokřik, básnička má řadu zajímavých parametrů, z nichž zmíníme *přehánění a hluk/ticho*. Přehánění („*Dělají z toho [z lásky] tragédii!*“ stěžuje si jeden kluk) je vyjádřeno kosmickým, planetárním, božským rozměrem události (*Velká světová láska*, jindy *Velká láska letí světem, propíchnutá parapletem*); dále zpřítomněním koitu, vlastně toho rodičovského, plodícího. Právě k něčemu takovému rozhodně u páru aktuálně nedojde (viz výše „*hypochondrický*“ motiv v anticipacích). Ale není snad láska definičně věčná? (Manželství je zde nezpochybnitelnou zárukou věrnosti, která je čtena jako mít navždy rád.)

Kopulace je znázorněna nepřímo, příznaky, ale s naturalismem: hluk postele přítom připomíná infantilní zážitek, záhadné noční chování rodičů (po tom potmě, potomek); není jasné, jestli se myslí zdemolování postele mocným náparem – pravděpodobněji rytmičnost, odpovídající skandování říkanky.

N. Belmontová na pařížském kolokviu²¹ vykládá hluk trochu podobně, jako symboliku potence a plodnosti (kontinuita vs. diskontinuita v interpretaci Lévi-Strausse je ovšem zajímavější). V hluku šarivari je ale už předtím, před speciálními interpretacemi logicky obsaženo vykřičení, co nejhalasnější prozrazení utajovaného, společenstvím dosud nepřijatého svazku. Z tohoto hlediska de facto křičí i ony napsané zkratky, které chytají potrefeného čtenáře in flagranti.

Publikace v šarivari je výsměšná, tedy útočná: milenci zde mohou být vystavení zkoušce a kluk může holku pak třeba veřejně zapřít. (V lásce se předpokládá absolutní nárok partnerky na mne, člověk jí patří, a to samo už je hanba; viz *z babět u bab.*) Někdy kamarádka zlobí druhou tím, že jí „*to připomíná*“ – což je možná i dost vítané.

Ono totiž zveřejnění může být (v druhém plánu výkladu) i obecně něčím žádoucím, co přece jen regularizuje jinak nutně kriminální situaci páru. Tohoto názoru je i citovaná N. Belmontová, která hovoří o výsměchu útočném v „*sociologické*“ rovině, ale léčivém „*magicky*“, pro úzkosti páru. (Mimo jiné, utrpěným výsměchem byli potrestáni a mohou se cítit z obliga; jindy se opravdu třeba platí runda mládencům.)

²¹ Belmont, N.: Fonction de la dérision et symbolisme du bruit dans le charivari. – In: Le Goff, J. – Schmitt, J. (Eds...): *Le charivari*, Paris, Mouton 1981, s. 15–21.

Vlny očisty

Jde o formy, které jsou mnohem bližší hře než „vážnému“ rituálu. Na druhé straně jsou přece jen trochu „silnější“ a vlastně i sexuálněji než obyčejná honička, *baba*, jejíž verzi fakticky představují.

Pravidla jsou tedy stejná: dotekem na non-intimní místo (rozdíl oproti sexuální valenci míst ve škádlení) se druhému předá cosi jako infekce, které se současně sám magicky zbavím; postupným *odpikáváním se hráčů* se počet volných osob pro předání snižuje, až *to někomu zůstane*. Nebo konec způsobí zazvonění na hodinu. Ve variantě, kterou mi žáci řekli, šlo to podle některých z nich otřít o cizí vlastnictví nebo místo jako taška, kniha, židle. (Zde se ukazuje souvislost k obavě z *ducha cizí věci* v problematice daru.) Poslední možností podle něкого bylo to umýt čistou vodou.

Nepředávala se přitom *baba* (která sama už má etymologický význam nechráněného otvoru do těla, byť se to tak nyní nepocituje), nýbrž se s výkřikem „*Máš na sobě...!*“ pojila jména *nemocí*, většinou ne nutně pohlavních, ale spíše infekčních, daných blízkostí, intimitou (*ajc, mor, ajcomor, žloutenka*, někdy *rakovina, rakovina plic*, podle mě s předpokladem, že i tyto jsou nakažlivé); nebo *jména osob* ze třídy, prý často těch štítivých; někdy se údajně předával i nějaký *brouk* nebo *pavouk*.

Varianta se jmény osob, která podporuje úvahu o předpokládané infekčnosti jmenovaných chorob, se mohla uspojivě logicky uzavřít předáním jména na jeho vlastníka, např. kolující Barvínkové na Barvínkovou (což pak potvrzuje naši představu, že odpikání v honičce je vlastně dáním *baby* sám sobě, vlastně *zacpáním se*). Holky dál někdy tvrdily, že by si na sobě možná nechaly jméno idolu (milovaného kluka nebo masmediální hvězdy).

V první části jsme se zmínili, že v honičce šlo původně (v rituálu před jeho úpadkem do hry) o předání nepříznivého losu někomu jinému v situaci výběru smírčí oběti: to je podle mě udržitelné, ale současně i rozvinutelné pro herní formy. Když by se totiž vycházelo už z nich, z jejich funkce, blíží se podle mne spíše tzv. *periodickému vymítání zla*, a to fakticky bez jasně určeného obětního beránka.

Frazer uvádí pod touto hlavičkou např. rituály Irokézů²², kteří si v prvním kroku vzájemně škodili (zběsile, ale poměrně nevinně, karnevalově, podle líčení: zlít ledovou vodou, zasypat špínou nebo horkým popelem), aby pak v druhém kroku maskovaní muži vyhnali demony (opět se roz-

²² Frazer, J. G.: *Zlatá ratolest*. Praha, Odeon 1974, s. 554.

házel popel, dělal se rámus). Podobný dojem, kde jsou ale dva kroky sloučeny v jeden, dělají *Máš na sobě* i obyčejná *baba*. Tato hra vypadá zlomyslná vůči případné osobě, jejíž jméno koluje; dál vůči tomu, kdo by zůstal poslední. Ale primárně je tato hra zlomyslná, tj. hříšná, a současně očištná už na vnitřní rovině předání: neboť tímto aktem páchám hříchy a současně se očišťuji, snímám ze sebe špínu. *Baba* nebo jméno osoby či nemoci zde fungují jako sběrný terč, který materializuje nepojmenované hříchy *obyčejného života*: asi tak, jako když moje špatně vidící babička rozházela po podlaze *umělé* kousky novin, aby pak spolu s nimi zametla *přirozené* neviditelné smetí.

Máš na sobě je tak podle mne hrou silně *mimetickou*, která na fiktivní scéně odpovídá na tenze scény životní, např. s jejími hříchy školního žalování či svalování viny na druhého a vzájemného škůdcovství, často i v erotické oblasti (*když nepatří mě, tak ani jemu*).²³

III. Diskuse

V poslední části se velmi stručně zamyslíme nad tím, co předložené pojetí těchto her ve třídě (nejsou to všechny, nýbrž jen ty se sexuálním odkazem) může říci k problematice hry tak, jak je uchopena především v Cailloisově teorii a tím tak doplnit její charakterizaci z první části; řeč nebude o vyvracení autora.

První a možná nejsložitější otázka se týká zkázy či perverze her. On tím Caillois ale myslí i perverze osoby, i když ne ve striktně psychiatrickém smyslu, ale spíše či současně ve smyslu morálním: jako nějaké uhýbání tvrdosti života, alibismus pomocí hry.

Něco podobného jsme bezesporu našli už v rozvrhu sexuálního chování těchto pubertálních dětí: sexualita ve vlnách škádlení je nemilostná a láska v páru je téměř asexuální.²⁴ Na druhé straně zde nemůžeme hovořit příliš přísně ani proti hře, ani proti osobě, pokud toto rozdělení slouží k tomu, aby v „experimentálních podmínkách“ hry chystalo právě alespoň rela-

²³ Z klinických souvislostí je tento stav myslí dobře znám: viz Freudovu interpretaci úzkosti syfilitiků z toho, že by nemoc předali, jako obranu proti přání to udělat (viz Freud, S.: *O člověku a kultuře*, Praha, Odeon 1990, s. 254; ve stati *Psychologie masy a analýza já*).

²⁴ V historické kurtoazní lásce jde o sexualitu také uměle zadržovanou, ale tím současně aktivovanou perverzně: díky stupňům *Vorlust*, předběžné slasti, po nichž se pomalu postupuje. (Viz tuto interpretaci v: Lacan, J.: *Le séminaire 7. L'éthique de la psychanalyse*, Paris, Seuil 1986, s. 182.)

tivní, dospělé sblížení obou proudů.²⁵ (Totéž platí i pro zavedení „společenských“ her pro páry nebo pro převádění škádlení holek na klukovskou soutěž.) Nemusí totiž jít o deformaci existujícího životního sektoru nevhodně použitým herním prvkem (jako patrně u Caillosových příkladů), ale někdy spíše o prosazení nového sektoru za pomoci jeho odlehčené varianty.

Naopak perverze jako zneužívání vlny škádlení k surovostem bývá aktéry diagnostikována. Takových perverzních momentů je ale ve hrách-vlnách potenciálně více (včetně určitého homosexuálního nádechu).

Velkou podobnost s Cailloisovou teorií vidím v již zmíněném posouvání hranice hry, v oné oscilaci od „zherňování“ k „institucionalizaci“, jak ji provádějí hráči, členové společnosti. Caillois si podobné stránky všiml mnohokrát: již na samé stupnici od *paidia* k *ludus*, v tabulkách o začleňování hry do společnosti, v úvahách o znovuzrození starých forem v moderní době, o úpadku sakrálních her do hraní a hraček, nebo o parodování bohů. My jsme zde zdůraznili aspekt užití her pro sebe, jejich adaptaci aktéry pro nastolení jejich důležitého tématu.

Bylo by zajímavé věnovat se zde dál i sémiotickým kvalifikacím, určením různého znakového poměru her ke skutečnosti za ní: viz např. naše nedotažené, pouze naznačené úvahy, zda je to či ono sexuální gesto spíše jako by přípravným krokem, částí k aktu, nebo simulakrem aktu samého, nebo zas symbolizací aktu.

Asi se ukázala oprávněnost Cailloisova používání dvou linií výkladu: vnitřního významu a interdependence či komplementarity. On sám vnitřní význam hry někdy vykládá jako kombinaci principů uvnitř jedné hry, o což jsme se částečně pokusili např. spojováním idejí distribuce, deklarace a transgrese uvnitř některých erotických společenských her.

Interdependence sama má pak dvojí podobu: her mezi sebou a her vzhledem k uspořádání společnosti. Zde jsme se pokusili ukázat, jak k sobě tři typy vln-her vzájemně zapadají; dále to, jak odpovídají na zde mimořádně vyostřenou sexuální otázku a s ní propojený klasický antropologický problém vlastnění (distribuce) žen ve společenství.

Specifikace tématu pro společenství i pro jeho hry je určitým rozdílem

²⁵ Necháváme stranou, nakolik je normální dospělá sexualita non-perverzní a non-alibistická. Podle již citovaného J. Lacana je to spíše poetickou výjimkou, zázrakem hry náhody než běžností (Viz Lacan, J.: *Le séminaire 20. Encore*. Paris, Seuil 1975 – věnovaný logické nemožnosti sexuálního vztahu jako vztahu.)

vůči Cailloisovi. Ale nejde nijak v náš prospěch, neboť vtípem Cailloisova díla bylo vyzkoušet na společnosti právě jen ty kategorie, které našel u her. Naším cílem bylo vystihnout jakkoli, včetně hrami, dané konkrétní společenství.²⁶

On the Problem of Game – Example of a Teen-age Class

Miloš Kučera

Generally, game is considered in an undifferentiated way as a good, simply positive thing and it is glorified as a sign of freedom and creativity. Professional literature, too, included moral assessment of the game, both for the life of an individual and the development of civilisation, but it is much more sophisticated (see the work by J. Huizinga and R. Caillois).

Caillois uses two criteria: the value of various principles of the game, and the observation of the borders of the game itself or its definition in usual or normal life.

Ad 1: In his view our civilisation is characterised by a transition from archaic principles of the mimicry (especially as mask) and ilinx (such as vertigo) to modern agon (competition, credentials) and alea (dice, accident); these principles are social mechanisms and institutions (e.g., agon is competition and alea stock exchange), not only games in the narrow sense (e.g., not only sport or roulette); however, certain games fit in certain social mechanisms, react to a given „normal life“ and there is interdependence with them. Ad 2: this interdependence is in order – it is neither a corruption or perversion of the game. Caillois is afraid that this might affect an individual if the game starts to overlap in life, replace it and decline in it – proper competition turns into uncontrolled violence and deviousness and betting on something into superstition in everything.

As a result, the moral approach to a game is very rigid.

The writer has tried to explain through games the main issue of the life of a 5th–6th school class: whether sex can materialise and related horror. He called sexual games, rituals and habits with game aspects waves (as at stadiums):

²⁶ Přesto se mi zdá, že snaha dojít k čistým a kontrastním typům společností mohla zkrslit zejména *společností vzruchu*. M. Mauss např. učinil východiskem svých úvah dar, a domorodé společnosti mu pak třeba díky potlačí vyšly téměř jako *společností propočtu*, s náčelníky coby velkými bankéři.

a) transgressive: thanks to the aspect „as if“ or „just like“ they allow to proceed farther in direct sexual behaviour (mass waves of teasing, reminiscent of an orgy or a dream about an orgy), in love choices and gestures of a couple („social games,“ mostly in a selected amorous group with the function of declaring or publishing love; the division of the group into couples; anticipation or divination of a love object) or in the articulation of sexual fantasies (pornographic production);

b) the French le charivari, English rough music: the community mocks love itself as a transgression or potential crime – after the suffering mockers dismiss the couple;

c) a wave of purification: accumulated sins, including sexual and erotic ones, are symbolically summarised into a gesture of „tagging“ someone in a chase (while the name of an infectious disease or a pupil is said). This means an evident smearing or purification.

The example of a class shows that it is necessary to conceive the borders of a game (or life, environment) as it is to be used by the community; however, it is difficult to morally denounce it if the game is transgressed, corrupted or perverted. The members of the community use the help of artificial dirt – is it a sign of superstition or perversion of alea? When teasing girls, boys use masks (the category of mimicry) of hunters of female bodies (agon) and avoid frontal encounter with a rival in love. However, the games serve not only to restrict the dimension of normal life, but also prepare the openness of its sector in adult life.

The interdependence game-life and games among themselves has various forms as revealed by the function of the system of games.

As already written by Caillois, many of the archaic forms of the game are still surviving in some form at present.

Důsledky rozdělení Československa na život obyvatelstva moravsko-slovenského pomezí

Magdaléna Rychlíková

Úvod – Všeobecný přehled

Vymezení problému

K 31. prosinci 1992 zaniklo po 74 letech své existence Československo a k 1. lednu 1993 se na mapě Evropy objevily dva nové samostatné státy – Česká republika a Slovenská republika. Hranice mezi těmito republikami, která byla doposud hranicí vnitřní, se stala hranicí státní.¹

Ačkoliv politikové obou republik ještě na podzim 1992 tvrdili, že občané rozdělení „ani nepocítí“, bylo od počátku jasné, že tomu tak nebude. Zcela logicky mělo rozdělení největší dopad na obyvatelstvo žijící podle nové státní hranice, kde byly doposud kontakty nejintenzivnější.² Následující práce shrnuje výsledky výzkumu prováděného na obou stranách česko-slovenské hranice³ v letech 1996–1998. Výzkum zkoumal dopad vzniku politické hranice na každodenní život příhraničních okresů, přičemž se porovnávaly jednak změny oproti situaci před 31. prosincem 1992, jednak kontinuální změny po 1. lednu 1993.

¹ Stalo se tak na základě dohody obou vlád o generelním vymezení státních hranic podepsané v Praze 29. 10. 1992 – text viz č. 229/1993 Sb. (Sbírky zákonů ČR), resp. 194/1993 Z. z. (Zbierky zákonov SR).

² K česko-slovenským kontaktům v moderní době viz: Mlynárik, Ján: *Českí profesori na Slovensku*. I. Praha 1994, Kálal, Karel: *Slovensko a Slováci*. Praha 1901, Janšák, Štefan: *Život Dr. Pavla Blahu*. I, II., Trnava 1947, *Cestami česko-slovenské vzájemnosti*. Liberec 1993, Gál, Fedor: *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*. Praha 1992.

³ V souvislosti s tím jsou v textu používány termíny „česko-slovenské pohraničí“ a „moravsko-slovenské pomezí“. Zatímco o „česko-slovenském pohraničí“ lze hovořit v pravém slova smyslu teprve od 1. ledna 1993, pojem moravsko-slovenské pomezí je časově širší. S ohledem na rozměr následující studie používáme oba pojmy jako synonyma.

Metodologický přístup ke zpracování tématu

Mezi Českou republikou a Slovenskou republikou byla ještě před rozpadem federace uzavřena řada dílčích smluv, majících za účel „změkčit“ dopad rozdělení společného státu.⁴ Tyto dohody odrážejí dobové představy o dalším vývoji vzájemných vztahů. Samotný text smlouvy ovšem ještě nevyplývá nic o skutečné situaci. Rovněž po 1. lednu 1993 byly mezi ČR a SR uzavírány další mezinárodní smlouvy, které měly reagovat na nově vzniklou situaci a řešit problémy, se kterými se původně na podzim 1992 nepočítalo. Samozřejmě, tyto nové dohody často měnily dohody původní. Práce proto zkoumá, jak byly tyto dohody v praxi konkrétně naplněny, do jaké míry se osvědčily a kde se naopak ukázaly jako překážka bližších vztahů mezi obyvatelstvem na obou stranách hranic. K zjištění skutečnosti byla použita především metoda dotazů u obyvatelstva moravsko-slovenského pomezí (pohraničí). S ohledem na to, že v pohraničních okresech po obou stranách hranic žije příliš velký počet lidí (odhad se pohybuje okolo 500 tisíc – 750 000 osob), bylo třeba postupovat metodou sond. Přitom bylo dbáno na to, aby byli rovnoměrně zastoupeni příslušníci různých profesí a věkových kategorií a také obyvatelé různých oblastí podél hranice, vždy ovšem z obou jejích stran. Spíše podpůrně bylo využito i archívního materiálu úřední provenience a dostupných statistických údajů.

Zeměpisné vymezení zkoumané oblasti

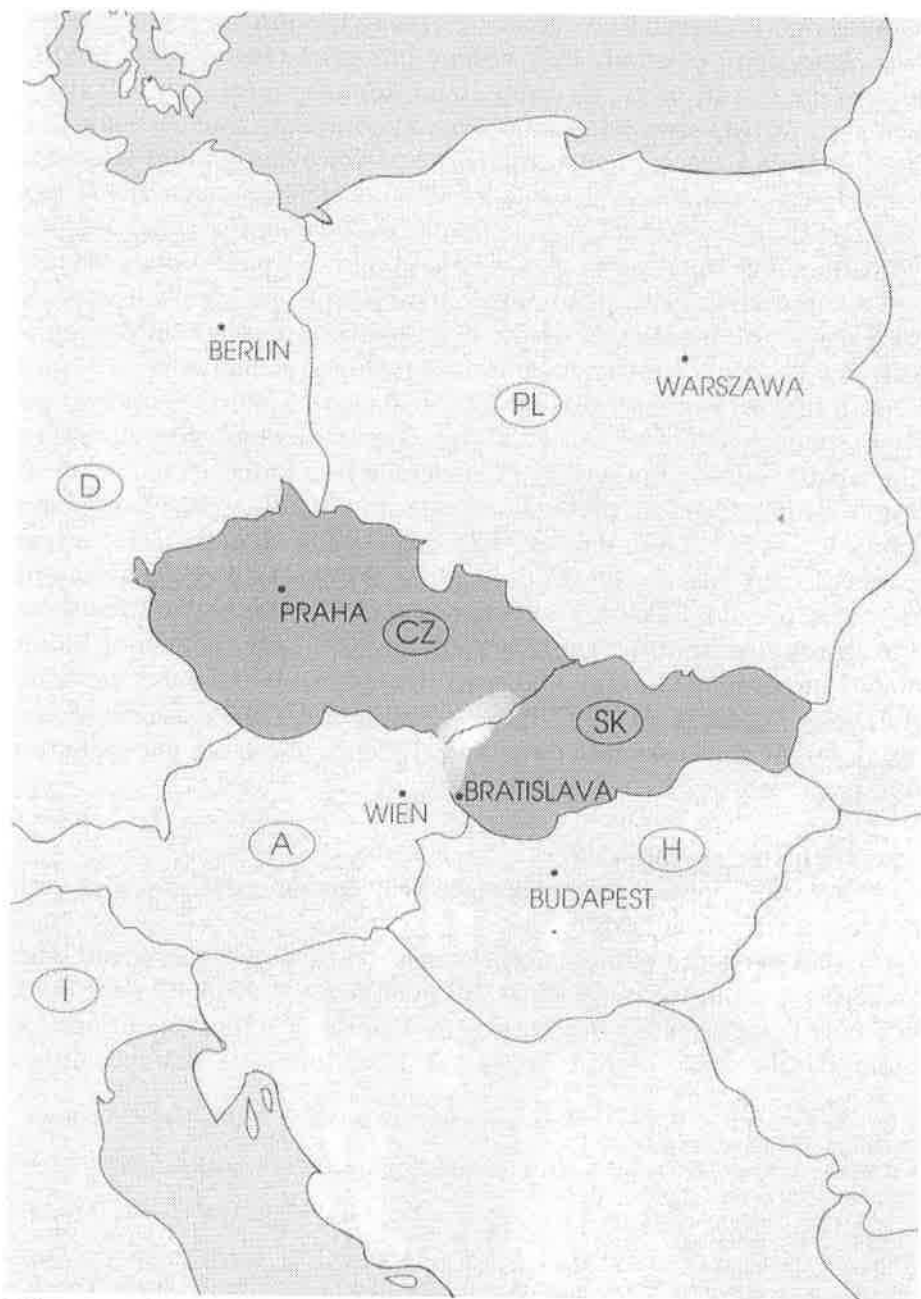
Hranice mezi Českou republikou a Slovenskou republikou⁵ je dnes dlouhá více než 200 km a probíhá rozdílným terénem. Ve svém severním úseku, od trojjediného bodu na česko-slovensko-polské hranici až po Sudoměřický potok, probíhá hranice hornatým územím, především v oblasti Beskyd a Karpat. Tyto oblasti jsou řídko osídleny, hranice zpravidla probíhá po horském hřebeni.⁷ Charakteristické pro tuto oblast je tzv. kopaničářské osídlení, spočívající v roztroušených samotách po obou stranách

⁴ Šlo o dvě skupiny dohod, první byla podepsána 29. října 1992 v Praze, druhá 23. listopadu 1992 v Bratislavě. O jednáních viz *Rudé právo*, 12. 10. 1992, 27. 10. 1992, 30. 10. 1992, 10. 11. 1992.

⁵ Srv. Húsek, Ján: *Hranice mezi zemí moravsko-slezskou a Slovenskem*. Praha 1932, Hromádka, Jan: *Všeobecný zeměpis Slovenska*. In: *Slovenská vlastiveda*. Bratislava 1943.

⁶ Původní administrativní hranice probíhala po meandrech řeky Moravy, což ji uměle prodlužovalo. Po skončení práce smíšené rozhraničovací komise a podepsání dohody o společných státních hranicích v Židlochovicích 4. ledna 1996 se celková délka zkrátila.

⁷ Výjimkou je např. oblast Kasárna v Beskydech, kde hranice probíhá po úbočí. Tím se tato rekreační oblast dostala na slovenské území, ačkoliv byla přístupná jen z moravské strany ve směru od Velkých Karlovic. Po rozdělení vybudovalo Slovensko urychleně novou silnici ve směru od obce Makov.

Oblast moravsko-slovenského pomezí v evropském kontextu.

Lidé města, 1/1999

hranic. Kontakt obyvatelstva žijících ve větší vzdálenosti od hranic zde byl vždy omezenější, přechody byly vedeny přirozeně tam, kde to přírodní poměry dovolovaly, avšak na druhé straně kontakty mezi obyvateli vlastních kopanic byly vždy velmi intenzívní. Kopaničářské osídlení a kontakt mezi lidmi na kopanicích vyžadují běžné překračování hranice kdekoliv, protože místní komunikace (lesní cesty, ale i některé silnice) běžně vedou opakovaně přes česko-slovenskou hranici.⁸ Ve středním úseku hranice (v prostoru Vlárského průsmyku a Myjavských kopanic) je osídlení hustější a kopce nižší. Původní administrativní hranice zde na dvou místech přetínala a tím i rozdělovala osady, což si rovněž vynutilo rektifikaci hraniční čáry. V jižní části, která je převážně rovinatá, a která sahá od Karpat až po trojjediný bod na česko-slovensko-rakouské hranici, je osídlení po obou stranách relativně husté⁹ a kontakty mezi obyvatelstvem velmi intenzívní. I když hranici zde tvoří především řeka Morava, která je přirozenou vodní překážkou, právě zde pociťovalo vždy obyvatelstvo po obou stranách hranice svou blízkost nejsilněji, jak o tom svědčí i výraz „Moravské Slovensko“ (Slovácko)¹⁰, používaný pro tuto oblast východní Moravy. Hodonín, ležící na samé hranici, byl vždy přirozeným střediskem celé oblasti dolního Pomoraví, tedy i její slovenské části a podobnou úlohu hrály v menší míře i Břeclav a Uherské Hradiště. Oblasti jižního Slovákka, Hornácka, Dolňácka a Podluží na straně moravské a oblast Záhoří (Záhorie) na straně slovenské také poskytly nejvíce srovnávacího materiálu pro tuto práci.

Stručný historický přehled

Pro lepší pochopení problematiky je třeba uvědomit si dvě podstatné věci, ke kterým v minulosti došlo:

1) oblast východní Moravy sice patřila již od 11. století k českému státu a oblast západního Slovenska ke státu uherskému,¹¹ avšak od roku 1490, kdy byly české země a Uhry spojeny za Vladislava II. personální unií, se moravsko-slovenská hranice začala měnit postupně na hranici vnitřní.

⁸ Rektifikace hranic česko-slovenskou rozhraničovací komisí se snažila takovéto případy eliminovat na maximální možnou míru.

⁹ Jedná se o okresy Břeclav, Hodonín a Uherské Hradiště na české straně a někdejší okres Senica (nyní okresy Skalica a Myjava) na Slovensku.

¹⁰ Viz o tom podrobněji Rychlík, Jan: Pokusy o připojení Slovákka ke Slovensku v letech 1938–1941. In: *Slovácko*, roč. 33–34, 1991–1992, s. 76–77.

¹¹ Původní moravsko-uherská hranice probíhala na počátku 11. století západněji a vedla zhruba po řece Olšavě. Názvy moravských měst jako Uherský Brod, Uherský Ostroh, Uherské Hradiště či Strážnice i dnes ukazují její přibližný průběh.

Tento proces byl postupný a velmi pomalý: v neprostupných lesech pohraničí ostatně hranice nebyla přesně vymezena a k jejímu definitivnímu vyměření došlo až v 18. století, především za Josefa II. (1780–1790). Spíše než vytýčení hranice bylo nicméně pro obyvatelstvo důležitější zrušení vnitřní celní hranice mezi rakouskou a uherskou částí monarchie, ke kterému došlo v roce 1850. Po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867 byla sice jednota celního a devizového území Rakouska a Uher zachována, avšak obě části měly odlišné předpisy o nabývání a pozbývání státního občanství a občané obou částí byli vůči sobě vzájemně cizinci, což význam hranice zvyšovalo. Samotná hranice byla ovšem zcela volně prostupná a žádné kontroly se zde neprováděly.¹² Přes rozdílné právní systémy a určité problémy např. v oblasti podnikání třeba říci, že možnost stěhovat se přes tuto hranici a usazovat se či pracovat v druhém státě nebyla nijak omezoována.¹³ Po zřízení Československé republiky v roce 1918 došlo k zapojení celého pohraničí do nového státu a přeměny hranice na čistě administrativní.

2) V letech 1939–1945 v souvislosti se vznikem slovenského státu 14. března 1939 a okupace zbytku českého území 15. března 1939 se hranice stala hranicí státní. Protože tzv. Protektorát Čechy a Morava byl nacistickými orgány pokládán za součást německé říše, šlo o hranici německo-slovenskou. Z moravské strany byla hranice střežena velmi přísně německými pohraničními orgány a pro běžný dálkový styk byla uzavřena. Získat povolení k jejímu překročení bylo pro obyvatele českého či slovenského vnitrozemí neobyčejně těžké, avšak místní poměry si vynutily různé úlevy alespoň pro obyvatelstvo pohraničí. V pohraničním pásmu širokém 15–20 km od hranic proto platil malý pohraniční styk, opírající se o starou československo-rakouskou dohodu. Podle této dohody bylo možné překročení hranice na propustku, kterou vydávaly na Slovensku obecní a potvrzovaly okresní úřady, v protektorátu německé úřady vrchních zemských radů (Oberlandraty).¹⁴ Podmínkou vydání propustky byl nějaký vážný důvod služební, pracovní nebo osobní. Pro obhospodařování pozemků, které

¹² Kontroly na vnitřních hranicích byly zrušeny císařským nařízením v roce 1857 (viz Říšský zákoník – ř. z. – č. 31), i když v praxi se již ani tehdy dávno neprováděly, vyjma mimořádných opatření. Císařským nařízením č. 116/1865 ř. z. byly dokonce zrušeny pasové kontroly i na vnějších hranicích říše.

¹³ Podrobněji viz Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: Stěhování slovenského obyvatelstva do českých zemí do roku 1945. *Materiály k problematice etnických skupin na Území ČSSR*. Sv. 5, Praha 1987, s. 51–52.

¹⁴ Podrobněji viz Rychlík, Jan: Cestovní styk mezi Slovenskem a Moravou v letech 1939–1945. *Malovaný kraj*, 23, 1987, s. 6–7.

zůstaly na druhé straně hranice, bylo dokonce možné překročit hranici i mimo oficiální přechod.¹⁵ Jinak je třeba říci, že přes přísné střežení hranice a drakonické tresty uplatňované německými úřady za její nedovolené překročení (po vypuknutí Slovenského národního povstání se pokus o nedovolené překročení hranic trestal dokonce smrtí¹⁶ se nepodařilo ilegálním přechodům zabránit. V letech 1939–1944 se také objevily problémy rozdělených vesnic, známé z období po roce 1992, stejně jako spousta jiných obdobných problémů.¹⁷ Za zmínku stojí, že celní a devizová hranice mezi českými zeměmi a Slovenskem trvala jistý čas i po obnovení Československa a byla zrušena teprve k 1. listopadu 1945.¹⁸

Obecně možno říci, že příhraniční oblasti vždy v minulosti úzce spolupracovaly. Právě moravsko-slovenské pohraničí je spojeno s některými významnými událostmi moderních českých a slovenských dějin. Tak např. právě v prostoru myjavských kopanic (mezi Javorníkem a Vrbovcemi) překročili v září 1848 moravsko-slovenskou hranici slovenští (a s nimi i čeští) dobrovolníci, kteří se v prostoru Myjavy pokusili vyvolat protimadařské povstání,¹⁹ do Skalice na Záhorí přišla z Hodonína v roce 1918 první československá prozatímní vláda pro Slovensko vedená Vavro Šrobárem,²⁰ v dobách druhé světové války v prostoru myjavských kopanic existoval kanál, kterým utíkali z protektorátu ohrožené osoby a kudy také přišli v roce 1944 na pomoc Slovenskému národnímu povstání čeští dobrovolníci.²¹ Všechny tyto události posilují i dnes historické vědomí obyvatelstva na obou stranách hranic a upevňují vědomí vzájemné blízkosti.

Problémy moravsko-slovenského pomezí spojené s rozdělením ČSFR 1992

Pohyb obyvatelstva

Otázku vzájemného pohybu obyvatelstva obou republik (a tedy nejen

¹⁵ Text dohody viz č. 68/1929 Sb.

¹⁶ *Slovenské národné povstanie a české země. Dokumenty.* (SNPaČZ), Praha 1974, dok. 80, s. 268, dok. 81, s. 269–270.

¹⁷ Viz Rychlík, Jan: Obyvatelstvo Slovácka a Záhorí v letech 1939–1945. *Slovácko*, 30, 1988, s. 43–54.

¹⁸ Štátny okresný archív (ŠOKA) Skalica, f. ONV Skalica, č. D9–1289/1–24/4–1945.

¹⁹ Daniel Rapant, *Dejiny slovenského povstania roku 1848–1849.* II/1, T. S. Martin 1950, s. 161.

²⁰ Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. I. Česko-slovenské vztahy 1914–1945.* Bratislava 1997, s. 67.

²¹ SNPaČZ, dok. 35, s. 125.

obyvatelstva pohraničních oblastí) řeší v zásadních rysech dohoda o zrušení vízové povinnosti podepsaná v Praze 29. října 1992, tedy ještě v době federace. Základem byla jednání mezi českou a slovenskou politickou reprezentací (tedy v zásadě mezi Občanskou demokratickou stranou Václava Klause a Hnutím za demokratické Slovensko Vladimíra Mečiara) v Koloďých u Prahy 10. října 1992 a na Javorině ve Vysokých Tatrách 26. října 1992 o už zmíněné soustavě dohod změkčujících rozdělení České a Slovenské Federativní Republiky (ČSFR)²² Dohoda, která vstoupila v platnost hned 1. ledna 1993, má svým zněním charakter standardních dohod mezi státy o zrušení vízové povinnosti až na dva body: k překročení hranic stačí občanům ČR a SR občanský průkaz (není tedy potřebný cestovní pas) a občané těchto států mohou překročit hranici do druhé republiky na kterémkoliv místě „pokud to není zakázáno vnitrostátními předpisy jedné smluvní strany.“²³ Protože ze starých československých pasů a občanských průkazů nebylo možné zjistit, které republiky je držitel občanem, zavázaly se smluvní strany vydat do šesti měsíců závazné předpisy o označení těchto dokladů potvrzením o státním občanství. Zejména u občanských průkazů byla podobná doložka podmínkou k jeho použití k cestě do druhého státu,²⁴ zatímco u cestovních pasů byla lhůta prodloužena až do konce roku 1994.²⁵ Na tuto základní dohodu navazovala další smlouva, podepsaná současně s první, totiž o společném postupu v otázkách pobytu cizinců ze třetích států. ČR a SR se zavázaly nezavádět ani nerušit bez souhlasu druhé republiky vízovou povinnost pro občany třetích států a provádět vůči nim shodný cizinecký režim. Zákaz pobytu vyslovený pro území jedné smluvní strany se týkal automaticky i druhé republiky.²⁶

Realizace této dohody by v praxi znamenala skutečně volný pohyb osob,

²² Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. II. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 349.

²³ Text viz č. 149/1993 Sb., č. 225/1993 Z. z. Viz též č. 210/1996 Sb.

²⁴ Dohoda byla podepsána rovněž 29. 10. 1992 v Praze, text viz č. 230/1993 Sb. Platnost federálních průkazů se jinak obě strany dohodly uznávat po dobu pěti let od rozdělení ČSFR. Koncem roku 1997 česká strana oznámila, že nebude nadále uznávat pro překročení hranic staré československé občanské průkazy s označením občanství, ale pouze občanské průkazy obou republik vydané po rozdělení ČSFR. Nakonec na žádost slovenské strany bylo od tohoto opatření upuštěno a československé občanské průkazy byly uznávány i po 1. 1. 1998.

²⁵ Šlo o cestovní pasy vydané podle zákonů č. 63/1965 Sb. a č. 216/1991 Sb. Současně začaly být v roce 1993 vydávány zvláštní cestovní pasy ČR a SR na základě předpisů zákona č. 216/1991 Sb., který i nadále platil v ČR i v SR. Od roku 1997 na Slovensku platí zákon č. 381/1997 Z. z. o cestovních dokladech.

²⁶ Viz č. 150/1993 Sb., č. 133/1993 Z. z.

zhruba na úrovni mezi státy Schengenské dohody Evropské unie. ČR a SR měly tvořit jednotné pasové a vízové území, což v praxi činilo jakékoliv kontroly dokladů na hranicích mezi ČR a SR zbytečnými. Těžko říci, zda obě strany skutečně s podobným režimem počítaly. Známy výrok Václava Klause, že „mezi ČR a SR se nebudou stavět celnice“ by tomu sice nasvědčoval a zejména slovenská strana měla na podobném režimu zájem a po rozdělení ČSFR také skutečně nebyly prováděny na společných hranicích pasové kontroly. Nicméně již počáteční vývoj tento předpoklad zpochybňuje. Dohoda o zrušení vízové povinnosti totiž nedávala právo překročit hranice mezi ČR a SR kdekoliv občanům třetích států, a to ani tehdy, jestliže šlo o osoby, na které se nevztahovala vízová povinnost. Povinnost občanů třetích států překračovat hranici mezi ČR a SR výhradně na hraničních přechodech byla kromě toho výslovně stanovena dodatečnou dohodou podepsanou v Praze 20. června 1994.²⁷ Dohoda o společném cizineckém režimu obsahovala i ustanovení o povinnosti jednoho státu převzít zpět osoby, které neoprávněně z jeho území překročily hranici do druhé republiky (readmise), což zpochybňovalo existenci jednotného pasového a vízového prostoru. Rovněž dohoda o úpravě režimu na společných státních hranicích, podepsaná v Praze 29. října 1992, hovořila o možnosti překročení společných státních hranic jen u požárních sborů a zdravotní služby, což bylo v rozporu s celkovou dohodou o zrušení vízové povinnosti.²⁸ Tak nedůslednost a vzájemná rozporuplnost smluv teoreticky volný pohyb od počátku zpochybňovala.

V prvních týdnech a měsících roku 1993 obyvatelstvo pohraničních území skutečně nepocíťovalo nějakou zásadní změnu oproti situaci před 31. 12. 1992. Česká celní správa sice zřídila na silnicích vedoucích přes slovenské hranice již 2. ledna 1993 kontrolní stanoviště, která zahájila činnost 4. ledna, a od 1. února přistoupila k podobnému kroku i slovenská strana, šlo však jen o kontrolu pohybu zboží, nikoliv osob. Stanoviště cizinecké policie zřízena nebyla a pasová kontrola se neprováděla.²⁹ Ke změně došlo počátkem léta 1993. Nejprve začaly celní orgány české strany namátkově provádět i kontrolu osob a konečně během léta byla na hranici zřízena normální pasová kontrola české cizinecké policie (slovenská strana přistoupila k podobnému kroku teprve v létě 1994). V souvislosti s tím se ukázala podstatná mezera v dohodě mezi ČR a SR, která se odrazila právě

²⁷ Viz č. 55/1997 Sb. Srovnej též č. 285/1994 Z. z.

²⁸ Viz č. 234/1993 Sb., č. 195/1993 Z. z.

²⁹ Rychlík, J.: *Češi a Slováci...*, II., s. 354.

především v pohraničních oblastech. Smlouva totiž nepamatovala na děti do 15 let, které nemají vlastní občanský průkaz a zpravidla neměly ani cestovní pas. Překročení hranic bylo možné jen tehdy, byly-li děti zapsány do občanského průkazu nebo cestovního pasu rodičů, nebo byl-li jim vystaven vlastní cestovní pas. Pro děti v pohraničních oblastech, které byly zvyklé pohybovat se volně, to znamenalo znemožnění svobodného pohybu. Znemožněné byly i hromadné školní akce (např. do té doby běžné návštěvy slovenských dětí v zoologické zahradě v Hodoníně, návštěvy plaveckého stadionu v Hodoníně, výměnné družební akce škol apod.). S dětmi nemohli cestovat do druhé republiky ani prarodiče a jiní příbuzní, popřípadě známí. Kromě toho s povinností nechat si vyznačit občanství v občanském průkazu pro cestu do druhé republiky se v mnoha případech ukázalo, že s ohledem na místo narození dítěte nebo místo narození rodičů mají děti jinou státní příslušnost než jeden z rodičů, nebo že sourozenci mají rozdílnou státní příslušnost.³⁰ V takovém případě samozřejmě matiční úřady odmítaly udělit do občanských průkazů doložku o státním občanství a pasové úřady zase odmítaly označit starý cestovní pas nebo vystavit nový. Cestovní pas měl vystavit příslušný konzulát domovského státu občana. Je samozřejmé, že v česko-slovenském pohraničí žádné takové konzuláty nejsou. Dítě, které mělo občanství druhé republiky než jeden z rodičů, nemohlo být zapsáno do jeho cestovního pasu ani nemohlo získat od pasového úřadu příslušného podle místa bydliště cestovní pas. S postupným nahrazováním starých občanských průkazů v obou republikách identifikačními kartami, do kterých se děti nezapisují, pohyb dětí do 15 let se tak ještě více zkomplikoval.

Obyvatelstvo pohraničních území řeší někdy věc v případě, že dítě nemá vlastní cestovní pas, tak, že mají-li děti někoho navštívit (zejména, pokud jde o návštěvu na několik dní) na druhé straně hranic, pak ten z rodičů, který má dítě zapsáno v občanském průkazu nebo cestovním pasu, je převezme přes hranici, a zase se pro ně vrátí (dítě tedy pobývá na území sousedního státu, zatímco rodič se vrátí dočasně domů). Ideální je, když mají dítě zapsáni oba rodiče, protože pak se pro ně může vrátit druhý z nich. Kromě toho, až do podzimu 1993 se neprováděla pasová kontrola ve vlacích. Důvody byly dva, přičemž vzájemně souvisely: i po 1. lednu 1993 platil i nadále jízdní řád ČSD pro období 1992/1993, který samozřejmě se zdržením vlaků na nové hranici nepočítal a tento grafikon nebylo možno

³⁰ K tomu viz část o problematice státního občanství.

již změnit. Dokonce i jízdní řád pro období 1993/1994 byl v hrubých rysech připravován ještě pro celou někdejší československou síť a se zřízením pohraničních stanic nepočítal.³¹ Za jízdy mezi pohraničními body nebylo možno pasovou kontrolu provádět, protože chyběla (a to byl druhý důvod) dohoda států, podle které by policejní orgány jednoho státu mohly vstoupit při výkonu služby na území druhé republiky. Teprve po odstranění těchto problémů³² bylo přistoupeno k zavedení normálních pasových kontrol i ve vlacích, což se na hlavních tratích stalo již na podzim 1993, na vedlejších (mimo jiné i Hodonín–Holíč a Skalica–Sudoměřice nad Moravou) až v roce 1994, resp. 1995. Cesta přes hranici vlakem tak byla až do té doby někde pro děti rovněž jednou z možností.

Obyvatelstvo kromě toho žádalo kompetentní orgány, aby bylo obecním úřadům umožněno vydávání jednak hromadných soupisek pro školní akce, jednak jednorázových či vícerázových individuálních propustek. Akce narazila na odmítavé stanovisko na české straně,³³ ačkoliv šlo o řešení, které existovalo už v letech 1939–1945 a které mezi Československem a jeho sousedy bylo praktikováno nejen v meziválečném období, ale ve vztahu k tzv. socialistickým státům i v padesátých a šedesátých letech.³⁴ Ve věci dětí byla podána interpelace tehdejšímu opozičním poslancem za ČSSD Václavem Grulichem (nynějším ministrem vnitra), avšak bez viditelného výsledku.³⁵ K určitým ulehčením však nakonec došlo ve dvou směrech: ministerstvo vnitra obou států dalo pokyn orgánům pasové služby, aby svým státním příslušníkům bydlícím v druhém státě vydávaly pasy, i když nebydlí v jejich obvodě (tzn. že např. občan ČR ve Skalici na Slovensku se může obrátit s žádostí o vystavení pasu ČR na úřad cizinecké policie v Hodoníně, kam má nejbližší a nemusí žádat o vydání dokladu

³¹ Jízdní řád ČSD platný od 31. 5. 1992 do 22. 5. 1993, tab. (trať) 280, 320, 340, 343, 360, 361, 368, Jízdní řád ČD a Cestovný poriadok ŽSR platný od 23. 5. 1993 do 28. 5. 1994, tab. 280, 320, 340, 343, 360, 361, 368. Porovnej též č. 201/1993 Sb.

³² Dohoda vlád o ulehčení pohraničního odbavování byla podepsána v Praze už 30. 3. 1993 a v návaznosti na to byly v nově budovaných pohraničních stanicích Českých drah (ČD) zřízeny celní stanice. V platnost však dohoda vstoupila teprve po uveřejnění v české Sbírce zákonů 10. 6. 1994 v částce č. 38/1994 pod. č. 122/1994 Sb. (v slovenské Zbierke zákonov pod č. 98/1994 Z. z.). Dohoda se nevztahovala na orgány cizinecké policie, proto pasovou kontrolu dočasně prováděla za jízdy mezi pohraničními stanicemi celní služba. Na orgány cizinecké policie byla dohoda rozšířena dodatkem podepsaným v Bratislavě 23. 1. 1995. Text viz č. 298/1995 Sb.

³³ Žádost advokáta Dušana Krivského ze Skalice a zamítavá odpověď předsedy vlády ČR Václava Klause (1994, v držení Dušana Krivského). Prohlášení starosty města Hodonína p. Karkošky a primátora města Skalice p. Srholce (1994).

³⁴ Zák. č. 55/1928 Sb., č. 53/1949 Sb.

³⁵ Rozhovor s V. Grulichem v Brně.

český generální konzulát v Bratislavě³⁶. Kromě toho, bylo možné děti z manželství, kde každý občan má občanství jiné republiky, zapsat do cestovního pasu i toho rodiče, který měl jiné občanství než dítě.³⁷

S odůvodněním, že ČR se musí bránit před nápirem běženců, začala česká strana již na jaře 1993 požadovat, aby byla česko-slovenská hranice střežena. Ministr vnitra ČR Jan Ruml otevřeně volal po zavedení „standardního režimu“, přičemž ovšem standardem neměl být systém existující v Evropské unii, tedy volný pohyb, ale naopak přísná kontrola všech osob, jako tomu bylo na československých hranicích před listopadem 1989. Běženců přitom nebylo více, než před 31. 12. 1992, a protože ČR a SR se zavázaly provádět stejný vízový režim, nic nebránilo tomu, aby místo česko-slovenské hranice byla střežena lépe slovensko-maďarská, slovensko-ukrajinská, příp. slovensko-polská hranice. České MV opakovaně prohlašovalo, že slovenská strana chrání své východní hranice nedbale, což slovenské MV popíralo. V létě 1993 byly učiněny z české strany i pokusy znemožnit přecházet hranici mimo přechod. Stalo se tak v prostoru Klokočov–Bílá, kde celní přechod nebyl zřízen,³⁸ avšak kde vedla silnice Čadca–Ostrava, po které dokonce jezdily dálkové autobusy. České celní orgány sice propouštěly osoby, nikoliv však vozidla a zboží, což v praxi znamenalo znemožnění překročení hranic vůbec. Po protestech slovenské strany (jde o oblast, odkud slovenští dělníci dojíždějí denně do práce do Ostravy) byla sice opatření odvolána, avšak hrozba, že česká strana zakáže přechody hranice mimo oficiální přechody, se objevovala i později za ministra vnitra ve vládě Josefa Tošovského (1997–1998) Cyrila Svobody (KDU-ČSL). Komplikace, které by to způsobilo především obyvatelům kopanic a také nevyřešená otázka kolem vesnic rozdělených státní hranicí zatím vždy přinutila českou stranu od tohoto opatření upustit. Stanovisko slovenské

³⁶ Ludmila Krivská, občanka ČR, Skalica (SR) – 1995.

³⁷ Dušan Krivský, občan SR, Skalica – 1995.

³⁸ Dohoda podepsaná v Praze 30. března 1993 stanovila 13 silničních přechodů: Břeclav–Kúty (dálnice), Lanžhot–Kúty (stará silnice), Hodonín–Holíč, Sudoměřice–Skalica, Velká nad Veličkou–Vrbovce, Velká nad Veličkou–Myjava, Strání–Moravské Lieskové, Starý Hrozenkov–Drietoma, Bylnica–Horné Srnie, Stfelná–Lysá pod Makytou, Horní Bečva–Makov, Velké Karlovice–Makov, Mosty u Jablunkova–Svrčinovec. Železničních přechodů bylo 7 – na všech existujících železničních tratích: (Břeclav) Lanžhot–Kúty, Hodonín–Holíč, Sudoměřice–Skalica, (Bylnice), Vrbovce (Javorník)–Myjava, Vlárský průsmyk–Nemšová, Horní Lideč–Lúky pod Makytou (Púchov), Mosty u Jablunkova–Čadca. Text dohody viz č. 132/1993 Sb., 103/1994 Z. z. Ne na všech silnicích tak byly původně celní přechody. Právě v souvislosti s konfliktem okolo dopravy přes Klokočov byla stanovena zásada, aby byly celní přechody zřízeny i na ostatních používaných silnicích přes česko-slovenskou hranici, především v Klokočově a v Nové Bošáci.

strany k podobnému opatření bylo vždy zásadně negativní. Přesto to byla sama česká strana, která novou readmisní dohodou podepsanou se slovenskou vládou v Levoči 25. října 1996 odstoupila od smlouvy o společném cizineckém režimu a vízové politice vůči třetím státům.³⁹ Česká strana tak paradoxně sama vytváří zvýšený nápor potenciálních ilegálních přistěhovalců, kterým by jinak při společném režimu nebyl povolen na Slovensko vstup a nemohli by tudíž ani překračovat neoprávněně slovensko-českou hranici.

V současné době vypadá situace takto: pohyb obyvatelstva na základě občanských průkazů trvá, hranici je možno překročit kdekoliv, což se však netýká občanů třetích států, a to ani tehdy, jestliže mají na území jedné z republik trvalý pobyt a nepotřebují vízum ke vstupu do druhé republiky.⁴⁰ Děti do 15 let musí mít vlastní cestovní pas, pokud nejsou zapsány v občanském průkaze nebo cestovním pase rodičů. Hranice je poměrně přísně střežena, což zejména v rozdělených obcích působí na obyvatelstvo špatně psychologicky. Na hranicích se provádějí normální pasové i celní kontroly.

Problém státního občanství a trvalého pobytu

Problematika státního občanství patří k nejcitlivější. Právě v československém pohraničí, kde se lidé po staletí volně stěhovali, ženili a vdávali, vzniklo přitom nejvíce komplikací. Problém je zakotven již v samotné koncepci občanství ČR a zejména pak v odlišném přístupu obou republik k této problematice.

Do 31. 12. 1992 existovalo dvojí občanství, což byl důsledek vzniku československé federace v roce 1968.⁴¹ Koncem téhož roku bylo vedle doposud jediného a jednotného československého občanství zavedeno i občanství obou republik. Pro jeho přidělení bylo rozhodující místo narození československého občana, případně místo narození jeho rodičů. Byli-li rodiče československými občany, ale každý z nich měl občanství

³⁹ Text viz č. 200/1997 Sb. Touto dohodou, která vstoupila v platnost 27. července 1997, pozbyla platnost původní readmisní dohoda a smlouva o společné cizinecké policii č. 150/1993 Sb. (č. 133/1993 Z. z.) z 29. 10. 1992.

⁴⁰ Úlevy pro cizince žádali již u ministra vnitra Jana Rumla majitelé hotelů a chat na moravsko-slovenské hranici, zvyklí na zahraniční klienty. Ti poté, co zjistili, že se nemohou volně v okolí chat pohybovat (oblasti zimních sportů v Beskydech například často leží přímo na česko-slovenské hranici, jako např. v prostoru Kasárna, Bumbálka, chata Portáš apod.) začali tyto oblasti opouštět. Ministr Ruml přislíbil, že se problémem bude zabývat, avšak nestalo se tak.

⁴¹ Čl. 5 úst. zák. č. 143/1968 Sb.

jiné republiky, pak dítě nabývalo občanství té republiky, na jejímž území se narodilo. Děti občanů téže republiky nabývaly její občanství i tehdy, jestliže se narodily na území druhé republiky. V roce 1969 bylo možné si prohlášením občanství změnit. Kromě toho zákony ČNR a SNR dávaly možnost, aby občan jedné republiky na žádost u ministerstva vnitra získal udělením občanství druhé republiky, přičemž původní občanství ztrácel.⁴²

Zákon o občanství republik byl nesmyslný už při svém vzniku, na což poukazovali již tehdy čeští poslanci Národního shromáždění. Na jeho uzákonění trvala slovenská strana, protože odlišení českých a slovenských občanů bylo nutné při sestavování federálních orgánů.⁴³ Zákon neměl nic společného s českou či slovenskou národností, jak se veřejnost mylně domnívala (ta byla ponechána subjektivnímu vyjádření občana při sčítání lidu) a neměl na ni žádnou vazbu. V praxi nemělo nakonec občanství republiky žádný význam a naprostá většina obyvatelstva Československa vůbec nevěděla, že něco podobného existuje, protože podle ústavního zákona o československé federaci měli občané jedné republiky na území druhé republiky stejná práva i stejné povinnosti.⁴⁴ Občanství republiky se nezařizovalo do žádných osobních dokladů. Občanství republiky nemělo vliv ani na volební právo do České či Slovenské národní rady a do Sněmovny národů Federálního shromáždění, neboť občan volil do republikového orgánu bez ohledu na své republikové občanství vždy tam, kde byl policejně přihlášen k trvalému pobytu a zapsán do voličského seznamu. Z těchto důvodů v roce 1969 ani později zpravidla lidé nežádali o změnu republikového občanství.

Při jednání mezi ODS a HZDS na Javorině ve Vysokých Tatrách 26. října 1992 nedošlo mezi českou a slovenskou delegací ve věci občanství k dohodě. Slovenská strana žádala unijní princip, podle kterého by občan jedné republiky měl tak jako doposud na území druhé republiky všechna práva i všechny povinnosti s výjimkou politických práv jako domovský občan. To česká strana odmítla. Kromě toho česká strana trvala na principu jediného občanství. Protože k dohodě nedošlo, měla si každá z republik vyřešit otázku občanství vlastním zákonem, což Česká národní rada učinila 29. prosince 1992⁴⁵ a Národní rada Slovenské republiky o šest týdnů později.⁴⁶ Oba zá-

⁴² Zák. č. 165/1968 Sb., zák. SNR č. 206/1968 Sb, zák. ČNR č. 39/1969 Sb.

⁴³ Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění ČSSR, IV. volební období, 29. schůze, 19. 12. 1968.

⁴⁴ Viz úst. zák. č. 143/1968 Sb. ve znění úst. zák. č. 125/1970 Sb.

⁴⁵ Zák. č. 40/1993 Sb.

⁴⁶ Zák. č. 40/1993 Z. z. (= Zbierky zákonov SR).

kony vycházely naprosto neprakticky ze zákonů o občanství republik, tak jak bylo schváleno v SNR v roce 1968 a v ČNR v roce 1968 a 1969,⁴⁷ lišily se však zásadně ve dvou bodech: za prvé, na Slovensku mohla každá osoba, která byla k 31. 12. 1992 československým občanem, získat do 31. 12. 1993 slovenské občanství, a to pouhým prohlášením své vůle před úřadem státní správy. V České republice mohl české občanství získat jen ten bývalý československý občan, který měl na území ČR trvalé bydliště alespoň dva roky, vyvázal se ze slovenského občanství⁴⁸ a nebyl v posledních pěti letech pravomocně odsouzen pro úmyslný trestný čin. Propadná lhůta byla i zde stanovena do 31. 12. 1993, později však byla prodloužena až do 30. 6. 1994.⁴⁹ Po uplynutí propadné lhůty byli občané ČR v SR a občané SR v ČR považováni za cizince stejně jako občané jiných států a mohli získat občanství jedině udělením (naturalizací) po pěti letech trvalého pobytu, přičemž podmínky pro jeho udělení v ČR, tedy vyvázání se z předchozího občanství a bezúhonnost, byly zachovány. Druhý rozdíl mezi českým a slovenským zákonem spočíval v tom, že slovenský zákon umožňoval, aby si osoba, která se stala občanem Slovenské republiky, ponechala i dřívější občanství, zatímco český zákon stanovil, že nabytím cizího občanství na vlastní žádost občanství ČR zaniká. Tímto způsobem mělo být zamezeno dvojímu občanství.⁵⁰

Zákon, schválený v této podobě, byl zcela otevřeně namířen proti romskému obyvatelstvu, které často nesplňovalo podmínku zachovalosti a byl proto oprávněně opakovaně kritizován mezinárodními organizacemi. Česká strana na to odpovídala, že zákon je standardní a kompatibilní se zákony jiných států. Ve skutečnosti právě v tom byla jeho diskriminace, neboť žádný ze států Evropské unie nevznikl tak, jako ČR, totiž rozděle-

⁴⁷ Odborná komise Československé strany sociálně demokratické navrhovala, aby občanem ČR (SR) se stal každý československý občan, který měl na území příslušné republiky k 31. 12. 1992 trvalý pobyt, pokud v propadné lhůtě nevyjádří vůli stát se občanem druhé republiky. Tento návrh nebyl akceptován.

⁴⁸ To neplatilo, jestliže osoba podala k slovenským úřadům žádost o propuštění ze státního svazku SR a do třech měsíců jí nebylo vyhověno.

⁴⁹ Zák. č. 272/1993 Sb.

⁵⁰ To neznamená, že v ČR neexistují osoby s dvojím občanstvím. Jde jednak o někdejší československé občany s občanstvím České republiky, kteří ještě před zánikem federace získali občanství jiného státu, děti českého a cizího (i slovenského, pokud se narodily až po vejití zákonů 40/1993 Sb. a 40/1993 Z. z. v platnost) občana, které jsou podle právního pořádku obou států pokládány za občany obou států, osoby, které v cizině získaly občanství z titulu narození či sňatkem podle právního pořádku tamního státu a neposlední řadě rovněž osoby, které získaly české občanství bez vyvázání se z občanství slovenského (před vstupem zákona č. 40/1993 Sb. v platnost, nebo z důvodů, že jim slovenské úřady do třech měsíců nevyhověly v propuštění z občanství SR).

ním jiného státu. Mezinárodní organizace oprávněně poukazovaly na to, že na bývalé občany Československa žijící na území ČR (často šlo o osoby, které se tam už narodily) nemůže česká republika pohlížet jako na cizince z jiných zemí.⁵¹ Problematika dopadu zákona č. 40/1993 Sb. na romské obyvatelstvo se vymyká rámci této práce. V oblasti slovensko-českých vztahů má zákon především následující důsledky:

1) mnoho osob se s ohledem na místo svého narození⁵² a pozdějšího bydliště, nebo s ohledem na místo narození rodičů stalo přes noc cizími státními příslušníky ve vlastní zemi, přičemž k původnímu domovskému státu je již nic nepoutá a často tam nikoho už ani neznají.

2) děti ze smíšených manželství⁵³ mají různé občanství, pokud se narodily ve dvou různých republikách.

3) osoby, které se narodily jako děti českých úředníků na Slovensku za první republiky a byly spolu s rodiči vyhnány do českých zemí ľudáckým režimem v roce 1939⁵⁴, jsou slovenskými občany, ačkoliv žijí již šedesát let v Čechách a na Moravě a na Slovensko se již po válce nevrátily.

K tomu je nutno si uvědomit, že vyvázání se ze slovenského občanství vyžaduje dlouhý čas a vysoké poplatky,⁵⁵ přičemž žadatel musí prokázat, že nedluží slovenskému státu žádné poplatky na daních (z českého občanství se není třeba vyvazovat, protože nabytím slovenského automaticky zaniká).

Cizí občanství, které lidé často zjistili teprve v okamžiku, kdy žádali o vyznačení občanství do občanského průkazu nebo o vydání cestovního pasu, s sebou samozřejmě nese spoustu komplikací a diskriminaci v běžném životě. Pro obyvatelstvo by bylo ideální, kdyby mohlo mít buď dvojí občanství, nebo kdyby se na druhé straně hranic na ně nepohlíželo jako na cizince, což se však po roce 1993 ukázalo jako politicky neprůchodné. V praxi dnes nemá volba občanství u obyvatelstva pomezí, pokud se ho týká, zpravidla vazbu na jejich národnost, ale je čistě otázkou praktičnosti. Práce v určitých oborech státní správy vyžaduje občanství země působení a v takovém případě zaměstnanci o ni žádají. S ohledem na vývoj na

⁵¹ Ing. Karel Holomek na semináři v Luhačovicích, léto 1996.

⁵² Je třeba si uvědomit, že např. z oblasti Holíče a okolních obcí je blíže do porodnice v moravském Hodoníně než do Skalice, naproti tomu z oblasti Javorníka je opět blíže do slovenské Myjavy, než do moravského Kyjova.

⁵³ Tedy z manželství, kde jeden z rodičů je občanem ČR a druhý občanem SR.

⁵⁴ Viz podrobněji Rychlík, J.: K otázce postavení českého obyvatelstva na Slovensku v letech 1938–1945. *Historický časopis*, 37, 1989, č. 3, s. 408–413.

⁵⁵ Na žádost humanitárních organizací slovenský velvyslanec Ivan Mjartan snížil poplatek na 800 Kč – Jiřina Šiklová na konferenci v Luhačovicích, únor 1998.

Slovensku a lepší vyhlídky České republiky na začlenění do Evropské unie je českému občanství ve sporných případech zpravidla dáována přednost. To znamená, že osoby, které je měly a žijí na Slovensku, si je (pokud to pro ně neznamena příliš velkou újmu) snaží ponechat, zatímco osoby se slovenským občanstvím žijící v ČR se spíše snažily získat české občanství.⁵⁶ S odstupem šesti let po rozdělení ČSFR je nicméně zřejmé, že většina osob, kterých se to týkalo, si zvolila občanství podle místa svého trvalého bydliště, protože na ně je vázáno vyplácení různých sociálních dávek. Každý případ je ovšem individuální.⁵⁷

Jak už bylo řečeno, veškeré pokusy, aby česká strana ustoupila od požadavku čistého trestního rejstříku pro bývalé československé občany – občany SR, žijící nepřetržitě od 31. 12. 1992 na území ČR, stejně jako žádosti Čechů na Slovensku, aby jim bylo umožněno ponechat si dvojí občanství, nebo aby alespoň s nimi nebylo v České republice v případě, že si zvolí občanství SR zacházeno jako s úplnými cizinci,⁵⁸ byly marné, neboť na české straně chyběla politická vůle k podobnému kroku.⁵⁹ Pouze státním občanům Slovenské republiky narozeným na území Slovenska do 31. 12. 1939, jestliže alespoň jeden z jejich rodičů byl narozen na území dnešní České republiky (tedy: dětem českých úředníků a zaměstnanců vyhnaných ze Slovenska v roce 1939) bylo zákonem z 12. října 1993 umožněno získat do 31. 12. 1993 občanství ČR bez povinnosti vyvázat se ze slovenského

⁵⁶ Dušan Krivský, Ludmila Krivská (Skalica), Miluše Čechová (Bratislava), Marie Zdešková, Josef Zdeška (Skalica).

⁵⁷ Slovenský právní řád zná statut tzv. „zahraničního Slováka.“ (viz zákon č. 70/1997 Z. z.) „Zahraničním Slovákem“ je osoba jiné než slovenské státní příslušnosti, avšak slovenského etnického původu. Osvědčení o statutu zahraničního Slováka se vydává jen na vlastní žádost a po prokázání etnického původu. „Zahraniční Slováci“ požívají na Slovensku oproti ostatním cizincům některá zvláštní práva, která jsou jinak vyhrazena jen slovenským občanům (příp. jen občanům některých států na základě reciprocity). Tak např. zahraniční Slováci nepotřebují – bez ohledu na své státní občanství – ke vstupu na Slovensko vízum, mohou zde získat trvalý pobyt, mohou zde pracovat či studovat za podmínek stanovených pro občany SR, mají usnadněnou možnost získat občanství SR apod. Statut „zahraničního Slováka“ je problematický a inkompatibilní se zásadami mezinárodního práva, které žádný podobný statut nezná. „Zahraniční Slováci“ jsou jakousi kategorií slovenských „poloobčanů“ s určitými právy, avšak bez povinností. Zákon o „zahraničních Slovácích“ kromě toho diskriminuje bývalé občany SR jiné než slovenské národnosti, protože ti se nemohou stát „zahraničními Slováky“. V praxi ovšem tento institut způsobuje, že při volbě občanství v ČR mají osoby slovenského původu tendenci zvolit si občanství ČR a případné nevýhody vyplývající ze ztráty občanství SR později kompenzovat získáním statutu „zahraničního Slováka.“

⁵⁸ Viz např. memorandum Českého spolku na Slovensku (v držení autorky).

⁵⁹ Cestou sporu, který řešil až ústavní soud, se této možnosti domohl Ing. Petr Uhl, který si v roce 1993 zvolil slovenské občanství, přičemž prohlásil, že české si ponechává. Rozhodnutí ústavního soudu však Ministerstvo vnitra ČR odmítlo uznat jako precedentní.

občanství, pokud dosáhli nejpozději v roce 1993 věku 60 let, žijí na území ČR nejméně dva roky a nebyli odsouzeni v posledních pěti letech za úmyslný trestný čin.⁶⁰ Takovéto osoby pak měly české i slovenské občanství. Na nátlak mezinárodních organizací byl 26. dubna 1996 schválen zákon umožňující ministerstvu vnitra prominout občanům Slovenské republiky, kteří k 31. 12. 1992 byli československými občany a žijí od té doby nepřetržitě na území ČR, při žádosti o české občanství podmínku bezúhonnosti.⁶¹

Volby v roce 1998 a nástup nových vlád v Praze a Bratislavě dávají možnost ke zlepšení situace v oblasti státního občanství. V České republice došlo především ke změně klimatu v otázce názoru na přípustnost dvojího občanství jako takového vůbec. Zatímco dříve bylo především pravicovými stranami odmítáno, nyní se tisk těchto stran dívá na tento problém benevolentněji mimo jiné i s poukazem na existenci dvojího občanství v jiných státech.⁶² V současné době se na české straně připravuje novela zákona o českém občanství, která jednak umožní získat občanství ČR všem občanům SR, kteří byli k 31. 12. 1992 občany ČSFR a žijí od té doby na území ČR. Od nich nebude vyžadována bezúhonnost, ani vyvázání se z občanství SR. Nový zákon by měl umožnit i dořešení otázky občanů romského obyvatelstva v ČR, které efektivně nemá žádné občanství, protože nemá potřebné doklady, na základě kterých by mu slovenské úřady mohly vydat osvědčení o občanství SR, a ze stejného důvodu nemá ani možnost žádat o občanství ČR. Bývalým občanům České republiky, kteří žijí na území Slovenské republiky a zvolili si slovenské občanství, bude umožněno ponechat si i občanství ČR. Rovněž občané Slovenské republiky, kteří žijí v české republice, si budou moci při nabytí občanství ČR ponechat i původní slovenské občanství.⁶³ Počet osob s dvojím občanstvím bude nicméně na moravsko-slovenském pomezí i tak poměrně malý: většina bývalých občanů Slovenské republiky žijících na moravské straně se totiž již ze slovenského občanství vyvázala, aby mohla získat občanství české republiky. Slovenská republika je oprávněně pokládá za cizince, takže k tomu, aby zpětně získali slovenské občanství, by byl zapotřebí zvláštní slovenský zákon.

Otázka trvalého pobytu osob s občanstvím jedné republiky na území druhé republiky se rovněž v pohraničních územích vyskytuje poměrně

⁶⁰ Zák. č. 272/1993 Sb.

⁶¹ Zák. č. 139/1996 Sb.

⁶² *Lidové noviny*, 12. 1. 1999, s. 8.

⁶³ *Právo*, 12. 1. 1999, s. 1 (interview Práva s ministrem vnitra Václavem Grulichem).

často. Příčiny jsou často historické. Tak např. před rokem 1989 nebyla v Hodoníně pro nedostatek místa realizována bytová výstavba, zatímco v sousedním slovenském Holíči ano. Z tohoto důvodu se mnoho obyvatel z Hodonína přestěhovalo do Holíče, přičemž do původního města stále dojíždějí do práce (vzdálenost činí 6 km).

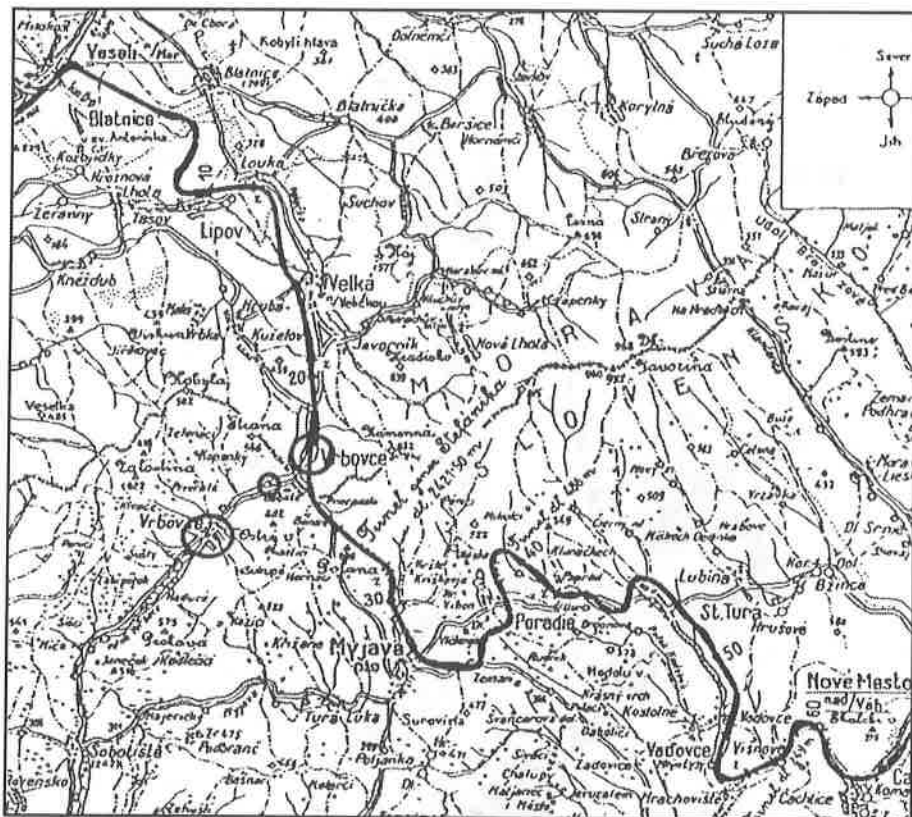
V otázce trvalého pobytu nebyly uzavřeny mezi Českou republikou a Slovenskou republikou žádné dohody, avšak rozhodnutím ministerstev vnitra bylo povolení k trvalému pobytu udělováno všem, kteří k 31. 12. 1992 trvale bydleli na území příslušné republiky a nestali se jejími občany, pokud proti nim nebyly závažné námitky z hlediska veřejné bezpečnosti. Jiná pravidla však platí pro osoby, které se na území druhé republiky přistěhovaly teprve po 1. 1. 1993, kde platí všeobecné předpisy o povolování trvalého pobytu jako u ostatních cizinců (v zásadě se povoluje jen z důvodů sloučení rodin nebo z mimořádných jiných důvodů). V praxi nemá povolení či nepovolení trvalého pobytu zásadní význam, pokud žadatel nemá konkrétní požadavky vůči státu, které z něho vyplývají, protože dohoda mezi ČR a SR o zrušení vízové povinnosti nestanovuje výslovně, po jakou dobu může občan jedné republiky pobývat na území druhé republiky. V pohraničních oblastech, kde lidé překračují hranici často, by ostatně nebylo překážkou ani to, kdyby takovéto omezení existovalo, protože po vypršení stanovené doby by stačilo, kdyby osoba překročila hranici do druhé republiky a opět se vrátila.

System komunikací, železniční a silniční doprava, delimitace hranic

Železniční doprava

Po vzniku Československé republiky roku 1918 byla věnována velká pozornost propojení Moravy a Slovenska, které bylo do té doby nedostačité. V rámci tohoto programu⁶⁴ došlo ve dvacátých letech k přestavbě místní dráhy Břeclav–Kúty(–Bratislava) na dvoukolejnou hlavní trať, k převzetí soukromé Košicko-bohumínské dráhy (Bohumín)–Jablunkov–Čadca(–Žilina – Košice) do státního provozu ČSD a v dalších letech k její postupné modernizaci a rovněž k výstavbě nových železnic (Veselí nad Moravou) Javorník–Vrbovce–Myjava(–Nové Mesto nad Váhom) a (Vsetín–)Horní Lideč–Lúky pod Makytou(–Púchov). Spolu s již existujícími dalšími třemi železnicemi (Brno–Vlárský průmysk–Trenčianská Teplá, Sudo-

⁶⁴ Zák. č. 235/1920 Sb.

Průběh železniční trati Veselí nad Moravou–Nové Město nad Váhom v prostoru česko-slovenské hranice v obcích Vrbovce–Javorník.

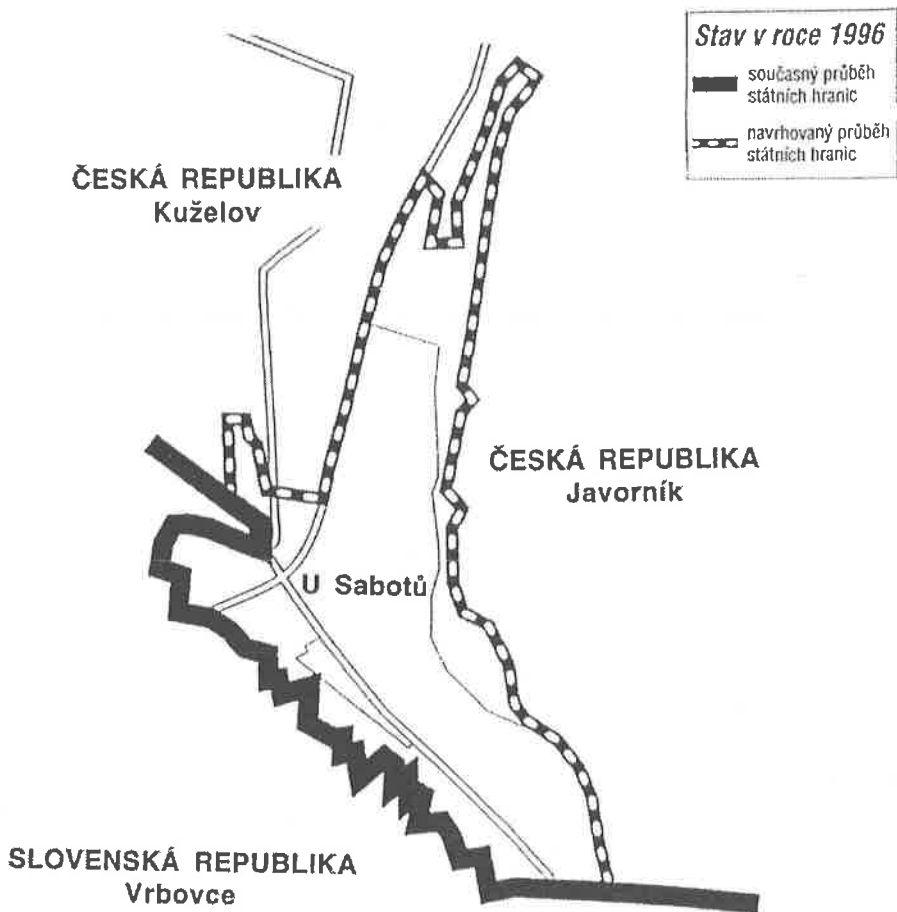
měřice–Skalica a Hodonín–Holíč) tak počet železničních tratí z Moravy na Slovensko stoupl na dnešních sedm.⁶⁵ Zlepšeno bylo i silniční spojení a byla zřízena státní autobusová linka Hodonín–Holíč–Radošovce–(Smrdáky–Senica).⁶⁶ Je pochopitelné, že v moravsko-slovenských oblastech byla železniční a silniční síť budována jako jednotný celek. Důsledky se projeví již v roce 1939, kdy se ukázalo, že:

1) železnice Kúty–Holíč–Skalica–Veselí nad Moravou–Myjava–Nové Město nad Váhom je přerušena státní hranicí v úseku Sudoměřice nad Moravou–Vrbovce v délce 39 km;

⁶⁵ Hons, Josef: *Dejiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava 1975, s. 231–235.

⁶⁶ Úřední jízdní řád Republiky československé platný od 22. 5. 1937 do 2. 10. 1937, tab. 3001.

Změna hranic v Vrbovce–Javorník (Osada „U Sabotů“).

2) železnice Kúty–Skalice–Holíč–Veselí nad Moravou–Nemšová–Trenčianská Teplá je přerušena státní hranicí mezi Sodoměřicemi nad Moravou a Vlárským průsmykem v délce 90 km.⁶⁷

V obou případech bylo tedy ze Slovenska na Slovensko třeba cestovat přes české (protektorátní) území, anebo složitým způsobem objíždět celou oblast přes Jablonici, Trnavu a Piešťany. Kromě toho v prvním případě byla situace ještě komplikována tím, že železniční stanice 5 km vzdálené slo-

⁶⁷ Úřední jízdní řád Protektorátu Čechy a Morava platný od 15. 4. 1939, tab. 133, 214, 217.

venské obce Vrbovce zůstala na protektorátním území, takže k cestě z Vrbovců do Myjavy (ze Slovenska na Slovensko) bylo nutno opakovaně překročit státní hranici.

V oblasti silniční sítě došlo na několika místech rovněž k destrukci celku, a to velmi nepříjemným způsobem: silnice Senica–Sobotište–Vrbovce–Myjava vedla za obcí Vrbovce v osadě „U Sabotů“ v délce necelého kilometru přes protektorátní území. Osada „U Sabotů“ sice patřila do katastrálního území moravské obce Javorník nad Veličkou, v praxi však navazovala přímo na slovenské Vrbovce. V oblasti obce Sidonia, kde hranici tvořil potok Vlárka, byla obec tímto potokem rozdělena na pět místech, přičemž přístup byl možný jen přes slovenské území. Konečně v již zmíněné osadě Kasárna v katastru slovenské obce Makov byl přístup možný jen z moravských Velkých Karlovic. Obdobně vedla přes státní hranici silnice na kopanicích v oblasti Žitkové (u Starého Hrozenkova). Státní autobusová linka Hodonín–Holíč–Senica byla zrušena a autobus jezdil jen na slovenském úseku tratě Senica–Holíč(–Skalica).⁶⁸

Občané obcí na moravsko-slovenské hranici se již v letech 1939–1945 domáhali rektifikace tak, aby hranice obce nedělila. Obyvatelstvo osady „U Sabotů“ např. žádalo připojení ke Slovensku, zatímco obyvatelstvo Sidonie k protektorátu. Záležitost nakonec rozhodla německá okupační správa, která měla hlavní slovo při vytyčování hranice, tak, že osada „U Sabotů“ i „Sidonie“ byly ponechány, resp. připojeny k protektorátu a na kopanicích byla postavena nová silnice.⁶⁹

Situace, která nastala po 1. lednu 1993, byla do značné míry identická se situací z válečných let. Pokud jde o dopravu, rozdíl je v tom, že hranice je nyní propustná, takže přetnutí železniční tratě státní hranicí nepředstavovalo pro cestující větší komplikaci.⁷⁰ Otevřeny zůstaly všechny železniční přechody, avšak od 29. 5. 1994, kdy vstoupil v platnost jízdní řád

⁶⁸ Úradný cestovný poriadok platný od 19. 5. 1940, tab. 301.

⁶⁹ Rychlík, J.: Obyvatelstvo Slovácka a Záhoří v letech 1939–1945. *Slovácko*, 30, 1988, s. 43–54.

⁷⁰ Situace se zhoršila v tom smyslu, že od 29. 5. 1994, kdy vstoupil v platnost jízdní řád pro období 1994/1995, byla doprava vedena vždy jen po pohraniční stanici Sudoměřice nad Moravou a Vrbovce (přejmenované podobně jako již v letech 1940–1946 na Javorník), kde bylo třeba přestupovat do soupravy druhé železnice. Viz Jízdní řád ČD 1994/1995, tab. 341, 343, Cestovný poriadok ŽSR 1994/1995, tab. 114, 121. Pokud jde o tarifní podmínky, platila nejprve v roce 1993 tzv. tarifní unie, tedy původní tarif ČSD. Po přechodu na mezinárodní tarif v létě 1993 byla pro dopravu mezi ČR a SR zavedena zvláštní sleva ve výši 75% (později pro ČD 80%) a v pásmu 40 km od hranic zvláštní zlevněné jízdné pro malý pohraniční styk. Místní autobusové linky ČSAD (nyní na Slovensku SAD) vedoucí přes hranici ČR/SR byly sice omezeny, avšak zůstaly do značné míry zachovány.

pro období 1994/1995, byla u osobních vlaků vedena osobní doprava zpravidla jen do pohraničních stanic, kde je zapotřebí přestupovat do sousední železnice. Problémem se stalo postupné omezování provozu. To nejvíce postihlo železniční spojení Hodonína a Holíče, které bylo od 28. 9. 1987 omezeno jen na pracovní dny.⁷¹ Nákladní doprava je již od roku 1993 vedena jen přes železniční hraniční přechody Břeclav–Kúty, Horní Lideč–Púchov, Mosty u Jablunkova–Čadca a omezeně též přes přechod Vrbovce–Myjava.⁷² Ostatní přechody jsou pro nákladní dopravu uzavřeny, což v regionu Záhorie dopravu zboží po železnici natolik prodražuje, že ji přepravci přestali používat a přepravují raději náklady po silnici.

Dalším problémem se ukázala tarifní opatření. Po rozdělení ČSFR zůstal v platnosti i nadále tarif platný pro přepravu osob, zavazadel, spěšnin a zboží používaný ČSD. Přeprava nákladů byla od počátku počítána lomeně, tedy jako součet tarifu za přepravu po státní hranici a od ní. Protože jízdné ani dovozné není přímo úměrné vzdálenosti, ale vypočítává se podle pásem, je součet dovozného za dva úseky téže tratě vyšší, než dovozné za celou tuto trať. Lomený tarif tak znamenal zdražení přepravy. V osobní dopravě trvala až do konce 1. července 1993 tarifní unie, což znamenalo, že jízdné a cestovné za zavazadla⁷³ se počítalo tak, jako kdyby stále ještě existovala jednotná síť ČSD. Peníze si ponechávala ta železnice, která prodala jízdenku, nebo vypravila zavazadlo. Po provedení měnové rozluky 9. 2. 1993 byl stanoven pro prodej železničních jízdenek a výpočtu dovozného za zavazadla a spěšniny fixní kurs 1 Kč = 1 Sk, což znamenalo, že jízdenky stály v ČR a v SR v národní měně stejně jako před rozlukou v Kčs. V dubnu 1993 Železnice Slovenské republiky (ŽSR) zdražily svůj tarif, což způsobilo komplikace v tarifní unii. Věc byla vyřešena tak, že pro slovenský úsek cesty vydávaly České dráhy (ČD) doplňkové jízdenky. Pro život v česko-slovenském pohraničí bylo významné to, že byly zrušeny dělnické a žakovské slevy a traťové jízdenky (tj. jízdenky pro omezený nebo neomezený počet cest na určitou trať za finanční paušál) v železniční dopravě přes novou hranici, což znamenalo zdražení dopravy do škol a do zaměstnání.

⁷¹ Jízdní řád ČD platný od 1. 6. 1997 do 23. 5. 1998, 2. změna jízdního řádu platná od 28. 9. 1997 (doplňek).

⁷² Cestovný poriadok ŽSR platný od 29. 5. 1994 do 27. 5. 1995, s. 1 (mapa).

⁷³ Zavazadla (s určitými výjimkami) a zejména spěšniny podléhaly od počátku celní kontrole a bylo je proto možné podávat jen z/do některých stanic. V česko-slovenském pohraničí i dnes lidé věc řeší tak, že zavazadlo a zejména spěšninu podávají teprve v druhé republice, a tudíž bez celní kontroly.

K 1. červenci 1993 byla tarifní unie ČD a ŽSR zrušena a obě železnice přešly na mezinárodní tarif (TCV). Ten by byl ovšem příliš vysoký a proto byla jeho cena snížena 75% (v současné době u ŽSR 75% a u ČD 80%). Výdej jízdenek byl možný jen mezi stanovenými stanicemi.⁷⁴ Pro místní dopravu byl i takovýto tarif příliš vysoký, a proto byl od roku 1994 zaveden v pásmu 40 km (včetně Nového Mesta nad Váhom vzdáleného 41 km⁷⁵ po obou stranách hranice⁷⁶ tzv. tarifní malý pohraniční styk (MPS). Pro něj je stanovený zvláštní zlevněný tarif. Prodávají se jen jednosměrné jízdenky v přepočítacím fixním kursu 1 Kč = 1 Sk, vybranou částku si ponechává železnice, která jízdenku prodala.

Jak zlevněné jízdenky podle mezinárodního tarifu, tak i jízdenky MPS jsou stále ještě dražší než jízdenky vydané podle vnitrostátního tarifu ČD a ŽSR. Cestující si proto původně běžně kupovali jízdenky jen po státní hranici a po jejím překročení si u průvodčího zakupovali další jízdenku s přírůžkou 10 Kč/10 Sk. S platností od 28. 5. 1995 vybírají proto v takovém případě železniční správy pokuty, které mají vyrovnat rozdíl v ceně jízdného.⁷⁷

Případné problémy má řešit dohoda obou vlád o železničním spojení přes státní hranice podepsaná v Bratislavě 22. února 1996.⁷⁸

Autobusová doprava

Zvláštní dohody rovněž usnadňují nepravidelnou a zejména pravidelnou autobusovou dopravu.⁷⁹ Ta byla v pohraniční oblasti silně rozvinuta a zahrnovala především následující linky: Břeclav–Lanžhot–Kúty, Hodonín–Holíč, Strážnice–Skalica, Vrbovce–Javorník–Velká nad Veličkou, Strání–Květná, Brumov–Sidonie, Makov–Klokočov–Bílá–Frýdlant nad Ostravicí. Přes hranici kromě toho přecházejí dálkové linky Ostrava–Jablunkov–Svrčinovec–Čadca–Žilina, Ostrava–Klokočov–Čadca, Olomouc–Horní Bečva–Bumbálka–Makov–Žilina, Praha–Brno–Uherské Hradiště–Uherský Brod–Trenčín, Brno–Hodonín–Holíč–Levice, Brno–Břeclav–

⁷⁴ Jejich seznam viz: Cestovný poriadok ŽSR platný od 29. 5. 1994 do 27. 5. 1995, s. 44–45.

⁷⁵ Po rektifikaci hranic připadlo nádraží Vrbovce Slovensku a vzdálenost Nového Mesta nad Váhom od státní hranice se zvětšila na 45 km. Kromě toho se za hranicemi čtyřicetkilometrového pásma ocitly i Čachtice. MPS zůstal i nadále pro uvedené stanice v platnosti. Srv. Cestovný poriadok ŽSR platný od 24. 5. 1998 do 29. 5. 1999, s. 52.

⁷⁶ Cestovný poriadok ŽSR platný od 28. 5. 1995 do 1. 6. 1996, s. 51.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Viz č. 129/1996 Sb., č. 14/1997 Z. z.

⁷⁹ Viz č. 220/1993 Sb. Srv. též č. 130/1994 Sb.

Bratislava a další.⁸⁰ K omezení autobusové dopravy došlo především na místní úrovni, neboť příslušné okresní úřady nemohly podle platných směrnic platit příspěvky na dopravu osob do zaměstnání u „mezinárodních“ linek. Tak byla během let 1994–1995 zcela zastavena doprava na místních linkách Břeclav–Lanžhot–Kúty a Strážnice–Skalica. V provozu zůstaly naproti tomu linky Hodonín–Holíč, Vrbovce–Javorník (nádraží Vrbovce), Strání–Květná a Brumov–Sidonie. Mezinárodních linek se rušení dotklo méně,⁸¹ přičemž tyto linky mohou používat jak vnitrostátní cestující, tak zpravidla i cestující v příhraniční dopravě. Žádné slevy k dojíždění do zaměstnání či do škol se na příhraničních mezistátních autobusových linkách neposkytují. Původně bylo možné platit jízdné v Kč i Sk, od prosince 1993 platí, že jízdné ze zastávek v ČR se platí v Kč, ze zastávek v SR v Sk. Otázky autobusové dopravy stále nejsou dořešeny a jsou předmětem jednání na místní úrovni.

Delimitace státní hranice

Větším problémem, než dopravní síť, se ukázala delimitace hranice, na které pracovala česko-slovenská rozhraničovací komise. Ta navrhla, aby v dolním toku Moravy byla hranice vedena středem nynějšího řečiště a nikoliv po starých vyschlých meandrech, řešila otázku průběhu hranice v prostoru vysílače Velká Javorina v Karpatech a navrhla několik výměn území. Pokud jde o rozdělené vesnice, návrh předpokládal připojení celé osady Sidonia do katastru obce Bylnice a tedy k České republice, zatímco osada „U Sabotů“ měla být připojena k slovenské obci Vrbovce a tedy ke Slovensku. Český návrh na připojení osady Kasárna ke katastru obce Velké Karlovice slovenská strana odmítla a tato změna se nerealizovala.

Změna hranic vyžadovala nejen souhlas parlamentů obou zemí, ale také jimi schválené ústavní zákony o změně státních hranic. Slovenský kabinet Vladimíra Mečiara nejprve odmítl odstoupení Sidonie a navrhoval kompenzaci „jinde“, což mělo za následek odmítnutí české strany odstoupit osadu „U Sabotů“. Pád Mečiarovy vlády roku 1994, přechodný kabinet Vladimíra Moravčíka a Mečiarův návrat nakonec změnilo slovenské stanovisko. Problémem se ukázal postoj obyvatelstva osady „U Sabotů“.

⁸⁰ Provej Cestovný poriadok pravidelnej autobusovej dopravy ČSAD 1992–1993 – mezinárodní a dálkové linky a Jízdní řád pravidelné autobusové dopravy 1993–1994, mezistátní a dálkové linky. s. 80–114.

⁸¹ Jízdní řád linkové osobní dopravy – mezistátní a dálkové linky ČR, 1998–1999, s. 53–162, Cestovný poriadok pravidelnej autobusovej dopravy, mezinárodní a dálkové linky SR, 1998–1999, s. 23–164.

Většina obyvatelstva byla z praktických důvodů pro připojení ke Slovensku, neboť spádově byla vázána na Vrbovce a Myjavu, menšina, vázána pracovním na Moravu, však změnu hranic odmítala a argumentovala tím, že změna nemá podporu většiny obyvatel. Skutečnost však byla taková, že řada obyvatel osady se slovenským občanstvím byla nucena přihlásit se policejně do slovenských Vrbovců, aby jim nebyly z důvodu pobytu v „cizině“ zastaveny sociální dávky. Fyzicky nadále bydlela v osadě. Změna hranic byla nutností, neboť jedině odevzdáním osady Slovensku se silnice Vrbovce–Myjava mohla dostat na slovenské území a z obce tak mohly zmizet dvě celnice. Konflikt o příslušnost obce neměl národnostní charakter, ale šlo čistě o otázku praktickou.

Smlouva o průběhu státních hranic byla podepsána v Židlochovicích 4. ledna 1996.⁸² Národní rada SR ji schválila společně s ústavním zákonem o změně státních hranic ještě na jaře 1996⁸³, v Parlamentě ČR byla sice rovněž na jaře 1996 schválená, avšak návrh ústavního zákona nezískal potřebnou kvalifikovanou většinu, protože opozice podmiňovala svoji podporu lepším odškodněním osob, které s připojením ke Slovensku nesouhlasily.⁸⁴ Teprve po dalším jednání a částečném splnění této podmínky byl ústavní zákon o změně státních hranic schválen 19. března 1997 a vstoupil v platnost společně s dohodou o průběhu státních hranic 25. července 1997.⁸⁵

Na mezinárodní smlouvu o změně státní hranice navazuje dodatek k dohodě o režimu na společných státních hranicích podepsaný ministry vnitra obou zemí Janem Rumlem a Gustávem Krajčím v Praze 18. května 1997, který po ratifikaci vstoupil v platnost 22. května 1998.⁸⁶ Dodatek umožňuje vlastníkově a osobám jemu blízkým bez ohledu na státní občanství překračovat hranici mimo hraniční přechod i s nutnou technikou za účelem obhospodařování svých pozemků, přičemž má právo si stejným způsobem odvézt úrodu. Podmínkou k využití tohoto ustanovení je, že na jeho pozemek není ze strany státu, ve kterém leží, možný přístup a že oba státy budou o překračování hranice vyrozuměny a vyjádří s ním souhlas,

⁸² Text viz č. 246/1996 Sb.

⁸³ Úst. zák. č. 47/1996 Z. z.

⁸⁴ Tato otázka se vymyká rámci této studie. Odškodnění bylo vypláceno jednak jako náhrada za způsobenou škodu, jednak jako finanční příspěvek na zakoupení domu nebo bytu v ČR, pokud se osoba chtěla do ČR vystěhovat. Většina odškodněných občanů ovšem v osadě i po připojení fyzicky zůstala. Z osady Sidonia se po připojení k České republice odstěhovala na Slovensko údajně jedna osoba.

⁸⁵ Úst. zák. č. 74/1997 Sb.

⁸⁶ Text viz č. 205/1998 Sb. Dohoda doplňuje dohodu č. 234/1993 Sb.

příčemž mají i právo stanovit, na kterém místě má vlastník hranici překračovat.

Uzavřením dohody o státních hranicích se sice situace poněkud zlepšila, není však ani zdaleka ideální. Mnoho osob má i nadále ve druhém státě pozemky, jejichž obdělávání je ztíženo, připojením osady „U Sabotů“ se do stejného postavení ve věci sociálních dávek, jaké měli dříve slovenští občané, dostali pro změnu státní příslušníci ČR. Řeší je stejně jako dříve občané SR, totiž formálním přihlášením se k pobytu v Javorníku, i když i nadále žijí v osadě, tedy na Slovensku. Nádraží Vrbovce⁸⁷ se sice dostalo na slovenské území, přístup k němu je však i nadále možný jen přes celnici na silnici Vrbovce–Javorník.⁸⁸

Uvedená situace ukazuje, že vlády obou zemí si s otázkou průběhu hranic sice poradily, odstranit problémy plynoucí z jejího průběhu však nedokázaly.

Problémy zdravotního, sociálního a penzijního zabezpečení, transferu peněz, zaměstnanosti a školství

Komplex pracovně-právních vztahů, sociálního a zdravotního zabezpečení a různé jiné sociální otázky byly řešeny souborem smluv ještě na podzim roku 1992. Postupem času došlo k určitým změnám.

Měna a finanční záležitosti

Mezi ČR a SR byla původně uzavřena dohoda o měnové unii. Oba státy měly používat dosavadní měnovou jednotku – československou korunu (Kčs) – zároveň však měly mít vlastní emisní banky, přičemž emisní činnost řešila společná paritně složená dozorčí rada. Absurdnost a naprostá nefunkčnost podobného systému dávala ještě před jeho uvedením do praxe tušit, že měnová unie nebude mít dlouhé trvání. Paritní složení dozorčí rady znamenalo možnost vzájemného blokování obou stran v konfliktu bez možnosti dojít k nějakému řešení, dvě emisní banky znamenaly trvalou hrozbu nekontrolovatelného tisku peněz na úkor druhé strany, což znamenalo inflaci a hospodářský chaos. Již 9. února 1993 došlo k zániku měnové unie. Staré federální bankovky byly v obou státech nejprve okolkovány a pak postupně během dvou let nahrazovány novými platidly –

⁸⁷ Název byl změněn v roce 1997 z „Javorník“ zpět na „Vrbovce“.

⁸⁸ Takovýto stav byl při výzkumu v září 1998.

českou (Kč) a slovenskou (Sk) korunou.⁸⁹ Bankovky o hodnotě 10 Kčs se nekolkovaly a platily spolu se starými mincemi i nadále v obou státech. Bankovky o nominálu 20 Kčs a 50 Kčs se kolkovaly pouze na Slovensku, takže po odlepení kolku bylo možno jimi platit v České republice.

Při rozdělení měny platil přepočítací kurs 1 Kčs = 1 Kč = 1 Sk. Protože se předpokládalo, že česká koruna bude mít v budoucnosti výhodnější kurs, uložilo mnoho osob na Slovensku část úspor do bank v ČR a vyměnily tak své úspory v poměru za hodnotnější českou měnu.⁹⁰ Z praktických důvodů se obyvatelstvo snažilo předzásobit bankovkami o hodnotě 10 Kčs a mincemi, kterými mohlo platit v obou státech. Možnost používat společná platidla byla postupně omezována. K 31. 7. 1993 byla ukončena platnost kolkovaných bankovek v hodnotě 100 Kčs a nekolkových 20 Kčs a 50 Kčs a k 31. 8. 1993 v hodnotě 1000 Kčs a 500 Kčs v České republice. 30. 8. 1993 byla na Slovensku vydána bankovka o nominální hodnotě 50 Sk, která nahradila staré československé kolkované padesátikoruny. K 30. 11. 1993 byla ukončena možnost výměny bankovek o hodnotě 50, 100 a 500 Kčs i platnost československých mincí v hodnotě 5 a 2 Kčs v České republice a bankovek o hodnotě 20 a 100 Kčs ve Slovenské republice. Kolkované bankovky 500 Kčs přestaly na Slovensku platit k 31. lednu 1994. K 30. září 1993 byly vydány na Slovensku nové stokoruny a byla ukončena platnost federálních mincí 1 Kčs. K 29. říjnu byly vydány bankovky o nominálu 1000 Sk a o dva dny později byla ukončena platnost kolkovaných bankovek o nominálu 50 Kčs na Slovensku. Konečné datum ukončení výměny veškerých československých platidel bylo stanoveno k datu 31. 5. 1994. Jakákoliv společná platidla, kterými by se dalo platit v obou republikách, byla však stažena z oběhu již do 31. 12. 1993, a to včetně mincí. Po tomto datu obíhaly v obou republikách již jen různě okolkované staré československé bankovky.

Současně s provedením měnové odluhy byla mezi ČR a SR uzavřena clearingová zúčtovací dohoda, protože měny nebyly vzájemně směnitelné. Transfer peněžních prostředků byl možný jen v rámci stanovených položek, které mimo jiné zahrnovaly i převod platů.⁹¹ Ve skutečnosti není

⁸⁹ V České republice viz zák. č. 60/1993 Sb., nařízení vlády ČR č. 61/1993 Sb., opatření České národní banky (ČNB) č. 62/1993 Sb. V Slovenské republice viz zák. č. 26/1993 Z. z., nařízení vlády č. 27/1993 Z. z., vyhláška Národní banky Slovenska (NBS) č. 28/1993 Z. z.

⁹⁰ Kurs kolísal a na určitou dobu se slovenská koruna dokonce stala hodnotnější než česká. Obecně ovšem má slovenská koruna kurs asi o 10% nižší. Na západním Slovensku lze běžně v obchodech a restauracích platit českými korunami v nominálním přepočtu 1 Kč – 1 Sk. Podniky na české straně zpravidla slovenské koruny nepřijímají, nebo si určují zvláštní přírážku.

znám případ, že by platy v pohraničí byly převáděny v rámci clearingů, ale vyplácely se v hotovosti a pracovník si je sám vyměňoval, což pro něj bylo zpravidla výhodnější. Dohoda rovněž umožňovala placení v národních měnách v turistickém styku,⁹² což znamenalo možnost měnu druhého státu nakoupit nebo prodat. Protože volný transfer prostředků nebyl možný, posílaly se peníze do druhého státu prostě tak, že osoba překročila hranice a v domácí měně peníze poslala z místní pošty. Protože poštovní úřady později odmítaly přijímat poštovní poukázky, na kterých byl plátc s bydlištěm v cizině, uvádělo se fiktivní bydliště ve státě poštovního úřadu. Stalo se běžné, že občané žijící v jednom státě si zřídili účet v druhé republice, aby nemuseli peníze vyměňovat. I když podle platného devizového zákona jsou osoby trvale žijící v jedné republice vůči osobám trvale žijícím v druhé republice devizovými cizinci a potřebují proto ke zřízení účtu v cizině souhlas ministerstva financí, zákaz se v praxi vůbec nerepektuje. Banky otevírají účty občanům druhého státu bez omezení, protože nedochází k porušení domácího, ale cizozemského práva.

V souvislosti se zavedením volné směnitelnosti české koruny vláda České republiky nótou z 29. června 1995 clearingovou dohodu vypověděla s platností k 30. září 1995.⁹³ Paradoxně se ukázalo, že toto opatření obyvatelstvo pomezí nijak nepoškodilo, ale naopak, pomohlo mu, zejména potom, když se i slovenská koruna stala volně směnitelnou. Možnost transferů se tak uvolnila, takže v současné době (1998) je situace lepší než v letech 1993–1995.

Poštovní, telefonní a dálkopisný styk

Po rozdělení státu trvaly i nadále poplatky stanovené pro vnitrostátní styk, a to po dobu dvou let. Od počátku roku 1995 byly poplatky zvýšeny, přičemž byla pro vzájemný styk stanovena zvláštní sazba, vyšší než vnitrostátní, avšak nižší než do jiných států.⁹⁴ Nevýhodou bylo hned od počátku roku 1993 podávání balíků, které bylo nutno posílat s celním jednáním a tedy jen na těch poštovních úřadech, kde je celnice. Až do podzimu 1993 trvala v obou republikách i platnost československých poš-

⁹¹ Dohoda byla podepsána současně se zrušením měnové unie 4. února 1993, text viz č. 64/1993 Sb., č. 33/1993 Z. z., k tomu viz též č. 200/1993 Sb., 259/1993 Sb. Ke clearingovému styku viz též č. 132/1997 Z. z., č. 168/1993 Z. z., č. 213/1993 Z. z.

⁹² Viz č. 65/1993 Sb., č. 53/1993 Z. z. Dohoda předpokládala omezený vývoz peněz v hotovosti a neomezený vývoz v cestovních šecích znějících na národní měnu cílového státu. Takovéto šeky nebyly nikdy vydány a omezení o vývozu hotovosti se nedodržovalo.

⁹³ Viz č. 205/1995 Sb., též viz č. 47/1996 Sb. a č. 120/1996 Sb.

⁹⁴ Slovenská pošta v roce 1997 zavedla pro styk s Českou poštou poplatky shodné se stykem se zeměmi sousedícími se Slovenskem, které jsou rovněž nižší než mezinárodní.

tovních známek, vedle kterých ovšem nově zřízené národní pošty začaly vydávat vlastní známky.

Telefonní styk byl prováděn technicky stejně jako před 31. 12. 1992, tedy v rámci jednotné sítě. ČR a SR používaly společně mezinárodní rozlišovací znak platný pro Československo (42). Telefonní poplatky byly převedeny na mezinárodní tarif 1. pásma, což styk prodražovalo. K 1. březnu 1997 byly zavedeny zvláštní mezinárodní volací znaky (420 pro ČR a 421 pro SR).

Dálnopisný styk (telex) je obecně v poslední době s rozvojem techniky omezován a nahrazován efektivnějším telefaxem, na který přecházejí i poštovní úřady (postfax) a e-mailem. Dálnopis nicméně stále ještě využívá poštovní telegrafní služba. Ta se stala po rozdělení státu natolik drahá a současně pomalá, že není v pohraničí pro styk do druhé republiky příliš využívána. Je vhodnější podat telegram přímo na poště v druhé republice, nebo požádat některého známého v druhém státě, aby tam telegram podal telefonicky.

V současné době je poštovní styk mezi ČR a SR pro obyvatele pohraničí drahý a neefektivní. Zásilky se neposílají přímo, ale přes sběrné pošty ve vnitrozemí, takže dopisy jdou často přes hranici i týden. Posílání doporučených zásilek a tiskovin je kromě toho drahé, balíky lze většinou podávat jen do hmotnosti 2 kg. Obyvatelstvo řeší situaci tak, že zejména balíky do druhé republiky podává přímo na poště v této republice. Dopisy opatřené známkami druhé republiky často dává lidem na autobusových zastávkách směrem do druhé republiky s prosbou, aby je po příjezdu do druhého státu vhodili do schránky.

Pohyb zboží

Dne 29. 10. 1992 byla v Praze podepsána dohoda, podle které s platností od 1. ledna 1993 Česká a Slovenská republika vytvořily celní unii.⁹⁵ Dohoda stanovila volný pohyb zboží, včetně zemědělských komodit. Obě republiky se zavázaly nevybírat na zboží vyrobené v druhém státě žádná cla ani jiné poplatky a nezavádět žádná množstevní omezení při vývozu ani při dovozu. Vůči třetím státům měl platit stejný celní sazebník.

Fungování celní unie se vymyká rámci této studie. Třeba říci, že obyvatelstvo pohraničí se zpočátku mylně domnívalo, že její existence znamená, že bude možné volně převážet přes hranice jakékoliv zboží, stejně jako před 31. 12. 1992. Brzy se ukázalo, že tomu tak není jednak se celní

⁹⁵ Viz č. 237/1993 Sb., č. 199/1993 Z. z. Srv. též č. 56/1995 Sb. a č. 268/1997 Sb., č. 46/1995 Z. z.

unie nevztahuje na zboží cizího původu, jednak její existence nezbavuje dovozce povinnosti zaplatit ve státě, kam zboží dováží, daň z přidané hodnoty (DPH) podle vnitrostátních předpisů a konečně především slovenská strana, jako slabší partner, začala brzy uplatňovat k omezení dovozu mimotarifní opatření, jako např. sanitární a veterinární kontrolu. Striktní aplikace těchto předpisů např. znemožňuje na Slovensko dovoz brambor, a to i v neobchodním styku.

V současné době může každá osoba překračující hranice dovážet zboží pro osobní potřebu, které je v rámci bezcelního limitu (na Slovensku 3 000 Sk, v ČR 6000 Kč) osvobozeno od DPH. Na slovenské straně byly činěny pokusy omezit v rámci pohraničního styku volný dovoz snížením bezcelního limitu. V praxi obyvatelé jedné příhraniční oblasti nakupují ve druhé republice a nákup bez problémů přenášejí. V ČR jsou lacinější především potraviny, v SR benzín a pohonné hmoty.

Zaměstnání

Jak již bylo řečeno, obě strany hranic jsou ekonomicky propojeny. To se týká i pohybu pracovní síly. Ostravsko-karvinský uhelný revír a tamní hutní a ocelářský průmysl je do značné míry závislý na pracovní síle z přilehlých slovenských Kysuc a oblasti Čadca-Makov, pro obyvatele tohoto regionu na druhé straně představuje Ostravsko jedinou pracovní příležitost. Na středním a jižním úseku hranic jsou přirozenými středisky Uherské Hradiště, Strážnice a Hodonín, kam obyvatelstvo dochází ze Slovenska do práce, avšak totéž platí pro oblast Pováží na Slovensku, která zase má tradičně zázemí na východní Moravě. Při jednáních na podzim 1992 nejprve česká strana hodlala v oboru pracovního práva postavit slovenské občany na stejnou úroveň s ostatními cizinci, což by znamenalo, že by mohli pracovat v ČR jen tehdy, bylo-li jejich zaměstnavateli uděleno pro ně pracovní povolení. Na důraznou žádost slovenské strany a zřejmě také s přihlédnutím k potřebě pracovní síly nakonec došlo k dohodě, podle které občané jedné republiky mohou na území druhé republiky pracovat volně, bez pracovního povolení. Jejich zaměstnavatel je pouze povinen tuto skutečnost oznámit úřadu práce kvůli registraci. Po dobu zaměstnání má zaměstnanec právo na povolení přechodného pobytu.⁹⁶ K dohodě byl podepsán v Bratislavě 8. ledna 1993 ještě protokol mezi ministerstvy práce a 20. března 1995 dodatkový protokol.⁹⁷

⁹⁶ Viz č. 227/1993 Sb., č. 317/1994 Z. z.

⁹⁷ Viz č. 167/1995 Sb., č. 174/1995 Z. z.

Dohoda o zaměstnávání občanů má nepochybně nedozírný význam pro život v moravsko-slovenském pohraničí. Se vznikem disparity kursu se ovšem přestalo vyplácet zaměstnání na Slovensku při bydlišti na Moravě, a naopak zvýšila se lukrativnost opačného postupu. Z tohoto důvodu např. většina zaměstnanců z Moravy opustila Závody valivých ložisek (ZVL) ve Skalici.

Povolení k přechodnému pobytu nemá v pohraničních oblastech velký význam, protože lidé docházejí do zaměstnání denně. Problémem není a ani v době clearingového účtu nebyl převod peněz. Zaměstnávání v druhé republice nicméně naráží na komplikace při vyplácení dávek sociálního zabezpečení, přídavek na děti, a zejména při nemocenském pojištění. Osoby pracující v druhé republice jsou tam pojištěny zaměstnavatelem automaticky, avšak toto pojištění neplatí v místě jejich bydliště, kde si je musí hradit sami.⁹⁸ V praxi tak musí platit pojištění dvakrát.

Sociální pojištění a zdravotní péče

Otázka sociálního pojištění a zdravotní péče s celým problémem zaměstnání v druhé republice úzce souvisí a stávajícími smlouvami není zajištěna na potřebné úrovni. Podle dohody podepsané v Praze 29. října 1992 o sociálním zabezpečení⁹⁹ se doba odpracovaná za doby existence Československa započítává pro potřeby pojištění, včetně důchodového, jako kdyby byla odpracována v té republice, která má vyplácet důchod, a to bez ohledu na to, v které části státu před 31. 12. 1992 pojištěnec pracoval. Změna občanství ani bydliště nemůže mít vliv na vyplácení důchodu či jiných dávek a tyto nelze zastavit ani krátit z důvodu, že osoba žije na území druhé republiky. Sociální dávky se přiznávají a vyplácejí podle práva platného na území státu, kde má pojištěnec trvalý pobyt, ale dávky nemocenského pojištění se vyplácejí podle předpisů té republiky, kde je osoba pojištěna. Dohoda tedy řeší poměrně uspokojivě otázky spojené s přechodem práv z pojištění v době existence Československa,¹⁰⁰ nikoliv však otázky spojené se zaměstnáním v druhé republice po rozdělení.

Ještě komplikovanější je situace v otázce poskytování lékařské péče podle dohody podepsané rovněž ještě 29. října 1992.¹⁰¹ Občanům jedné smluv-

⁹⁸ Rodina Hynková, paní Hynková bydliště Hodonín, nyní občanka ČR, místo zaměstnání gymnázium Skalica (1997).

⁹⁹ Viz č. 228/1993 Sb., č. 318/1994 Z. z.

¹⁰⁰ Zvláštní dohody určují přechod práv a povinností pracovníků federálních úřadů a institucí, bývalých vojáků Československé armády a federálních policejních útvarů – viz č. 152/1993 Sb., 200/1993 Z. z., č. 60/1994 Sb., 48/1994 Z. z., č. 70/1995 Sb., 94/1995 Z. z., č. 35/1996 Sb., 263/1995 Z. z.

¹⁰¹ Viz č. 202/1993 Sb., 139/1993 Z. z.

ní strany se na území druhé smluvní strany poskytuje bezplatně zdarma neodkladná a nutná péče, avšak jiná péče se poskytne buď jen z titulu pojištění u pojišťovny tohoto státu, nebo za úhradu. Osoba pojištěná v jedné republice má nárok na ošetření v druhé republice jen tehdy, jestliže domácí pojišťovna souhlasila, že náklady uhradí. V praxi to znamená již zmíněnou nutnost dvojího pojištění, nebo alespoň najít takové pojišťovny, která působí v obou republikách.¹⁰²

V současné době pracuje stále velký počet osob ze Slovenska (občanů SR) na české straně hranic, kam dojíždějí buď denně, nebo na týden, i když – s ohledem na problémy sociálních dávek a nemocenského pojištění – se jejich počet snížil. V souvislosti s narůstající nezaměstnaností v České republice ovšem není vyloučeno, že ze strany českých úřadů práce bude silit tlak na vypovězení dohody a že česká strana nakonec od dohody o vzájemném zaměstnávání občanů skutečně odstoupí.¹⁰³ I tehdy by nepochybně značná část pracovníků ze Slovenska získala v ČR pracovní povolení, protože (jak už řečeno) pracovní trh je na slovenské pracovní síle závislý. Ještě větší část by nepochybně pracovala v ČR ilegálně. Zatímco počet občanů SR dojíždějících za prací do ČR činí několik tisíc, počet zaměstnanců – občanů ČR pracujících na Slovensku je zanedbatelný.¹⁰⁴

Školství a kultura

Školské otázky reguluje dohoda o spolupráci ČR a SR v oblasti vzdělávání podepsaná v Praze 29. října 1992¹⁰⁵ a na ni navazující protokoly. Podle této dohody všechny osoby, které ve školním roce 1992/1993 navštěvovaly školu jakéhokoliv typu, v kterékoliv republice, pokračují v její návštěvě až do dokončení studia bez ohledu na své státní občanství a místo trvalého bydliště za stejných podmínek, jaké mají občané státu, ve kterém se škola nachází. Dále dohoda stanoví, že osoby s trvalým nebo dlouhodobým pobytem na území státu, jehož občany nejsou, navštěvují všechny typy škol za stejných podmínek jako občané tohoto státu. Jinak se smluvní strany zavázaly vytvářet dohodami ministerstev školství podmínky pro studium svých občanů v druhém státě. Dohoda také obsahuje ustanovení o právu vzdělání v mateřském jazyku na území druhé republiky, avšak tato část je

¹⁰² Např. všeobecná zdravotní pojišťovna/Všeobecná zdravotná poisťovňa (VZP).

¹⁰³ *Mladá fronta Dnes*, (MFD), 12. 1. 1999, s. 4.

¹⁰⁴ Podle údajů úřadů práce pracuje v okrese Břeclav asi 14000 občanů SR, v okrese Hodonín kolem 2000, a v okrese Uherské Hradiště kolem 800. Viz MFD, 12. 1. 1999, s. 4.

¹⁰⁵ Viz č. 203/1993 Sb., 134/1993 Z. z.

čistě deklarativní, protože o něco podobného neprojeví ani Češi na Slovensku, ani Slováci v Čechách zájem. Naopak, jediná slovenská škola v ČR, existující od roku 1956 v Karviné, každoročně ztrácí žáky a hrozí jí uzavření pro nezájem rodičů.¹⁰⁶

Pro spolupráci v oblasti vzdělávání má velký význam i dohoda o uznávání rovnocennosti dokladů o nabytém vzdělání a o uznávání nabytých vědeckých a pedagogických titulů.¹⁰⁷ Všechny diplomy nabyté v době federace nejen platí nadále v obou republikách, ale diplomy, které budou v budoucnosti teprve vydány, se i v druhé republice uznávají, nepřekládají se a nepodléhají nostrifikaci. Tento velmi liberální přístup měl umožnit širší možnosti výměny v oblasti školství.

Zejména v oblasti Pomoraví byla docházka do školy v druhé republice za federace běžná. Do gymnázia v Skalici docházeli žáci z moravských Sudočovic (3 km)¹⁰⁸, z Holíče do Hodonína docházel poměrně velký počet žáků do středních učilišť a na Střední obchodní školu. Ze západního Slovenska navštěvovali posluchači vysoké školy v Brně a Vysokou školu báňskou a hutní v Ostravě, na Komenského univerzitu v Bratislavě byli posluchači z východní Moravy.¹⁰⁹

Dohoda nedává možnost, aby se v této praxi pokračovalo, protože protokoly ministerstva školství stanovily roční objem posluchačů vysokých škol číslem 80 a umožňují studium jen takových oborů, které se doma studovat nedají. I zde došlo urychleně k vybudování těch oborů, které byly původně v jedné republice studovány posluchači z celé ČSFR v obou republikách odděleně.¹¹⁰ Studium je tak možné jen na základě dohod samotných škol, získání stipendia takové školy, nebo tehdy, pokud rodiče posluchače (posluchač sám) studium platí. Věc byla někdy vyřešena tak, že rodiče se v místě školy snažili najít práci, čímž získali právo na dlouhodobý pobyt a jejich dítě tím i právo na bezplatnou školní docházku. Rovněž při volbě občanství bylo často přihlíženo k možnostem studia v ČR či SR.

Nástup nových vlád v obou republikách by mohl vést ke zlepšení situace v oblasti vzdělávání a školství. Již ministr školství ve vládě Josefa Tošov-

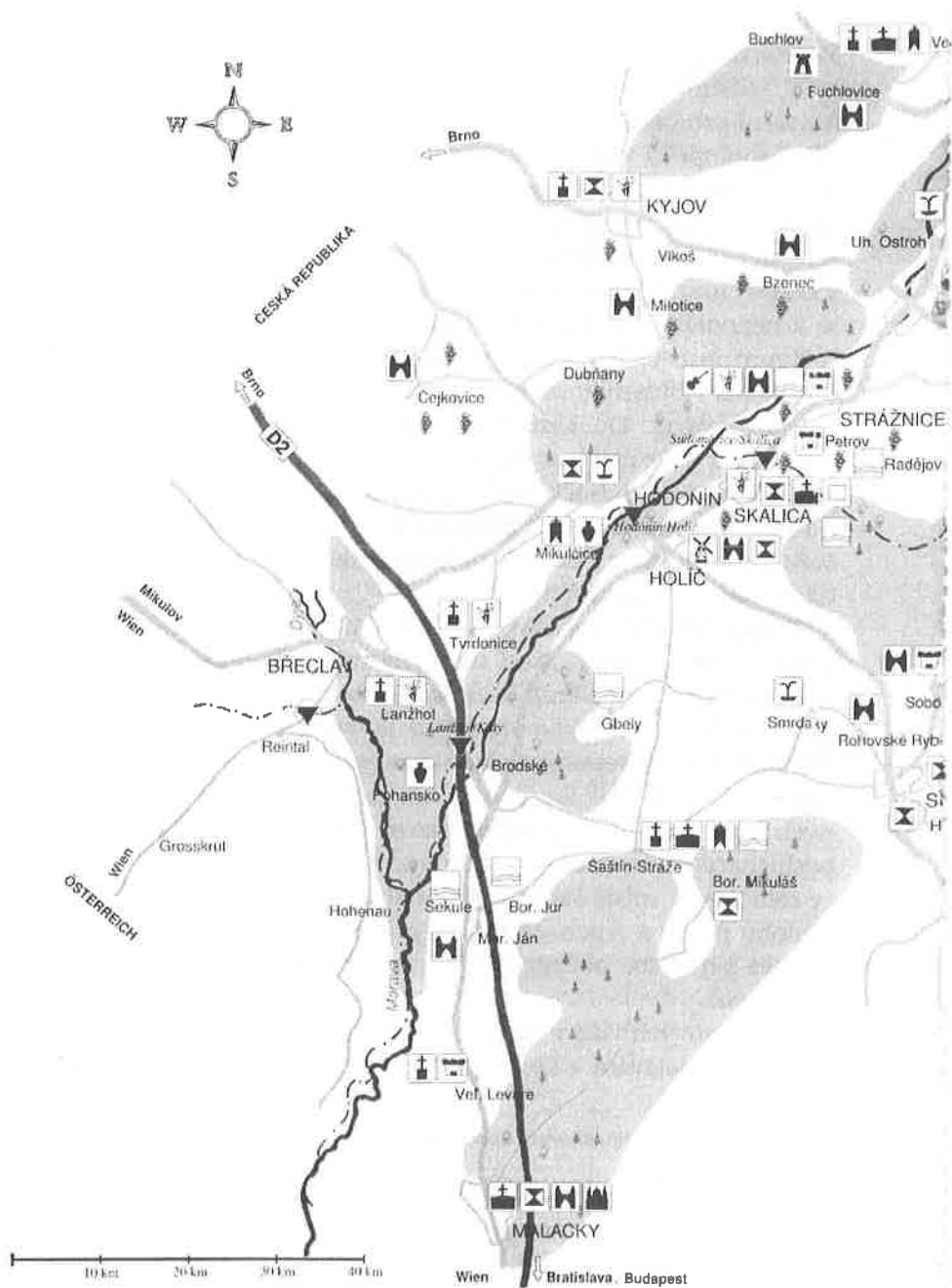
¹⁰⁶ Státní okresní archiv Karviná, školní kroniky Základní školy s vyučovacím jazykem slovenským v Karviné.

¹⁰⁷ Viz č. 148/1993 Sb., 104/1994 Z. z.

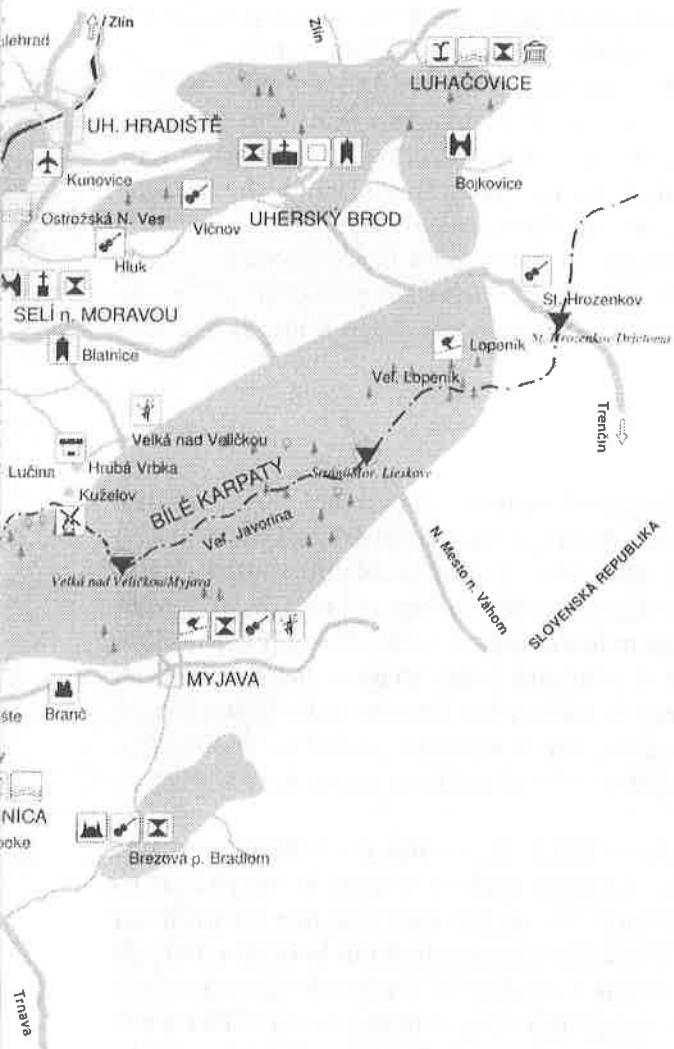
¹⁰⁸ Hynková, Skalica.

¹⁰⁹ Pavel Habáň, Uherské Hradiště / Bratislava.

¹¹⁰ Tak např. Vysoká škola dopravní v Žilině získala po rozdělení ČSFR českou obdobu v Plzni.

Region Pomoraví/Pomoravie.

ského Jan Sokol navrhl, aby posluchači jedné republiky mohli studovat ve druhé republice za stejných podmínek jako posluchači domácí. V roce 1998 byly novými ministry školství připraveny úmluvy v tomto smyslu. 15. ledna 1999 byla ministrem školství ČR Eduardem Zemanem a ministrem školství SR Milanem Ftáčníkem podepsána dohoda, podle které mohou občané jedné republiky studovat na vysokých školách druhé republiky za stejných podmínek jako občané domovského státu.¹¹¹

Třeba říci, že v oblasti kultury došlo relativně k nejmenšímu přerušení styků.¹¹² Největší komplikace způsobují hranice při převážení výstav, za jejichž pojištění vybírají pojišťovny sumy, které většina muzeí a galerií není schopná zaplatit.

Závěr

Problém vztahů České a Slovenské republiky, postavení slovenské diaspory v České republice a české diaspory na Slovensku a především pak problémy česko-slovenského pohraničí nejsou problémy soužití Čechů a Slováků, ale problémy každodenního života. Specifičnost česko-slovenského vztahu vylučuje již předem řešení otázek podle obecného vzorce pro postavení menšin. Především v pohraničí vůbec nejde o otázku nějakých kulturních či jazykových práv či zachování identity jedné národnostní skupiny na území druhého státu, ale o vyřešení problémů politického dopadu rozdělení jednoho státu na státy dva. Zde je nutno konstatovat, že situace není uspokojivá.¹¹³

Přes sliby politiků z podzimu 1992, že rozdělení Československa se neodrazí na životě občanů, s odstupem šesti let vidíme, že naopak přineslo obyvatelům značné problémy. Ty se pochopitelně nejvíce projevily právě tam, kde obyvatelstvo žilo a žije v bezprostředním kontaktu, tedy při česko (moravsko)–slovenské hranici; oslabily se přirozené vazby ze všech oblastí každodenního života, i když třeba říci, že lidské, hospodářské a kulturní vazby se udržují i nadále, ovšem ve změněných podmínkách. Třeba

¹¹¹ *Právo*, 16. 1. 1999, s. 7, *Mladá fronta Dnes*, 16. 1. 1999, s. 3.

¹¹² K tomu viz dohodu ministerstev kultury o vzájemné spolupráci č. 325/1994 Z. z.

¹¹³ Nepochopení specifičnosti situace vede k tomu, že dohody vytvářejí podle modelu vztahů k jiným státům, tak např. česko-slovenská smlouva o přátelství a spolupráci (č. 235/1993 Sb.) má z tohoto důvodu čistě deklarativní charakter, aniž by cokoliv konkrétního řešila. Přímo kuriózní je, že hovoří o právu menšin zachovávat si svou kulturu a jazyk, ale zdůrazňuje povinnost znát úřední jazyk země pobytu, což při striktní aplikaci by znamenalo diskriminaci Čechů na Slovensku a Slováků v ČR.

řící, že nechybí ani snaha vztahy znovu upevnit a to příhraniční spoluprací starostů moravských a slovenských pohraničních měst. Ti založili region Pomoraví/Pomoravie.¹¹⁴ V rámci regionu Pomoraví se rozvíjejí hospodářské, kulturní i ekologické aktivity, avšak legislativa v tomto směru nedává dostatečný prostor pro vyvíjení větší iniciativy. Zvláštní kapitolou jsou česko-slovenské smlouvy, které měly změkčit dopad rozdělení.¹¹⁵ I když jejich autorům nelze upřít dobrou vůli, některé smlouvy nesplnily očekávání, jiné se ukázaly jako nedomyšlené a některé nevešly v platnost vůbec.

Specifické poměry na moravsko-slovenském pomezí by vyžadovaly i zvláštní úpravu některých záležitostí spojených s návštěvou škol, lékařským ošetřením, překračováním hranic u školní mládeže mladší 15 let, příhraniční hospodářské spolupráce, autobusové a železniční dopravy. Jako vhodná se jeví zejména možnost přímé spolupráce okresních úřadů v příhraničních oblastech, které by měly mít ze zákona možnost upravit některé otázky uvedené výše odlišným způsobem, než stanovuje obecný celostátní předpis. Více kompetencí v tomto směru by bylo potřebné přenést na místní (obecní) samosprávy.

Závěrem je ještě nutno konstatovat, že za příčinu špatného stavu třeba považovat především nedostatek politické vůle, která za vlády Václava Klause a Vladimíra Mečiara chyběla na obou stranách. Příčina byla nepochybně v tom, že šlo o politické představitele, kteří prováděli rozdělení Československa, což se v mnoha směrech muselo nutně promítnout i na formování vzájemných vztahů obou nástupnických států pod jejich vedením. Nezbývá než doufat, že nové politické reprezentace v obou republikách tento stav zlepší.

¹¹⁴ Starosta Hodonína p. Karkoška, primátor Skalice p. Srholec, primátor Holíče p. Hrušecký (1996).

¹¹⁵ Vedle smluv uvedených v textu existují ještě následující dohody týkající se alespoň částečně této práce: o spolupráci orgánů činných v přípravném řízení trestním (č. 131/1993 Sb., č. 167/1993 Z. z.), o spolupráci v oblasti telekomunikačních služeb MV a šifrové služby (č. 151/1993 Sb.), o společném využívání archivních fondů MV (č. 156/1993 Sb. a 176/1994 Sb., 201/1993 Z. z.) o úpravě otázek na úseku matrik a státního občanství (č. 235/1995 Sb., 251/1995 Z. z.), o spolupráci v dopravě a spojích (č. 201/1993 Sb. 214/1993 Z. z.), o právní pomoci v občanských a trestních věcech (č. 208/1993 Sb., 193/1993 Z. z.), o spolupráci v zemědělství a lesnictví (č. 252/1993 Sb., 137/1993 Z. z.), o zamezení dvojího zdanění v oboru daně dědické a darovací (č. 253/1993 Sb., 230/1993 Z. z.), o zamezení dvojího zdanění v oboru daní z příjmu a z majetku (č. 257/1993 Sb., 229/1993 Z. z.), o dočasném oprávnění k podnikání fyzických a právnických osob (č. 330/1993 Sb., 293/1993 Z. z.), o spolupráci v oblasti životního prostředí (č. 121/1994 Sb.), o pravidlech o původu zboží (č. 172/1994 Sb.), o výměně údajů z informačních fondů rejstříků trestů (č. 136/1995 Sb., 184/1995 Z. z.).

Impact of Czechoslovakia's Division on Life in Border Area

Magdalena Rychlíková

In 1992 the Czech and Slovak Federal Republic was divided on the basis of an agreement of political representations into two, quite independent states – the Czech Republic and Slovakia – with the validity on January 1, 1993. Due to this, the internal, regional bounds at the Slovak–Moravian border region became a state border.

When the division of Czechoslovakia was being prepared, the population along both sides of the Moravian–Slovak border was persuaded that the new situation will not affect its day-to-day life, evidently on political grounds and in order to calm it down. However, the first period after the emergence of the new nations showed that it was not so. Problems arose in railway and bus traffic, postal service, financial questions (the separation of currency systems), bilateral employment, education, the health care system and the question of state citizenship. It appeared that the original political intention that the division will not, if possible, affect the population, was not fulfilled. Administrative, economic and communication obstacles have caused the two population groups to drift apart.

Rakousko-Uhersko, Rakousko, Němci a Německo v Peroutkově Přítomnosti I. (do příchodu nacistů k moci v Německu roku 1933)

Československá demokracie a etnické stereotypy

Blanka Soukupová

Ještě před deseti lety byl mechanismus vzniku a fungování fenoménu demokracie Československé republiky v oficiální odborné diskusi československých historiků, etnologů, filozofů, politologů atd. tabula rasa. Dodnes – přes řadu kvalitních prací vydaných převážně po roce 1989 – obraz první republiky objevující se v občanské i vědecké veřejnosti připomíná jisté nezvládnutí tohoto úseku československých dějin. Krajiní póly stále existující neschopnosti odstupu představuje na jedné straně idealizace provorepublikových předností, na druhé straně pak neodborné vytrhávání jedné součásti – československého státu – z celistvého plátna tehdejší Evropy. Násilně, z dobového kontextu vyjmutý portrét bývá pak posuzován měřítky v aktuální historické chvíli nejvyspělejších demokracií. Snadno se lze domyslet, jak Československá republika ob stojí v konkurenčních podmínkách vymodelovaných tímto způsobem. Třebaže stává v pozadí mnohdy ideální občansky motivovaná snaha po odmýtizování jednoho z nejlichotivějších novodobých českých autoportrétů, je možné tímto směrem jdoucí české kritičnosti a skepsi jen sotva zatleskat. Jediné ovace platí ušlechtilému základu úsilí; potřebě zbavit se úvah vedených v příliš úzkých hranicích nacionálního smýšlení.

Předkládaný článek se pokouší nastínit ambice a meze československé demokracie při budování tolerantních susedských svazků. Jeho vlastním tématem jsou etnické stereotypy starého i nového Rakouska, českých Němců, Německa a říšských Němců modelované nezávislým týdeníkem *Přítomnost* (první číslo vyšlo 17. ledna 1924) šéfredaktora Ferdinanda Peroutky v období konsolidace politické, hospodářské situace v Československé republice (1924–1929) a v čase prvých dopadů světové hospodářské

krize na domácí poměry (od roku 1929). Dodejme si ovšem, že duchovním otcem nového politickokulturního časopisu – v českém myšlení dosud přímo symbolu prvorepublikové demokracie – nebyl devětadvacetiletý známý žurnalista, ale první československý prezident Masaryk, který nový editorský počín zabezpečil i finančně.¹ Peroutkovým přínosem – z hlediska vztahu k Masarykovi kontroverzním – se však stala moderní koncepce umožňující hloubkovou analýzu nejvýznamnějších událostí.² Zároveň šlo o postup, který otevřel široce dveře možnosti vůdčího vlivu šéfredaktora na periodikum. Zmíněnou možnost změnil Peroutka ve schopnost. Po celou dobu přítom vytvářel Přítomnost s respektem ke dvěma základním dobovým principům organizace společnosti: národnímu a občanskému. Od počátku se přítom pokoušel sladit realistické myšlení Čechoslováka, klidně chápa- jícího a uplatňujícího vlastní národní identitu, přiměřené české sebe- vědomí, s vnímáním Středoevropana, občana, kritického redaktora včasně reagujícího na puls doby, pozitivně naladěného člověka. Hnacím moto- rem Peroutkovy horečnaté publicistické práce se stalo jeho češství, respek- tive českoslovenství. To však koexistovalo s bezvýhradnou vůlí převzít profesně-občanskou zodpovědnost za mladý stát, za jeho kvality. Česko- slovenství, bezesporu i zásluhou Masarykovy autority, se Peroutkovi kon- centrovalo v hledání konstruktivních modelů řešení problémů zatěžujících dětství i vyžívání republiky. Promítnutí těchto idejí do obsahu týdeníku znamenalo zachytit veškeré důležité proudění v české společnosti a zároveň představit různé, často kontrastní odpovědi na aktuální československé otázky. Proto Peroutka neváhal vyhradit prostor představitelům česko- německé i říšskoněmecké kultury a politiky. Hráze pohodlně omezeného nacionalismu prolomil rovněž vřazováním německy psaných příspěvků.³ V čase žabomyších tahanic o důsledné uplatňování češtiny (a slovenštiny) jako státního, oficiálního jazyka republiky (na základě Ústavní listiny Česko- slovenské republiky přijaté 29. února 1920) ve své redaktorské praxi hodnotil praktiky státní byrokracie, většiny českých periodik i aktivních jednotlivců jako odvetný nacionální anachronismus jdoucí nad národně- politické praktiky přežilého Rakousko-Uherska.⁴

¹ Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*. Edit. Slávka Peroutková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 142.

² Tamtéž, s. 142–143.

³ Prvním v němčině publikovaným příspěvkem se stal dopis moravské Němky, žijící ve Vídni a od roku 1919 v Praze, otištěný roku 1928. *Přítomnost* (dále *Př*) 5, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 350.

⁴ Srov. např. *Př* 1, 1924, č. 11 z 27. 3., s. 173, František Ferdinand. IV.

V pozadí takovéhohoto soudu byla však jasně cítit starost o republiku. Do obsahu dobového českoslovenství patřila podle Peroutky ovšem nejen upřímná, ale i funkční péče o stát. Jako červená nit se táhla týdeníkem obava, aby republika neupadla do – ve svém důsledku ničivých – národnostních praktik bývalého režimu. Malba „starého“ Rakouska vyrůstala tedy na pozadí obrazu nového státu, v kontrastu s ním. Peroutkův rozbor monarchie tak zároveň dával střízlivou podobu Československé republice. Jako nedílná součást českého (československého) autoportrétu se v Přítomnosti třibily i stereotypy českoněmecké politiky a českých Němců. Stále zřetelněji se ukazovalo, že nelze z československého plátna oddělit českoněmecké tahy – ať už se programově nebo mimoděk přizpůsobovaly či zdůrazňovaly svou svébytnost. Zodpovědnost za jejich žádoucí soulad s českým rukopisem byla přitom podle Peroutky sice hodnotou oboustrannou, větší iniciativa však připadla v prvních letech republiky národním vítězům – tedy Čechům.

Středoevropské horizonty Peroutkova myšlení vytvořily ale podloží k stejně pečlivému sledování vývoje v Německu. Obraz Německé říše i říšských Němců měl svůj základ v racionálním přesvědčení šéfredaktora, že konečné vyznění československé demokracie bude více než od její vnitřní kvality odvislé od prosazení se nebo selhání, porážky demokratických sil v sousedním německém státě. Na omezené myšlení českých nacionalistů utápějících se v jednostranných a mnohdy marginálních kritikách domácího němečtví však Peroutka útočil stále naléhavěji. Jeho Přítomnost obhajovala teze, že úroveň naší a západoevropské demokracie se musí posuzovat také na schopnosti objektivního pohledu na Německo, že demokratické českoslovenství nese dokonce jistý díl spoluzodpovědnosti za říšskoněmeckou demokracii, od počátku 30. let pak tezi, že povinností československé demokracie – sebezáchovnou i bezpodmínečnou službou ostatním evropským státům – je ochrana českoněmecké demokracie před narůstajícími ničivými vlivy říšskoněmeckého nacismu. Nelze vymezit české a německé: to bylo jedno z hlavních Peroutkových pravidel. Střední Evropa (a ovšem ani Evropa) nepředstavuje prostor, kde by kdokoliv (stát, národ, politická strana) s delším úspěchem prosazoval jakýkoliv egoistický postoj.

Tato vnitřně přijatá kréda nacházíme rovněž v pozadí etnických auto-stereotypů a stereotypů předestíraných Přítomností. Analyzujme si nyní jednotlivé součásti vzájemně propojených, ba prostoupených, překrývajících se národnostních obrazů. Byly tyto portréty – ve světle moderní historiografie – realistické? Kde jsou limity etnických stereotypů?

Nemravné Rakousko-Uhersko a rakouské otisky v Československé republice

Prvé číslo Přítomnosti vyšlo s více než pětiletým odstupem od pádu monarchií a vzniku Československé republiky (28. 10. 1918), ve většinovém českém myšlení chápáném jako české zadostiučinění, triumf a radost. Idea spravedlivého rozřešení české otázky byla vlastní také v českožidovském tisku tehdy začínajícímu žurnalistovi, čerstvému absolventu českého gymnázia Peroutkovi. I v jeho mínění Rakousko-Uhersko vyčerpalo všechny morální nároky na další prodloužení existence. Již 28. října však Peroutkovi traumatizující zážitky z nekontrolovatelnosti vítězstvím zpitého oslavujícího davu⁵ ozřejmil, že se ani nový stát neobejde bez vlastních racionálních pevných politických a morálních východisek, hodnot, ale i fungujících mocenských nástrojů.

Pro „staré Rakousko“ (často vystupující v synonymním označení Vídeň) nebylo proč plakat. Válka zpřetrhala již tak dost jemné pletivo spojující český národ s rakouským státem. Snaha vyvázat se z vlivu německého rakušanství ovládala proklamace české veřejnosti i po zklidnění popřevratových nálad. Nikoliv náhodou první Přítomností podnícený obraz Rakousko-Uherska vypovídal o represivním rakouském policejním režimu demoralizujícím český charakter. Informaci o zpřístupněném vídeňském archivním materiálu kompromitujícím M. Baštýře, prodejného vydavatele staročeského Hlasu národa, doprovázela příznačná dvojaká vídeňská (rakouská) črta Čecha: Čecha–hulváta a Čecha–prospěcháře.⁶ Bezespornost teze o nereformovatelnosti ztrouchnivělé, všem národům a národnostním skupinám cizí monarchie artikulovaly ostře kritické články advokáta Františka Veselého, za první světové války člena Maffie, poválečného ministra spravedlnosti, o vládním programu Františka Ferdinanda d'Este. Následník trůnu byl – v protikladu s moderní historiografií, která se vzdala kategorického soudu o možnosti či nemožnosti záchrany mnohonárodnostní říše novým císařem a králem,⁷ hodnocen jako potenciální ničitel Rakousko-Uherska, respektive jako věrný stoupenec politické linie habsburské monarchie neochotné k zrovnoprávnění jednotlivých národů žijících ve státě.⁸ Jeho plánovanou korunovaci za českého krále v Praze – akt symbolického vyjádření panovníka k zemi – ocenil Veselý, aniž věděl o před-

⁵ Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*, c. d., s. 88.

⁶ *Př* 1, 1924, č. 1 ze 17. 1., s. 16, Za kolik si kupovala Vídeň české lidi.

⁷ Srov. Galandauer, Jan: *František Ferdinand d'Este*. Svoboda – Libertas, Praha 1993, s. 6, 7, 179. František Ferdinand a otázka česko-německého vyrovnání srov. Kann, Robert A.: Der Thronfolger Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischer Frage. In: *Týž, Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Wien 1976, s. 153.

pokládaném kontrastu pražské i budapeštské korunovace s velkolepou vídeňskou paralelou⁹ – jako pouhou okázalou podívanou, s převládajícím českým despektem ke katolicismu, od něhož se Češi po první světové válce masově odvraceli, ji snížil na „církevní obřad“.¹⁰ Ambice všestranně vyspělé české národní společnosti nebylo možno již uspokojit jinak než změnou ve státoprávním uspořádání.

Jako součást obrazu Rakousko-Uherska se několikrát ozvalo také Peroutkovi osobně blízké téma české vynalézavosti ve snahách vyhnout se odvodu, případně degradovat fenomén nenáviděné první světové války, v obratu spisovatele a redaktora Josefa Kopty českého všiváctví.¹¹ Novinář Alfred Fuchs, konvertita ze židovství ke katolictví, obdobně jako profesor lékařské fakulty v Bratislavě Karel Koch a J. Kopta na četných skutečných příkladech ukázali zdravý rozum i morální sílu prostých lidí, kteří švejkovským postojem dokázali čelit drtící válečné mašinérii.¹² Militarismus obecně patřil neodmyslitelně k nejvíce nenáviděným, Čechům cizím a zároveň i vysmívaným tvářím Rakousko-Uherska. „... v tom podívaní se zlatým náramníkem, střapcům atd., jsme nevyrostli – vyparáděný rakouský generál s vlajícím chocholem a s rudými lampasy na kalhotách budil u nás představu masopustní maškary,“ vzpomínal Josef Teichman, úředník Ministerstva národní obrany.¹³ Český charakter se utvářel i z nenávisti k tomu, co bylo pro Rakousko typické.

Aniž si to většina Čechů uvědomovala, kusy svého rakušanství si však – přes deklarovaný odpor – přenesla i do nového státu, který měl být popřením, respektive odvržením monarchie.¹⁴ Důkazy, že z rakušanství se nedalo naráz vystoupit, shledávala Přítomnost v přežívající mentalitě představitele státní byrokracie, který „si jen převlékl kabát a dvouhlavého orla

⁸ Př 1, 1924, č. 6 z 1. 12., s. 91.

⁹ Galandauer, Jan: *František Ferdinand d'Este*, c. d., s. 191.

¹⁰ Př 1, 1924, č. 3 z 31. 1., s. 42, Vládní program Františka Ferdinanda.

¹¹ Př 3, 1926, č. 1 ze 14. 1., s. 9. – Souhrnně k vztahu Čechů k válce srov. např. Křen, Jan: *Konfliktní společenství, Češi a Němci 1780–1918*, Academia, Praha 1990, zvláště s. 384–390. – K vzájemným etnickým obrazům během první světové války srov. Galandauer, Jan: *Čeští vojáci ve velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců*. In: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Edit. Křen, Jan: Eva Broklová. Karolinum, Praha 1998, s. 76–92.

¹² Fuchs, A.: *Za války na magorce*, Př 5, 1928, č. 13 z 5. 4., s. 203–204; Koch, K. F.: *O ranách, které nebolely*, Př 6, 1929, č. 7 z 27. 1., s. 109–111; Kopta, J.: *O českém všiváctví*, Př 3, 1926, č. 1 ze 14. 1., s. 9–10.

¹³ Podle J. Teichmana se nenávist k c. k. důstojníkům přenesla i do Československé republiky. K tomu viz Př 6, 1929, č. 10 ze 14. 3., s. 173, ale i 174.

¹⁴ K tomu Soukupová, Blanka: *Česká a německá společnost středních vrstev v Praze v realitě unitárního Československa 1918–1929*. In: *Společnost, postoj, konflikt, Lidé města* 5.

přelepil *dvouocasým lvem*“,¹⁵ v přebraných ozkoušených a zažitých praktickách rakouského policejního režimu: konfiskujícího svobodomyšlné literáty,¹⁶ povyšujícího všechny výtržnosti na protistátní akty¹⁷. Jako myšlenku vystřiženou ze starého mocnářství předkládala Přítomnost neschopnost českého nadhledu promítnutou do důsledného střežení jazykového zákona. Tímto způsobem posuzovala české plakáty oznamující pražskou přednášku Gerharta Hauptmanna, německého dramatika, prozaika, lyrika a esejisty, s podčárovou poznámkou, že „*přednáška koná se v jazyce německém*“ (1925),¹⁸ právě tak jako český zpěv Marie Müllerové v Beethovenově Deváté pod taktovkou dirigenta pražského německého divadla Alexandra Zemlinského při příležitosti prezidentových narozenin (1930).¹⁹ Rovněž pražskou radnici řízenou Karlem Baxou úmyslně opomíjené německé symboly (státní vlajky) při mezinárodních akcích atd. byly vnímány jako důsledek české ustrašenosti, malicherné závisti, vlastností údajně získaných v rakouském policejním režimu. „*Do Vídně chodili jsme v papučích, a když přišel převrat, setřásli jsme ze sebe všechno – jenom ty papuče nám zůstaly. Alma mater z Václavského náměstí (národně demokratický deník Národní listy – poznámka BS) krmí své posluchačstvo úvahami o oficiálu, který se za pět (!) let nenaučil česky, o podstavci z pomníku císaře – lidožrouta, který ještě (!) ohrožuje bezpečnost státu a o sklepníku v jednom z nejvýznamnějších lázeňských míst, který – jaká ostuda pro majitele! – teprve se začíná učit česky a napsal jídelní lístek, v němž bylo plno chyb... Tak honem všechno sem, co bylo za Rakouska naším ideálem! A zákony a nařízení jen prší: ulice v Aši musí být pojmenována na prvním místě česky. Jídelní lístek musí být nejdříve v jazyku státním.*

Institut základů vzdělanosti, Praha 1994, s. 47 a 48. – Také vlastní 28. říjen 1918 proběhl ve znamení ničení symbolů monarchie. K tomu zejména Klimek, Antonín: *Říjen 1918, Vznik Československa*. Paseka, Praha, Litomyšl 1998, s. 188, 189, 195, 213 ad. Pod heslem odrakouštění byly provedeny také legislativní úpravy. Souhrnné viz Salomon, Dieter: Od rozpadu podunajské monarchie do konce druhé světové války (1918–1945). In: Kučera, Rudolf: (ed.), *Tisíc let česko-německých vztahů*. Panevropa, Praha 1995, s. 196. – K vlastnímu vztahu Čechů k rakouskému státu srov. souhrnně Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Argo, Praha 1996, s. 122–124.

¹⁵ Kopta, J.: O českém všiváctví, c. čl., s. 9. Podle Kopty právě byrokracie reprezentovala „unifikované austrijáctví“, „austrijácký národ“. Tamtéž.

¹⁶ *Př 1*, 1924, č. 1 ze 17.1., s. 2, Naše myšlenková krize (Úvaha místo programu).

¹⁷ Peroutka kritizoval, že zákonem na ochranu republiky „*šmejáme ... jak smetákem ... po všech koutech*“. *Př 1*, 1924, č. 10 z 20. 3., s. 159, Děvče pro všecko.

¹⁸ *Př 2*, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 506, Zpověď trojživelníka, podepsáno pseudonymem Cursor.

¹⁹ *Př 7*, 1930, č. 12 z 26. 3., s. 777, Gautsch a Beethoven. – A. Jaroslav Urban, redaktor Lidových novin, psal v této souvislosti o „*kulturní ostudě Prahy*“. Týž, *Př 7*, 1930, č. 12 z 26. 3., s. 184, Němčina v biografech a jiná věci.

A německý soudce musí se lopotit třikrát tak dlouhou dobu, aby sesmolil i český rozsudek občanovi, který mluví snad lépe německy než on. Ano. Ale copak bychom jinak věděli, že republika je naše republika?" ironizovala Přítomnost zažitý český provincionalismus nalézající svůj výraz v neschopnosti přijmout samostatný stát jako samozřejmou hodnotu a v pokřivené ideji státotvornosti.²⁰

V pojetí týdeníku němčina naopak zůstávala „naším nejvýhodnějším a nejpřirozenějším druhým jazykem“,²¹ její učení se a každodenní užívání pražskou realitou vyplývající z pragmatických potřeb. „... lidé, kteří se starají o kupování uhlí, cenu rýže v Amsterdamu a o zatloukání cvočků, ti lidé ... ti užívají jazyky tak, jak je znají a pak se jim hodí k potřebě... není v Praze jediného obchodu, kde by vám na německé oslovení velice ochotně a zdvořile německy neodpověděli. Němčina je dnes u nás nejhledanější jazyk ve školách řečí, neboť lidé zřejmě již opět chodí po zemi a naslouchají ušima. Pokuste se u pražského obchodníka získat i podřízené místo bez znalosti němčiny. Německy se také mluví velice hojně v kavárnách, v parcích, na ulici. Ne z módy; z praktické potřeby,“ napsal o vztahu Pražanů k německému jazyku advokát, spisovatel a publicista Otto Rádl v roce 1930, krátce před demonstracemi proti německému zvukovému filmu, vyprovokovanými českými fašisty a pravým křídlem národní demokracie, symbolicky uzavírajícími dobu klidné česko-německé spolupráce.²² H. H. Krause, evangelický farář z Hodslavic, požadoval dokonce bilingvní pražské nápisy, které vnímal nejen jako české gesto etnické vstřícnosti, ale i jako akt zpytování svědomí: „Bude-li pod každým českým nápisem v Praze též německý nápis, nezmění se tím stávající složení pražského obyvatelstva, nezmění se tím faktická jednojazyčnost nebo faktická dvojjazyčnost Prahy, ale odčiníme křivdu na našich německých spoluobčanech páchanou.“²³ Všechny tyto úsudky měly přitom jediný základ:

²⁰ Př 2, 1925, č. 37 z 24. 9., s. 580, O Český liberalism.

²¹ Rádl, Otto: „Otázka pražské němčiny“, Př 7, 1930, č. 24 z 18. 6., s. 372. – Většina příspěvatelů se přimlouvala za oboustranný bilingvismus. Srov. např. V. G. (Václav Gutwirth), Jazyková praxe v parlamentu, Př 7, 1930, č. 16 z 23. 4. – Přítomnost se však věnovala i otázce výuky němčiny na školách, důvodům, proč byla nejméně oblíbeným předmětem. Př 5, 1928, č. 42 z 25. 10., s. 670 a 671, Tašner, Al.: Co s němčinou?

²² Tamtéž. – V reakci na tento článek odsuzoval Vojtěch Čížek německý hovor českých návštěvníků horských hotelů, ubytoven apod. s česky hovořícím personálem jako „podrývání váhy českého jazyka“. Př 7, 1930, č. 25 z 25. 6., s. 415, Němčina v Praze i jinde. – K vlastní aféře pražského zvukového filmu 1930 srov. Becher, Peter: Ohnisko kulturněpolitických konfliktů v první republice: Spor o pražské městské divadlo 1920 a aféra pražského zvukového filmu 1930. In: Češi, Němci, Slovinci v první republice 1918–1939. Edit. Joerg K. Hoensch a Dušan Kováč. Ministerstvo zahraničních věcí ČR, Praha 1993, s. 194–199.

získat české Němce, kteří, i když „*nejsou zkracováni ve svých základních občanských právech*“, dosud „*vidí jen rozbití staré říše, ne vznik nového státu*“,²⁴ pro spoluzodpovědnost za mladý stát. Řečeno jinak: němečtí spoluobčané měli přijmout Československou republiku necelých sedm let po jejím vzniku ne jako osud vnucený, ale jako vytvářený, tedy jako zcela jinou kvalitu.

Snahu „odrakouštět“ Československo, potvrdit novou identitu mechanickým odvržením starého provázelo rovněž vytváření silných vizí o převratu v roce 1918, československé demokracii a jejích symbolech. I tady Peroutkova Přítomnost varovala: jsme stále na cestě k demokratickému českoslovenství, znovu a znovu sklouzáváme ke starým vzorům. Kritický pohled pěstoval týdeník především k rodící se legendě československé „revoluce“ v roce 1918. „*Byla revoluce v hlavách, byla revoluce v srdcích, jiné však v Čechách nebylo*,“²⁵ „*28. říjen nebyl revolucí, nýbrž výsledek revoluce, ... to nebyl boj s Rakouskem, nýbrž dělení Rakouska*,“²⁶ odmítal jeden z českých mýtů Jaroslav Stránský, soukromý docent práv, poslanec revolučního Národního shromáždění a v prvních dvou volebních obdobích Národního shromáždění.²⁷ Stejný příspěvatel pak doplnil pyšný český obraz Československa jako ostrova pořádku s bezoblačným nebem nesouladnou skicou neustále visícího špinavého prádla: alegorie závisti, politického a společenského pletichaření nevyhýbajícího se ani skupině Hradu, v jeho myšlení skutečným tvůrcům státu. Zároveň poukazyval na nedostatečnost české reflexe československého náskoku mezi nástupnickými státy monarchií i na příznivou mezinárodní situaci ve chvíli zrodu Československé republiky.²⁸ Obraz Čecha – revolucionáře úporně a za cenu nej-

23 *Př* 7, 1930, č. 27 z 9. 7., s. 431. – Jazyková netolerance byla kritizována i v případě návštěvníků z Německa. Koenig, Václav: Cizinci, *Dopis místo úvodníku*, *Př* 6, 1929, č. 29 z 25. 7., s. 454.

24 *Př* 2, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 506 a 507, Zpověď trojživelníka.

25 Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Čechy před 28. říjnem, *Př* 1, 1924, č. 31 ze 14. 8., s. 481–482.

26 Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Převrat 28. října, *Př* 1, 1924, č. 30 ze 7. 8., s. 465. – S československou legendou o vzniku ČSR se neslučoval ani obraz středoškoláků v řadách České národní rady, flákajících se, zabavujících a kradoucích ze skladišť, ale i německým a maďarským vojákům oděv od novináře a rozhlasového reportéra Františka Kocourka. Kocourek, Franta: Historie jedné samosprávy, (Středoškoláci se sami spravují), *Př* 2, 1925, č. 42 z 29. 11., s. 662 a 663.

27 K mýtu o vybojování svobody pražským lidem 28. října 1918 viz *Př* 4, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 402, Kdo nás osvobodil? – K československým legendám srov. Pichlík, Karel: Zur Kritik der Legenden um das Jahr 1918. In: Karl Bösl (vyd.), *Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik*. R. Oldenbourg, München und Wien 1969, s. 79–92.

vyšších obětí dobývacího samostatnost se zborčil jako domeček z karet. Spolu s ním se rozplýval i stereotyp staronového symbolu češství a demokracie: spolku Sokol. V roce 1930, v ostrých výměnách názorů na funkci a charakter současného Sokola, se spisovatel a univerzitní knihovník Karel Josef Beneš rozepsal o tělocvičně konzervativním, nadceňujícím se sdružení vzdáleném principu demokracie a dokonce koketujícím s fašistickou ideologií.²⁹

Střízlivost k vlastní národní identitě – to byla Peroutkova výzva v čase eskalace českých vysokých autostereotypů. *„Právě v těchto dnech mi padl do rukou úvodní článek pražského listu, v němž definován národní duch český takovým způsobem, že na širém světě každý příslušník cizího národa by musel zemřít studem, že není Čechem, a nemá tudíž účasti na skvělých vlastnostech, jež tu jsou líčeny jako zvláštnosti českého národního ducha,“*³⁰ s palčivou ironií psal jeden z českožidovských přispěvatelů týdeníku.

Kritika českého nacionalismu, jejímž zdrojem byla spoluodpovědnost za stát, ovšem v žádném případě neznamenal toleranci k veřejným projevům neloyalita k republice. Přítomnost vždy obhajovala – zcela v masarykovském duchu – pevné hráze demokracie.³¹ Také v této části Peroutkou rozvíjeného programu se projevilo jeho hodnocení československého státu jako nesporného pokroku oproti Rakousko-Uhersku. Ani dnes není mezi uznávanými českými historiky o uvedené tezi sporu.

„Nové“ Rakousko

Paralelně se starým Rakouskem se v Peroutkově Přítomnosti budoval ještě jeden obraz: portrét Rakouska (Vídne) vznikajícího na troskách padlých monarchií, státu, s nímž Československá republika v relativně krátkém čase vybudovala korektní sousedské vztahy, portrét zprvu vytvářený nesoustavně, prakticky pouze na základě vídeňských skic, jak je přivázeli pováleční návštěvníci rakouského hlavního města. Většina z nich si pamatovala Vídeň z doby její předválečné slávy, a tak kreslila dvě kontrastní podoby. V souladu s programem československé zahraniční politiky mající

²⁸ Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Dvojitá vláda, *Př* 1, 1924, č. 35 z 11. 9., s. 546.

²⁹ Beneš, K. J.: Sokol a kritika, *Př* 7, 1930, č. 23 z 11. 6., s. 363–365. – V diskusích kolem Sokola se vyhranily dva názorové proudy. Hlavním bodem jejich sporu se stalo „češství“ Sokola.

³⁰ *Př* 2, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 505, Zpověď trojživelníka II.

³¹ Srov. např. reakci Přítomnosti na požadavek milosti pro německého nacionálního poslance Aloise Baerana daný německým listem *Morgenpost* 10. 1. 1924. *Př* 1, 1924, č. 1 ze 17. 1., s. 16. – O Baeranově akci v sněmovně srov. Peroutka, Ferdinand: *Budování státu 1918–1923*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, s. 385–387.

bytočný zájem na rychlém vytvoření rakouské (respektive neněmecké) identity³² charakterizovala Vídeň jako město usilující o svou novou tvář: tvář nebyrokratickou. Nešlo o náhodu: právě v byrokratických institucích viděla totiž česká národní společnost jeden z nejdůležitějších prvků společenského a politického života monarchie a často přímo symbol rakušanství. Touha po nahrazení povýšenecké zlomyslné administrativy celospolečenskou diskusí se měla v Rakousku promítnout nejprve do snah o poválečné oživení vídeňského divadlnictví.³³ Jak dokládala česká spisovatelka Marie Pujmanová, stará Vídeň, sídlo českým národem nenáviděného císaře, lajtnantů, vzdálených myšlenec prospěchu občanů státu, nenávratně zmizela. A s ní se vytratil i předválečný český stereotyp města operety, kočárů a kočích, domů se skleněnými pavlačemi, rozšafných Vídeňáčků s bujným poprsím, města plného příbuzných a prostoupeného „wiener Gemütlichkeit“.³⁴ Novou Vídeň vnímala roku 1926 Pujmanová jako klidné velkoměsto s dostatkem zeleně, s četnými kavárnami s ochotným ženským personálem, evropské centrum umění, město úspěšně vstřebávající proudy emigrantů a přitom si chránící svou jsoecnost, především ale – neněmecké. „*Nic kosmopolitního a nic amerikanizujícího ... a nic německého. Nic hrubého a grill.*“³⁵ Nadšen rakouským hlavním městem se vrátil o rok později také právník Evžen Štern, úředník ministerstva sociální péče (1918–1926), generální tajemník Ústřední sociální pojišťovny. Aktivního tvůrce sociální politiky a myslitele v oboru socialistické teorie nadchla v „*rušném a bohatém velkoměstě*“ především velkorysá politika vídeňského magistrátu budujícího na periférii rozsáhlou sociální výstavbu: na svou dobu komfortní lidové obytné bloky domů. Doklady vzorově propracované sociální politiky spatřoval i v úrovni lidového školství, zlepšování nemocenské péče, zřizování dětských a starobních útulků, lidových lázní v dělnických čtvrtích, lidových parků s koupališti pro děti. Štern se domníval, že právě tato vzhledem k nezámožným společenským vrstvám vstřícná sociální praxe založila „*videňskou pýchu a sebevědomý patriotismus*“. Krystalizaci vídeňské (rakouské) identity, respektive nezávis-

³² Klimek, Antonín; Kubů, Eduard: Zápas o Československo (Nástin vývoje československé zahraniční politiky v letech 1918–1938), II. část. *Historický obzor* 1996, č. 7–8, s. 186.

³³ Tabarelli, H.: Krach vídeňských divadel (Příspěvek k psychologii Rakouska), *Př* 2, 1925, č. 48 z 10. 12., s. 761 a 762.

³⁴ Pujmanová, Marie: Vídeňský vzduch, *Př* 3, 1926, č. 15 z 22. 4. – Předválečná Vídeň žila v českém povědomí prostřednictvím těchto symbolů: Dunaje, Stephansdomu, obřího kola v Prátru a Liechtensteinské galerie. Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

lost na němectví spojoval jednoznačně s fenoménem sociální prosperity.³⁶ A – jak jinak – v kontrastu s vídeňským magistrátem viděl pražské šetřící úředníčky, jakési pohrobky monarchie: „*Proti sociální velkorysosti stojí u nás převahu nabyvší protisociální úzkoprstost a malichernost, která v nemístné šetrnosti na kulturních a sociálních opatřeních vidí podporu ...*“³⁷ Rozdíl mezi vídeňskou a pražskou radnicí, tentokrát v schopnosti přilákat turisty přinášející peníze, vnímal na konci 20. let rovněž Otto Rádl. V jeho očích Vídeň nemohla upoutat ani svou polohou, klimatem, ani historickými památkami, úrovní divadelnictví. Turisticky atraktivní metropolí se stala zásluhou své atmosféry: vítězila typickou „*bezstarostností, veselím, dobrou zábavou*“. Naopak „*nová*“ Praha podle Rádla návštěvníky jen odpuzovala („*do Prahy se nejezdí, Prahou se pouze projíždí*“). Stala se mu terčem zdrcující kritiky: „*Dnešní nová Praha, nepříjemná, neupravená, chaotická a lomozná, se svými nervózními a nepořádnými ulicemi není ani místem klidného oddechu, ani městem živé a moderní zábavy.*“³⁸ Všichni tři autoři tedy hledali a našli spíše než Vídeň svou představu rakouské metropole modifikovanou profesní, zájmovou orientací, právě tak jako národní angažovaností. V českých očích (nebo spíše přáních) sotva životaschopný stáječ překonal minulost a úspěšně začal formovat novou jsoucnost. Šternův oponent Jiří Langstein, levicový redaktor, představil ovšem jiné hlavní město a jiné Rakousko. Na základě citací ankety Jak vyjde čtyřčlenná rodina s 60 šilinky měsíčně? z levicového vídeňského deníku Die Stunde dokumentoval obtížnější sociální podmínky pro život středních a nižších společenských vrstev v Rakousku ve srovnání s Československem. Vídeňskou realitu průměrné čtyřčlenné rodiny ukázal jako živoření na pokraji smrti hladem, od něhož zachraňuje střední vrstvu pouze relativně nízké nájemné.³⁹ I on ovšem sděloval pouze sociální obtíže Rakušanů. Veřejné i vnitřní zápasy o srozumění obyvatel Rakouska s rakušanstvím prakticky nevybočily z linie zdůrazňující význam sociálních hodnot při sebeinterpretaci nové národnosti.

Zcela ve stínu portrétů Vídně ve dvacátých letech stálo hodnocení politické a politicko-hospodářské situace v Rakousku. Až v roce 1929, v obnovených diskusích kolem placení reparací, přinesla Přítomnost rozbor vztahu Československé republiky k válkou izolovanému, hospodářsky tratičímu

³⁶ Štern, Evžen: Nová Vídeň a stará Praha, (Kapitola skorem volební), Př 4, 1927, č. 39 z 6. 10., s. 611.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Rádl, Otto: Cizinec a Praha, I., V Praze nic není. Př 6, 1929, č. 26 ze 4. 7., s. 409 a 408.

³⁹ Langstein, Jiří: Jak žijí lidé ve Vídni, Př 5, 1928, č. 2 z 19. 1., s. 32.

nástupnickému Rakousku. Křehké postavení státu, reálnou možnost směřování Rakouska na Německo nevyložila ovšem z poválečných pozic Prahy a jejích ambicí v podunajském prostoru, ale jako „smrtné nebezpečí pro Rakousko“. Československá podpora Rakouska na počátku 20. let, respektive úvěry, Benešova žádost o přijetí Rakouska do Společnosti národů (1920),⁴⁰ byla – v souladu se skutečností – objasňována jako snaha o rakouskou nezávislost na Německu.⁴¹ Změnu v charakteru rakouských obrazů v Přítomnosti přinesla až 30. léta. Retrospektivní pohled hodnotící vnitropolitickou situaci v Rakousku po krvavém červnu roku 1927 ukázal zemi, kde vládne nepokoj a nejistota.⁴² Tváří v tvář autoritativnímu vládnímu systému zformovanému na počátku 30. let křesťanskosociálním spolkovým kancléřem Engelbertem Dollfussem pak Přítomnost logicky přešla od vídeňských obrázků k pravidelným analýzám a prognózám politického směřování Rakouska, rozborům, v nichž nechyběl poukaz na rakouský chaos v otázkách vlastní identity.

Čeští Němci, jejich politické strany a politici

V prvních českoněmeckých obrazech Přítomnosti z let 1924 a 1925, z doby hospodářsky se stabilizujícího mezinárodně uznávaného státu (rokem 1925 začala pět let trvající ekonomická konjunktura), zklidněných národnostních poměrů, dominovala dvě témata: téma české zodpovědnosti za Československou republiku a téma kvalit českoněmecké politiky. Třebaže byla předpokládána změna⁴³ trvajícího opozičního kursu německých politických stran v Československu neoddelitelně spjata se schopnostmi vládnoucích politických stran i s vůlí české veřejnosti vzdát se nacionalismu v demokratickém státě nadbytečného a malicherného, hlavní překážku českoněmecké spolupráce představovala podle Přítomnosti hluboká krize domácí německé politické scény. Desítky časových komentářů ji vnímaly jako pohlcenou sobeckým nacionalismem, nevyprofilovanou,⁴⁴ bez jakéhokoliv programu, určovanou časovými náladami mas, nezdravě populistickou,⁴⁵

⁴⁰ Srov. Klimek, Antonín; Kubů, Eduard: Zápas o Československo, c. čl., s. 186.

⁴¹ Procházka, Rudolf: Naučení z naší reparační kampaně, *Př 6*, 1929, č. 49 z 12. 12., s. 769.

⁴² Erdély, E.: Rakousko, *Př 7*, 1930, č. 45 z 12. 11., s. 708.

⁴³ Přítomnost předpověděla správně aktivistickou politiku německých agrárníků. Využila přitom profesně-politický stereotyp zemědělce majícího svůj hlavní zájem – půdu na území státu. Německé sociální demokraty hodnotila jako politicky tápající, případně jako nacionálně zaměřené, německé křesťanské sociály, vstupující do vlády spolu s agrárníky (1926), jako pasivní. Srov. např. *Př 1*, 1924, č. 34 ze 4. 9., s. 531, Němečtí sociální demokraté.

⁴⁴ Srov. např. *Př 1*, 1924, č. 19 z 22. 5., s. 290–291.

⁴⁵ Např. *Př 2*, 1925, č. 33 z 28. 8., s. 517.

tonoucí v kalu antisemitismu, rozpolcenou nezdravými rivalitami na všech úrovních (rivalitou Prahy a regionů, měst s většinovým německým obyvatelstvem, jednotlivých stranických vůdců, pražské a regionální žurnalistiky). Osobou symbolizující tento neudržitelný politický trend zůstával podle Přítomnosti poválečný nesmiřitelný německý nacionalista Rudolf Lodgmann von Auen, zastávce prozatímního nacionálního skepticismu, jemuž deklarované spoléhání se na budoucí zahraniční změnu, na níž ztroskotá nedobrovolné československé provizorium českých Němců, vyneslo charakteristiky politika netvůrčí strategie, stavitele „vzdušných zámků“ a kresliče „*krásné fata morgany*“.⁴⁶

Kvalita českoněmecké politiky však podle Přítomnosti odpovídala schopnostem německého lidu (lidí). V kontrastu s českými se jevily příspěvatelům Přítomnosti německé lidové vrstvy jako politicky negramotné. Niterný německý pocit práva na sebeurčení⁴⁷ byl tak snížen na úroveň snadno zneužitelných prchavých nacionalistických emocionálních prožitků: „*Německý člověk neměl toho bezprostředního vztahu k politice jako český člověk před válkou, a německá politika ani po převratu, kdy prošla k bouřlivé defenzivě, nedovedla najít cestu, jíž by německého člověka probudila z této politické letargie a z politického nezájmu. Německý člověk, který před válkou se o politiku nezajímal, a nanejvýše žil v zajetí nacionálních hesel, pojednou dostal se do zmatku německých politických stran, ... kdy se tyto strany hádají o pojmy, které jsou pro prostého člověka zcela abstraktní. To jsou hádky o nuance mezi heslem sebeurčení a samosprávy atd. ...*“⁴⁸

Spolu s populismem českoněmeckého politického stranictví však v čase narůstajících aktivistických nálad v německé veřejnosti Peroutka kritizoval i negativistický postoj české všenárodní koalice k německým parlamentním návrhům („*Německé návrhy ... házela koalice zásadně pod stůl, jako by ty návrhy byly dílo Belzebubovo*“),⁴⁹ právě tak jako šovinistické projevy podnícené pravicovým křídlem národní demokracie (drancování brněn-

⁴⁶ *Př* 1, 1924, č. 36 z 18. 9., s. 563; *Př* 2, 1925, č. 22 z 11. 6., s. 343 a 344, Vysoká politika. – Obdobně byl hodnocen Lodgmann i na počátku 30. let, v období vzestupu německého nacionalismu. Srov. např. *Př* 8, 1931, č. 8 z 25. 2., s. 119–123; č. 9 ze 4. 3., s. 134–136; č. 11 z 18. 3., s. 169; č. 12 z 25. 3., s. 169. – Ze současných historiků se o jeho působení obdobně tvrdě vyjádřil Ferdinand Seibt. Seibt, Ferdinand: *Německo a Češi, Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Academia, Praha 1996, zejména s. 240, 257.

⁴⁷ „*Touha po národním sebeurčení byla skutečným, nikoliv vyumělkovaným cítem v německém lidu, i mezi dělnictvem,*“ napsal Ferdinand Peroutka. Peroutka, Ferdinand: *Budování státu, Československá politika v letech popřevratových*, 1, Rok 1918. Praha 1933, s. 363.

⁴⁸ *Př* 2, 1925, č. 11 z 26. 3., s. 165, Německá žurnalistika u nás.

⁴⁹ *Př* 2, 1925, č. 15 z 23. 4., s. 225, Ferdinand Peroutka, Proč vznikla Pětka.

ského německého divadla uvádějícího Smetanovu Prodanou nevěstu roku 1925)⁵⁰. V žádném případě ovšem nezměnil svůj názor na nutnost „české vlády“ v počátcích státu, kdy byly součástí německé politické vůle obrazy Československa jako aktu násilí, versailleského zmetka či protáhlé jitrnice,⁵¹ a na Masarykem zaštitěné mínění o vypětosti ochrany práv německé menšiny u nás (ženevská minoritní ustanovení naproti tomu označil za „chudobinec pro nešťastné minority“)⁵².

S velkou střízlivostí až – později přehodnocovanou – skepsí se díval Peroutka také na prvá pragmatická protilevicově založená společná česko-německá hlasování v parlamentu v červnu roku 1926. „Není jasné, postarali-li se režiséři také o pokračování,“ komentoval dohodu o zavedení zemědělských ochranných cel a zvýšení platů duchovním.⁵³ Ve stejném duchu se nesl tok jeho úvah i následující měsíc. Tehdy již nepochyboval o nedaleké česko-německé spolupráci na nejvyšší úrovni, kladl si ale otázku, jakou budou Němci požadovat cenu za součinnost ve vládě a jaká je schopnost rozpadlé české koalice ji zaplatit: „První česko-německá většina v tomto státě je koalici producentů.“⁵⁴ Politická věcnost neopustila Peroutku ani v srpnu roku 1926, kdy byly „tajné chodby, vedoucí od českých agrárníků k německým ... oživeny posly, kteří chvátají se vzkazy“. Na rozdíl od českých agrárníků, křesťanských sociálů a živnostnických kruhů odmítl výklad připravovaného vstupu dvou německých stran do vlády jako německého uznání Československé republiky. Očekávaný akt redukoval na pragmatickou nutnost, k níž dospěla většina a silná menšina žijící v jednom státě: „První česko-německá dohoda nepřijela po idealistických kolejích. Ukázalo se zase jednou, že cesta k politickému přátelství vede žaludkem.“⁵⁵ Jenom podle

⁵⁰ PŘ 2, 1925, č. 51 z 31. 12., s. 815.

⁵¹ K německým stereotypům Československé republiky srov. Soukupová, Blanka: *Česká a německá společnost středních vrstev v Praze ...*, s. st., s. 49.

⁵² PŘ 6, 1929, č. 21 z 30. 5., s. 21, podepsáno šifrou -fp-. – Podle československých právníků šla československá ústava v ochraně menšin nad saintgermainskou smlouvou. Srov. Perek, Václav: *Ochrana menšin národnostních dle mírových smluv a skutečné poměry v naší republice*. In: *Rozpravy a přednášky státovědné společnosti*, č. 5. (Edit. Jan Kapras.) Praha 1922, zvl. s. 16. – Jedno z posledních hodnocení menšinové politiky Československé republiky historiky viz Brodlová, Eva: *Československá demokracie, Politický systém ČSR 1918–1938*. Slon, Praha 1992, zvl. s. 71.

⁵³ PŘ 2, 1926, č. 23 ze 17. 6., Co dále?, podepsáno šifrou -fp-.

⁵⁴ PŘ 2, 1926, č. 25 z 21. 7., s. 386, Je to dobře nebo špatně?, podepsáno šifrou -fp-.

⁵⁵ PŘ 2, 1926, č. 30 z 5. 8., s. 466. – Také dnes se německá historiografie v hodnocení tohoto kroku liší. Seibt psal o době, „kdy nad zlou vůlí mezi Čechy a Němci pozvolna začala nabývat vrchu vůle dobrá“. Seibt, F.: *Německo a Češi*, c. d., s. 269. Obdobně srov. Johann Wolfgang Brügel, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*. München 1967. Hoensch, Jörg K.: na stejném místě uvažoval o bezkonceptní loajalitě aktivistů, z níž měli zisk Češi. Hoensch, Jörg K.: Úvod. In: *Ztroskotání spolužití*, c. d., s. 11.

Peroutky hluší čeští politici neslyšeli stále zaznívající prvotní německý požadavek národnostní autonomie⁵⁶ a nastoupili politickou dovolenou: „České občanské strany mají blažený pocit, jaký člověk mívá na dovolené. Vskutku, vzaly si dovolenou od všenárodních povinností... Kdo až do jara pokládal Němce za dábly, nečiní dobře, pokládá-li je nyní za anděly, kteří ani nesní o ideálu národnostního státu.“⁵⁷ Výjimku tvořili samozřejmě národní demokraté přicházející s heslem „Český národ je dnes ... ve své osvobozené vlasti otrokem“. Přítomnost ho pohotově doplnila ideou: „Český člověk ještě si nezvykl na roli svobodného muže, nejvíce se cítí doma, kde může představovat bouřícího se otroka.“⁵⁸ Být svéprávným bylo samozřejmě těžší než být v opozici.

Nové stanovisko zaujala se vstupem Němců do vlády Přítomnost k německému lidu. Obraz politicky negramotné masy vystřídala německému aktivismu nahrávající malba prakticky smýšlejících lidí s vůlí po klidné práci, toužících po pevné organizaci a řádu.⁵⁹ Základním česko-německým tématem týdeníku v následujících letech však byly analýzy německého aktivismu: jeho postavení v rámci ostatních německých politických stran,⁶⁰ kvalit, jeho hodnocení německými voliči, českou i německou veřejností⁶¹. Přítomnost i nadále vykládala česko-německou spolupráci jako racionálně pochopenou a přijatou nutnost, často citovala výrok československého ministra veřejných prací a předsedy Svazu německých rolníků Franze Spiny o manželství z rozumu (ten bývá přičítán i Mayr-Hartingovi),⁶² spolehlivěji dodržovaném německými agrárníky, nově ovšem i jako důkaz německé loajality k Československé republice.⁶³ Popřevratová negativistická německá politika byla odsunuta do epizodní

⁵⁶ *Př 2*, 1926, č. 31 z 12. 8., s. 482, Napravo či nalevo?

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ *Př 2*, 1926, č. 38 z 30. 9., s. 606.

⁵⁹ Srov. *Př 4*, 1927, č. 42 z 27. 10., s. 662, Jak to dopadlo s aktivismem při volbách; *Př 4*, 1927, č. 52 z 6. 1., s. 822, Cesta do vlády; *Př 7*, 1930, č. 3 z 22. 1., s. 31, vše podepsáno šifrou K.T.

⁶⁰ Přítomnost upozorňovala na tlak ze strany německých negativistů: „... němečtí negativisté ... budou prohlížeti aktovky německých ministrů, co již vymohli.“ *Př 4*, 1927, č. 2 z 20. 1., s. 19, Jak se daří česko-německému sblížení. – Podobně zaznamenala neúspěšné pokusy o spojení německých stran. *Př 5*, 1928, č. 37 z 20. 9., V. G. (Václav Gutwirth.)

⁶¹ K prvním ztrátám aktivistů došlo po volbách na podzim roku 1928. Srov. zejména *Př 5*, 1928, č. 50 z 20. 12.

⁶² *Př 4*, 1927, č. 2 z 20. 1., s. 18, podepsáno šifrou K.T.

⁶³ Tamtéž, s. 19.

⁶⁴ *Př 4*, 1927, č. 48 z 8. 12., s. 758, Aktivismus políčkováný a vítězíci, K.T. – Přitom ovšem roku 1928 Přítomnost v ovzduší oslav výročí 4. března 1919, tzv. Dne sebeurčení, od nichž se negativisty napadaní aktivisté distancovali, žádala, aby němečtí aktivisté uznali odpovědnost německé popřevratové politiky za tragicky zakončenou manifestaci. *Př 5*, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 147, Co dělají Němci?, K.T.

role.⁶⁴ Německý aktivismus Přítomnost oceňovala jako vyvíjející se fenomén. S měsíci jeho existence údajně narůstala i jeho legitimní schopnost taktizace („stranické vypočítavosti“, „kompromisnosti“),⁶⁵ ale i kultivačního vlivu na německý nacionalismus. S aktivismem německých agrárníků byl spojován také pojem jasnost politické strategie, zásadovost. V krátkém čase dosažená dospělost mu podle týdeníku umožnila kritické ohlédnutí se za překonanými počátky německé politiky v Československu. „*Jsou si správností své politiky jisti tak, že se nebojí přiznávat, že celá opozice před vstupem do vlády nikam nevedla. Nechtějí se vlichocovat na všechny strany, jak to dělají němečtí křesťanští sociálové. Říkají jasně, že jdou doprava,*“ psala Přítomnost o německých agrárnících na jaře roku 1929.⁶⁶ Již na podzim však k tradiční výtce kolísajícího postoje německých křesťanských sociálů přidala štiplavou poznámku o přílišném stranictví reprezentantů německých rolníků. Česko-německá spolupráce byla znovu bytostně svázána s pravico-vými zájmy, respektive s „*averzí proti socialistům*“,⁶⁷ německý aktivismus pak s konjunkturalismem.

Zmíněný úsudek byl ovšem formulován už na pozadí nové situace na domácí politické scéně: krystalizace nacionalisticky orientované opozice v Svazu německých rolníků (v druhé polovině roku 1930) a vstupu Německé sociálně demokratické strany dělnické do vlády (1929). Až do roku 1929 se Přítomnost o nejsilnější německé straně v prvních poválečných volbách – sociálních demokratech – vyslovovala, často v kritických komentářích výroků v jejím čele stojícího Ludwiga Czecha, v roce 1925 a 1929 poslance za kraj Teplice, jako o největším protivníku rodícího se německého aktivismu, straně agitačního (dogmatického) socialismu, s nevyprofilovaným programem, s neschopným vedením.⁶⁸ Na počátku 30. let, v období vzestupu německého nacionálního radikalismu, vystřídal tyto črty stereotyp německé sociální demokracie jako nejspolehlivějšího německého partnera ve všech vládních koalicích, německé politické síly prvořadého významu.⁶⁹ Svou roli sehrál jistě úspěch německých socialistů v říjnových volbách roku 1929; jejich vítězství nad spojenými německými stranami, ale i povolební postavení Československé sociálně demokratické strany

⁶⁵ PŘ 4, 1927, č. 42 z 27. 10., s. 663, Jak to dopadlo s aktivismem při volbách, K.T.

⁶⁶ PŘ 5, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 147, Co dělají Němci?

⁶⁷ PŘ 6, 1929, č. 39 ze 3. 10., s. 611, podepsán V. (Václav) G. (Gutwirth).

⁶⁸ Srov. PŘ 4, 1927, č. 18 z 12. 5., s. 277, Vítězství dogmatu, K.T.; *Tamtéž*, č. 48 z 8. 12., s. 759, Aktivism políčkováný a vítězící, K.T.; PŘ 5, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 148; Co dělají Němci?

⁶⁹ PŘ 7, 1930, č. 40 z 8. 10., s. 626, Stoupá u nás německý radikalism, V. Gutwirth.

jako druhé nejsilnější politické síly v zemi. Zřejmě se však na jeho formulaci stále zřetelněji podílel vzestup nacisticky zaměřeného sudetoněmeckví 30. let provázaný s tíživými dopady velké hospodářské krize. Ještě počátkem května roku 1930 spatřovala Přítomnost hlavní rys německé nacionální politiky v její relativní střízlivosti.⁷⁰ První signály přehodnocení německého nacionalismu se objevily již o dva měsíce později. Nový portrét zachytil třetici nationalisty, charakterizované „zatrpklou kyselostí, zlomyšlností, rouhavým žehráním, vzkypěním citů“.⁷¹ Nejradiálnějším německým nacionalistům – tzv. hakenkreuzleři – byli v období stoupajícího německého radikalismu definováni svým ideologickým parazitismem. Podle Přítomnosti se názorově profilovali z odporu k marxismu, z vulgárního antisemitismu, fakticky pak ze stále zřetelnějších úspěchů hitlerismu v Německé říši.⁷²

Obrazy domácích německých politických stran a skupin nacházely svou paralelu v portrétech jejich hlavních představitelů, často se stranami ztotožňovanými. Prvořadou pozornost a zároveň největší respekt vzbuzoval Franz Spina. Mimořádně vzdělaného bohemistu a polonistu, od roku 1921 řádného profesora české řeči a literatury na pražské německé univerzitě a předsedy Svazu německých rolníků, o pět let později rovněž československého ministra⁷³ představila Přítomnost svým čtenářům jako profesionálního aktivistického politika, který se zasloužil o konsolidaci strany německých agrárníků.⁷⁴ Jako určující viděla Spinův dvojediný původ: geografický (Spina pocházel z jazykově smíšeného prostředí Trnávky na Moravě) a profesní (selský). Národnostně smíšený prostor mu údajně vnuknul zájem o českou kulturu, zálibu přeměněnou v hlubokou znalost

⁷⁰ Srov. např. hodnocení nacionalismu Alfreda Roscheho roku 1927 jako nacionalismu pragmaticky zvažujícího hospodářské zájmy německé menšiny. *Př 4*, 1927, č. 18 z 12. 5., s. 277, Vítězství dogmatu, K.T. Stejně hodnocení viz i César, Jaroslav; Černý, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, díl II. (1930–1938), Praha 1962, s. 562. – Dále viz *Př 7*, 1930, č. 18 ze 7. 5., s. 275.

⁷¹ *Př 7*, 1930, č. 27 z 9. 7., s. 421, Jaroslav Humberger, Horká půda.

⁷² *Př 7*, 1930, č. 32 ze 13. 8., s. 499, podepsán V.G. (Václav Gutwirth) – Již roku 1928 označila Přítomnost nejradiálnější část německé opozice, národní socialisty, za „nechutný odvar Hitlera“ (*Př 5*, 1928, č. 37 z 20. 9., s. 579, Německé nesnáze s koncentrací, V. (Václav) G. (Gutwirth)). „Nemá programu a bez duše přešlapuje za Hitlerem,“ psal o Německé národněsocialistické dělnické straně o rok později, v atmosféře chystaných voleb do poslanecké sněmovny, stejný autor (*Př 6*, 1929, č. 39 z 3. 10., s. 610, Jak se osvědčili Němci ve vládě?).

⁷³ O Spinovi srov. Pešek, Jiří: Franz Spina – sudetoněmecký bohemista a československý ministr. *Dějiny a současnost* 6, 1998, s. 19–23. Zde viz i odkazy na další literaturu. – Dále viz Stolz, Hugo (edit.): *Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch*. Braunau 1928.

⁷⁴ *Př 5*, 1928, č. 15 z 19. 4.

české literatury a citlivou schopnost její popularizace mezi českými Němci, a to ještě před první světovou válkou.⁷⁵ Zároveň přiměl Spinu k dokonalému osvojení si českého jazyka. Bezesporu i Spinova bohatá a krásná čeština, Václavem Gutwirthem označená jistě po právu jako gebauerovská,⁷⁶ znamenala pro německého politika v Československu značný kapitál. Zátěží se stala pouze v očích německých nacionalistů, pro které bilingvní Němec – čechoslovakista nepředstavoval typického Němce.⁷⁷ Spinovým druhým určením – jeho skutečnými selskými kořeny („není papírový sedlák, dovedl se postarat o svůj statek“) – Přítomnost dokreslovala upřímnost vztahu v české i německé veřejnosti druhé poloviny 20. let nesmírně populárního politika k československému státu. Sedlák vlastnící svou půdu v republice si v těchto představách našel přirozený a pevný poměr k novému státnímu útvaru.⁷⁸

Se značnými rozpaky se Přítomnost stavěla k Spinovu německému kolegovi ve vládě ministerského předsedy Antonína Švehly. Křesťanský sociál, univerzitní profesor Robert Mayr-Harting byl sice respektován jako výborný znalec v oboru občanského práva, šetrný ministr spravedlnosti s citlivým smyslem pro obchodní záležitosti a mezinárodním rozhledem, ve srovnání se Spinou mu však novináři nepřiznávali schopnost politického umu. V jeho pojetí se ministerský úřad proměnil v nesmírně pilnou, ale netvůrčí úřednickou činnost. Obdobné protichůdné dojmy vyvolával Mayr-Harting i jako stranický předseda. Aktivismus zájmově značně rozrůzněných stoupců Německé křesťanskosociální strany lidové Přítomnost od počátku hodnotila jako ne spolehlivý. Mayr-Hartingův handicap v českém prostředí způsobovala i nedostatečná znalost češtiny, právě tak jako malá zkušenost s českou a českoněmeckou mentalitou.⁷⁹

Ludwig Czech, předseda Německé sociálně demokratické strany dělnické, získal politickou prestiž až na počátku 30. let. Tehdy také Přítomnost odsoudila snižující společenské vnímání Czecha na základě jeho původu haličského žida a připomněla pragmatickou politiku vůdčí osobnosti

⁷⁵ Př 5, 1928, č. 14 z 12.4., s. 215, Němci – Slované – Evropa, P. Eisner. – Pod dojmem Spinova působení Eisner vyzýval k státním dotacím německé slavistice a české germanistice. – Dále viz Př 5, 1928, č. 15 z 19. 4., s. 231, Jací jsou němečtí ministři?, K.T.; Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194, Růst německého aktivisty, V.(Václav) G.(Gutwirth).

⁷⁶ „Tvrdilo se, že úředníkům v ministerstvu veřejných prací opravuje v aktech germanismy a poklesky proti duchu jazyka českého,“ dodal. Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194.

⁷⁷ Př 3, 1927, č. 52 z 6. 1.

⁷⁸ Srov. Př 4, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 408, Dva němečtí ministři, K.T.; Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194.

⁷⁹ Srov. Př 5, 1928, č. 15 z 19. 4., s. 231, Jací jsou němečtí ministři?, K.T. - Srov. i Př 7, 1930, č. 43 z 29. 10., Dvě německé strany, V.(Václav) G.(Gutwirth).

německé sociální demokracie úspěšně uplatněnou mezi brněnským proletariátem. Stereotyp německého rolníka, který se stal aktivistou pro svou lásku k nepřemístitelné půdě, dostal opožděnou paralelu v obrazu německého dělnictva, které „nemůže jít pracovat do cizích továren“.⁸⁰ Proklamovaný význam Czecha jako ministra sociálních věcí zastínil kvality Mayr-Hartinga, jehož strana z voleb v říjnu roku 1929 vyšla citelně oslabená. „... německá minorita v dr. Czechovi má pracovníka a ve vládě zástupce, zejména na poli sociálním, daleko lepšího než do minulé vlády dosadila strana německých katolíků,“ hodnotila v září roku 1931 Czechovo ministerské působení Přítomnost.⁸¹

Diskuse o česko-německém sblížení

Jako dějiště česko-německých vztahů nebylo však reflektováno pouze politické prostředí. Peroutka si uvědomoval, že politické danosti určují kulturní tvorbu, ale zároveň jsou jí také určovány. V jeho pojetí byla kultura jedinečným fenoménem zejména proto, že měla schopnost oslovovat. A počátek, výzva k dialogu podle Peroutky zakládal možnost vzájemného porozumění si. Umění naslouchat druhému osvědčila Přítomnost zejména otiskováním kritických názorů německých kulturních pracovníků na podmínky, funkci a problémy německé kultury v Československu. Nedlouho po násilném vyvlastnění pražského Stavovského divadla českým davem (16. 11. 1920) dostal Otto Pick, redaktor Prager Presse, lyrik, novelista, dramatik a překladatel, v Přítomnosti prostor pro své úvahy o přítomnosti a budoucnosti pražského německého divadelnictví.⁸² Akt násilného zabránění Stavovského divadla zfanatizovanou českou ulicí nepochybně zvětšil propast mezi Pražany české a německé národnosti. Přes propasti lze však vybudovat bezpečné mosty, upozorňoval Peroutka. Německá kultura a její český pro-

⁸⁰ *Př 8*, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194. Růst německého aktivisty, V.(Václav) G.(Gutwirth).

⁸¹ *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 577. – Dále viz Tamtéž, č. 21 z 27. 5., s. 325, Od Seligera k Czechovi, (Cesty německé sociální demokracie k politické aktivitě), Josef Teichman.

⁸² Základní dva problémy pražského německého divadla viděl Pick v možnostech další české redukce a ve finančně motivovaných odchodech německých umělců do Německé říše. Pick, Otto: Poslání a budoucnost německého divadla v Praze, *Př 3*, 1926, č. 8 z 6. 3., s. 117. – Se stejným záměrem otiskl Peroutka rovněž Pickovu kritiku mechanismu udělování státních cen (Pick, Otto: Naši Němci a státní ceny, *Př 4*, 1927, č. 46 z 24. 11., s. 729), z české strany podpořenou advokátem, spisovatelem, překladatelem a hudebním kritikem Janem Loewenbachem (Pick, Otto: Naši Němci a státní ceny, *Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 751).

⁸³ K německé propagaci české hudby srov. zejména článek Josefa Huttera, docenta hudební vědy na Univerzitě Karlově, hudebního kritika časopisu Tribuna. Hutter, Josef: Propagace hudby, *Př 1*, 1924, č. 9 z 12. 3., s. 139. – K německé propagaci české literatury srov. zvláště Pick, Otto: Poznámky překladatelovy, *Př 1*, 1924, č. 15 z 24. 4., s. 232.

tějšek – pro české Němce, přes Přítomností vyzdvihovanou průkopnickou německou propagaci české hudby i literatury ve světě,⁸³ fenomén zhusta neznámý – měla funkci prostředku mezietnické tolerance. Nevědomost, neznalost neznamenała proto jen ochuzení o umělecký a citový zážitek, ale i vzdalování se národů: domnělá vyšší česká schopnost etnické empatie byla podmíněna obeznámením se s německou kulturou. A co více: soužití dvou kultur vede k vzájemným reakcím, z nichž vychází nakonec „cizí“ kultura jako naše druhá kultura. Otto Rádl, uvažující o budoucí integrované Evropě, chápal soužití dvou individualit jako obrovský dar: „*Je to ojedinělé obohacení, že můžeme sledovat odlesk rozvoje našeho provincionálního i pražského i v druhém zrcadle německé literatury.*“⁸⁴ Současně s českým ziskem připomínal i významný vliv pražské německé literatury na německorakouskou literární tvorbu před pádem monarchií.⁸⁵

Podobně jako k německé kultuře zaujala Přítomnost vstřícný postoj i k německé vědě. Příspěvatelé týdeníku se rozepsali o bytostném zájmu československého národa na vysoké úrovni německých vysokých škol v Československu. Objasňovali ho jejich stimulujícím účinkem na české vysoké školství. Tato teze dovolila v případě univerzit setřít hranici mezi naše a jejich: také německé vysoké učení se pojímalo jako „do jisté míry“ vlastní.⁸⁶ O to nálehavěji pak zaznívala konstatování národnostních zdí mezi oběma pražskými učilišti: „*Máme v Praze dvě university, ale ty jsou si cizí, jako by byly od sebe na tisíce kilometrů. Kolegové znají se spíše s kolegy z Bukurešti nebo z Berlína než s kolegy, kteří s nimi bydlí případně na jedné chodbě nebo chodí do přednášek do jednoho domu.*“⁸⁷

Ideál společného vlastnictví, programově proklamovaný Přítomností v oblasti kultury a vědy, nenalezl své uplatnění pouze ve sféře hospodářství. V ekonomice bylo velmi pozorně oddělováno československé a německé. Významný hospodářský publicista Jiří Hejda, redaktor Českého slova, vysvětlil nutnost „*střežení*“ „*národní příslušnosti*“ československého průmyslu trvajícím nepevným pročeskoslovenským postojem českoněmeckých průmyslníků, respektive neutuchajícími obavami z podřízení německého hospodářského potenciálu říšskoněmeckým zájmům.⁸⁸ Přes obtížnost volby kritérií proto od roku 1927 soustavně na stránkách

⁸⁴ Rádl, Otto: Naše druhá kultura, Malá školka pro Všeevropu. *Př* 6, 1929, č. 33 z 22. 8., s. 519.

⁸⁵ Tamtéž, s. 520.

⁸⁶ *Př* 4, 1927, č. 5 z 10. 2., s. 73, -tuš-.

⁸⁷ *Př* 7, 1930, č. 46 z 19. 11., s. 734, Češi a Němci, dopis podepsán lounským doktorem Kánětem.

⁸⁸ Hejda, Jiří: Komu patří československý průmysl?, XIV., *Př* 5, 1928, č. 8 z 1. 3., s. 118.

Přítomnosti rozebíral podíl českého a německého kapitálu v jednotlivých odvětvích průmyslu.⁸⁹

Citlivý smysl pro potřeby československé společnosti však dovedl Peroutku, kriticky analyzujícího možnosti politických, kulturních, vědeckých i hospodářských českoněmeckých vazeb, k snaze o předestření široké škály názorů na perspektivy českoněmeckých vztahů, na svou dobu neobvyklé. Právě v této diskusi, pro obě národnosti nesamozřejmé, se Přítomnost zřejmě nejzřetelněji přiblížila dobovému ideálu demokracie. Již od počátku však Peroutka prosazoval jakousi národnostní vyrovnanost zahájeného dialogu a jeho pozitivní základ. Nikam nevedoucí, respektive neznalostmi sevřené diskuse striktně odmítal.

Čítankovým příkladem uplatnění Peroutkových zásad se stala jeho rozsáhlá polemika s ve své době nejkontroverznějším českým pojetím českoněmecké otázky, s Rádlovou Válkou Čechů s Němci (1928). Jádrem zničitelské recenze naléhavostí tématu, ale především způsobem myšlení okamžitě vyprovokovaného kritika, nadaného smyslem pro historické hodnocení, byla právě nehistorická východiska biologa Emanuela Rádlá. Ten podle Peroutky „posuzuje historii (respektive starší dějiny – poznámka BS) podle moderních morálních a filosofických pravidel z r. 1928“.⁹⁰ Ve svém důsledku zmíněný „katastrofální nedostatek historického smyslu“, v Peroutkově obratu neschopnost citu věrnosti k času opakujícího se lidského zrození, Rádlá dovedl až k nepochopení bezesporu existujícího pozitivního významu nacionalismu: „Kdyby nebylo trochu toho nacionalismu, který je p. prof. Rádlovi trnem v oku, mluvili bychom dnes o Čechách asi tak, jako mluvíme o Polabských Slovanech.“⁹¹ Zradil ho však i ve chvíli, kdy by měl uplatňovat vědomí zodpovědnosti za demokratický charakter ani ne desetiletého státu: „Příliš pozemské se mu zdají starosti, má-li stát býti fašistický, komunistický, monarchistický nebo demokratický.“⁹² Druhý stavební kámen Peroutkovy polemiky s autorem poskytlo Rádlovo zpochybnění (Peroutka psal

⁸⁹ Srov. *Př 4*, 1927, č. 45 ze 17. 11., s. 709. – Český kapitál měl podle Hejdy převahu v těžkém strojírenství (*Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 743), v některých oblastech těžké chemie (*Př 5*, 1928, č. 2 z 19. 1., s. 22), v obuvnictví (*Př 5*, 1928, č. 6 z 16. 2.), ve výrobě cihel a v keramickém průmyslu (*Př 5*, 1928, č. 5 z 9. 2., s. 71). Německý (německožidovský) kapitál se uplatnil v průmyslu sklářském (*Př 5*, 1928, č. 3 z 26. 1., s. 38 a 39), v porcelánkách, v průmyslu stavebním (*Př 5*, 1928, č. 5 z 9. 2., s. 71), textilním (*Př 5*, 1928, č. 7 z 23. 2., s. 104), papírenském (*Př 5*, 1928, č. 4 z 2. 2., s. 54 a 55) a v hutnictví a výrobě železa (*Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 743).

⁹⁰ *Př 5*, 1928, č. 32 z 16. 8., s. 497.

⁹¹ Tamtéž, č. 33 z 23. 8., s. 513.

⁹² Tamtéž, č. 31 z 9. 8., s. 482.

o „zhostejnění“) pojmu národ, respektive jeho položení na oltář „světové univerzální náboženské organisace“. ⁹³ Rádlovo chápání národa jako programu odmítl Peroutka za pomoci protikladné definice. Šéfredaktor Přítomnosti vycházel z fenoménu národnosti „jako něčeho daného a objektivního“, co si člověk nevybírá: „Národ je asi společenství jistého průměru osudu, místa, tradice, zvyků, kultury, setrvačnosti, věrnosti k praporu, zájmů, vůle, úmyslů; národ je v tom, že lidé volky nevolky musí sdílet osud svého národa.“ ⁹⁴ A konečně – národ má i emocionální rozměr. Jako třetí Peroutkuv argument proti Rádlovi lze označit národnostní nevyrovnanost knihy, beroucí v potaz pouze německou nacionální argumentaci (výmluvně zapůsobil na Peroutku zejména Rádlův výklad školské politiky v Československé republice). ⁹⁵ Oba publicisté se tak shodli jen v otázce nutného nového uspořádání českoněmeckých poměrů. Zatímco Rádl dospěl k vše řešící teorii československého národa (v Peroutkově formulaci objasňující její nesmyslnost národa česko-slovensko-německo-maďarského), jeho protivník uvažoval o dvou národech, které musejí vzájemně pěstovat loajalitu českých Němců k státu. ⁹⁶ Řečeno jinak: Peroutka odmítl českoslovenství jako národnost, dal mu však perspektivu jako státotvornému principu.

S jiným pojetím smírného řešení národnostních protikladů vystupovali českoslovenští občané židovského původu. Germanista Pavel Eisner, zastánce česko-německé symbiózy, bezesporu ve shodě s realitou i s Peroutkovým náhledem, roku 1927 poznamenal: „Pro uspíšení duchovního soužití mezi Čechy a Němci přikládám zcela zvláštní význam pražským intelektuálním židům německého jazyka.“ ⁹⁷ Eisner, prototyp bilingvního pražského žida, osudem postaveného nad nacionální hašteření, chápal českoněmecké sblížení jako přirozenost danou geograficky a historicky (vypěstováním

⁹³ Tamtéž, č. 31 z 9. 8., s. 481.

⁹⁴ Tamtéž, č. 32 z 16. 8., s. 498.

⁹⁵ Tamtéž, č. 33 z 23. 8., s. 514 (ale i 513).

⁹⁶ Tamtéž, s. 514, 515. – Rádlova oslava v *Nové Přítomnosti* (3, 1992, č. 4 z 28. 2., s. 22–23, Rádl redivivus), hlásící se k tradici Peroutkova týdeníku, vyznívá jako historická ironie. – Vyrovnaná kritika Rádla viz Bednář, Miroslav: Masarykovo pojetí české otázky a Rádlův pokus o jeho kritiku. In: T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937). Edit. Koloman Gajan. Masarykova společnost 1997, s. 267–273.

⁹⁷ Eisner, Pavel: Kapitola o česko-německém soužití, *Př 4*, 1927, č. 19 z 19. 5., s. 295. – Význam pražských intelektuálů židovského původu vyzdvihl rovněž Ferdinand Seibt. Eisner, Pavel: Německo a Češi, c. d., s. 273. – Časově bylo z českožidovské strany upozorňováno na tyto překážky v soužití Čechů a Němců: negativní obraz Němce – nepřítel v českém myšlení, prvotní německou snahu o odtržení území s německou většinou od Československé republiky, velkoněmecký šovinismus projevený za první světové války. *Př 2*, 1925, č. 32 z 20. 5., s. 505, Zpověď trojíživelníka, *Cursor*.

obdobné mentality): „Myslím ... řadu vlastností, o které se českoslovenští Němci dělí s Čechy a které je liší od Němců z říše. Jsou to vlastnosti pozitivní i méně pozitivní: neprušačkost, nepedantičnost, realismus, smysl pro drobné radosti života, nenakaženost tím hloupoučce seriousním chvatem, který z Berlína udělal výrobní mašinu a z individua její mazadlo; nedostatek velkých koncepcí, malou vytrvalost, náhlý žár, z něhož je za chvíli jen popel a kocovina. Společná je také hmotná kultura do posledních životních návyků, a věřte mi, že konfese vepřová, knedlíková a prazdrojská má hlubší kořeny než mnohá jiná.“⁹⁸ Viníky za nerozvinutost česko-německého svazku, za jeho pragmatický hospodářsko-stranický počátek, spatřoval na obou stranách. Čechům vytýkal Eisner, že v počátcích československého státu přeceňovali velkoněmeckou orientaci svých německých spoluobčanů, právě tak jako německé rakušanství a neuváženě bojkotovali znalost němčiny. „Nevidělo se, že Němci v republice nejsou zrovna příliš truchlícími pozůstalými po Cislajtánii a Translajtánii. Přeceňovalo se také všenněmectví. Kdyby se otevřely archivy ministra obchodu, užasl by mnohý: kdo nejvíce naléhal na krajní využití hospodářských ustanovení versailleské smlouvy, byl průmysl ze severních Čech. Kdo nejhroliivěji upozorňoval na možnosti dané německým debaklem, kdo nejbarvitěji maloval nebezpečí hospodářského zotavení Německa, byl opět průmysl ze severních Čech. Kdo chtěl celní ochranu, která by jako čínská zeď dělila od republiky všechno, co je za Chebem, Podmokly, Hrádkem, Polubným, byl opět německý průmysl ze severních Čech. Továrník v Liberci, Aši, Šluknově, Jablonci a Trutnově věděl příliš dobře, že vytoužené splynutí s říší stálo by ho vilu, auto a snad i kalhoty. Věděl, že by mu pak nepomohl ani Bismarck, který v kyrasu a s přílbou na hlavě visel možná nad jeho psacím stolem,“ uváděl Eisner k tíži Čechům.⁹⁹ Němcům – a dokonce i německé slavistice – vyčítal zase podceňování české kultury. Oba národnostní protějšky pak nabádal – pod heslem „Poznejme se navzájem“ – k ukončení nesmyslné společenské izolace. „Stále ještě má Praha neprodyšně uzavřené světy společenského života. Odvážlivec, který se stýká s oběma, riskuje jako všechny bílé vrány, že ho čapnou a přibijou na vrata národního svatostánku,“ stěžoval si redaktor Prager Presse, vládního listu vydávaného v němčině.¹⁰⁰

Další německy hovořící žid – Robert Schalek, rada vrchního soudu v Litoměřicích, vázal německou lojalitu k Československé republice roku 1930 na českou korektnost při posuzování nacionální problematiky.

⁹⁸ Eisner, P.: Kapitola ..., c.čl., s. 294.

⁹⁹ Tamtéž, s. 295.

¹⁰⁰ Tamtéž. Umělci proti Eiffelově věži.

Národnostní politiku na úrovni státu viděl z hlediska německé menšiny jako příznivou: po první světové válce podle něho došlo k zastavení české migrace do pohraničních oblastí, a tím i k zamezení možnosti čechizace tohoto prostoru.¹⁰¹

Počátkem 30. let se diskuse o česko-německém vyrovnání stočily především k tématu českoněmeckého aktivismu. Poslanec a žurnalista Gustav Peters, jednatel Arbeitsgemeinschaft der deutschen wirtschaftlichen Verbände, autor knihy *Der neue Herr von Böhmen* (Berlín 1927), deklaroval německý aktivismus jako zahraničněpolitický tah Československé republiky. Za hlavní motiv českého jednání označil přítom strach z německého nepřítele a profit jednotlivců. Význam aktivismu pro Němce redukoval na dobývání rovnoprávnosti v individuálních případech. Samotnou ideu národního státu označil Peters za nové české právo uskutečnitelné a uskutečňované na úkor českých rivalů: Němců, Maďarů i Rusínů. Jen málo povzbuzující se zdála být jeho výsledná teze: slabší partner, respektive Němci, spoléhá na čas, tedy na dramatický přerыв v dějinném vývoji, jímž skončí jeho nepřijatý československý los.¹⁰² Petersovi odpovídající Hubert Ripka, žurnalista spjatý s Národním osvobozením a Lidovými novinami, dějepisec, naopak německý aktivismus hájil jako pevnou součást německého politického života, jako prostředek k účinné obraně německých pozic. Příčiny trvajících národnostního napětí spatřoval v rovině psychické, v rovině byrokratické praxe československých úřadů znepřijemňujících život německým spoluobčanům (marnou jazykovou šikanu kritizoval např. také profesor Karl Goetz),¹⁰³ v nacionální nerovnoměrnosti v zastoupení obou národů ve státní správě, respektive v české převaze vzhledem k procentuálnímu podílu německého obyvatelstva ve státě, v českých provokačních demonstracích v městech s většinovým německým obyvatelstvem (manifestační výlety Sokola do pohraničí) a v nezájmu Čechů jako vládnoucího národa o oblasti s německou většinou.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Př* 7, 1930, č. 43 z 29. 10., s. 673. – Z české strany kritizoval Schaleka Zdeněk Smetáček, zejména za jeho pojetí českého nacionalismu za Rakousko-Uherska. Podle Smetáčka šlo o „boj ... proti velkoněmecké nadutosti, která viděla v Čechovi občana druhého řádu“. Smetáček vyzýval k vzájemnému poznávání se, k společné obraně demokracie. *Př* 7, 1930, č. 44 z 5. 11., s. 701, Češi a Němci, dopis z 31. 10. 1930.

¹⁰² *Př* 8, 1931, č. 7 z 18. 2., s. 99 a 100.

¹⁰³ *Př* 8, 1931, č. 29 z 22. 7., s. 464. – Na šikanující jazykovou praxi poukazyval rovněž dr. Oldřich Klein z Düsseldorfu. *Př* 8, 1931, č. 30 z 29. 7., s. 479.

¹⁰⁴ Ripka, H.: Národnostní problém není ještě rozřešen, (Odpověď dr. G. Petersovi), *Př* 8, 1931, č. 27 z 8. 7., s. 420, 421, 422, 423.

Jaký můžeme učinit z těchto nacionálně zaujatých, a proto i různorodých projevů o česko-německém sousedství závěr? Budiž nám dovoleno pouze zopakovat domněnku o tíhnutí přispěvatelů židovského původu k etnické dohodě. Příliš úzký vzorek německých kritiků by mohl totiž svést k ukvapenému závěru o sebereflexi existence českých Němců jako života v českém stínu, z něhož lze vystoupit dvěma způsoby: úplnou změnou československé národnostní politiky nebo dějinným zvratem. Škoda, že v této chvíli neoslovila Přítomnost také německé aktivisty.

Německá říše v poválečných proměnách

V roce 1924, na počátku tzv. Stresemannovy éry charakterizované ekonomickou i politickou konsolidací,¹⁰⁵ dostal klíčový soused československého státu – Německá říše – v Přítomnosti obraz trpící, nadiktovanými mírovými podmínkami na kolena sražené velmoci. V českém myšlení šlo ovšem o očistující utrpení, jímž mladá Výmarská republika vykupovala německou vinu na válce a ve válce. Spolu s tímto portrétem přetrvávalo hodnocení Německa jako nacionálně šovinistického, a tedy duchovně izolovaného. Řečeno jinak: filozofy vytlačili vlastenečtí poddůstojníci ničící křehké výhonky demokracie.¹⁰⁶ Poválečný propad mocenské funkce Německa doprovázel úpadek němčiny jako běžného evropského jazyka.¹⁰⁷ Vlastní německý duch vyznačovala přemítavost a zatrpkllost. Poražení Němci upadali do poválečné rezignace.

Německo roku 1925, tedy v atmosféře rychle se zotavujícího hospodářství – šetřícího mimo jiné i na mzdách,¹⁰⁸ mělo na stránkách Přítomnosti reálnou tvář zbídačené země obrovských sociálních kontrastů. Válečná a poválečná inflace rozbila starou sociální strukturu a umožnila vznik úzké skupiny přepychově žijících boháčů z řad divokých spekulantů, tzv. berlínských keřasů, šíbrů, na veřejnosti doprovázených „koupenými“

¹⁰⁵ Souhrnně srov. *Dějiny Německa*. Edit. Helmut Müller ve spolupráci s Karlem Friedrichem Kriegerem, Hannou Vollrath a redakcí Meyers Lexikonu. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 230.

¹⁰⁶ Reinhold Niebuhr rozpoznal tři hlavní politické síly soudobého Německa: nacionalisty jako představitele starého tradičního naivního a anachronického patriotismu (monarchisty), šovinistické extrémisty (hitlerovce) a ortodoxní socialisty. Niebuhr, Reinhold: Německo a moderní civilizace, *Přítomnost* 2, 1925, č. 27 z 16. 7., s. 421. – K charakteristice soudobého Německa srov. zejména rozhovor prezidenta Masaryka s německým spisovatelem Heinrichem Mannem, přijíždějícím roku 1924 do Prahy na premiéru svého dramatu. *Př* 1, 1924, č. 3 z 31. 1., s. 38, 39, Heinrich Mann, *Rozhovor s Masarykem*.

¹⁰⁷ *Př* 5, 1928, č. 4 z 2. 2., Němečtí nakladatelé.

¹⁰⁸ *Dějiny Německa ...*, c.d., s. 246.

atraktivními manekýnkami v drahých ruských kožešinách. Ty méně šťastné, zato daleko početnější Berlíňany „bez domova a práce“, pocházející ze všech společenských vrstev, odkázala na instituci tzv. Nachtasyly (městské noclehárny). Také pracující obyvatelé hlavního města – jakási soudobá náhražka střední třídy – byli s doznívající inflací bolestně konfrontováni: pocítili ji v nepoměru mezi mzdou a cenami, v mnohahodinové práci, v znovuzavedení zaměstnávání dětí. Návštěvníkům z Československé republiky procházejícím se po ulicích Berlína se inflace, respektive dramatická čára vedoucí mezi šťastnými a nešťastnými členy společnosti, obohacenými a postiženými hlubokým propadem hospodářství, promítla především do oděvního kontrastu: ubohý oblek studentů přímo bil do očí s nákladným šatem pohádkově zbohatlých.¹⁰⁹ Jeden ze současníků viděl Berlín, respektive Německo, jako „*město všeobecného živoření a zbohatlického přepychu inflačních hrdinů, město výprodeje, pouličních bouří a všelijakých neřestí*“.¹¹⁰ Přesto však Německo hlubokých sociálních protikladů zasahovala naděje; předkládané obrazy nesly stopy optimismu, větší racionality, jistého vystřízlivění Němců z válečných iluzí: předpokladu vítězství německé demokracie. V souladu s dnešní historiografií si Přítomnost ovšem okamžitě uvědomila, že volba někdejšího polního maršála, zarytého monarchisty Paula von Hindenburga druhým říšským prezidentem (26. dubna 1925) bude pro první harmonické linky tušené v malbě německé společnosti nebezpečím.¹¹¹

Zcela jiné Německo našel na podzim následujícího roku Jiří Hejda. Úvahy o politické roztržtění německé společnosti pohltilo nadšení z očividných výsledků progresivního hospodářského programu. Ten podle Hejdy umožnil našemu velkému sousedu nejen zázračně rychlý návrat z vynucené izolace do předválečných mocenských pozic, ale i jejich překročení. Příčinu pronikavé změny objasňoval známý národohospodářský publicista tím, že byly zužitkovány typické znaky německé mentality vybroušené za první světové války. Do továren i kanceláří přenesly „*milióny těch, kteří po čtyři leta byli zvyklí na subordinaci*“ upevněný německý smysl pro organizaci, pořádek, disciplínu, německou důkladnost, smysl pro přesnost (v typickém českém doplňku ovšem bezduchou, bez nápadu), německou vůli po odložení nefunkčního, praktickou nápaditost.¹¹² Kulturní šok (jak

¹⁰⁹ Gibles, Philip: Knížata a žebráci v Německu. *Př 2*, 1925, č. 12 z 2. 4., s. 189 a 190.

¹¹⁰ Zárubský, F.: Německo se zotavilo. *Př 3*, 1927, č. 40 ze 13. 10., s. 627.

¹¹¹ *Př 2*, 1925, č. 27 z 16. 7., s. 421, Německo a moderní civilisace.

¹¹² Hejda, Jiří: Obnova Německa a poučení pro nás. *Př 2*, 1926, č. 39 ze 7. 10., s. 615.

současný!) pak Hejda prožil na nádraží v Stuttgartu: „Proč se na německém nádraží nemusím nikoho na nic ptáti, máje vše napsáno na tabulkách? Proč se lze na všech velkých německých nádražích umýt, oholit, dát si přežehliti šaty, ba dokonce koupit i nezbytné věci – límce, knoflíčky, ponožky? ... Čím to však je, že německé železniční vozy jsou tak vzorně čisté, neokopané, nepáchnoucí, nepoplivané, takže se na hranicích stydíte v našich vagoněch před pohledy cizinců? Takový přestup hranice v Horních Podubnech, v Chebu, v Georgswalde, právě tam, kde nejezdí mezinárodní rychlíky, ale docela obyčejné, občanské osobní vlaky, je krokem ze západní Evropy na Balkán.“¹¹³ Právě ve světle takovýchto kontrastů ze sféry každodennosti mu pak byl český strach z mocného souseďa jen a jen výrazem naší hospodářské slabosti: „...vzrůstu (Německa – poznámka BS) se nemusíme bát, budeme-li s to jít s ním týmž krokem.“¹¹⁴

Ozvuky smířčí smlouvy z Locarna se do německých obrazů Přítomnosti promítaly vůdčím způsobem také v následujících dvou letech. Pouze Eisner s obavami sledoval na podzim roku 1928 čepobití na Hindenburgovu počest: „Ty jasně bubny ... měla by Ženeva zakázat.“¹¹⁵ Jistá obava zazněla ovšem již o rok dříve, v souvislosti s analýzou nové mocenské ctižádostivosti Německa, byla však formulována kladně: „Evropa má všechny důvody, aby sympatizovala s demokratickým směrem v Německu a podporovala jej, kde může.“¹¹⁶

Více než strach z nejisté politické situace v zemi bez armády, ale s ozbrojenou mocí, byl k Německu od roku 1927 pěstován obdiv. Nazvěme ho obdivem nad zázrakem znovuzrození. Současníkům překotný

¹¹³ Tamtéž. – Další návštěvníci zažívali šok např. z rozdílu našich a německých silnic: „Kdo jede z Norimberka do Prahy krásnou dlážděnou silnicí, zapláče, když přejede hranici a předními koly vletí do hluboké díry.“ *Př 5*, 1928, č. 31 z 9. 8., s. 485, Silniční ostuda ... S obdivem i závistí sledoval Hejda stavbu německozhíдовského obchodního domu Tietz v Berlíně („Kdyby nebylo lešení, polepeného reklamami, nikdo by o tom nevěděl, hladký asfalt chodníku je neporušen“), právě tak jako vyspravení všech ulic asfaltem. *Př 6*, 1929, č. 19 z 16. 5., s. 290. Franta Kocourek velebil berlínskou přesnost, cosi „vžitého“, „vrozeného“, „neobvyklého“, vážnost, „přímou rozkoš z kázně, pořádku a přesnosti“. Kocourek, Franta: Z berlínského deníku, *Př 6*, 1929, č. 43–44 ze 7. 11., s. 699. Slova obdivu měl pro sociální vybavenost berlínské univerzity. *Př 6*, 1929, č. 45 ze 14. 11., s. 712. Berlínský praktikismus dostal podle něj výraz i ve všudypřítomných orientačních tabulkách, ve vybavení pošty (levnější telefony, automaty na známky, korespondenční listky, listovní váhy), úrovni hromadné dopravy (krátké intervaly, četné stánky s tiskem a občerstvením na stanicích). – Doslova nadšení byli turisté v Německu z „německé solidnosti, smyslu pro plánovitý postup, smyslu pro organizaci“ také v případě fungování říšskoněmeckého rozhlasu a pošty. Srov. V.(Václav) G.(Gutwirth), Jeví se v rozhlase povaha národů?, *Př 7*, 1930, č. 15 z 16. 4., s. 228.

¹¹⁴ Hejda, Jiří: *Obnova ...*, c. čl., s. 616.

¹¹⁵ Eisner, P.: Německo jednoho týdne, *Př 5*, 1928, č. 40 z 11. 10., s. 635.

¹¹⁶ Zárubský, F.: Německo ..., c. čl., s. 629.

vývoj v Německu vnucoval domněnku o bezpříkladné německé houževnatost: „jsou jako stát nezničitelní, ... jsou silným a mocným národem, který přečká ve zdraví každou pohromu a všemu odolá“. Zároveň však nebylo pochybováno o narůstajícím německém nacionalismu, který se nespokojí „s nynějším postavením své země v koncertu národů“. Fakticky dosažená rovnoprávnost Německa přerostla podle reálně uvažující Přítomnosti v přirozenou touhu po prvenství.¹¹⁷ Evropa však věřila v konstruktivní německou politiku. Korektnost, s níž zastával Hindenburg svůj vlivný úřad, ji v tom podporovala. Otázka monarchistického převratu v Německu se sice nezdála být zcela uzavřena, v uspořádaných evropských souvislostech se ale o ní uvažovalo jako o vyloučené alternativě.¹¹⁸

Spíše než obavy se pěstovala víra ve vzájemné česko-německé poznání. A konečně – tehdy lidé, nikoliv poprvé a nikoliv naposled, spoléhali na mládež nezatíženou minulým česko-německým konfliktem. „Naši učitelé ... vypravují prý republikánským dětem pohádky o mnohohlavé a ohyzdné hydře Germanii a o malém Tomáškoví, který se ve Vindoboně při čadící lampě učil cizím řečem, aby, až doroste, jí srazil hlavu... Viděl jsem tolik našich skautů se toulat po německých silnicích mezi Hamburkem, Kolínem a Mnichovem, možná, že dnešní mládež nebude shledávat jméno Germania tak podivným, když velká její část zná Německo jako své boty,“ psal roku 1928 spisovatel a žurnalista Jaroslav Kolman.¹¹⁹ Jako sekretář světové výstavy tisku v Kolíně nad Rýnem (1928) se v bezprostředním styku s německou mládeží přesvědčil, že nastupující generace je i na německém pólu schopna domluvy.

Roku 1929 začaly mírový obraz Německa v Přítomnosti rozrušovat informace o německých snahách o znovuvybudování silné armády.¹²⁰

¹¹⁷ Tamtéž, s. 628. Dále srov. zejména *Př* 5, 1928, č. 28 z 19. 7., s. 447 a 448; č. 36 ze 13. 9., s. 575 atd.

¹¹⁸ *Př* 4, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 415. – K Hindenburgovi srov. článek od téhož autora. Procházka, Rudolf: *President Hindenburg*, *Př* 4, 1927, č. 5 z 10. 2., zvl. s. 68 a 69. – Ještě v létě 1930 měl Franta Kocourek z ulic Berlína tento zážitek: „Dobře oblečení lidé, zdravím kypící mládež, bohatě zásobené mlíkárný a pekařství, kavárny a cukrárny, vylézající bíle prostřenými stolky až na chodníky, oslnivé výklady s předválečným hodnotným zbožím za ceny přístupné, třebaš ne všem, lahůdkářství a jiné luxusní podmínky... Už to nejsou Němci vojáci, už jsou to zas bodří tátové, milující děti a pohodlí, Aschnigerovy obědy a pivo, výlety k Wansee nebo do Postdamu, pilní obchodníci a ruční řemeslníci, novináři, herci a spisovatelé ...“ Kocourek, Franta: *Z berlínského deníku*, *Př* 7, 1930, č. 32 z 13. 8., s. 507 a 508.

¹¹⁹ Kolman – Cassius, Jaroslav: *Pohádky pro republikány*, *Př* 5, 1928, č. 50 z 20. 12., s. 794. Dále viz týž, *Pět měsíců na novinářské výstavě*, *Př* 5, 1928, č. 44 z 1. 11., s. 702; č. 45 z 15. 11., s. 718.

¹²⁰ Kříž, Karel: *Rozmach německého válečného loďstva*, *Př* 6, 1929, č. 11 z 21. 3., s. 165.

Znepokojoval i dvojaký poměr staronové mocnosti ke Společnosti národů: Německo, od roku 1926 její plnoprávný člen, na jedné straně vytýkalo spolku všech národů světa bezmocnost, na druhé straně usilovalo i zde o to, hrát první housle.¹²¹ Do značné míry symbolicky byl právě v tomto ovzduší přijat odchod Gustava Stresemanna, bytostně spjatého s přijetím Německa do organizace. Zcela po právu charakterizovala Přítomnost nositele Nobelovy ceny míru (1926) jako realisticky uvažujícího Němce a Evropana, který vytvořil „školu nové politiky v Německu“.¹²²

Ani vnitropolitická oblast nevzbuzovala na konci třetího desetiletí mnoho naděje. Trvale upozorňovala Přítomnost na psychicky traumatizující účinek placení německých reparačních dluhů, zejména u mladé generace.¹²³ Již na jaře roku 1929 pak otiskla článek *Přicházející fašismus v Německu?*, v němž reagovala na nárůst vlivu Nacionálněsocialistické německé dělnické strany.¹²⁴ Pro o dva roky starší analýzu příčin jejího úspěchu (kampaň proti Youngovu plánu, nezaměstnanost v důsledku světové hospodářské krize, obratně zneužitě duševní poranění Němců z první světové války, antisemitismu, všudypřítomné propagace, včetně svateb pod nacistickým praporem, nabubřelé rétoriky) z pera podnikatele Václava Havla by dnešní historik asi jen stěží hledal jediné slovo nesouhlasu.¹²⁵ Přítomnost však zaznamenala i netoleranci na poli uměleckém: roku 1931 byl v Německu zakázán film natočený podle Remarqueova protiválečného románu *Na*

¹²¹ Hofman, Karel: *Národy a Svaz národů*, *Př* 6, 1929, č. 28 z 18. 7., s. 433.

¹²² *Př* 6, 1929, č. 40 z 10. 10., s. 625, Ztráta Gustava Stresemanna.

¹²³ Srov. články od Rudolfa Procházky (podepsané šifrou R.P.). *Př* 6, 1929, č. 12 z 28. 3., s. 179, *Přicházející fašismus v Německu?*; tamtéž, č. 17 z 2. 5., *Proč Němci neplatí?*

¹²⁴ *Přicházející fašismus v Německu?*, c. čl. – Prvou skicu Hitlerovy osoby přinesla Přítomnost počátkem února roku 1927, v souvislosti s hodnocením generála a politika Ericha Ludendorffa, účastníka Hitlerova puče v listopadu roku 1923. Šlo o snižující vzdělanostní a vojenskou charakteristiku: „Ludendorff se ve své roli operetního národního hrdiny již dokonale zesměšnil a zůstal doslovně ležet na mnichovské ulici jako smutný figurant pivovarské revoluce Rakušana Hitlera, lakýrnického pomocníka, který na vojně by byl ani nemohl být jeho sluhou.“ Procházka, Rudolf: *President Hindenburg*, *Př* 3, 1927, č. 5 z 10. 2., s. 68. – Druhé extrémní síle v Německu, Komunistické straně Německa, věnovala Přítomnost zájem pod dojmem levicových pokusů o politický zvrat v poválečném Československu. Představa o německých komunistech kolísala mezi dvěma krajnostmi. V únoru roku 1924 je Přítomnost zobrazovala jako izolovanou skupinu bez osobnosti, bez politické zánicnosti. *Př* 1, 1924, č. 6 z 1. 2., s. 92, *Německá revoluce*; podobně i Peroutka, *Vůdcové pohlcují vůdce*, *Př* 2, 1925, č. 12 z 2. 4., s. 179. – Naopak charakteristika německých komunistů v zimě roku 1924, v době předvolebních agitací, ukazovala bojovně a obratně agitátory, kteří neváhají obětovat – na rozdíl od fanfarónsky žvanících českých soudruhů – pro stranický ideál život: „To jsou jiní komunisté než naši. Tu nejsou jen slova. Po ulicích tekla jejich krev a bude-li třeba, zase poteče.“ Kocourek, Franta: *Výlet do volebního Německa*. *Př* 1, 1924, č. 49 z 18. 12., s. 773.

¹²⁵ Havel, V.: *Do Třetí říše*, dat. Ulm a./D., únor 1931, *Př* 8, 1931, č. 9 ze 4. 3.

západní frontě klid. Dráždila nedostatečně upravená vojenská uniforma, právě tak jako slzy lidsky křehkého a chybuujícího německého vojáka.¹²⁶

Daleko největší obavy však na počátku 30. let vzbuzovala idea německo-rakouské celní unie. Peroutkovu reflexi v Přítomnosti lze shrnout do těchto bodů: 1. unie znamená logický výraz německé touhy po evropské mocenské politice, přirozené vyjádření německé psychiky, 2. idea unie vznikla jako důsledek evropské neprozíravé politiky k Rakousku, 3. unii nelze zakázat mocenskými prostředky, 4. zůstávají pouze tři cesty, jak unii čelit: dobudovat evropskou celní soustavu, vytvořit jakousi protiumii nebo německo-rakouskou unii neutralizovat zevnitř.¹²⁷ Až po pádu unie přišla Přítomnost s jejím hodnocením jako počátku anšlusu.¹²⁸

Sečteno a podtrženo: Německo se od roku 1931 stávalo na stránkách týdeníku antivizorem. Počátky diktátorského rozhodování prezidenta Hindenburga, jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem,¹²⁹ právě tak jako ekonomický stav země¹³⁰ byly sledovány se vzrůstajícím neklidem. V Přítomnosti se zrodil naléhavý apel k pečlivému mapování každého pohybu v sousedním státu, i když Německo nebylo prozatím vnímáno jako československý nepřítel: „Žijeme na úpatí vulkánu a nestaráme se o něj ani dost málo... nemáme sami opravdu nevyřízených účtů s Německem. Nic jsme mu nevzali (Hlučínsko nestojí za řeč), nic od nás nechce. Severočeská irredenta (pokud existovala či existuje) není v Německu nikdy brána na vědomost.“¹³¹

Velká kultura a její vliv

Pro prvorepublikové intelektuály a umělce s citlivým smyslem pro potřeby společnosti zůstávalo poválečné Německo studnicí prvořadě inspirace. Důsledky vývoje, který utvořil příznivé předpoklady k výhradnímu přijímání francouzských vzorů (Německo, respektive Mnichov

¹²⁶ Čeho není německý voják schopen, *Př 8*, 1931, č. 2 ze 14. 1., s. 20, šifra M. H. – Dále viz tamtéž, č. 3 z 21. 1., s. 34–35, -fp- (Peroutka).

¹²⁷ Německo položilo problém, *Př 8*, 1931, č. 12 z 25. 3., s. 177–178. – Obdobně byl sledován i průnik Německa na ruský trh. Štern, Evžen: Ruská Pětiletka a Německo, *Př 8*, 1931, č. 20 z 30. 5., s. 310–312.

¹²⁸ *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 577.

¹²⁹ Pešek, A.: Vůdce dnešního Německa, *Př 8*, 1931, č. 14 z 8. 4., s. 209, 210, 211.

¹³⁰ Srov. zejména Keller, Rudolf: Nepřítel kartel, *Př 8*, 1931, č. 17 z 29. 4., s. 261, 262; Kolářik, J.: Co se stalo v Německu?, *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 579; Kolovrat, Jindřich: Německo, krize a my, *Př 8*, 1931, č. 38 z 23. 9., s. 593.

¹³¹ Procházka, Rudolf: Co s Německem?, *Př 8*, 1931, č. 23 z 10. 6., s. 353 a 354. – Okrajově bylo líčeno Německo jako země, kde vycházejí protiválečné knihy. *Př 8*, 1931, č. 25 z 24. 6.

a Berlín bylo vnímáno pouze architekty),¹³² považovali za nezdravé. „Německo je nám bližší než soudobý vzor: Francie,“ uvažoval Franta Kocourek, známý vydavatel pondělníku Groš a rozhlasový reportér.¹³³ Kromě Kocourkem zdůrazněné spřízněnosti německé a české kultury sehrávalo v postojích české elity k německému kulturnímu vlivu vědomí významu Německa pro Evropu. Poválečný manifestovaný nezájem o německé umění proto Přítomnost hodnotila jako českou neschopnost demokracie, evropanství, ale i historického uvažování o kontinuitě.

Výzvy Přítomnosti (akademických malířů Kremličky a Václava Špály)¹³⁴ k shlédnutí zajímavých ukázek německého výtvarného umění byly ovšem pouze osamělými umělecko-intelektuálními naléháními: české obecnostvo dávalo přednost oficiálnímu československému proudu oproti neoptimistickému, o to však více naléhavějšímu německému výrazu. Obdobná situace jako v malířství a sochařství panovala i v oblasti hudby. Také do Ostrčilova výběru oper pro Národní divadlo se promítla vtírající propaganda o oficiální české hudební kultuře.¹³⁵ Situace však podle Přítomnosti nebyla jiná ani v literatuře zahlcené epigony módních francouzských autorů, nápodobami, jimž chyběl tzv. národní obsah, tedy to, jímž Goethe, jak připomínal jeho velký ctitel Peroutka, přesáhl současnost.¹³⁶ Nedostatek jakéhokoliv nadhledu pak Přítomnost viděla v tvrdošijně opakovaných návrzích České akademie věd a umění spisovatele Aloise Jiráka za laureáta na Nobelovu cenu.¹³⁷ Úporná snaha oslovit Evropu moderní uměleckou formou, zbavit se provincialismu vedla až k despektu k necitelně a stále servírovanému lidovému umění. „... folklor patří do cestovních průvodců a ne do děl kulturní propagandy. Fakt, že na Slovácku nosí se kožichy s rozkošnými tulipány a že zvonice na Podkarpatské Rusi mají originální tvary, může nás v Evropě letadel a radia jen zdiskreditovat jako pittoresc people. Pohádky si nechme doma. Kraslice rovněž. A tento román zde z dom-

¹³² Procházka, Ladislav P.: O českém bydlení. *Př* 2, 1925, č. 1 z 15. 1., s. 12.

¹³³ „... způsob života, vzhled ulice, lid na výletních parnicích, v restauraci ... Je to v něčem přehnanější, ale jsme to my, a toto podivuhodné zrcadlo ukazuje vnímavému českému člověku nepoměrně víc než zrcadlo francouzské... Německo je pro nás celou svou podstatou daleko bližší, jakmile se jen trochu orientujeme a pohybujeme se tam daleko bezpečněji než kdekoli jinde,“ dodával Kocourek. *Týž*, *Že života ulice*, *Př* 6, 1929, č. 43–44, s. 699.

¹³⁴ Kremlička, Rudolf: Poznámky k výstavě moderního německého umění, *Př* 1, 1924, č. 12 z 3. 4., s. 185; Špála, Václav: K výstavě Maxe Pechsteina, tamtéž, č. 14 ze 17. 4., s. 220–221.

¹³⁵ Hutter, J.: Propagace hudby, c. čl., s. 139.

¹³⁶ *Př* 4, 1927, č. 36 z 15. 9., s. 566.

¹³⁷ *Př* 7, 1930, č. 1 z 9. 1., s. 2 a 3.

kářského života pod štíty krkonošskými je skvělá věc. Ale až do Podmokel. Ani o krok dál,“ domníval se Eisner.¹³⁸

Provinčnost měla být překlenuta také inspiracemi z Německa. Prvořadým literárním vzorem se pro Přítomnost stal neprávem opomíjený Karl Kraus.¹³⁹ Od konce 20. let byl popularizován především německý romanopisec Jakob Wassermann¹⁴⁰ a Thomas Mann¹⁴¹. Na počátku 30. let týdeník vytvářel prostor pro přijetí mladých literátů (Klause Manna, Anny Seghersové).¹⁴² Tehdy, v ohlasu na úspěšná česká vydání Goetha, Přítomnost zpětně poválečné přezírání německé literatury hodnotila jako „dobrovolné sebeohlupování“.¹⁴³

To se ovšem nevyhnulo ani českému divadlu. Nacionálně zdůvodněné odmítnutí ztvárnění Waltrovy komedie Velké umění babické souborem Vinohradského divadla z pera slavného a obávaného divadelního kritika Jindřicha Vodáka vedlo na počátku roku 1929 k úvaze, že přijde „*chvíle, kdy svět vystřízliví z poválečného protiněmeckého opojení a začne přistupovat k výsledkům německého ducha s nepředpojatou věcnou zvědavostí ... Sezná se pak, že vedle Stahlhelmů, hakenkreuzlerů a hitlerovců ... žili v Německu lidé, kteří měli jiné starosti než obnovení monarchie neb pěstování nibelungovské udatnosti. Že tu žili lidé, kteří se o politiku buď vůbec nestarali, nebo zastávali s nevídanou energií politické názory nového Německa, snažícího se o udržení světového míru a spolupráce národů.*“¹⁴⁴ Nebylo pochyb, že právě v oblasti divadelní kultury se stal Berlín druhé poloviny 20. let pojmem. Právem Marie Pujmanová, stejně jako spisovatel a divadelní kritik Edmond Konrád referovali o pozoruhodných výkonech berlínské divadelní scény: inscenaci Hauptmannových Tkalců od Maxe Reinhardta a Haškova Švejka

¹³⁸ PŘ 5, 1928, č. 11 z 22. 3., s. 173

¹³⁹ PŘ 2, 1925, č. 41 z 22. 10., s. 648–649; č. 43 z 5. 11., s. 680, 681 ad., články od českožidovského přispěvatele píšícího pod pseudonymem Cursor.

¹⁴⁰ Srov. „literárně zpracovaný zážitek“ z jeho četby od M. Pujmanové (PŘ 6, 1929, č. 2 ze 17. 1., s. 23–25), PŘ 7, 1930, č. 17 z 30. 4.

¹⁴¹ Münzer, Jan: Romanopisec takřka idylický, PŘ 6, 1929, č. 8 z 28. 2., s. 135.

¹⁴² Winter, Pavel: O nejmladší německé literatuře, PŘ 7, 1930, č. 52 z 31. 12., s. 823–826.

¹⁴³ PŘ 6, 1929, č. 49 z 12. 12., s. 770. – Poučení v Německu se podle P. Eisnera nabízelo rovněž českým nakladatelům. Eisner obdivoval „velkolepé vyvinuté průmysly pomocné“ (papír, barvy, vazbu, techniku propagandy a reklamy atd.), „navýsost vzdělaného, inteligentního, čilého a podnikavého“ knihovníka, vysoce specializovaného německého nakladatele apod. Eisner, Pavel: Čeští a němečtí nakladatelé, PŘ 5, 1928, č. 4 z 2. 2., s. 56. – Do kontrastu s českými „oslavami“ 28. října stavěl počin mnichovského Langenova nakladatelství vydávajícího čítanku o řemeslech a ruční práci. Eisner, Pavel: Výročí jedno, druhé, třetí, PŘ 5, 1928, č. 6 z 16. 2., s. 85.

¹⁴⁴ PŘ 5, 1929, č. 52 z 3. 1., s. 817, Komedie českoněmecká.

od Erwina Piscatora.¹⁴⁵ Konrád zároveň poukazoval na vyrovnanost v umělecké úrovni jednotlivých berlínských scén, na jejich pečlivost v otázce historických reálií i na vyšší průměr umělecké techniky ve srovnání s pražským standardem.¹⁴⁶

Obraz Berlína – prvořadého centra evropského divadelního umění – možnosti dalších charakteristik čtyřmilionového říšského hlavního města. České návštěvníky zaujala projektantská velkorysost, symetričnost, čistota, rychlý stavební nárůst, vysoký výkon (chvat) ovládající metropoli.¹⁴⁷

Vratme se však k otázce inspirace českého umění jeho německým protějškem. Zřejmě nejdůrazněji se česká intelektuální elita přihlásila k německému vzoru v atmosféře pražských pouličních výbuchů proti německým filmům v září roku 1930. Přítomnost odsoudila nikoliv ojedinelé šovinistické stanovisko Národních listů k německé filmové tvorbě¹⁴⁸ a perem svého šéfredaktora se pokusila o zřejmě velmi přesnou analýzu toho, co stálo za zářijovými činy zneužitě hlouposti demonstrantů¹⁴⁹. Zároveň nechala zaznít citlivým českým reakcím předcházejícím bouřím i bezprostředně je hodnotícím. Na konci května roku 1930 vystoupila s tezí o odmítání německé kultury jako projevu lokální idiocie, s tezí o německé kultuře jako neopominutelné životně důležité hodnotě a s aplikovanou myšlenkou významu německých filmů a filmového

¹⁴⁵ Pujmanová, M.: Berlín a jeho divadla, *Př 5*, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 153–155 a Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 345. – Současníkům se zdálo, že Berlín obecně žije bohatším kulturním životem než Praha. Srov. např. F. Zelenka, *Berlínské týdny umění*, *Př 7*, 1930, č. 24 z 18. 6., s. 380–381.

¹⁴⁶ Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 21 z 31. 5., s. 329.

¹⁴⁷ Srov. Pujmanová, M.: Berlín ..., c. čl.; Konrád, Ed.: Divadelní poučení..., c. čl. a jeho pokračování v č. 22 ze 7. 6., s. 344. – Konrád na základě berlínské zkušenosti vnímal Němce jako stavitelský a budovatelský národ. Zároveň kriticky srovnával znovu ozřejmenou německou a českou mentalitu: „...přijímáme loajálně výklad všech vlasteneckých činitelů, že rozdíl ten tkví nejen v naší holubičí národní povaze, nýbrž i v malosti odbytíště. Jsme ochotni rozhodně odsoudit známou německou pedantérii, škatulkářství a organizační mánie ... ve prospěch vlastní roztomilé důvěry, že nák bylo a nák bude. Nicméně připisujeme závratné čistotě umyvadel a ručníků v toaletách berlínských fakt, že nák bylo a nák bude.“ Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 344.

¹⁴⁸ „Dějiny kulturních bojů v Čechách mohly by být vyplněny ostudami, jimiž je pronásledován tento starý a zasloužilý list ve všech svých kulturních kampaních za poslední desetiletí,“ napsala Přítomnost na adresu deníku. *Př 7*, 1930, č. 20 z 21. 5., s. 311, Aféra německých filmů v Praze, podepsáno šifrou -jk.-. – O stanovisku tisku k aféře srov. Becher, Peter: Ohnisko kulturně-politických konfliktů ..., c. čl., s. 195–196.

¹⁴⁹ Peroutka hodnotil demonstrace jako součást stranického boje českého ultrapravicového poslance Jiřího Stříbrného a národních socialistů. *Př 7*, 1930, č. 39 z 1. 10., s. 609–610, Více statečnosti. Historický rozbor srov. Becher, P.: Ohnisko kulturně-politických ..., c. čl., zvl. s. 194 a 195.

kapitálu pro české filmové umění, které by mělo usilovat o spolupráci.¹⁵⁰ V červnu se obdobně vyslovil dramaturg Městského divadla na Vinohradech, redaktor Scény a Tribuny, výtvarný kritik Josef Kodíček: „Je nemožno uzavíratí se tvorbě osmdesátimiliónového národa a jest hanbou zatahovat výsostné výtvořiny lidského ducha ... do kalu stranických národnostních štvanic. Naprosto netradiční a nový je způsob šovinistické zaujatosti, která zavedla na německou dramatickou tvorbu numerus clausus, která nedovoluje německého programu v obecním domě pražském při oslavě Schubertově, která se rozpomíná na to, že cizí filmy ukolébají širokou veřejnost do falešné mezinárodnosti teprve tehdy, když se hrají první zvukové filmy německé ...“¹⁵¹ „U Němců je možno míti na mysli jen odporný typ poddůstojníků, maloměšťáků a kantorů, neeleganci a surovost, hrubost a výbojnost, mechanisovanost a subalternost části tohoto národa nebo lze vidět prostotu, pracovitost, metafysickou zápasivost, úžasnou produktivitu hudební a filosofickou, čestnost, pokrokovost a spolehlivost, ba i naivní dobrotivost jiných vrstev tohoto národa, z jehož bahna zrodilo a zrodí se tolik květů,“ dodával.¹⁵² K ozvukům vlastních demonstrací se vyjádřil vedle Peroutky především českožidovský spisovatel František Langer: „Zbývá jenom nesmrtelná ostuda, že pár uličníků rozbilo kameny okna německého divadla v Praze, ostuda, za kterou se u nás každý slušný člověk v duchu omlouvá před celým světem...“¹⁵³

Národní uzavřenost vzhledem ke druhé kultuře spatřovala však Přítomnost také na německé straně. Eisner upozorňoval, že i Němci se odchýlili od svého historického úkolu prostředníka světového duchovního proudění. Vinu za současný výkyv přičítal přítom německé publicistice, „ve slovanských věcech negramotné“, respektive s mnoha předsudky vůči slovanským národům.¹⁵⁴ Českým umělcům a vědcům Přítomnost kladla na srdce, aby nepodceňovali svou prezentaci u sousedního německého národa.¹⁵⁵ A naopak. Každý úspěch české kultury v Německu provázel týdeník hodnotící pozorností. Tě se dostalo berlínskému nastudování Prodané nevěsty s Michalem Bohnenem jako Kecalem a s českou rodačkou Marií

¹⁵⁰ Aféra německých filmů ..., c. čl., s. 312.

¹⁵¹ Kodíček, Josef: K diskusí o Panevropě a německých filmech, *Př* 7, 1930, č. 23 z 11. 6., s. 361.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ *Př* 7, 1930, č. 39 z 1. 10., s. 613. Dále viz *Př* 7, 1930, č. 41 z 15. 10.

¹⁵⁴ *Př* 5, 1928, č. 14 z 12. 4., s. 214.

¹⁵⁵ Např. srov. Eisner, P.: Jaká kulturní propaganda pomůže a jaká ne. *Př* 5, 1928, č. 11 z 22. 3., s. 173.

Müllerovou v roli Mařenky (1927),¹⁵⁶ především však překladu Haškova Švejka (1928). Vybrané citace z předních německých periodik až na výjimku¹⁵⁷ hýřily superlativy. Vyzdvihovaly věrné líčení poměrů, antimilitaristický, protimonarchistický ráz díla a jeho význam pro Československou republiku. Deutsche Zukunft postavila Haškovo dílo do jedné roviny s protiválečným románem Oheň (Henri Barbusse) a Člověk je dobrý (Leonhard Frankl). Obavy, že Němci přijmou Švejka s protesty (rakouská armáda byla viněna z válečné prohry Německa), byly bezpředmětné. Přetisk referátu z listu Vossische Zeitung objasňoval logický německý zájem o dílo: „*Kdybychom byli milióny Švejků z Čech, Moravy, Haliče, Ukrajiny, Chorvatska, Slavonska atd. za války správně poznali, byli bychom nahlédli, že válku nelze vést dále. Dobrý voják Švejk vysvětluje nyní Němcům z říše poměry v rakousko-uherské armádě nejskvělejší způsobem ... příliš pozdě!*“¹⁵⁸ Přítomnost tedy okamžité německé pochopení Švejka vnímala jako výraz německého vystřízlivění z válečných snů, ale i jako důkaz – možná nejzřetelnější – česko-německé kulturní blízkosti.

Závěrem

Peroutkův týdeník Přítomnost rozvíjel novinářskou profesi nad zprostředkování informací službou Československé republiky. Tu chápal jako vytváření dostatečného prostoru pro sebereflexi českého národa, který převzal za zrozený stát zodpovědnost, doma i v Evropě. Proto byl Peroutka k Československé republice kritický; kritika je vždy výrazem přirozené existence objektu svého zájmu. Nový fenomén – Československá republika – se právě prostředkem kritiky stával samozřejmostí. Do pole kritiky se dostalo vše, co mohlo nový stát – na základě dosavadní historické empirie – oslabit.

Skutečně být však podle Peroutky znamenalo zároveň ochotu respektovat názorovou jinakost; záměrně se otevírat mezietnickému dialogu, snažit se poučit z nedostatků a proher, ale i úspěchů druhých. Mělo se však dospět k pozitivnímu zisku z etnických rozmluv: k něčemu, co by prospělo

¹⁵⁶ Berlínské nastudování bylo hodnoceno jako „vůbec strhující“. Hlavní podíl na opakovaném úspěchu české hudby v Německu přičítal referent německým dirigentům. Hoffmann, Camill: Kecal v Berlíně, *Př 4*, 1927, č. 28 z 21. 7., s. 438.

¹⁵⁷ List Vossische Zeitung upozorňoval na protiněmeckou nenávisť, „jež se v nynějším Československu může volně vybit.“ Jan Muenzer, *Švejk v Německu II*, *Př 5*, 1928, č. 9 z 8. 3., s. 135 a 136.

¹⁵⁸ Münzer, Jan: *Švejk v Německu I*, *Př 5*, 1928, č. 8 z 1. 3., s. 320.

Československé republiky pokládané za nejvyšší hodnotu. Peroutkova Přítomnost byla rozhodně nacionalistická. Ostatně – popřít národní princip v čase reálné existence protichůdných národních zájmů realisticky smýšlející Peroutka odmítl. Tímto způsobem vymyšlenou Budoucnost pokládal za nefunkční. Spíše než co jiného odrážela Přítomnost tedy klidnou dospělost prvorepublikové národní elity, respektive vyzrálou založenou snahou diskutovat s druhým a zároveň kriticky přehodnocovat sebe sama, ovšemže snahou nacionálně angažovanou. Nepřičetla bych to Přítomnosti k tíži; každá demokracie vyrůstá z doby, jíž je určena. Tuto „věrnost času“ nalézáme pochopitelně i v představách Přítomnosti o druhých, aniž by to zpravidla bylo na úkor bystré reálné analýzy, zhusta odpovídající teším dnešní české historiografie, byť rozboru s jistým dílem redukce.

Austro-Hungariem Empire, Austria, Germans and Germany in Peroutka's Přítomnost I.

Czechoslovak Democracy and Ethnic Stereotypes

Blanka Soukupová

Editor-in-chief Ferdinand Peroutka's independent weekly Přítomnost is rightly considered at present one of the signs of Czechoslovak inter-war democracy. This article analyses Přítomnost from the viewpoint of the relation of this democracy to the old and new Austria, Czech Germans, relation to the crucial neighbouring state – Germany – and „Reichsdeutsche“ (Germans from Germany) at the time of consolidation of political and economic situation (1924–1929) and after the first repercussions of global economic recession on domestic situation (after 1929).

Poznámka: text byl vypracován jako pátá studie tříletého postdoktorandského grantu GA ČR (1998–2000) registrovaného pod číslem 404/97/P063. Autorka děkuje Grantové agentuře České republiky, právě tak jako recenzentu článku PhDr. Jiřímu Kořalkovi, DrSc., za cenné připomínky terminologického charakteru.

The text stresses Peroutka's functional cultivation of contemporary national and civic principles, the contemporary social discussion as the substance of democracy in Masaryk's spirit as well as European horizons of Peroutka's thought which made it possible for him to understand historical continuity of the old continent.

Peroutka's weekly developed the journalistic profession of mediating information. It created conditions for self-examination of the Czech nation which assumed responsibility for the new state, Czechoslovakia. Peroutka was critical of the young country as critical approach is always a sign of natural existence of object of one's interest.

According to Peroutka, real being implied respect for others' views, to open oneself deliberately to inter-ethnic dialogue, to try to draw lessons from shortcomings and losses, but also from the achievements of others. Peroutka's Přítomnost was certainly nationalist. Peroutka, who was thinking realistically, refused to deny national principle at the time when conflicting interests, arising from national ground, really existed. Peroutka's Přítomnost and its ethnic images reflected calm maturity of the inter-war national elite or maturity based on nationally-motivated effort to discuss with others and at the same time critically re-examine oneself. The article does not criticise Peroutka for his national determination as it is based on the principle that every democracy is born in the time which determines it. Understandably, this, as Peroutka said, faithfulness to the time extended into his ideas about Austria-Hungarian Empire, Austria, Germany, Czech Germans and those living in Germany. As a rule, it was not at the detriment of a sharp examination, often corresponding with findings of present-day historiography.

Mulové v tradici a víře romské elity

Lucie Kvízová

Čeští a slovenští etnologové a badatelé dalších společenských věd se zabývali dosud především otázkou původu, historického rozšíření a společenského vývoje Romů, studovali jejich tradiční kulturu, život, jazyk a folklór. Otázku jejich víry a magických představ sledovali pouze okrajově. Přesto víra v posmrtný život a návraty zemřelých je dodnes jedním z velice živých a hluboce pociťovaných fenoménů duchovního života Romů na našem území. Patří k duchovnímu dědictví všech Romů. Nezavrhlá ji dosud ani romská elita profesní působností svázaná s velkoměstskou Prahou. A právě vírou této výjimečné skupiny Romů v návraty zemřelých – mulů do světa živých se zabývám.

Romská elita stojí na společenském protipólu těch, kteří dosud byli a jsou v centru pozornosti etnologů.¹ Představuje nejvzdělanější část romského společenství, část, která předznamenává další vývoj romské komunity. Na víře v muly lze prokázat, jak se romská elita ve svých názorech proměňuje a současně jak hluboce tkví v kořenech vlastních tradic a kultury.

Romskou elitu vymezují měřítky romské společnosti. Pod romskou elitu tedy zahrnují lidi, kteří se odlišují jak výjimečnou profesí,² tak i tím, že

¹ Etnologové se však dosud orientovali a nadále orientují především na Romy, kteří buď žili v nepřerušené kontinuitě v lokálně ohraničených romských komunitách, nebo po imigraci do českých zemí vytvořili nové lokální romské společnosti uvnitř občanské společnosti měst a vesnických obcí. Zaměřili se na problematiku Romů, kteří se řadí z hlediska kulturního, sociálně-ekonomického, z hlediska dosaženého vzdělání a vykonávané profese, k méně vyspělé části romského společenství.

² Romská komunita si vybudovala vlastní měřítko úspěšnosti a elitnosti. Profesní pozice, které respondenti zastávají, jsou z hlediska Romů chápány jako proniknutí do vyšších společenských struktur, které dříve nezaujímalí (např. profese modelky, podnikatele,...).

představují kulturně a ekonomicky vyspělou část romského společenství.

Svou stat' opírám o údaje terénního výzkumu, který jsem uskutečnila v Praze v letech 1998–1999 technikou nestandardizovaných opakovaných rozhovorů³ a dlouhodobým zúčastněným pozorováním. Do souboru respondentů jsem zařadila představitele elity a pro srovnání i představitele neelity. Na názory neelity a názory předků současných Romů, kteří žili na Slovensku, upozorňuji v textu nebo v poznámkách pouze v případě, že se názory a postoje elity odlišily.

Zaměřuji se na tu část romské komunity, která je nejprogresivnější částí romského společenství a jako taková ukazuje trendy dalšího vývoje romské komunity. Na víře v muly lze prokázat, jak se proměňuje ve svých názorech a současně, jak tkví v kořenech své etnicity, své vlastní tradice, své vlastní kultury.

Mulové v myšlenkové tradici

Starší i novější tradice ukazují, že Romové věřili na posmrtný život, ve kterém žili zemřelí podobným způsobem jako živí. Věřili, že se mrtví mohou kdykoli po pohřbu mezi živé vrátit.⁴ Většina Romů dosud na existenci mulů věří a běžně s nimi komunikuje.

Podle některých tradičních představ Romů se mrtvý třetí den po pohřbu přijde s příbuznými rozloučit – poděkovat, podle jiných představ se třetí den po pohřbu nebožtík vrátí jen v případě, že mu něco ve spojitosti s odbavováním pohřbu neudělali pozůstalí po vůli. Dále Romové věří, že ze záhrobí přicházejí i zemřelí, kteří mají dvě srdce či dvě duše nebo nemají čisté svědomí. V prvním případě druhá duše nedá mrtvým klidně spát a způsobuje, že zemřelí chodí v noci navštěvovat své pozůstalé.⁵ V druhém případě zemřelí nemají po smrti pokoj a jejich viny je nutí žádat o odpuštění živé. Tito zemřelí přicházejí kdykoli. Přicházejí ti, kteří se snaží na něco upozornit, či je před něčím varovat.

Mulo tedy navštěvuje živé: 1) vždy pravidelně krátce po pohřbu – po určitou dobu, 2) trvale – kdykoli chce na něco upozornit.

³ Ve výzkumu uvádím informace od 65 respondentů. Od října 1998 do dubna 1999 jsem se s respondenty pravidelně stýkala.

⁴ Návratu zemřelých se pozůstalí snažili zabránit tím, že jim nezařadili příčinu návratu – vybavili je dostatečně do rakve a dodrželi všechny zásady důstojného odchodu nebožtíka na onen svět.

⁵ Viz. Davidová, E.: Lidové náboženství trebišovských Cikánů-Romů koncem padesátých let 20. století, před rozpadem jejich tradiční komunity. *SN*, 36, 1988, 1, str. 100.

Funkce mula

1) Mulo si přichází podle víry Romů pro umírajícího člena rodiny a odvádí ho na onen svět (v povědomí Romů je mulem odvádějícím umírajícího nejčastěji dávno zesnulý příslušník vlastní rodiny).

2) Mulo informuje své nejbližší např. o blížícím se neštěstí, ohlašuje smrt blízkých, případně varuje živé, či jim sděluje určitá poselství.

3) Mulo přes tyto pozitivní „věštecké“ vzkazy v povědomí Romů do života zasahuje převážně negativně – např. pozůstalé straší nebo jim vyhrožuje či něco vyčítá. Proto je cílem většiny praktik, které Romové uskutečňují od skonu člověka až do jeho pohřbu, uspokojit potřeby zemřelého, udobřit si ho a zamezit mu v ubližování živým.

Forma v jaké se mulo živým zjeví

1) Mulo živé navštíví ve formě zjevení – objeví se před člověkem ve své původní fyzické podobě.

2) Mulo se zjeví ve snu, ve své tělesné schránce.

3) Mulo na sebe upozorní, „dá“ živým nějaké znamení o své přítomnosti (vizuálního či zvukového charakteru – např. spadne nějaká věc, otevře se okno, ozve se rachot apod.).

4) Mulo na sebe vezme jinou podobu – nejčastěji zvířecí.

Forma a charakter návštěvy mula

Zjevení mula, tak jak mi bylo respondenty z řad elity popisováno, má charakter vizuálního i kontaktního vjemu – „*byl u mě*“, „*prošel kolem mě*“, „*dotknul se mě*“. Zjevení mrtvého vnímá jednotlivec většinou individuálně, ale mrtvý se může zjevit ve stejný moment i více osobám – „*spolu se sestřenicí jsme se v noci vzbudily a uviděly jsme strejdu, jak sedí v jeho oblíbený židli u našich postelí, když jsme na židli mákly, zmizel, nebylo tam nic*“.⁶

Respondenti se shodují na tom, že mluvit s duchem nebožtíka (ať ve snu nebo v „reálu“) není dobré – „*když se to stane, znamená to vždy něco špatného*“,⁷ může však jít i o upozornění. Dívat se mulovi do tváře podle respondentů rovněž nic dobrého nevěstí.

Romové věří na fyzickou přítomnost mula při jeho návštěvě živých, a to,

⁶ Výpověď respondenta (Ž. L., žena, 1975, Louny).

⁷ Výpověď respondenta (M. D., muž, 1982, Praha).

ať již se zjeví ve snu či v reálu a přihlásí se zvukem, pohybem vzduchu a předmětů, dotykem, fyzickým omezením nebo zjevením. Ve snu – polo-spánku někteří respondenti slyší např. „rány do oken“, „kvílení“, „hlasitý smích“ apod., což si vykládají tím, „že vzbudili mrtvého“. Jindy se budí ze spánku s pocitem, že fouká vítr, že se dusí, že se nemohou obrátit či promluvit, mají pocit, že je někdo zalehl apod. Když se pak probudí ze snu, ve kterém se jim o mrtvém zdálo, často cítí ještě po určitou dobu jeho fyzickou přítomnost. V reálu bez příčiny „zničehonic“ padají na zem předměty, bouchají nebo praskají dveře či okna, jsou slyšet kroky po bytě, otevírají se kredence apod.

Mulo, pokud se přímo zjeví, bere na sebe více podob – a to s ohledem na sdělení, které živým „dává“. Ve své fyzické podobě přichází mulo nejčastěji tehdy, když chce upozornit na nějakou důležitou blížící se či právě probíhající událost nebo když chce před něčím varovat. V podobě zvířete rovněž varuje, ale také trestá živé⁸ a dává jim znamení o blížícím se úmrtí v rodině či okolí. Nejčastěji přijímá dávný zemřelý podobu ptáka (ten svou přítomností a činností upozorní živé na úmrtí někoho z blízkých). Pokud se mulo zjeví v lidské podobě, jeho obličej respondenti většinou v bdělých přeludech ani ve snech nevidí. Přesto cítí přítomnost konkrétního mrtvého – vždy ví, který ze zemřelých s nimi komunikuje – „vnímáš od koho to je, cítíš to“.⁹ Pouze jedna respondentka mi sdělila, že vidí obličej mulo, ovšem vídá cizí zemřelé, nikoli ty, které za života znala.¹⁰

Romové věří, že mulo po své návštěvě zanechá „stopy setkání“. U některých Romů z řad elity se traduje to, že „když se tě mulo dotkne, máš na tom místě modřinu nebo otisk, který si ještě večer neměl“.¹¹ Modřiny a otisky jsou pro Romy znamením, že u nich mrtvý byl – tuto dodnes přítomnou vizi mi potvrdila řada respondentů.¹² Proto se brání i pověřenými praktikami. Aby člověk předešel fyzickému kontaktu s mrtvým, neměl by si, když se ukládá ke spánku, lehat na záda – neboť „mrtvý si může na tebe lehnout“.¹³ Většina respondentů, kteří tuto pověru znají, si raději lehá na bok.

⁸ Jeden z respondentů byl svědkem scény, kdy se na Slovensku „jeden Cigán se rouhal u hřbitova, najednou přiletěl bílý pták – asi sova a klovl ho do hlavy, a on omdlel“, „ten pták byl mulo a potrestal ho za jeho řeči“ (C. E., muž, 1944, Praha).

⁹ Výpověď respondenta (H. M., žena, 1973, Brno).

¹⁰ Vidí i jejich obličej – svá zjevení a pocity popsala následovně: „mají nepřijemný výraz“, „nemají nohy, mají ale ruce a jejich tělo je zakončeno dole neurčitě“, „tahají mě ze spánku, ne nechají mě spát“ (respondent mimo seznam, 1968).

¹¹ Výpověď respondenta (P. M., muž, 1960, Praha).

¹² Jedna respondentka navíc uvedla, že po tom, co se z „ošklivého snu“ probudila, měla „poškrábaná záda do krve“, udělal jí to prý mulo (respondent mimo seznam, 1970).

¹³ Výpověď respondenta (D. I., žena, 1974, Praha).

U neelitního vzorku respondentů se popis charakteru návštěv mulů neliší. Současné popisy a vnímání návštěv mulů (nezávisle na elitnosti romského prostředí) jsou dosud u pražských Romů shodné s těmi, které měli Romové v minulosti. Neodlišují se od tradičních představ a vnímání, které si Romové přinesli ze Slovenska.

Zjevení a návštěvy mula po pohřbu

Doba, po kterou pravidelně mulo po pohřbu navštěvuje pozůstalé, jak mi respondenti z řad elity uvedli, je různá. Některé pozůstalé chodí zemřelí navštěvovat kratší dobu – „trvá to týden nebo dva, než člověk úplně odejde“,¹⁴ jiné delší dobu. Mrtvý přichází poprvé nejčastěji třetí den po pohřbu a ten den je rovněž pozůstalými očekáván, ale může přijít i později – po týdnu, po 14 dnech, po měsíci nebo po 6 týdnech. Na závaznou posmrtnou návštěvu mula v období po pohřbu však mnozí z řad pozůstalých romské elity již nevěří. Zejména příslušníci mladé generace ji odmítají jako nereálnou a své odmítnutí zdůvodňují zkušeností. V pověrečných představách jiných elitních Romů však nadále zůstává živá. Při dlouhodobých návštěvách mula většina lidí trpí – „každou noc jsem se budila a slyšela tukání holí – to jak se manžel šourá na záchod, trvalo to asi půl roku“.¹⁵ Přesto se konkrétní zemřelí zjevují podle slov respondentů těm z rodiny, kdo je měli nejradši.¹⁶

Důvod návštěvy mula po pohřbu

Respondenti z řad elity, kteří na posmrtnou návštěvu mula věří, ji spojují nikoli s rozloučením mrtvého s rodinou, ale s vyjádřením jeho spokojenosti nebo nespokojenosti. Uvedli, že jim mrtvý krátce po pohřbu přijde za pohřeb poděkovat, nebo naopak vyjádří svou nespokojenost s průběhem pohřbu.¹⁷ Věří, že jestliže rodina nedodrží během odchodu člověka na onen svět nějaké zásady, nebo na něco zapomene – např. špatně jej na onen svět vybaví, mulo přijde a vyčte jí, že mu nedala do rakve to,

14 Výpověď respondenta (H. M., žena, 1973, Brno).

15 Výpověď respondenta (V. B., žena, 1947, Praha).

16 U elity vnímáno stejně jako u neelity, tyto představy se neodlišují od tradičních představ Romů na Slovensku.

17 Postoje elity se neliší od neelitního vzorku, tyto představy si Romové přinesli s sebou ze Slovenska.

co chtěl.¹⁸ Proto se prý po určitou dobu po úmrtí a po pohřbu dodržují příkaz „dát nic“ z bytu, mohlo by se totiž stát, že „mrtvý bude něco potřebovat, a když to doma nebude, bude se stále vracet a pořád to bude chtít“.¹⁹

Příprava na první návštěvu mula

Na návštěvu mula třetí den po pohřbu se romské rodiny v minulosti připravovaly. Na Slovensku i po příchodu Romů do českých zemí bývalo tradicí přichystat pro mrtvého něco k pití a k jídlu a následně se ujistit, zda mrtvý doma byl. Romové věřili, že mrtvý dá nějaké znamení o své přítomnosti, nebo se jim zjeví ve snu.

V současnosti se však již – ani v těch romských rodinách, kde na závaznou návštěvu mula věří, na ni vždy nepřipravují. V současnosti přípravy na návštěvu zemřelého po pohřbu již nepovažují za závazné ani v těch rodinách příslušníků romské elity, v nichž na návštěvu mula po pohřbu věří.

Ti představitelé elity, kteří se na návštěvu mrtvého připravují, večer před očekávanou návštěvou pro něj na stůl nebo do okna připraví to, co měl nebožtík rád – např. „panák tvrdého“²⁰ nebo „hrníček s vodou a cigaretu“.²¹ Čekají, kdy si mulo pro připravené věci přijde – „kdy cigareta zmizí“.²² Čtvrtý den ráno se rodina sejde a dohaduje se a zjišťuje, zda se nebožtík připravených věcí dotknul, do něčeho „strčil“ či něčím pohnul – jestli „ucmrndnul vodu“,²³ jestli „je voda trošku vylitá a cigareta celá“²⁴. Přítomnost mula se dále zjišťuje např. tak, že se nasype na podlahu nebo na stůl mouka a čeká se, jestli v ní mulo nechá otisky nohou nebo rukou (často uváděný příklad).²⁵ Respondenti se shodli na tom, že vždy zůstalo

¹⁸ Jestliže rodina zapomene nebožtíkovi dát do hrobu nějakou věc, často ji dodatečně na hřbitov přinese ze strachu, že se jim mrtvý zjeví a bude si o ni říkat.

¹⁹ Výpověď respondenta (P. A., žena, 1963, Praha).

²⁰ Výpověď respondenta (G. J., muž, 1964, Litvínov).

²¹ Výpověď respondenta (K. T., žena, 1974, Senica).

²² Výpověď respondenta (K. T., žena, 1974, Senica).

²³ Výpověď respondenta (Š. D., muž, 1978, Brno).

²⁴ Výpověď respondenta (K. S., žena, 1975, Louny).

²⁵ Neelita se co do příkladů a postojů v této otázce od elity nijak zásadně neliší, ale opět se jako celek projevuje homogenně – na návštěvu mula věří, ačkoli se na ni nepřipravují již všichni respondenti. V charakteru přípravy jsem žádné změny nezaznamenala. Na Slovensku se lidé na příchod mrtvého připravovali – rodina byla pospolu a přítomnost mula se zjišťovala podobnými způsoby, jakými je zjišťována dnešními Romy u nás. Kromě již uvedených způsobů bývalo na Slovensku ještě tradicí nasypat na zem popel a následně zjišťovat, zda jsou na podlaze stopy, nebo připravit na stůl umyvadlo s mýdlem a ručníkem a poté zkoumat, zda byly použity.

vše v takovém stavu, v jakém to zanechali. Přesto tyto rodinné tradice, které se v rámci jednotlivých rodin liší, udržují – vnímají je jako přijatou normu. Vodu, alkohol či jídlo, které byly určeny mrtvému, potom elitní Romové vylévají a vyhazují – nezávisle na tom, zda se jich mrtvý dotknul či ne.

U respondentů z řad elity dochází k posunu v pověrečných představách spojených s návratem mrtvých. Romská elita ve svých manifestovaných postojích tvrdí, že se již na návštěvu mulla přestává připravovat. Někteří mladší Romové na příchod mulla nevěří. Jejich pozice se racionalizují. Opouštění pověrečných představ provází opuštění magicko-pověrečných aktů.

Návštěvy dávných zemřelých

V tradičních, dodnes i u romské elity zakódovaných představách se živým zjevují i dávní zemřelí. Ti mohou přijít kdykoli a ke komukoli. Jejich návštěvy si Romové²⁶ vždy snažili vysvětlit a zdůvodnit. Tito mulové komunikují s živými nejčastěji ve snu. Mohou se však zjevit ve své fyzické podobě, vzít na sebe podobu zvířecí, či na sebe nějakým způsobem upozornit. Nejčastěji se však objevují ve snech. Nemusí se však vůbec živým zjevovat, ačkoli je chodí navštěvovat. Víra v to, že se může kdokoli z mrtvých kdykoli vrátit, „jde“ v romském prostředí tak daleko, že přechází do zvyklosti zákazu ohřívání zbytku jídel (jídel z předešlého dne). Romové totiž věří tomu, že je jídlo očicháváno duchy mrtvých a že by do nich po jeho pozření vešly mrtvolné zárodky.

Respondenti z řad elity vnímají návštěvu dávného zemřelého jako jeho zájem o rodinu – že chce rodinu nebo jednotlivce, kterému se ukáže, na něco upozornit či před něčím varovat.²⁷ Chce jim dopředu ohlásit něco důležitého, co se má v blízké době stát. Ohlašuje často narození nového člena rodiny – „*táta mi přišel říct, že se mi narodí kluk*“²⁸ – ohlašuje úmrtí

²⁶ Neelitní Romové si stejně jako elitní Romové své představy o návštěvách dávných zemřelých přinesli s sebou jako myšlenkové dědictví předešlých generací ze Slovenska v nezměněné podobě.

²⁷ Např. jednu respondentku ve snu varovala mrtvá babička, aby na sebe dávala pozor, ze snu si vzpomíná, že přišla k babičce na návštěvu a měla na sobě červenou bundu, babička ji proto nechtěla pustit dovnitř a kladla ji na srdce, ať se opatruje, asi za 14 dní nato respondentka potratila (respondent mimo seznam, 1971).

²⁸ Říká respondentka o svém otci, který umřel asi týden před tím, než porodila syna. To, že má chlapec podobné charakterové vlastnosti jako děda, vysvětluje tím, že „*syn je náhrada za tátu*“ (respondent mimo seznam, 1945).

člověka nebo blížíci se smrt.²⁹ Někteří z respondentů návštěvu mula očekávají, opakovaně se přichází za rodinou podívat především o svátcích a výročích – „*mrtví nás chodí pravidelně navštěvovat hlavně o svátcích, na vánoce jsem slyšela bouchání na okno a manžel v ten samej okamžik na dveře, nikdo tam však nebyl, ale oba jsme věděli, že se na nás přišla podívat máma*“.³⁰

Umírající a mulové

V obecném vědomí pražských Romů přžívá představa, že si pro zemřelého přichází někdo ze zemřelých příbuzných proto, aby ho přivítal a odvedl na onen svět.³¹ Umírající člověk tyto duchy zemřelých často vidí a příbuzným svá vidění popisuje, ačkoli ti jejich přítomnost nevnímají. Zemřelí chodí umírajícího navštěvovat a volají jej k sobě.³² Představy, které si přinesli s sebou ze Slovenska, Romové neopustili.

Také většina respondentů z řad elity se shoduje na tom, že si pro umírajícího člověka přicházejí dávno zesnulí nejbližší členové rodiny, aby ho odvedli do světa mrtvých.³³ Někteří se domnívají, že si pro umírajícího přichází poslední zemřelý v rodině. Pouze dva informátoři mladšího věku o tom, že by si pro umírajícího přišel mulo, nikdy neslyšeli a několik respondentů (kteří se narodili v Praze a věkově náleží k mladší střední generaci) se staví k této představě skepticky.

Věkové hledisko a místo narození respondentů má na jejich názory velký vliv – v tomto případě platí, že mladší lidé a ti, kteří se narodili v Praze, se od tradičních představ odklonili.

²⁹ Jedna z respondentek uvedla, že její matka komunikovala se zemřelou příbuznou a ta jí sdělila, že druhý den zemře babička, což se pak vyplnilo (P. H., žena, 1984, Praha).

³⁰ Výpověď respondenta (C. V., žena, 1949, Hořice na Šumavě).

³¹ Viz. Mann, A. B.: *Vartovanie pri mrtvych na Slovensku. Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť*. Slovenská národopisná spoločnosť, Bratislava 1993, s. 81.

³² Jedna respondentka popsala, že umírající dědeček, který přežil obě své manželky, křičel: „*Netahete mě, netahete mě, já chci tady ještě zůstat*“ – když se ho ptali, co se děje, odpověděl: „*oni mě chtějí strhnout, vzít s sebou, abych tu už nebyl*“ – na otázku kdo, odpověděl, že obě jeho zesnulé ženy (resp. I. D., žena, 1962, Turnov). Jiná respondentka říká: „*Tátu chodil navštěvovat děda a bába a pořád ho volali*“ (resp. B.V., žena, 1955, Rokycany).

³³ Neelita se od elity v názorech na to, že si pro umírajícího přijde duch dávno zemřelého příbuzného, nijak neliší, i popisy návštěv mulů u lůžka umírajícího jsou podobné. Jako celek na tyto návštěvy neelita věří – a to nezávisle na věku, místě narození a profesi respondentů.

Postoj živých k mrtvým

Postoj živých k mrtvým je v romské komunitě odedávna poznamenán respektem, strachem a úctou.³⁴ Zjevování mula v jakékoli formě je vnímáno jako přirozená návaznost „života“ – jeho odchodu, jako nedílná součást jeho dožívání v komunitě.³⁵

Někteří Romové z řad elity, kteří na mula věří, mají z mrtvého strach – a to především tehdy, jestliže si s nebožtíkem nedořešili osobní záležitosti a spory. Věří tomu, že: „mrtvý si přijde vyřídit účty“.³⁶ Bojí se, že je duch zemřelého bude chodit navštěvovat – „strašit“.³⁷

Ačkoli převážná většina respondentů vnímá přítomnost mula negativně (bojí se, „co se stane“), několik respondentů z řad romské elity uvedlo, že jsou rádi, když je mrtvý navštěvuje ve snech, „v meditacích“ či přeludech. Kontakt s blízkou milovanou zemřelou osobou je provázen libými pocity. Přejí si, aby se jim o konkrétních zemřelých ve snu zdálo – „chtěl bych, aby se by mi někdy zjevila sestra nebo rodiče, ale ještě se mi to nestalo“.³⁸

Členové rodiny (někde i komunity) si pak mezi sebou vyprávějí o snech, ve kterých je mrtvý navštívil, a hledají významy konkrétního snu a důvod návštěvy mula – „co z toho pro ně vyplývá“. Některé respondentky, které mají děti, mi sdělily – že po tom, co se jim narodilo dítě, zmizely návštěvy mula – (často šlo o jejich zemřelé rodiče). Některé tuto skutečnost vnímají tak, že se mrtvý převtělil do jejich dítěte.

Romové se snaží před návštěvami mula chránit. Věří, že je světlo před mulem ochrání, a tak se v některých rodinách několik dní po pohřbu či při zjevování mulů svítí. Reakce Romů po „návštěvě mulů“ bývá různá. Někteří z řad elity, když mají sny o mrtvém příbuzném, zapalují hned ráno – po probuzení svíčky u jeho fotografie. Romové z řad elity věří tomu, že

³⁴ Postoj živého k mrtvému je patrný především při odchodu člověka z našeho světa, při obstarávání mrtvého (při posledním posloužení) a při jeho ukládání do rakve.

³⁵ U elity dochází k posunu vnímání mulů na rozdíl od neelity, která pocituje z návštěvy mula, či při pouhém pomyslení na něj, především strach a obavy. Nesetkala jsem se zde s názorem, že by si zjevení mula přáli – převládá spíše strach a jeho přítomnost je vnímána pouze negativně. Romové na Slovensku se zjevení mula stejně jako neelita výhradně obávali.

³⁶ Výpověď respondenta (M. J., muž, 1975, Blansko).

³⁷ Jeden z respondentů, který na mula nevěří, chodil jako výrostek jednu „neuvěřitelně pověřivou“ rodinu z řad neelity strašit poté, co jim někdo z rodiny zemřel – převlékl se do farářského hábitu a kymácel se ze strany na stranu před jejich oknem, „byli z toho hotový a po celém městě se povídalo o tom, že je přišel navštívit mulo“ (resp. G. O., muž, 1970, Rokycany).

³⁸ Výpověď respondenta (Š. I., muž, 1962, Praha).

³⁹ Dva z mých respondentů vyměnili byt ze strachu z návštěv zemřelého.

světlem mula odeženou. Dlouhodobé návštěvy mrtvého a strach z nich mohou vést živé k rozhodnutí vyměnit byt³⁹ nebo (což je obvyklejší) si jej nechat vysvětit farářem.

I když část Romů z řad elity (na rozdíl od neelitních Romů a od tradičních představ, které měli jejich předkové na Slovensku) vnímá návštěvy mula jako pozitivní – (věří na to, že je mulo varuje, věří na jeho převtělování), většina respondentů z řad elity má návštěvy mula spojeny s převážně negativními pocity. Skutečnost, že někteří elitní Romové vnímají návštěvy konkrétních mrtvých i jako příjemné, však hovoří o ztrátě závaznosti tradičního vnímání.

Dochází tu k významné transformaci – změně ve vnímání návštěvy mrtvého – část elity ztrácí bázeň z mulů a komunikace s nimi se pro ně stává věcí příjemnou. Přehodnocování vztahu k mrtvým naznačuje nový nastoupený trend směřování. Novou pozicí je i ztráta tabuizování mula.⁴⁰

“Mulos” in the tradition and belief of romany elite.

Lucie Kvízová

Posthumous life and belief in the return of dead people into the life of those living are among the traditional ideas which are deeply rooted in the views of present-day Romanies – the citizens of the Czech Republic.

Both older and newer traditions prove that Romanies believed in posthumous life in which the dead lived in a similar way as those living. They believed that the dead – mulo – can return among the living ones at any time after the burial. Most Romanies still believe in the existence of mulos and frequently communicate with them. According to some traditional ideas of Romanies, the dead comes back the third day after the burial to say good-bye to his relatives and to thank them;

⁴⁰ Neelitě jako skupině (v porovnání s elitou) však dělalo velký problém se mnou na toto téma hovořit, podle jejich představ se „o světě mrtvých takto mluvit nemá“. Cítila jsem z nich obrovský respekt před mrtvými. Pro mnoho respondentů z obou skupin bylo stále toto téma příliš intimní nebo tabu.

according to other ideas the third day after the burial the deceased only returns in the case that the survivors did not follow some of his desires in connection with the arrangement of the burial. Furthermore, Romanies believe that also those deceased who have two hearts or do not have clear conscience come back from the other world.

The writer examines the problem of belief in the return of the deceased in the Romany elite. The analysis is based on a research conducted in Prague between 1998 and 1999 with the method of non-standardised multiple interviews with longitudinal participating observation.

The article asks a number of questions: the question of the deceased – mulo – in the spiritual tradition of Romanies; the question of mulo's role in the life of the living; the question of the form and character of mulo's visits; the question of mulo's appearance and visit after the burial; the question of preparation for mulo's visit; the question of the visit by those who died long ago; the question of the dying; and the question of the attitude of the living toward the deceased.

In the present-day Romany elite the attitude of the living to the deceased is also marked with respect, fear and honour. The appearance of a mulo in any form is perceived as natural continuity of "life" – his departure as an integral part of his impact on the community. However, it is also perceived as premonition of something evil. Hence the awe, fear and effort to prevent the return and arrival of the deceased. The predominant part of respondents perceive mulo's presence negatively. However, some of them consider contact with a close, beloved deceased person as pleasant.

Although a part of Romanies from among their elite (unlike non-elite Romanies and traditional ideas their ancestors had in Slovakia) regard mulo's visits as something positive – (they believe that mulo warns them and also believe in his reincarnation), most respondents from the elite still associate mulo's visits with largely negative feelings. The fact that some elite Romanies regard the visits of a specific deceased person as pleasant also speak about the loss of continuity of traditional perception. One can see significant transformation – change in the perception of the visit by a dead man – part of the elite is losing fear of mulos and communication with them is becoming a pleasant thing. The reconsideration of the relationship to the deceased has indicated a new, ongoing trend in the superstitious tradition of their community. The loss of taboo in relation to the mulo is also a new position.

Podíl odpovědnosti generace

Zdeněk Pinc

V šedesátých letech se Karlova univerzita znovu narodila. Já patřím k té generaci, která přispěla k tomu znovuzrození. Atmosféra byla neopakovatelná a je integrální součástí všeho, co smysluplného dělám po světě. Václav Bělohradský v soukromém dopise

Po příjezdu do amerického exilu na přelomu třicátých a čtyřicátých let zjistili Voskovec a Werich, že jejich plány na život v Americe nejsou bez komplikací. Chtěli se pro začátek živit vystupováním v krajaných sdruženích a to se neobešlo bez trapných nedorozumění. Krajané byli pohoršeni „amerikánskými písničkami“ avantgardně orientovaných pražských intelektuálů a klaunové z Osvobozeného divadla s údivem sledovali, že přišli hledat pomoc do malého českého světa konzervovaných ideálů měšťáckého folklóru šmrncnutého vlastencem konce minulého století, tedy do prostředí, jehož karikaturou začala jejich pražská divadelnická kariéra. Platí patrně obecně, že emigranti určité generace, pokud neasimilují s novým prostředím, přežívají kulturně právě upnutím se k ideálům, dobovému koloritu a jazyku oné fáze vývoje národního společenství, ve které starou vlast opouštějí.

Tak přežily sokolské obce v Americe, tak jsou pochopitelní propagandisticky využívaní krajané, slzíci dojetím na monstrózních spartakiádách. S údivem ovšem shledávám, že podobnou konzervu češství ve vlastní šťávě à la sladká léta šedesátá našel – patrně aniž věděl, že si ji v Praze přibalil – ve svých zavazadlech i jeden z nejvýznamnějších žijících českých myslitelů, Václav Bělohradský.

Až donedávna měli Bělohradského pražští přátelé a spolužáci za to, že se Václav rozhodl s důsledností sobě vlastní: jakmile bylo zřejmé, že doma nebude moci pracovat jako filozof, zpřetrhal kontakty – za prvních deset let exilu asi ne víc než deset dopisů kamarádům – a pracuje na tom být filozofem italským či přesněji kosmopolitním. Teprve „*Krise eschatologie neosobnosti*“ doručená do Prahy asi po deseti letech Bělohradského života v Itálii ukázala, že nás Vašek přece jen nehodil tak docela přes palubu. Nejde jen o věnování, osobní horizont je překračován skutečností, že jde o studii hluboce českou, zrozenou v pražské atmosféře našich studentských let šedesátých, studii, která pozoruhodným způsobem koresponduje s myšlením tuzemským, byť, pravda, nikoliv s tím katedrovým, oficiálním. Přesto mne Václavův důraz na atmosféru oné doby překvapil a oslovil snad hlavně proto, že součástí psychoterapie přežití zde, v říši reálného socialismu, je záměrně deziluzivní pohled na šedesátá léta jakožto příčinu (v onom antickém smyslu AITIAI: cokoli předchází, je více příčinou než to, co následuje) nástupu reálného socialismu skrze kataraktický zážitek okupace.

Abychom zde mohli žít, musíme zapomínat a také deziluzivně rozpitvátvat bolestnou zkušenost, z níž se naše generace zrodila, právě tak jako emigranti si potřebují pro své duchovní přežití „*vzít vlast s sebou*“ (Voskovec) a to právě onu aktuální podobu vlasti, onu momentku z okamžiku rozchodu.

Obě tyto zkušenosti o minulém mohou mít týž nárok na pravdu, ani jedna z nich však není pravdou vcelku. Netroufám si dokonce ani na dialekticky ambiciózní tvrzení, že oba postoje jsou ve své podstatě komplementární.

Za sebe mohu říci, že jsem nejméně deset let nevstoupil na půdu Filozofické fakulty Karlovy univerzity, ačkoli jsem kdysi dávno sdílel s Václavem Bělohradským a mnoha dalšími pocit pevné loajality s alma mater. K pravdě o věcech patří i to, co se z nich stane, neboť strom se nejnáze pozná po ovoci.

Čechoamerické turisty může snad dostavba Národního divadla či celostátní spartakiáda dojímat až k slzám. Tuzemec nezpitomělý oficiální propagandou stěží přemáhá nutkání ke zvracení.

Pokusme se tady o letný výlet do sladkých let šedesátých, pokusme se o zachycení několika momentek generační zkušenosti dnešních čtyřicátníků, mezi nimiž V. Bělohradský patří k nejvýraznějším zjevům. Pro autora těchto řádků to není podnět bez bolesti a není schopen absolvovat jej bez

přesahů do zkušenosti přítomné, k tomu, co z oné atmosféry zůstalo, či k tomu, nač poukazují ruiny.

O generacích, jejich pocitech a úloze v životě společnosti lze vyslovovat mnoho více méně jednoduchých tezí. Všechny platí jen z jistého nadhledu cum grano salis, tedy namátkou: Každá generace pokládá svoji specifickou zkušenost, to, co ji formovalo, za skutečnost univerzální. Každá generace je rozhodnuta změnit a napravit svět a vystříhat se trestuhodných omylů generace svých otců. Fatálním osudem každé generace je zmoudření, totiž prožnění z iluze o vlastní výjimečnosti a vykupitelském poslání ve vztahu ke světu. Tehdy se generační druhové otevírají trpké univerzální pravdě o běhu lidského života a chápou, že svět je cosi složitého, člověka přesahujícího, co vůbec nemáme a nemůžeme mít v rukou, leda snad náhodou, jakoby v horečnatém snu, kdy netrpěliví mladí mesianisté dostanou příležitost realizovat své generační sny, aby se posléze s kocovinou probouzeli na troskách nejen těchto snů, ale i blízkého či vzdálenějšího světského okolí.

V tomto smyslu měla naše generace štěstí. Přicházela do života na počátku šedesátých let a rozhodně nebyla v zajetí nějaké vyhraněné ideologie. Vůči oficiální, poněkud již vyčichlé a zproblematizované marxistické ideologii byla vcelku imunní.

Snad bychom mohli pro účely tohoto textu rozeznávat generace v zásadě dvojího typu: ideologické a pragmatické. Ideologické generace jsou prochnuty určitou kompaktní ideologií, jejíž prosazení pokládají za sine qua non podmínku smysluplného pokračování světa. Převládá nechuť k minulosti, radikalismus cílů i prostředků. Pragmatické generace naproti tomu charakterizuje důraz na legitimitu prostředků, úcta k tradici a inspirace v minulosti a v různých kulturních vzorcích. Pragmatici nebývají tak ideově vyhranění a nepřikládají takovou významnost konečným cílům a řešením. Jsou, snad to zní paradoxně, političtější.

Platí téměř jako pravidlo, že, je-li otcovská generace ideologická, bývají synové pragmatiky a naopak. Ani geograficky ovšem nemusí být generace jednotná. Často v témže čase zalidňují zeměkouli stejně staří příslušníci pragmatické i ideologické generace, determinovaní rasově, nábožensky či příslušností k mocenskému seskupení. V aktuální fázi společenského života můžeme pak pozorovat současně vždy tři generace. Generace nastupující, synovská, se vůči generaci otců, pětaticetiletých až pětapadesátiletých šéfů, generaci těch, kdo v příslušné fázi zosobňují moc, vztahuje kriticky a velmi mnoho záleží na tom, zda tato kritika přeroste v destrukci

otcovských ideálů a společensko-politicky nekonstruktivní negativismus, nebo zda se podaří otcovské generaci mládež získat pro spolupráci. Generace pamětnická má rozhodující slovo ve sféře hodnot. Zosobňuje trvání tradice, zprostředkovává alternativní koncepty a má, jde-li o společnost tendující k harmonii, významnou roli při smiřování spolupráce otcovské a synovské generace.

V první polovině šedesátých let v Čechách je situace příznivá. Otcovská generace, nejvýrazněji prezentovaná tzv. modrými košilemi, hrdiny – často papírovými – budovatelského úsilí padesátých let, má sice moc pevně ve svých rukou, ale hodnotově je stigmatizována skutečností politických procesů a jejich odhalením.

Právě otevřené brány koncentračních táborů obohacují generaci pamětníků. Málokdy má nastupující generace příležitost orientovat se podle tak kvalitního spektra osobností obdařených intelektuálně i mravně. Ještě žijí veteráni 1. světové války, mnohé reprezentativní persóny kulturního i politického života první republiky, byť často v ústraní a bez náležité publicity (V. Černý, J. Werich). Hrdinové druhého odboje ze Západu i z Východu mají často navíc další hořkou zkušenost z dlouholetého žaláře republiky, pro jejíž svobodu tolik obětovali. Elita předválečné kulturní levice, pokud přežila represálie, je už vyléčena ze své odchýlené transcendece a uplatňuje pamětnickou zkušenost z éry otevřené kultury.

Pravda, oficiální kultura je až na poměrně vzácné výjimky komunistická, ale označení stalinista patří k nejtěžším urážkám a kdekdo se snaží žít tak, aby jeho nedávné viny či omyly z let padesátých byly pokud možno zapomenuty a vykoupeny.

Je to éra postupných rehabilitací nejen tisíců nevinně odsouzených lidí nejrůznějšího přesvědčení, ale také éra rehabilitace pojmů a kulturních hodnot. K atmosféře oněch let patří neodmyslitelně každodenní poziční válka na nejrůznějších úrovních o Kafku, surrealisty, ruské emigranty, existencialistické filozofy, strukturalisty, moderní malířství a sochařství.

Ještě koncem padesátých let je pro veřejné knihovny tabu Karel Čapek a třeba moderní americká literatura byla v katalogu okresní knihovny v Příbrami reprezentována výhradně Howardem Fastem. Vyprahlá půda socialistické kultury však během necelých deseti let vykveté ve světem obdivovaný zázrak československé kultury, jenž ovšem téměř zároveň s obdivuhodným úspěchem umíral na úbytě. (První potvrzení, jímž jsem byl vybaven jakožto student katedry filozofie, byl přípis pro univerzitní knihovnu, aby mi byl umožněn přístup také k fondu zakázaných knih... Je

to ovšem také éra projevu Nikity Chruščova o kultuře, éra milostivého léta 1963 a jeho potlačení, éra procesu s karikaturistou Lidákem, jenž založil tragickou tradici podobných soudních frašek v tónu kafkovsko-švejkovském tak dobře známou z let nedávných. Kulturní zápas se vede na široké frontě téměř o každé jméno české kultury. Do knihkupectví, knihoven a čítanek se postupně vracejí Seifert, Halas, Holan, z koncentráků Deml, Zahradníček. Každá studie Václava Černého, každá polopokoutní přednáška po Praze stává se kulturní událostí, stejně jako každá role Jana Wericha, boj o divadlo Semafor a celá skvělá éra malých divadel, „likvidace“ filozofa Svitáka, jež skončí jeho převelením z Filozofického do Filmového ústavu ČSAV...

Je třeba rozlišovat dvojí pohled: zpětný, konfrontaci přítomné reality s minulou, a rozpomínku na náhled tehdejší. Z trpké přítomnosti hledíme na onu éru jaksi se závistí jako na idylku a zlostině, snad i s úzkostí rekapitulujeme iluze, jež tenkrát vedly a stimulovaly naše jednání: padesátá léta se nemohou opakovat – to byla zřejmě iluze ústřední a s ní souvisela další: socialismus je velký ideál, který podobně jako všechny velké ideály může být zprofanován, ale skutečnost, že komunisté našli vnitřní sílu přiznat se ke zločinům, jež ve jménu tohoto ideálu páchali, je důkazem síly a životnosti tohoto ideálu. (Když v této době popsal fungování socialistické společnosti jako bludný kruh zločinů a jejich náprav Milan Uhde ve hře Král Vávra, málokdo tehdy věřil, že mnohem spíše než o satirickou nadsázku jde o nepředpojatý popis reality.)

Přítom je příznačné, že v oné době se často hovoří o socialismu jakožto o ideálu, ale hodnoty, které tento ideál obsahuje, jsou jedna po druhé zavrhovány. Je to éra boje proti platovému rovnostářství, éra boje za rozvoj tržních vztahů v hospodářství, éra autofikace a chatofikace Československa. (Jeden z textů pražského studentského hnutí oné doby začíná slovy: „*Socialismus je v naší zemi skutečností.*“ Pro dobovou atmosféru je typické, že tato věta vyvolala diskusi v autorském kolektivu: vydávat současný marasmus za inkarnaci ideálů socialismu zdálo se některým studentským předákům diskreditací těchto ideálů. V diskusi však zvítězilo pragmatické přesvědčení, že slovo socialismus je natolik vágní a neurčité, že si pod tím každý může představovat více méně co chce a bude proto taktické začínat obtížně napadnutelnou tezí. Významný předák radikálního křídla studentů specifikoval tehdy ve veřejném vystoupení na konferenci ČSM stanovisko studentů k vedoucí roli KSČ: „*Je jasné, že KSČ je vedoucí silou, s tím souhlasíme, to však neznamená, že strana bude kafrat do všeho.*“)

Další pevně zakotvená iluze souvisela s reformovatelností tehdejší československé společnosti: stačí udělat pořádek v ekonomice, což si vynutí také sadu politických reforem, zejména pak personálních změn, a bude možno uskutečnit fungující společnost západního typu bez ubíjející konzumní kultury.

V této době, Vašek navíc v atmosféře milostivého léta, já těsně po jeho potlačení, přichází generace Václava Bělohradského na filozofickou fakultu.

Jací jsme byli? Pragmatičtí, ideály vládnoucí třídy nás neoslovovaly, ale věřili jsme, že je možné se dohodnout. Všichni jsme měli za sebou trpkou zkušenost kupčení s posudky ze střední školy. (A nikoli náhodou průšvihář Bělohradský s dvojkou z chování a vysvědčením samá čtyřka uzavírá s mocí kompromis: půjde na rok na stavbu mládeže, „aby si upravil kádrový profil“, jak se tehdy krásně říkalo, a dostane doporučení ke studiu. A tak strávil Bělohradský rok na stavbě mládeže Kaučuk Kralupy v odpovědné funkci zahlazovatele stop. Stál s lopatou v ruce v bráně stavby a po průjezdu každého vozidla uplácával koleje vyjetá v blátě. A četl Ladislava Klímu, takže nezcvokl.)

Nevzpomínám si z těch let na případ studenta nepřijatého na FFUK z kádrových či politických důvodů. Špatný posudek byl v jistém slova smyslu doporučením, byl-li jeho nositel při pohovoru shledán zajímavým či chytrým, býval zpravidla přijat i na úkor sériově vybavených uchazečů.

Pro naši generaci bylo příznačné, že společně na relativně elitním učilišti studovali potomci nedávných státních zločinců s dětmi prominentních úředníků téhož státu, dokonce i s dětmi členů jeho potlačovatelského aparátu, a přitom těmto mladým lidem nepřipadlo divné, že jsou kamarády. Velmi silně zažitou zkušeností bylo přesvědčení o tom, že děti neodpovídají za viny rodičů. Snad proto, že naše generace prošla zkušeností nucených náborů do hornictví a zemědělství. Naši spolužáci, servi casati, otroci s půdou, byli v důsledku „dědičného hříchu“ rodinné držby půdy přinuceni pracovat v zemědělství nebo alespoň studovat na zemědělských školách. Tehdy mi nepřipadalo nenormální dvořiti se dceři generála vojsk ministerstva vnitra či přátelit se se synem majora StB a stejně normální bylo, že další náš kamarád byl z rodiny, jež kdysi platila milionářskou daň, a další byl potomkem muže, jenž v procesech dostal 25 let. Malá část studentů přicházela na fakultu již s legitimací KSČ, podstatně početnější byla skupina, jež zasvětila značnou část svého času snahám o aktivizaci a reformu zprofanované organizace ČSM. Mladí komunisté a svazáci, to tehdy nebylo synonymum pro hlupáky a kariéristy. Mnozí z nich patřili mezi nejlepší

studenty. Spojovalo je pragmatické přesvědčení, že je nutné převzít určitý díl zodpovědnosti za hříchy minulosti a napravovat je. Rozšířené bylo přesvědčení o tom, že instituce je nutno reformovat zevnitř. (Přesto, či snad právě proto, zní neuvěřitelně skutečnost, že stranická skupina studentů filozofie rekapitulovala na výroční schůzi svoji činnost s konstatováním, že v uplynulém roce nepřijala ani jednoho nového člena strany, neboť „v současné době mohou do KSČ vstupovat pouze hlupáci a kariéristé a ani o jedny ani o druhé nemá strana zájem“). V seminářích vědeckého komunismu se diskutovalo s neuvěřitelnou otevřeností a otázky typu, zda je bolševismus vtělením absolutního ďábla, nepatřily vůbec k výjimečným. Zároveň se ale vášnivě studovala historie VKSB a strojový opis přednášek K. Durmana o tomto tématu patří zřejmě mezi první české masově šířené samizdaty. Byli jsme generací, pro niž sice hrůzy padesátých let byly již pouhou historickou skutečností, ale byla to skutečnost zásadního významu a odhalení praktik vládnoucí moci bylo navíc základním faktorem, který nabourával mýtus pokroku v dějinách, jenž byl osou naší školní výchovy. Začínali jsme srovnávat a tabu postupně přestávala existovat.

Filozofická fakulta UK poloviny šedesátých let měla v tehdejší společnosti zvláštní postavení a leccím snad připomínala organismus univerzity středověké. Požívala jistých privilegií, byť její členové byli téměř neustále v ohrožení, že budou napadeni či dokonce odsouzeni jako kacíři. Všichni členové fakulty, profesori, asistenti i studenti však žili pevnou loajalitou vůči fakultě a i nejhroší stalinista v profesorském sboru pokládal za urážku fakulty, byl-li některý radikální student napaden jako potenciální kacíř.

Pravda, učitelský sbor tvořili až na malé výjimky komunisté ve spektru – mezi profesory – od nenapravitelných stalinistů typu J. O. Fischera, bratří Běličů přes bývalé „agenty imperialismu“ a vězně typu F. Goldstückera, levicové intelektuály odchované tradicí 1. republiky typu L. Svobody, poturčence typu Mukařovského či Havrána, až k mladým reformistům, bývalým stalinistům typu „nepolapitelného Jana“ Kopeckého.

Doktrínou této vrstvy byla univerzálně chápaná Garaudyho téze o realismu bez břehů: cokoli v lidských dějinách za něco stálo, bylo komunistické, protokomunistické či alespoň socialistické. Vládnoucí stalinistickou doktrínou ovšem bylo třeba z tohoto hlediska postupně reformovat a jednotlivé postavy české i světové postupně zbavovat stigmat prokletí a neexistence.

Přitom byla filozofická fakulta UK jaksi permanentně na tapetě. Ideologická oddělení partajních výborů všech úrovní byla prostřednictvím svých hlídačů ustavičně na stráži. (Těch hlídačů bylo mnoho a různě

významných, vše zřejmě soudruzi pravověrní či schopní téměř všeho, téměř bez výjimky propluli „krizovými léty“ bez úrazu a za vrost se v reálném socialismu reálně odměňuje, občas z toho až zůstává rozum stát.)

Taktika byla následující: nejradikálnější myšlenky nechť přednášejí studenti, těm se nemůže nic stát (sic' nejnaivnější iluzí oněch časů bylo pevné přesvědčení, že vůbec nepřipadá v úvahu vyloučení radikálních studentů ze studia, patrně největší událost studentského hnutí – boj proti vyloučení J. Müllera ze studií na strojní fakultě ČVUT – byla výrazem tohoto přesvědčení: státní moc neměla dost trpělivosti, aby počkala, až Müllera vyhodí ze studií pro neprospěch a zosnovala – po formální stránce zmatečnické – jeho vyloučení, které se pak ani důsledně neodvažovala hájit jako politickou represii). Ujedou-li studenti ve své argumentaci do přílišného radikalismu, vystoupí asistenti a docenti a v nejhorším případě nasadí svá jména profesori. Dlouholetý děkan J. Kladiava, dobromyslně přezdívaný Molotov, měl jakožto člen ÚV a spoluvězeň Novotného z koncentráku (nacistického) úlohu hasiče v poslední instanci.

Vojna to byla – proč to nepřiznat? – poněkud žabomyší a zdaleka ne vždy to dopadalo tak idylicky černobíle, jak popisují. Stálo to neuvěřitelné množství času, nervů a když dnes prolístuji třeba proslavených 16 bodů FFUK, je mi trochu stydno (jeden z nejnapadanějších požadavků fakulty byl návrat dr. Husáka do politického života). Vážnější dějství lze zaznamenat v ideové oblasti. Kosíkova Dialektika konkrétního a její bouřlivý ohlas zejména mezi západní levicí stejně jako pokus týmů I. Dubské a Z. Mlynáře o integraci výsledků západní sociologie a politologie s marxismem (teorie elit, kritika konzumní společnosti) patří k největším úspěchům „marxismu bez břehů“ v československých podmínkách. Byl to také největší úspěch generace předcházející, generace zmoudřelých kdysi-svazáků.

Naše generace však hltala spíše pamětnický komentář např. Ludvíka Svobody o tom, z kterých pramenů německé ontologie či francouzského existencialismu Kosík čerpal. Nechtěli jsme obohacovat marxismus jako naši učitelé, tzv. mladomarxisté (Pešek, Michňák, Urbánek). Chtěli jsme nejdřív na vlastní oči poznat a ohmatat co největší díl historie lidského poznání a teprve pak se rozhodnout, zda marxismus, jiný ismus či prostě – takové bylo převažující přesvědčení – filozofie, kritické nahlédnutí, které nutně přechází mínění. Neměli jsme zato, že Marx či marxismus skončil, či skončí na smetišti dějin, jak se i tehdy eufemisticky říkávalo, ale zdálo se nám, že oproti tomu všemu, co neznáme a co nám zatajovali, máme

pro přítomnou chvíli marxismu plné zuby. (Vzpomínám na seminář Marxismus a existencialismus, pořádaný, tuším, v roce 1966 v Heidelbergu. Příznačné bylo, že všichni referující a diskutující Češi mluvili o existencialismu a všichni Němci o marxismu.)

Ve světě právě nastupovala generace, která ani zdaleka nesdílela náš pragmatismus. Byla vyhraněně ideologická a militantní: Cohn Bendit, Rudi Dutschke, Freie Universität Berlin, pařížské bouře. Západ si v očích své mládeže připadal zralý na novou revoluční vlnu inspirovanou Marxem či jeho novými interprety typu Marcuse. Tato generace dala světu tzv. novou francouzskou filozofii a také nepochybně nejdůsledněji prováděný revoluční experiment v dějinách, Kambodžu Cohn-Benditova generačního druha z pařížské Sorbonny – Pol Pota.

Mnozí nás přesvědčovali, že nám jde v podstatě o totéž, a nechyběla ani vůle pro nalezení společné půdy, přesto však k dorozumění nedošlo. Obě strany se cítily ve vztahu k těm druhým v protektorské pozici staršího, zkušenějšího bratra. Militantní levičáci ze Západu byli přesvědčeni, že jejich revoluce se dostatečně poučila z chyb minulosti a tentokrát se zaručeně nezvrhne.

Nám jejich levičáctví připadalo jako příslovečná „dětská nemoc“ a těšilo nás, že za nás si ji odstonala generace svazáků. Cítili jsme se očkováni a vskutku, byli jsme imunní. Jen jsme nechápali, proč naši kolegové listují v příručkách marxismu či v rudých knížkách strýčka Maa a s opovržením nechávají povalovat v knihovnách a knihkupectvích záplavu knih, pro nás soubor lidské moudrosti, pro které my jsme byli ochotni hladovět, trpět a snad i krást. (Na onom semináři jsme fasovali 80 marek, sedmdesát padlo na knihy, zbytek na banány, které tehdy byly v Heidelbergu nejlacinějším jídlem. Jeden kolega šetřil tak, že dovezl knihy prostým součtem za 120 marek...)

Proti koncepci „marxismu bez břehů“ postavila naše generace hodnotové schéma, které bylo v tuzemském prostředí a ve sféře vlivu FFUK symbolizováno třemi jmény – autoritami: studenti historie přísahali na Josefa Polišenského, literární vědci na Václava Černého a filozofové na Jana Patočku. Není smyslem těchto řádek vypočítávat či zkoumat, zda, jak a v čem bylo toto vymezení autority oprávněné, pochybné či mylné. V oné době bylo výsledkem hledání. Bylo třeba prověřit a ověřit každou hodnotu a protože čas pádil jako zběsilý, museli jsme si věřit. Každý den proběhlo ve studentských kuloárech nové jméno, které třeba studovat: Lévi-Strauss, Jacobson, Buber, Jaspers, Deutscher, Merleau-Ponty, Ingar-

den. Často se stávalo, že jsme četli tytéž knihy jako naši učitelé, všichni jsme byli frustrováni i stimulováni mírou své nevědomosti a zuřili nad suverénní nevědomostí našich západních kolegů, kteří to všechno mohli číst bez obtíží a vlastně vůbec nemuseli shánět a přitom nečetli nic než pár levičáckých příruček, návodů k revoluci.

Ano, byla to zvláštní doba. Podobně jako naši generační vrstevníci ze Západu jsme navrhovali reformu studia – jejím smyslem však nebyla „demokratizace studia“, nýbrž opak, zkvalitnění, zpřísnění výuky, snaha zabránit pokračující inflaci vysokoškolských diplomů.

To vše podleho zkáze. Hodnoty, v nichž jsme dospívali, jsou zničeny či zprofanovány – často za přispění lidí, kteří se podíleli na jejich tvorbě. Mnohé neobstojí před deziluzivním pohledem. Potkávám-li dnes své bývalé kolegy z katedry, ty, kteří si akademickou existenci uhájili a unikli vyhazovu, pocítuji – paradoxně – soucit. Téměř vždy se rozhovor stočí na téma: „*Ani nevíte, jak se máte!*“ Mají za sebou ponižujících patnáct let duchovního nevolnictví a každodenního strachu, že snad už zítra budou muset následovat nás, vyhozené. Před prověřkovými komisemi se přikřčili. Říkali: „*Je mi čtyřicet a vlastně nic neumím, neužil bych se.*“ Dnes je jim pětapadesát a platí to dvojnásob s útěšným dovětkem, že už to nějak překlepou do důchodu. Dílo nevytvořili, ani publikace a hodnosti je nezdobí, ty se povolují jen vyvoleným. Snad alespoň dobře učili v profízlouvaných seminářích, snad alespoň občas drobek pravdy uhněti mezi prsty a propasírovali balastem.

Dospěla nová generace – ideologická. Po pragmatismu generace naší těžko hledáš stopy. Ta tam je kritická loajalita, když jsme s výhradami, často s ironicky vytaženým obočím a štiplavou poznámkou, přijímali dědictví, chyby a viny minulých generací jako něco, zač jsme, chceme a musíme být spoluodpovědní.

Dnešní synovská generace hodnotami společnosti reálného socialismu pohrdá: odmítá kariéru v nesmyslných institucích, jež jsou karikaturou parkinsonovské karikatury, odmítá dědictví – ekologickou katastrofu i vyčpělou ritualizovanou ideologii dědečků.

Dnešní synovská generace je ideologická. Sympatizuje s různými formami undergroundu, je otevřená každé formě náboženskosti. Každý dostatečně silný a suverénní mesianisticky orientovaný hlas má šanci na to, že bude slyšen.

Jejich dospívání nebude lehké, a nebude snadné porozumět jim, ani pro nás, dnešní generaci otců, kteří se ovšem nedopracovali přiměřené šéfov-

ských pozic a nemají příslušný podíl na moci. Jsou tím v jisté míře frustrováni a odrazilo se to i na poklesu pocitu spoluzodpovědnosti za společenský status quo. I dnešní synovská generace takovou spoluodpovědnost často odmítá: to je ovšem cesta k nezodpovědnému věku věčného dětství, nebezpečná cesta k duchovní nedospělosti, k infantilismu.

Esej vyšla v samizdatovém strojopise v roce 1984 u příležitosti ohlasů na první vydání knihy Václava Bělohradského *Krise skatologie neosobnosti*. Dnešním čtenářům v zásadě nedostupný text dokládá postoje revoltující části české kulturní reprezentace v atmosféře doby její postupné politické emancipace. Proto esej uveřejňujeme. Vydáváme ji v nezměněné podobě. První vydání srov.: Pinc, Z.: Podíl odpovědnosti generace. In: *Přirozený svět jako politický problém*. (Eseje o člověku pozdní doby.) Praha, Samizdat – Expedice 1984, sv. 188, rkp. s. 4–17.

Umělci proti Eiffelově věži

(*Le Temps*, 14. února 1887)

My, rozhořčení spisovatelé, sochaři, architekti, vášniví milovníci dosud nedotčené krásy Paříže, protestujeme ze všech sil ve jménu ohroženého francouzského vkusu i ve jménu francouzského umění a dějin proti vybudování zbytečné a obludné Eiffelovy věže v samém středu našeho města. Naše veřejnost, ve své většině poznamenána zdravým úsudkem a smyslem pro spravedlnost, ji už stačila škodolibě překřtít na věž babylonskou.

Aniž chceme upadnout do vypjatého šovinismu, máme plné právo důrazně prohlásit, že Paříž je městem, kterému se žádné jiné na světě nevyrovná. Nad jejími ulicemi, širokými bulváry a velkolepými promenádami se tyčí elegantní stavby, které zrodil lidský génius. Francouzský duch, tvůrce mnoha stavitelských skvostů, se v této záplavě třpytí jako nejvzácnější drahokam.

Ani země pyšníci se svým kulturním dědictvím, jako Itálie, Německo, Flandry, se nemohou Paříži vyrovnat. Ve všech koutech světa toto město budí zvědavost a obdiv.

Tím vším máme pohrdnout? Opravdu se Paříž stane kuriózní hříčkou kupeckých záměrů strojního konstruktéra, a tak se nenávratně zohyzdí a zneuctí?

Vždyť Eiffelova věž, kterou by si nepřála ani sama zkomercializovaná Amerika, zneuctěním Paříže skutečně bude. O tom ať nikdo nepochybuje. Každý to cítí, každý to říká, každého to sužuje. My jsme jen pouhým echem všeobecného mínění, které plným právem bije na poplach. Až přijedou na naši výstavu cizinci, vykřiknou s úžasem: „Cože? Tuhle zrůdu Francouzi prezentují jako ukázkou svého vytříbeného vkusu, tolikrát vychvalovaného až do nebe?“ A jejich výsměch na náš účet bude naprosto

oprávněný, protože Paříž vrcholné gotiky, Paříž Jeana Goujona, Germaina Pílon, Pugeta, Ruda, Baryeho, se přemění na Paříž pana Eiffela.

Abychom si uvědomili, kam se to propadáme, stačí si na okamžik představit tuto závratně směšnou dominantu Paříže, ten gigantický tovární komín, který zruďnou velikostí rozdrtí Notre-Dame, Sainte Chapelle, Invalidovnu, Vítězný oblouk, všechny tyto ponížené, umenšené a zašlápnuté skvosty, které posléze v hrůzostrašném snu zcela zmizí. A v příštích dvaceti letech uvidíme nad městem, stále ještě nesoucím stopy dokonalosti minulých staletí, jak se natahuje, jako inkoustová skvrna, jako temný stín, obludný sloup sešroubovaného plechu...

Vybral a přeložil Jiří Kraus

Tato stránka z imaginární čítanky věnované dějinám argumentace a polemiky ukazuje, s jakou silou se v lidském myšlení prosazuje absolutizace vlastních měřítek vkusu, odmítání toho, co se jeví jako nové, nezvyklé a jiné, i přesvědčení o neomylnosti autority.

Jiří Kraus

Téma dopisu v naivní poezii dospívajících dívek

Dana Bittnerová

Dětská slovesná tradice je považována za dosud živou oblast folklóru.¹ Její životaschopnost se neprojevuje pouze spontánním užíváním a tradováním žánrů dětského folklóru ve skupinách dětí, ale dokládají ji také transformace, kterým podléhá. Tyto změny se promítají jak do obsahu dětské slovesné tradice, tak do její formy. Lze říci, že právě v posledním století do oblasti dětského folklóru pronikla řada kulturních jevů, které sběratelé a badatelé přelomu 19. a 20. století za projevy dětské ba dokonce lidové kultury nepokládali a ani pokládat nemohli.

Život dětí v rámci kultury dospělých 20. století ovlivnil přijetí řady kulturních fenoménů a přinesl rozšíření formální a výrazové složky folklóru. Tedy dětská slovesná tradice dnes nezahrnuje pouze slovesné útvary, které se tradují ústně. Stejnou platnost a význam mají i tradovaná slovesná dílka skripturální kultury.²

Všechny tyto jevy, které dnes chápeme jako součást dětské skripturální kultury, mají svůj předobraz v kultuře dospělých.³ Mezi obsahově, formálně a funkčně nejstabilnější patří dětské památníky⁴, rukopisné zpěvníky⁵ a také sešity s citáty, naivní poezií, krátkými útvary žertovné a milostné prózy a testy.

¹ Sirovátka, O.: *Kdo udržuje současný folklór?* Slovenský národopis, 31, 1983, s. 32.

² Problematikou dětské spontánní písemné produkce a jejího místa v dětské kultuře se zabývala Ida Viktorová: *Práce dětí s textem*. In: PSSE: Třetí třída. Výzkumná zpráva, Ped. fak. UK 1998, 26 s.

³ Tamtéž.

⁴ Bittnerová, D.: *Tradice českých památníků – součást dětské kultury*. In: Společenství dětí a kultura. Strážnice, ÚLK, 1997, s. 191–197.

⁵ Troncová, M.: *Studentské rukopisné zpěvníky*. In: Společenství dětí a kultura. Strážnice, ÚLK, 1997, s. 186–190.

Předlohou pro tyto sešity jistě byly sbírky citátů významných lidí, které nevznikaly pouze rukopisně, ale měly své paralely i v knižně vydávaných tematicky zaměřených souborech výroků slavných. V ruce dětí, a především dívek, se tyto sbírky začaly rozšiřovat o další výše jmenované slovesné útvary, které se staly rovnocennou součástí rukopisných souborů textů. K posunu v obsahu se připojila i proměna výtvarného pojetí sešitů. Stránky ztratily svoji strohost. Kaligrafické záznamy citací doplnily velmi barevné ilustrace a koláže.

Při výběru textů si tyto dívčí sešity udržely částečnou kontinuitu se svými předchůdci – sešity citátů, čerpaly z nich. Dalším zdrojem se stala knižní a časopisecká produkce (opět citáty, sloky písní, naivní poezie, testy). V nemalé míře se na textové části sešitů podílely i parafráze autorské tvorby, texty vlastní i přejaté lidové naivní poezie a prózy, které byly přítomny v ústní či písemné tradici (především žertovné gratulace ke svatbě, narození dítěte, jubileu atd.). Kdy došlo ke konstituování tohoto fenoménu dětské kultury je otázkou. V každém případě se již v 70. letech 20. století sešity citátů, naivní poezie a prózy a testů podléhaly tradici. Byly opisovány v celistvosti a poté dále rozšiřovány excerpce dalších, dívkou dosud nezaznamenaných textů z podobně vzniklých sešitů. Sbírkami textů však i nadále zůstaly otevřeny přejímkám z jiných slovesných forem (viz výše jmenované). Stejně tak majitelé sešitů nejednou sepsané texty využívali jako předlohu v jiném kulturním fenoménu (např. text do památníku, do milostného dopisu atd.) či kontextu (např. testy fungovaly při hře). Tato oboustranná propustnost posilovala tradici tohoto jevu dětské skripturální kultury. Přispívala jak k originalitě jednotlivých sešitů, tak k množství textů a variant,⁶ které se na stránkách sešitů objevily a objevují.

Tvorba rukopisných sbírek citátů, naivní poezie, prózy a testů byla a je doménou především dívek. Sešity si pořizovaly v období puberty, v období hledání vlastního postoje k lásce, přátelství a světu, aby možná i skrze navití textů našly absolutní odpověď na své otázky. Zajímavé je, že vytváření těchto sešitů často provázelo pobyt v letním či zimním táboře, nebo vyplňovalo čas v dívčím internátu.⁷

Součástí rukopisných sešitů dívek byla a je i naivní poezie – formulace do dopisů, pozdravů či blahopřání. Podobně jako jiné texty v sešitech,

⁶ Variacnost textů opět dokazuje, jak je tato oblast dětského folklóru živá.

⁷ Zde by bylo možno připomenout obdobnou literární a výtvarnou produkci vojáků základní služby před r. 1989, kdy převážnou většinu volného času trávili tito mladí muži v izolaci kasáren.

představovaly tyto verše nejen další získaný „kus“ do sbírky textů, které se dívky líbily, ale nacházely samozřejmě také uplatnění v korespondenci. Někdy žily pouze v korespondenci, i bez opory sešitu.

Předkládané verše jsou výňatkem z mých sběrů z počátku 90. let 20. století u dívek v Praze a ve Vlašimi. Byly sestaveny do výboru, který v žádném případě nekoresponduje s autentickým řazením či členěním textů v sešitech. Ve třech případech jsem pak do ilustračního seznamu zařadila citace převzaté přímo ze soukromých dopisů, které byly datovány rokem 1982 a pisatelka bydlela v Kralupech nad Vltavou.

Adresa

*Dál to bez tebe nesnesu,
dej mi prosím adresu
každý den ti budu
psátí a věrně tě milovati.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Hop šup z lesa do lesa,
to je moje adresa.*
(Praha, dívka 15 let, 1992.)

Začátky dopisů

*Přijmi tento dopis věřlý,
který psala ruka má,
neboť se za ním skrývá
láska upřímná.*
(Praha, dívka 14 let, 1992.)

*Konečně se moje pero
na svou pouť vydalo,
aby ti srdečný pozdrav
a sladkou pusu poslalo.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Píše ti dívka,
která tě má ráda,*

*která v tobě hledá
více než kamaráda.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

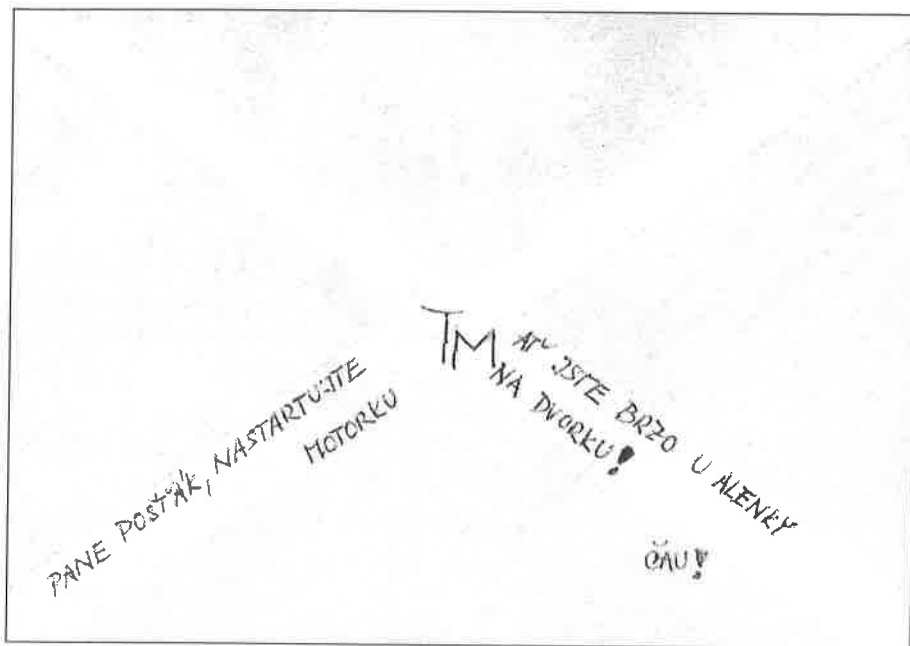
*U potoka roste kvítí,
u lesíku lilie,
kdo ti tento dopis píše,
ten tě věrně miluje.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

Uzavření dopisu

*Pero psalo, srdce hrálo
a na tebe vzpomínalo.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Obálku zavírám,
dopis ti posílám
za krátký čas
napiš mi zas.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Psaníčko zavírám,
pusu ti posílám,
sladkou jak med,
odepiš hned.*
(Praha, dívka 14 let, 1993.)

Zadní strana obálky. Dopis od dívky z Kralup nad Vltavou, 1982, soukromá sbírka.

*Pozdravy už nejsou v módě,
proto posílám je k vodě,
podle posledního vkusu
posílám ti velkou pusy.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

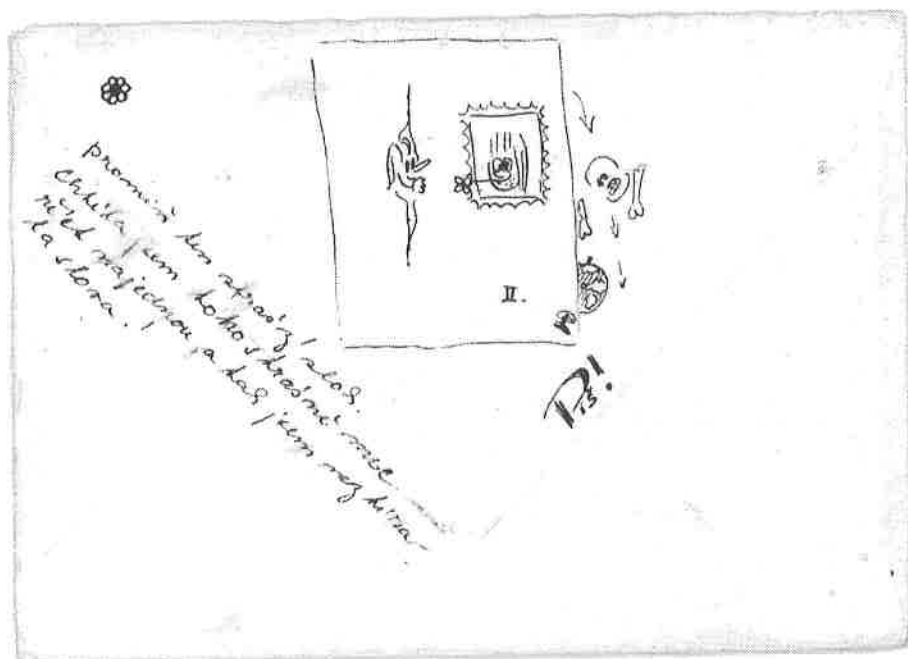
*Líbám tě, miláčku,
od ucha k čumáčku,
líbám tě v duchu
od ucha k uchu.*
(Praha, dívka 15 let, 1992.)

*Posílám Ti polibky
na papíru psané
jak se spolu sejdem,
dáme si ty pravé.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Milovat se může,
líbat se musí,
proto ti posílám
tři velké pusy.*
(Praha, dívka 16 let, 1990.)

*Jako větvička čeká první květ
já čekám tvou odpověď.*
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Růžička rozkvítá,
má hezkej květ,
jestli mě miluješ,
odepiš hned.*
(Praha, dívka 14 let, 1992.)

Zadní strana obálky. Dopis od dívky z Prahy, 1981, soukromá sbírka.

*Odepiš brzy,
čekání mrzí.*

(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Piš, piš, piš,
nebo tě sní myš.*

(Kralupy n.Vl., dívka 16 let, 1982.)

*Čekám na tvé psaníčko
jako kotě na mlíčko.*

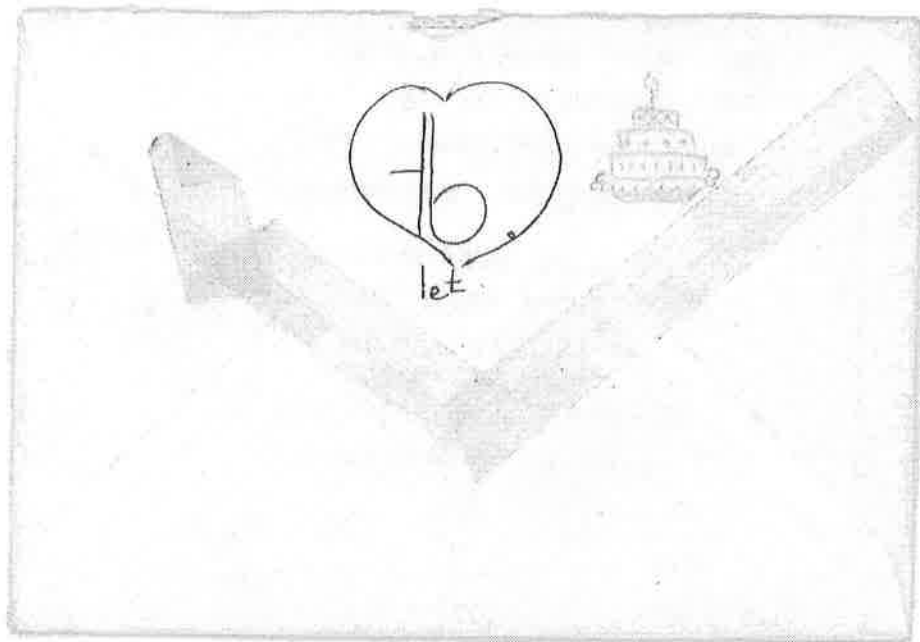
(Praha, dívka 14 let, 1992.)

*Srdce bolí, pero píše,
kdy má láska odepíše?*

(Praha, dívka 15 let, 1992.)

*Můj milý
Psala bych více,
zhasla mi svíce,
pero přišlo o nohu,
více už psát nemohu.
Tento dopis bez podpisu
poznáš podle rukopisu
Znáš-li jenom mě,
víš o koho jde.
Znáš-li dívek více,
neznáš moje líce.
Tvá....*

(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

Zadní strana obálky. Dopis od dívky z Prahy, 1992, soukromá sbírka.

*Jméno a příjmení nemusíš znát
jestli mě miluješ, dobře mě znáš.*

(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Musím končit, rande mám,
proto nepiš, nečekám.*

(Praha, dívka 14 let, 1992.)

Pozdravy

*Posílám ti pozdrav z dále,
aby se tvé oči smály,
aby byly veselé,
až se opět sejdem.*

(Praha, dívka 14 let, 1993.)

*Až potůček svoji píseň zapěje
vzpomeň si, drahý,
že je to pozdrav ode mě.*

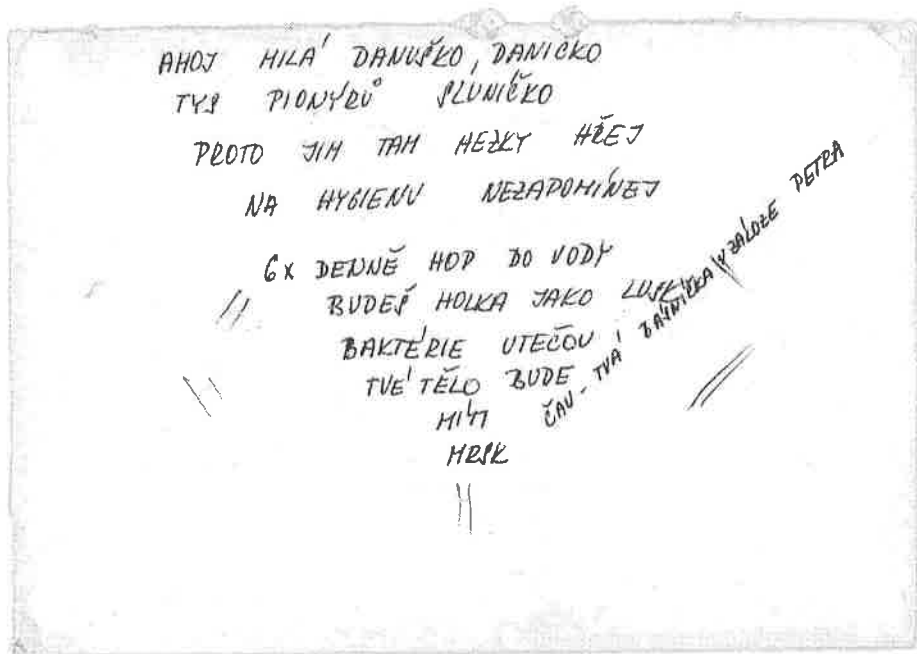
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Hezký pozdrav z hrobky
Ti zasílá kostlivec a jeho spodky.*

(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

Přání

*Přání k svátku
Již se přiblížil den Tvého svátku
doufám, že přijmeš těchto pár řádků
žij blaze v plném zdraví*

Zadní strana obálky. Dopis od dívky z Prahy, 1980, soukromá sbírka.

*užívej vše, co Tě baví
štěstí ať se na Tebe směje.
To ti přeje Tvoje známá,
nemusí být podepsána.
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)*

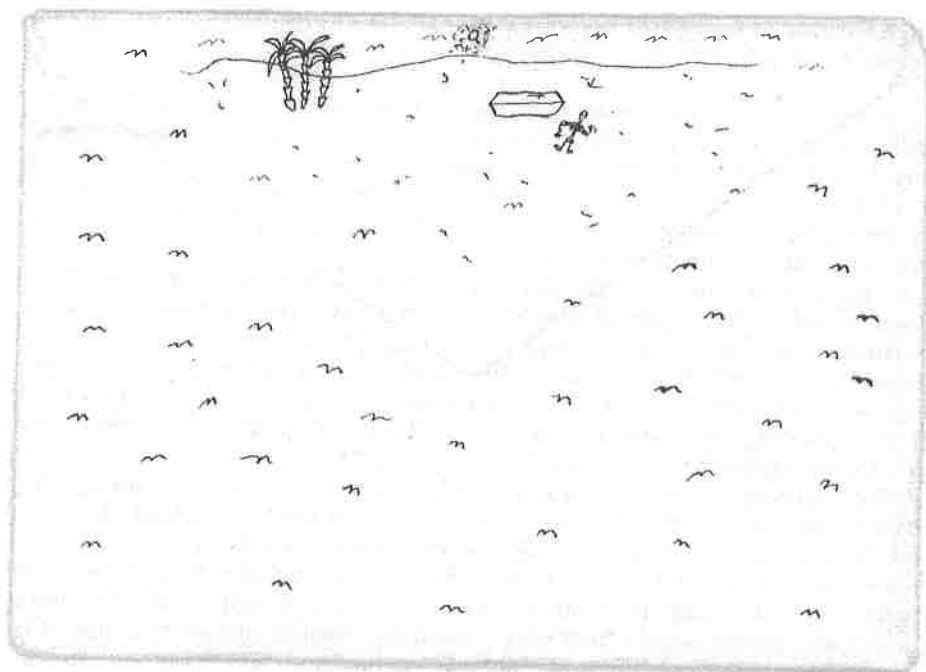
*Mám kalendář,
ten není žádný lhář
Teď Tvé jmeniny se slaví,
a já ti přeji hodně zdraví.
(Praha, dívka 16 let, 1990.)*

*Kolik je kapek v dešti,
tolik ti přeji štěstí.
(Praha, dívka 14 let, 1993.)*

*Přeji ti na tvůj svátek,
aby tě čert nevzal v pátek,
aby tě vzal v sobotu,
za tu tvoji dobrotu.
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)*

*Až uslyšíš rolničky hlas
a zazvoní zvony půlnoční
tak já ti přeji v tento čas
radostné svátky vánoční.
(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)*

Obálka milostného dopisu chlapce. Vyobrazení je metaforou touhy po lásce vyjádřenou údělem trosečníka na poušti, Praha, 1983, soukromá sbírka.

Na dopisní obálku

*Pane pošták kulte očka
dostane to pěkná kočka.*

(Vlašim, dívka 16 let, 1990.)

*Pane pošták, to chce klusa,
adresáta čeká puša.*

(Praha, dívka 16 let, 1990.)

*Pane pošták to chce rychle
já vám koupím Super Rifle.*

(Kralupy nad Vltavou, dívka 16 let, 1982.)

*Pane pošták nastartujte motorku,
ať jste brzo u Milušky na dvorku.*

(Kralupy nad Vltavou, dívka 16 let, 1982.)

*Leť psaníčko kolem vody,
jen nezalet' do hospody.*

*V hospodě by ses opilo
a cestu bys ztratilo.*

(Praha, dívka 15 let, 1991.)

The Theme of Letter in Naive Poetry of Teen-age Girls

Dana Bittnerová

The life of children within the framework of the culture of adult people in the 20th century has been influenced by the adoption of a number of cultural phenomena and it has brought about the widening of formal as well as content parts of the folklore. As a result, the children's literary tradition includes not only literary forms which are conveyed verbally. Small literary works of scriptural culture are of the same validity and importance.

All phenomena currently regarded as part of children's scriptural culture have their model in the culture of adult people. Those with the most stable content, form and function include, along with momento books and handwritten song-books, also notebooks with quotations, naive poetry, short forms of humorous and amorous prose, and tests. They have mainly become the ownership of girls. The notebooks were established at the age of puberty, at the time of search for one's own attitude to love, friendship and the world.

When selecting the texts the girls' notebooks maintained partial continuity with its predecessors – notebooks with quotations – and they were based on them. Books and magazines became another source (again quotations, strophes of songs, naive poetry and tests). The text parts of notebooks included to a large extent paraphrases of authorship creations, their own texts as well as adopted naive poetry and prosaic work which were present in verbal or literary tradition. It is a question when this element of children's culture came into being. Anyway, in the 1970s the notebooks of quotations, naive poetry, prosaic work and tests were already subject to tradition. They were copied, although they remained open to borrowed literary forms. The owners of notebooks, too, often used the collected texts as a pattern in another cultural element (such as text in a momento book, a love letter, etc.) or in another context (tests were, e.g., used in games).

Girls' handwritten books have included naive poetry – short verses in letters, greetings and congratulations. Similarly to other texts in notebooks, these verses, too, constituted not only another gained "item" for the collection of texts, the girl liked, but they could also be used in correspondence. Sometimes they only existed in correspondence, without the support of the notebook.

The presented verses are extractions from my collections from the early 1990s from the girls living in Prague and Vlašim. They were sorted into a selection which depicts the texts bound to the address, beginning of a letter, end of a letter, greetings and congratulations as well as letters written directly on the envelope of a letter. The selection does not correspond with the authentic order or structure of texts of notebooks.

Strava – projev kulturní identity řecké skupiny v Praze

Klára Čermáková

Řecká komunita v Praze byla založena příslušníky politické emigrace, kteří na naše území přijeli v letech 1948–1949.¹ V těchto letech Československá republika přijala děti a také dospělé evakuované z míst postižených občanskou válkou. Děti našly své útočiště v přibližně pětáctyřiceti dětských domovech, dospělí byli umisťováni především v pohraničních oblastech, kde byl dostatek ubytovacích kapacit. V hlavním městě v prvních letech bydlelo pouhých několik desítek Řeků, především úředníků, kteří zajišťovali kontakt mimopražských krajanů s československými státními orgány. K nim postupně přibývali další, kteří se sem přirozenou migrací přesouvali z menších měst a vesnic.

V současné době jsou v řecké komunitě v Praze zastoupeny čtyři generace řeckých imigrantů a jejich potomků: ti, kteří přijeli do Československa jako dospělí, svěřenci dětských domovů a jejich vrstevníci, jejich děti a již také jejich vnukové. Od 90. let 20. století, v souvislosti s politickými změnami v České republice, řeckou komunitu v Praze početně posilují řečtí studenti a podnikatelé. Podle údajů posledního sčítání lidu v roce 1991 bydlelo v Praze 268 osob hlásících se k řecké národnosti.²

Řecká komunita, která má v současné době již kontinuitu více než padesáti let života v České republice, si dodnes uchovává vědomí své vlastní identity. Jedním z kulturních projevů, na nichž dnešní pražští Řekové tuto identitu budují, jsou osobitosti jejich stravy a jídelníčku.

¹ Při svém výzkumu realizovaném v období od podzimu 1997 do jara 1999 jsem se orientovala na řeckou komunitu. Nesledovala jsem tedy Makedonce, kteří tvořili nedílnou součást přistěhovačů evakuovaných v letech 1948–1949 z řeckého území.

² *Sčítání lidu, domů a bytů 1991*, Podrobné údaje za obyvatelstvo, kraj HL. m. Praha. FSÚ ČR, Praha 1992.

Podle Marthy Elefteriadu,³ známé představitelky řecké komunity v České republice, k řecké kuchyni neodmyslitelně patří kromě jehněčího, skopového, telecího a vepřového masa různé druhy zeleniny (jako např. brambory, papriky, rajčata, lilky, baklažány, okurky), sýrů (především feta) a luštěnin (oblíbené jsou zejména fazole a čočka). Převládá úprava pokrmů „v jednom hrnci,“ čili třeba maso, brambory a zelenina se připravují společně. Mezi nejužívanější koření a dochucovadla se řadí petrželová nať, vinný ocet, kapari, kmín, rozmarýn, máta, oregano, česnek, kopr, tymián, sezamová semínka, bobkový list a samozřejmě pepř a sůl. Významnou složkou řecké kuchyně je také olivový olej. Nezbytnou součástí hlavního jídla jsou rozmanité zeleninové saláty. Oblíbenou přílohou je chléb. Na stole nesmí také chybět pití, hlavně voda. Ani alkoholické nápoje však Řekové obvykle nepožívají samotné, k těm je běžné podávat tzv. „mezé“ čili *přílohy*, ke kterým patří sýry, olivy, saláty, ale i komplikovanější předkrmy.

Řečtí politici uprchlíci lpěli na svém tradičním jídelníčku. Především nejstarší generace dávala národní kuchyni výraznou přednost a řecké recepty předávala svým dětem. Svědectví pamětníků dokládají, že řecké ženy šokovaly prodavače v obchodech svými požadavky několika kilogramů zeleniny, zatímco Češi je spíše nakupovali na kusy. „*Uměla sem líp česky než ostatní, tak mě ty ostatní vždycky poprosili, abych jim to řekla, a ta prodavačka i lidi v krámu koukali, kolik toho chceme. Vy s tím snad budete topit nebo co?’, divili se, ale my sme se jenom smáli a říkali, že z toho budeme vařit.*“⁴

Složitější byla situace v dětských domovech. Ačkoliv i tam pracovaly řecké ženy, setkávaly se většinou s českou kuchyní. Proto se některé z nich po řeckém způsobu vařit nenaučily a ve vlastní domácnosti uplatňovaly převážně česká jídla. „*Mamka vyrůstala v dětském domově a neměl jí to kdo naučit, takže se u nás vždycky vařila spíš česká kuchyně, ale když viděla v obchodě něco řeckého, třeba sýr nebo olivy, tak je vždycky koupila.*“⁵ Většina si však prostřednictvím svých vzdálenějších příbuzných nebo přátel z řad krajanů znalost přípravy národních jídel doplnila. Řecké pokrmy se i v jejich rodinách staly výraznou složkou domácího jídelníčku.

³ Elefteriadu, M.: *Řecká kuchyně*. Corint, Praha 1992.

⁴ Viz výpověď respondenta K. K., Ž 1926, Langadia (Řecko), vdaná, Ř/Ř. (Údaje o respondentech jsou uvedeny v následujícím pořadí: iniciály, pohlaví, rok narození, místo narození, stav, národnostní složení rodiny, ve které respondent žije. U ženatých nebo vdaných se údaj vztahuje k jejich rodině, u svobodných k rodině, ve které se narodili. Na prvním místě je přitom uvedena národnost muže/oce a na druhém ženy/matky. Č – česká národnost; M – muž; Ř – řecká národnost; Ž – žena.)

⁵ Viz výpověď respondenta I. J., Ž 1981, Nitra, svobodná, Č/Ř.

Svatební hostina. Ostrava, 70. léta 20. stol. Z majetku pí Paparidisové, Praha

Pokrmý ze své národní kuchyně si Řekové prosadili i ve smíšených rodinách, ať už si jejich znalost přinesla řecká manželka ze svého domova, nebo se je česká žena naučila vařit podle rad své tchyně. V obou případech jsou pokrmy z řecké kuchyně chápány jako nezastupitelné kulturní vlastnictví a současně jako projev správného životního stylu, jako řecký vklad do každodennosti prožívané v Praze. Příznačné je často opakované rčení: „Každý správný Řek má rád svoji rodinu, rád dobře jí⁶ a rád tančí.“⁷ Přesto existuje určitý rozdíl mezi řeckou a českou hospodyní. Zatímco Češka řecké pokrmy připravuje především ve svátečních nebo výjimečných chvílích, pro Řekyni jsou běžnou a téměř každodenní záležitost.

Na řeckých jídlech je oceňována vedle jejich národního charakteru a toho, že odpovídají principům zdravé výživy, i nenáročnost jejich přípravy, a to hlavně časová.⁸ Jsou připravována přesto, že je někdy v českých podmínkách obtížné obstarat jednotlivé suroviny, některé druhy masa i zeleniny nejsou v obchodech běžně dostupné (např. lilky, baklažány, vinné listy, atd.).

⁶ Dobrým jídlem se v řeckém pojetí rozumí jídlo národní kuchyně.

⁷ Toto rčení mi opakovala většina respondentů.

⁸ Hospodyně zdůrazňují skutečnost, že vzhledem k tomu, že pokrmy řecké kuchyně se dělají často v jedné nádobě, úklid netrvá dlouho.

Pražští Řekové si dodnes uchovali zvyklost podávat chléb jako tradiční přílohu k pokrmům nejen řeckým, ale i jiným. „*Já musím mít ke všemu chleba, i ke knedlíkům nebo k bramborový kaši...jinak by mi tam něco chybělo. Vím, zdá se to asi divný, ale bez toho si to ani nedovedu představit.*“⁹ Naproti tomu však opustili některé typické *přílohy* řecké kuchyně, jako jsou např. saláty a „*mezé*“. Ty při běžných příležitostech a zejména v případech, kdy je připravuje česká žena, naprosto chybí. Naopak ve slavnostních okamžicích, při kterých se sejde širší rodina nebo krajanská skupina, podle výpovědí informátorů tyto obvyklé složky řeckého jídelníčku patří k nezbytným a nikdy nejsou vynechány. Tehdy je na stole nejen některý z řeckých pokrmů, ale i tradiční sýry, chléb, různé druhy salátů, smažené masové kuličky¹⁰, olivy atd. Při podobném přátelském posezení se také podává koňak Metaxa, Ouzo a jiné oblíbené likéry nebo řecká vína. Bez nich si výjimečnou rodinnou událost pražští Řekové nedovedou představit. Jsou nedílnou součástí i svatební hostiny, a to i v případě, že si je musí rodina připravit sama a do restaurace donést.

Mezi národní jídla, která si dodnes uchovala v domácnostech Řeků žijících v Praze oblibu, patří především:

- *suvláki*: rožněné maso na jehle
- *musaká*: zapečené mleté maso a zelenina (hlavně lilky) přelité bešamelem
- *jachni patates*: brambory s masem
- *gyros*: rožněné maso
- *dolmádes*: plněné vinné listy
- *fasolada*: fazolová polévka
- *paputsákia* (pro svůj tvar nazývané pantoflíčky): podélně rozříznuté plněné lilky přelité bešamelem
- *piláfi*: maso s rýží, nejčastěji jehněčí
- *majirítsa*: hustá polévka z jehněčích vnitřností zahuštěná bešamelem, která bývá dodnes v celořeckých rodinách podávána jako velikonoční jídlo
- *piperies*: smažené papriky
- *píta*: slaný moučník z lístkového těsta plněný sýrem, masem a špenátem
- *tzatzíki*: jogurtový salát s okurkou a česnekem

⁹ Viz výpověď respondenta L. O., M 1926, Neochori (Řecko), ženatý, Ř/Ř.

¹⁰ Neznalostí českého obsluhujícího personálu však může dojít i k tomu, že tradiční smažené kuličky z mletého masa jsou přimíchány do české knedlíčkové polévky, která se na národnostně smíšených svatbách obvykle podává.

- *keftédes*: karbanátky, ovšem jinak kořeněné než v české kuchyni
- *baklavá*: velmi sladký moučník z lístkového těsta s ořechy a přelítý sirupem
- *glykó*: ovoce zavařené v cukru, velmi sladké a proto se podává se sklenicí vody na zapití, a mnohá další jídla.

Slavnostní *Vasilopíta* bývá především v ryze řeckých rodinách dodnes připravována na Nový rok. Podle řeckého zvyku se do ní zapeče mince. Ten, kdo ve své porci peníz najde, bude mít po celý rok štěstí.

Také na společenských akcích, jako jsou především tradiční taneční večírky, které se v Praze pořádají pravidelně poslední sobotu v měsíci, si zachovala řecká jídla své důležité místo. Je zde možné zakoupit si pití, mimo jiné různé značky řeckého vína i retsiny, koňak Metaxa a tradiční likéry. Vzhledem k tomu, že Řekové obvykle nepijí alkoholické nápoje bez příloh, jsou zde také k dispozici řecké saláty, hroznové víno, olivy, sýry, smažené kuličky z mletého masa, atd. Řekové velmi negativně hodnotí v českých podmínkách běžné pití alkoholu bez jakýchkoliv příloh. „*Češi moc pijou, to my ne... nám stačí dvě tři láhve vína pro celý stůl na celej večer, není ani čas pít, vždyť se bavíme, tančíme, zpíváme. Navíc my nikdy nepijeme bez jídla, umíme to zvládnout a nepijeme tolik, proto taky nevidíš nikdy žádnýho Řeka opilýho, to se u nás prostě nedělá.*“¹¹

Ačkoliv mezi oblíbené pokrmy Řeků v Praze vstoupila také jídla z české i ostatních světových kuchyní, zachovala si u nich řecká jídla své nezapustitelné místo v jídelníčku svátečních, slavnostních i každodenních příležitostí. Jako projev řectví a řeckého původu rodiny jsou pokrmy řecké kuchyně vnímány i v rodinách národnostně smíšených. Skutečnost zda hospodyně je Řekyně nebo Češka se promítá pouze do frekvence přípravy těchto jídel. Součástí tradice rodin řeckého původu však zůstávají i obou případech.

Food as a sign of cultural identity of the greek community in Prague

Klára Čermáková, Praha

The Greek community in Prague was established by members of political emigration who arrived in Czechoslovakia between 1948 and 1949. In those years Czechoslovakia was accepting children as well as adult people evacuated from the

¹¹ Viz výpověď respondenta mimo seznam. (*Ty respondenty, kteří si nepřáli publikovat svoje osobní údaje, označuji jako respondenty mimo seznam.*)

places afflicted by a civil war. In the first years there was only a handful of Greeks, mainly officials who were in charge of contact between the Greeks living outside Prague and the Czechoslovak authorities. They were gradually joined by others who were coming to Prague through a natural process of migration from smaller towns and villages.

At present the Greek community in Prague is composed of four generations of Greek immigrants and their descendants: those who arrived as adults in Czechoslovakia; children who spent their childhood in children's homes and their equals in age; their children; and now also their grandchildren. In connection with political changes in the Czech Republic, the Greek community in Prague has been strengthened by Greek students and businessmen since the early 1990s. According to the latest census, taken in 1991, there were 268 people of Greek origin in Prague.

Peculiarities of their diet and food habits are among cultural signs with which present-day Prague Greks are building up their identity.

The writer observes the structure of the food, the way of its preparation as well as dietary habits of the families belonging to the Greek community in Prague. She compares the habits in Greek and Czech-Greek families. She asks the questions of the transmission, modification and innovation of tradition. The question of the importance of Greek food in social and family, ceremonial, events as a self-identifying event is a vital aspect.

Although Prague Greeks' favourite food has been joined by dishes from the Czech as well as other world cuisines, Greek meals have maintained their indispensable place in the diet of festive, ceremonial as well as every-day occasions. Food of the Greek cuisine is perceived as a sign of Greek identity and origin also in ethnically mixed families. The fact whether the housewife is a Greek or Czech woman only has an impact on the frequency of the preparation of the food. However, they remain part of the tradition of families with Greek origin in either cases.

Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol

Mirjam Moravcová

Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze provedl v květnu a červnu roku 1998 rozsáhlé etnologické šetření postojů žáků základních škol k etnickým skupinám a národnostním menšinám, které žijí na území České republiky. Výsledky tohoto šetření, uskutečněného z podnětu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR ve 47 lokalitách Čech, Moravy a Slezska, byly následně v průběhu listopadu 1998 až března 1999 ověřovány dílčími hloubkovými výzkumnými sondami na dvou pražských školách.

Etnologický výzkum v obou svých fázích reagoval na narůstající kolize mezietnické komunikace v ČR, kolize, které mají své bezprostřední dopady i v postojích dětí a mládeže. Směřoval cíleně zejména k zachycení vztahů česko-romských a česko-vietnamských. Ty především bylo potřeba zmapovat (prvá fáze výzkumu) a analyzovat (druhá fáze výzkumu).

Zadání výzkumu

Tematický požadavek MŠMT ČR v zadání etnologického výzkumu zněl: (1) zmapovat a analyzovat postoje etnické tolerance, intolerance, xenofobie a zjevného rasismu mezi žáky české základní školy a (2) definovat postoje intolerance a rasismu, které se promítají do školního prostředí a fungují (zjevně i skrytě) v rámci skupin žáků. Požadavek na rozsah výzkumu stanovil zařadit do zkoumaného souboru minimálně 3000 dotázaných dětí z různých regionů ČR.

Východiska výzkumu

Příprava výzkumu se opírala o následující již *dosažené poznatky*:

1. Reálné zkušenosti českého obyvatelstva s jinoetnickými skupinami byly před rokem 1989 omezeny na jednotlivé skupiny a ohraničeny lokálními kontaktními situacemi.

2. Z lokální a regionální zkušenosti s jinoetnickými skupinami se vymykaly pouze zkušenosti s obyvatelstvem romským a slovenským. Na Slováky však česká veřejnost nahlížela jako na příslušníky národa, který je spolutvůrcem a nositelem československé státnosti. Romové jí byli prezentováni s příslibem sociálního a kulturního vyrovnání a zařazení do české společnosti.

3. *Oficiálně zaujímanou pozicí státních orgánů ČR před rokem 1989* byla *pozice etnické tolerance*. Skupiny, které by do svého programu přijaly myšlenky etnické intolerance, státní aparát potlačoval. Tolerance se stala součástí vládní vize vyrovnání.

Vývoj ČR po roce 1989 vytvořil v českých zemích novou situaci mezietnického kontaktu. Především ve velkých městech se začalo formovat prostředí multietnického a multikulturního dotyku.

Jinoetnické skupiny začaly působit v ČR za podmínek, které si ve většině sami určují. Společenská realita ČR jim umožňuje zaujmout osobitý postoj k vlastní existenci v rámci české společnosti. A tento postoj obsahuje vesměs vůli uchovat si svou vlastní etnickou identitu, svůj kulturní model životního

způsobu, svoji náboženskou a myšlenkovou orientaci, svůj hodnotový systém.

Tendence jinoetnických skupin k etnickému ohraničení, namířené proti integraci a asimilaci s českou společností, jsou průvodním jevem dnešní přítomnosti. Zvláště výrazně tyto tendence vystupují v postojích romské populace.

Soužití s kulturně různorodými jinoetnickými skupinami, tedy střet kulturní různosti ve vlastním kulturním prostředí je pro řadu Čechů do značné míry nepochopitelný a proto nepřijatelný. Pocit ohrožení sociální rovnováhy a narušení vlastního kulturního systému vytváří možnost pro transparentní rozevření mezietnických pozic. U některých skupin české populace pak vyvolává nálady vzepjatého obranného nacionalismu.

Česká společnost je ve svém vnitřním postoji monokulturní. V obranném postoji se předem uzavírá etnický a kulturně cizí populaci. Činí tak bez ohledu na to, jaký společenský status příslušníci té které skupiny v ČR zaujali. Obranné pozice jsou přítomné ve všech generačních skupinách, včetně mládeže.

Jinakost, „cizost“ česká veřejnost vnímá s ohledem na jazykovou příslušnost, kulturní modely každodennosti, na vzorce chování a jednání v osobní i skupinové komunikaci. V percepci jinakosti citlivě reaguje na „novost“ etnické skupiny v českém prostředí a na její tendence izolovat se ve své vlastní skupině.

Naopak kulturní „blížkost“ jinoetnických skupin vnímá česká veřejnost: (1) s ohledem na shodná kulturní východiska – skutečná, konstruovaná i fungující jako tradované ustálené soudy, (2) s ohledem na analogickou civilizační úroveň a postoje ke vzdělání, (3) s ohledem na transparentně viditelné projevy

životního stylu a (4) s ohledem na shodná historická východiska (zakódovaná v průběhu národně-politické emancipace české společnosti a v čase krizových okamžiků Československé republiky).

Jednotlivci a skupiny české veřejnosti však budují svůj vnitřní vztah k různým etnickým skupinám nejen na vjemu kulturní jinakosti či blízkosti, nýbrž především na osobních sympatiích a antipatiích. Ty opírají o autentickou zkušenost vlastní i zprostředkovanou a vnímanou jako kolektivní poznání. Budují je na přetrvávajících etnických stereotypech a také na přijatých názorových pozicích. I když vnitřní vztah a míra deklarovaných sympatií či antipatií jsou aktualizovány z rozmanitých podnětů (včetně mediálního zpravodajství), jsou v okamžicích inovace poměřovány zkušeností kontaktu. Kontakty dětí a mládeže různých etnických východisek znamenají tedy jeden ze základních kamenů pro výstavbu mezietnických pozic.

Vztah k jinoetnickým skupinám, jehož základem je rozměr a kvalita osobního poznání a komunikace, určují vedle sympatií i fobie. Určující se ukázaly obavy z narušení vlastního životního stylu, z násilných inovací, ze zneužití české společnosti a ČR, z ekonomické a pracovní konkurence. Jako závažné se projeví i obavy z pohrdání a nadřazených postojů vůči Čechům – at' již byly registrovány jako podcenění celé české společnosti, kontaktovaných skupin či jednotlivce.

Mládež a mladí lidé si své aktuální mezietnické postoje konstruují na: (1) tradovaných stereotypch předávaných mezigenerační výměnou, tedy na dědictví minulosti, které mladý člověk získává v průběhu enkulturace, (2) na osobních zkušenostech jednotlivců a skupin mlá-

deže, tedy na autentické zkušenosti mladých lidí, a (3) na kolektivním názoru určitých skupin veřejnosti, názoru ovlivněném nejednou fámami, špatně pochopenými informacemi i dezinformacemi, tedy na poznání, které mladý člověk, bez schopnosti rozeznat skupinovou determinovanost, míru zkresení či nepravdivost, vnímá buď jako obecné poznání české veřejnosti nebo jako poznání skupin, které ho dokáží oslovit. Do tohoto procesu názorového vyhranování vstupuje škola svým výchovným záměrem.

Etnický problém, a to i v řadách mládeže, nutno chápat jako problém dvou i vícestranné kulturní výměny (dialogu, kulturního střetu a výměny), jako problém mnohostranné etnické komunikace (komunikace bezproblémové i konfliktní). Takovým je i v rámci základní školy.

Konkretizovaná *vstupní koncepce* etnologického výzkumu mezietnických postojů žáků ZŠ v ČR vycházela z předpokladu, že postoje českých dětí k „jiným“ etnikům, národnostním skupinám a národům mohou – vlivem kulturního prostředí rodiny, mimoškolní skupiny, lokálního prostředí a některých skupinových nálad české mládeže – obsahovat tendence ke kulturnímu podceňování „jiného“, tendence ke společenské izolaci v rámci vlastní národní skupiny a tendence k agresivitě vůči „jinému“. Předpokládala také, že stejné tendence mohou mít i děti jiných etnických východisek, pokud tvoří ve škole menšinovou skupinu. Opírala se o předpoklad, že tyto tendence se ve škole promítnou v separování se dětí různých etnických východisek. Budovala ovšem současně na soudu, že děti dostávají ve škole nové impulsy pro utváření vztahu k „jiným“, a to i v rámci spontánní

komunikace. V této souvislosti vycházela z předpokladu, že (1) ve škole, kterou navštěvují žáci různého etnického původu, postoje dětí ke spolužákům jiných etnických východisek ovlivňuje dlouhodobý vzájemný kontakt v rámci třídy, (2) jeho důsledkem je poznání „jiného“ a jeho kultury, (3) kulturní znalost otevírá cestu vstřícnosti a toleranci, (4) takto získaná vstřícnost a tolerance se promítá do vztahů individuálních i skupinových ve třídě, (5) a promítá se i do postojů žáků vůbec. Předpoklad tedy zněl: etnický smíšená třída, i když se rozčlení a uzavře podle etnického klíče, nivelizuje projevy etnické intolerance a vede ke vstřícnosti, k vůli poznat a pochopit kulturu „jiného“.

Metoda výzkumu

Základní zkoumanou jednotkou při dotazníkovém šetření i při následných hloubkových sondách se stala třída. Výzkum zaznamenával názor jednotlivce prvoplánově jako člena určité třídy a teprve v druhém plánu jako reprezentanta určité věkové, národní (národnostní, etnické), lokální a sociální skupiny. V analýze takto shromážděných dat spatřovala vstupní koncepce možnost verifikovat či odmítnout vstupní hypotézy.

Vyhodnocení *dotazníkového šetření* vyšlo tedy z rozboru postojů a vztahů žáků v rámci jednotlivých třídních kolektivů. Z téhož aspektu sledovalo i názory, kulturní návyky a jednání dětí z různých lokálních prostředí a různých rodinných východisek. Širší závěry byly formulovány na základě komparace takto získaných dílčích výsledků – stupňovitě v rámci třídy, školy, lokality, okresu a republiky.

Dotazník byl formulován jako dotazník mapující životní styl mládeže. Tak

byl také žákům prezentován. K tomuto postupu nás vedl odborný záměr – chtěli jsme vyloučit vědomou stylizaci a auto-korekci odpovědí na přímé otázky dotýkající se společensky citlivého tématu. Vyhověli jsme však současně požadavku předem dotázaných ředitelů škol. Ti upozorňovali na spornost vlivu výzkumu etnické intolerance na mezietnické klima ve škole a třídě, ve kterých se setkávají děti různých národností a etnik. Většina žáků tedy dotazník vyplnila s vědomím, že vypovídá o svém způsobu života. Malá část bystrých dětí však záměr odhadla a svůj názor také sdělila.

Dotazník pracoval s otázkami otevřenými i uzavřenými. Větší důraz ovšem kladl na otázky otevřené, v nichž dotázaný žák byl nucen sám sestavit svou odpověď – a tedy aktivně vyjádřit svůj názor. Tento přístup k formulaci položených otázek vycházel z požadavků etnologického výzkumu, který buduje především na vyhodnocování kvalitativních dat a na analýze individuálních výpovědí.

Otázky dotazníku byly koncipovány tak, aby žáci vyjádřili svůj názor k širšímu komplexu problémů. V prvním plánu dotazník zjišťoval přímými i nepřímými otázkami mezietnické postoje žáků, sledoval bariéry v mezietnickém kontaktu a komunikaci v rámci třídy i mimo ni, mapoval projevy skryté i manifestované xenofobie a také rasismu. V druhém plánu zkoumal kulturní osobitosti žáků dané etnicitou rodinných východisek. Ve třetím plánu sledoval osobitosti vycházející ze sociálně-ekonomické a sociálně-kulturní determinace jejich rodinného zázemí. Několik otázek ovšem bylo zařazeno s prostým cílem odpoutat pozornost (otázky na některé fenomény životního stylu mládeže).

Ve vybraných lokalitách a školách sběr dat provedli studenti IZV UK v Praze.

Dotazník vyplňovali žáci sami (za přítomnosti učitele a odborného tazatele z IZV UK). Byli instruováni, že dotazník je anonymní, že mají svobodnou volbu na jednotlivé otázky odpovědět, vyjádřit nesouhlas s položenou otázkou nebo neodpovědět, a dále, že mají možnost napsat své stanovisko k dotazníku jako celku i k jednotlivým jeho otázkám. Byli ujištěni, že údaje ve třídě zjištěné nebudou poskytnuty škole ani jakkoli zneužity. Možnost vyjádřit se k názorové hladině třídy měli i učitelé a případně také ředitelé škol. Řada z nich této možnosti využila. Jejich sdělení jsou cenným dokladem.

Zkoumaný soubor žáků

A. Výběr třídních kolektivů

Výzkum cíleně sledoval postoje žáků 8. tříd, tedy postoje dětí ve věku 13 až 14 let. Byli jsme si ovšem vědomi postupného názorového vyzrávání dětí v průběhu 6. až 9. třídy základní školy, vyzrávání, které ovlivňuje i stanoviska k námi zkoumaným problémům. Záměrně jsme se však rozhodli pro skupinu žáků jedné věkové kategorie. Soustředění výzkumné pozornosti na názory stejně starých žáků vyžadovalo srovnání názorové hladiny v různých lokalitách a regionech ČR.

Volbu žáků 8. tříd (termín výzkumu vyloučil možnost sledovat názory žáků 9. tříd) podmínila následující rozvaha: (1) děti ve věku 13 a 14 let mají alespoň rámcově vybudované národní vědomí, (2) mají již názor na jiné etnické skupiny korigovaný autentickou zkušeností kontaktu, zkušeností, kterou dovedou myšlenkově zhodnotit, (3) budují si vlastní postoj k názorově vyhraněným skupinám mládeže a konečně, (4) dosud je společně formuje základní škola, kdežto přechodem na vyšší vzdělávací

stupeň se výchovné působení školy rozevře (a podle našich zjištění výrazně diferencuje mezietnické postoje dospívajících mladých lidí).

Vzhledem k tematickému zadání se výzkumná pozornost zaměřila na školy, které navštěvují děti různých etnických východisek (Češi, Romové, Slováci, Poláci, Ukrajinci, Rusové, Vietnamci ad.) Výběr škol, v nichž jsme výzkum realizovali, se řídil zásadou zvolit ty, v nichž je vyšší koncentrace jiného než českého žactva. Pro srovnání byly do výzkumu zařazeny i školy s nižší koncentrací žáků jiné než české národnosti a také jediná škola s ryze českou skladbou žactva. (Vodítko seznam ZŠ MŠMT).

K 31. prosinci 1997 žilo v ČR celkem 134 015 dětí ve věku 13 let (68,6 tisíc chlapců, 65,4 tisíc dívek) a 134 532 dětí ve věku 14 let (69,0 tisíc chlapců, 65,5 tisíc dívek). Kolik z nich navštěvovalo ve školním roce 1997/98 osmé třídy, nelze přesně určit. V předpokladu však zachycený soubor 6 104 dětí znamená zhruba 4,5% žáků 8. tříd základních škol ČR.

V realizaci výzkumu jsme tedy získali 6 104 výpovědí (vyplněných dotazníků), které mapovaly postoje žáků 296 osmých tříd ze 152 základních škol ve 47 městských lokalitách ČR. V konečném vyhodnocení bylo však vzato v úvahu pouze 5 921 výpovědí ze 46 lokalit (292 tříd a 151 škol). Závěrečná analýza nezhlednila data za jednu z městských lokalit (okresní město jihomoravského regionu, spornost převodu dat pro počítačové zpracování – po odstranění chybného přepisu budou data za tuto lokalitu vyhodnocena dodatečně).

B. Výběr lokální

Lokální výběr zkoumaného souboru třídních kolektivů vycházel z údajů

o rozmístění jinoetnického a koncentraci romského obyvatelstva v ČR – posuzováno výsledky sčítání lidu z roku 1991, tedy nejaktuálnějšími daty o národnostní skladbě bydlícího obyvatelstva republiky. Všechny jinoetnické skupiny a národnostní menšiny v ČR v roce 1991 žily a stále žijí především v městských lokalitách. Příznačná je koncentrace těchto skupin do velkých měst (čítajících více než 20 tisíc obyvatel). S výjimkou menšiny slovenské, polské a skupiny německé všechny ostatní etnické skupiny v ČR, skupiny, které jsou především předmětem intolerantních postojů, mají tendenci se ve vysokém podílu soustřeďovat do Prahy, statutárních měst (České Budějovice, Plzeň, Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice, Brno, Zlín, Olomouc, Ostrava, Opava, Havířov) a dalších okresních měst. V těchto městských centrech vytvářejí osobité komunity, zvyrazňují se svými aktivitami ekonomickými, svým životním stylem a nejednou také svým společenským jednáním.

Výběr lokalit, v nichž jsme uskutečnili etnologický výzkum etnické tolerance a intolerance žáků ZŠ, byl veden třemi základními kritérii.

1. S ohledem na rozmístění jinoetnického obyvatelstva, které v sobě nese i možnost přímého kontaktu české populace a také české mládeže s těmito skupinami, jsme výzkumnou pozornost zaměřili na městská centra, s položením důrazu na města velká. Výzkum jsme realizovali (1) ve všech městech, která mají více než 100 tisíc obyvatel, (2) ve 14 městech z velikostní skupiny 50–99 tisíc obyvatel, (3) ve 12 městech z velikostní skupiny 20–49 tisíc obyvatel, (4) ve čtyřech městech z velikostní skupiny 5–9 tisíc obyvatel a (5) v jednom městě s méně než 5 tisíci obyvatel. V rámci

tohoto výběru jsme zachytili situaci v Praze, v 11 statutárních a 25 okresních městech a pro srovnání i v 11 městech, která nemají statut okresního ani statutárního města (jako komparaci k situaci ve městech okresních). Tímto výběrem jsme zohlednili intenzitu mezietského dotyku většinové a menšinové populace v ČR, na níž jako na vymezujícím činiteli kvality mezietského kontaktu a komunikace budovala vstupní hypotéza.

2. V rámci takto koncipovaného výběru jsme vzali v úvahu různost koncentrace romského obyvatelstva v jednotlivých okresech ČR. Podíl Romů v populaci okresů se tedy stal dalším kritériem našeho výběru. Stanovili jsme si kategorie zastoupení osob romské národnosti, tedy těch z Romů, kteří se deklarovali v romské národnosti, v jednotlivých okresech – a to ve výši: 0,0–0,09% (tři okresy), 0,1–0,2% (33 okresů), 0,3–0,4% (25 okresů), 0,5–0,9% (17 okresů) nad 1,0% (1 okres). (Údaje za rok 1991.)

3. Ve vybraných lokalitách jsme pak zohlednili školy s etnický různorodým žactvem.

Tímto výběrem, který vycházel z logiky vstupní hypotézy, jsme zmapovali situaci především v prostoru etnického dotyku a střetu, tedy v prostoru, kde se v živelném procesu nejen vytvářejí, ale i transparentně fungují aktuální mezietské nálady a postoje. Naopak městský prostor, kde k mezietskému kontaktu dochází v menší intenzitě nebo vůbec ne, jsme zachytili pouze v jednotlivých srovnávacích sondách (v okrese s vysokým a středním zastoupením romské populace). Výběr lokalit vymezuje i prostor ČR, o němž výsledky provedeného etnologického výzkumu vypovídají.

V rámci orientace na 8. třídy jsme zachytili a prozatím vyhodnotili názory

2 801 chlapců, 2843 dívek a 277 dětí, které nenapsaly, zda jsou chlapci či dívkami (celkem 5.921 žáků).

Výzkumný závěr

Ve výzkumném záměru jsme si položili devět základních otázek (ke každé z nich se žák vyjadřoval několika odpověďmi). Sledovali jsme:

1. četnost a formy projevů etnické intolerance v rámci třídních kolektivů,
2. stupnici vstřícnosti a bariér k jednotlivým etnickým skupinám žijícím na území ČR,
3. postavení dětí jiné než české národnosti v třídním kolektivu,
4. vázanost etnické intolerance k vlivu názorově vyhraněných skupin,
5. míru strachu z jinoetnických skupin v rámci třídy a školy,
6. vědomí vlastní etnické identity žáků a její deklarace (zejména s ohledem na děti jiných než českých východisek),
7. vstřícnost ke kulturnímu pluralismu,
8. vztah k České republice,
9. kulturní projevy vázané na etnický původ a rodinné prostředí.

Celkové závěry

Tematické okruhy výzkumu budou zpracovány v hloubkových analýzách. Celkové zpracování dovolilo formulovat následující závěry:

1. Otevřeně deklarované projevy rasismu a etnické intolerance se proti vstupnímu předpokladu neukázaly u 13ti a 14ti letých žáků transparentní. Otázkou zůstává, do jaké míry tento postoj ovlivňují etické zásady, kritika vlastních stanovisek či bázeň z konfliktu s prostředím školy jako státní instituce.

2. Z hlediska postojů většiny dotázaných je příznačné lpění na vlastní kultuře a vlastním kulturním modelu. Žáci nemají zájem ani potřebu poznat kulturu

druhých – a to bez ohledu na národnost a svá etnická východiska.

3. Přes určitou tendenci identifikovat se podle etnického klíče (zasedací pořádek, mimořkolní aktivity, obecná známost spoluřáků, volba nejbliřších přátel) uřší kamarádké skupiny mezi řáky jedné třídý jsou etnický prostupné. Toto kamarádství vřak v sobě nese sociální vymezení celé kamarádké skupiny v názoru i postojích spoluřáků.

4. Etnickou intoleranci řáků ovlivňují názorově vyhraněné skupiny mládeře a mladých lidí, tedy skupiny, které stojí mimo řkolu. Jejich vliv se prosazuje v rámci kamarádkých skupin. Je řetnější u chlapců. Výchovné působení řkoly nesjednotilo názor řáků na tyto skupiny.

5. Sympatie a podporu skinům deklaroval pouze malý počet řáků (rovnoměrně z rodin českých, slovenských a polských). Naopak absolutní nezájem, z něhož se odvíjí tolerance ke sporným společenským jevům, charakterizoval postoj mnohých.

6. Přímý strach ze spoluřáků vyjádřil pouze malý počet řáků. Nebyl zdůvodňován národní ani etnickou přířluřností spoluřáka. Častěji ho formulovaly děti z českých (a také z ruských a ukrajinských) rodin. Naopak od dětí, které se deklarovaly jako Romové, v zásadě obavy nezazněly.

7. Globálně formulovanou xenofobii, vázanou na deklaraci nezpochybnitelnosti všech hodnot vlastní národní jsoucnosti, vyjádřil malý počet řáků. A tito řáci častěji formulovali sympatie ke skinům a častěji nerozlišovali hranice vlastenectví a etnické intolerance. Tato skutečnost vyplývá z jejich neschopnosti se orientovat v kulturní realitě.

8. Alarmující je relativně vysoký počet řáků, kteří zpochybnili své postavení občanů ČR. I když tak učinili v částečně vyšřím podílu Romové, není výjimečně ani u ostatních dětí. Podíl takto smýřlejících dětí sice stoupá v lokalitách s narůstající nezaměstnaností a s problémy občanského soužití, avřak je všudýřitomný.

9. Kvalita vztahu k vlastní národní společnosti a také reflexe obrazu této společnosti mezi dětmi se výrazně diferencuje v závislosti na lokálním prostředí, v němž řijí.

10. Etnická intolerance a rasismus (deklarovaný i skrytý) ve vyšří intenzitě vystupuje u dětí, které řijí: (a) v lokalitách s vysokou koncentrací romského obyvatelstva, (b) v lokalitách, kde vzrůstá nezaměstnanost, c. ve velkých městech. Míra ohlasu těchto tendencí v postojích dětí závisí vřak také na prostředí konkrétní řkoly, na působení rodinného zázemí a mimořkolních kamarádkých skupin.

11. Postoje dětí k Romům a Vietnamcům se výrazně rozlišily, a to ve prospěch kulturně odlišnějších Vietnamců. Pozice ovlivňuje osobní zkušenost, etnický stereotyp i mediální tok informací. Intolerance tedy nevychází přímočare z faktu kulturní odlišnosti.

12. Kulturní model, který si děti osvojily ve svých rodinách, nedokázalo sjednotit ani výchovné působení řkoly ani přímé kontakty řáků různých etnických východisek. I po osmi letech shodné výchovy mají české a romské děti odlišné kulturní zájmy a dochází mezi nimi k nedorozumění, které vyplývá ze vzájemné neznalosti norem jednání naučených v rodině.

Longitudinální výzkum Pražské skupiny školní etnografie

Miroslav Rendl

Pražská skupina školní etnografie (PSŠE), která působí na katedře pedagogické a školní psychologie pražské Pedagogické fakulty, vznikla koncem roku 1990. Byla to doba silně protransformačního ideologického klimatu ve školství, kdy heslem byla změna školy. Lidi, kteří vytvořili PSŠE, spojovalo oproti tomu spíše přesvědčení, že se toto volání po změně neopírá o dostatečné vědecké poznání školy, protože dosavadní empirické výzkumy školy jsou nedostatečné. Oprávněnost tohoto přesvědčení lze zpětně argumentovat opakovanými výtkami, které padají na adresu výzkumu české školy od jiných autorů až dodnes.

Pokud pomineme otázku, zda vůbec četnost empirických výzkumů školy je dostatečně vysoká, spočívá ona nedostatečnost v následujícím:

Výzkum školy u nás představují především dotazníková šetření, jejichž data – jednorázově hromadně sebrané odpovědi anonymních respondentů – mají obtížně kontrolovatelnou validitu. (Tento problém se obchází tím, že se u odpovědi předpokládá taková validita, kterou do ní vložil záměr autora.)

Méně časté jsou výzkumy v terénu, které se opírají o jiné metody, především o pozorování. I ty ovšem zachycují školní realitu jaksi bodově, v jednom momentu dění, bez zevrubné znalosti toho, co předcházelo a co následovalo.

Takto koncipované výzkumy nepřinášejí dostatečné poznání školy zevnitř, z pozice jejích aktérů, poznání skuteč-

ného dění v hodinách a o přestávkách, jehož smysl lze postihnout jen se znalostí biografie konkrétní třídy. Byli jsme tedy názoru, že škola je dosud popisována velmi schematicky, jakoby v zavedených a předem daných šablonách pojmů, které málo postihují to, co se ve škole reálně děje.

Toto přesvědčení vyústilo v příklon k přístupu, který postupuje do značné míry opačně, než nabádají klasické strategie pedagogicko-psychologického výzkumu. Chtěli jsme jít do školy a pobývat tam, aniž je nám předem jasné nejen to, co tam najdeme, ale dokonce i to, co přesně tam hledáme. Pro takový postup našel výzkumný tým inspiraci v etnografii obecně, a v praxech britské školní etnografie zvláště. Dalším inspiračním zdrojem byla kvalitativní metodologie, která se v předchozím období prosazovala v sociologii či obecněji ve vědách o výchově v některých vyspělých zemích, např. ve Francii.

Ovšem ještě důležitější než metodologické inspirace literaturou i osobními kontakty – např. se zakladatelem britské školní etnografie Peterem Woodsem či s pařížskou skupinou ESCOL – byly první roky výzkumné práce ve školním terénu. Zajímali nás tehdy především závěr školní docházky a volba další dráhy. Ověřili jsme si, že jde o plodný badatelský přístup – že je totiž nejen možné jít a hledat bez předem připravených pojmových schémat, ale že také poznání, které vyrůstá kolem postupně se

vynořujících otázek a témat, má jinou povahu než v klasickém výzkumu, který je založen na kvantifikaci a interpretaci jednorázově sebraných dat.

Mezníkem v práci skupiny bylo získání grantu GA ČR na projekt longitudinálního výzkumu. V tomto výzkumu jsme se rozhodli projít znovu základní školu: pokud možno každý z nás půjde s jednou třídou dětí od jejich vstupu do školy co nejdéle, pokud možno až do deváté třídy. Tento záměr byl realizován a v současné době tak pomalu končíme s našimi dětmi pátou třídou a tedy první stupeň ZŠ.

Výzkum se realizuje v několika pražských a v jedné venkovské škole, vždy v jedné z jejich tříd. Základní soubor, v němž jsou aplikovány všechny metodologické linie výzkumu, jak se je pokusíme nastínit dále, tvoří 4 třídy pražských škol, čítající 100–110 dětí. Další dvě třídy – jedna pražská a jedna venkovská – tvoří doplňkový soubor (30–35 dětí), v němž v jedné třídě nejsou aplikovány testové metody a v druhé (venkovské) je naopak jen nízká frekvence pobytů ve třídě a sledovány jsou především testové výkony.

Výzkumný tým pak v současnosti tvoří 7 výzkumníků „na plný úvazek“ – tedy pohybujících se v terénu škol – a další 3 participující na analýzách dat. V některých třídách se tedy pohybuje dvojice výzkumníků – ukazuje se přitom jako šťastné, že jde vždy o dvojici žena-muž.

Výběr škol, v nichž bude výzkum probíhat, nebyl veden žádnou snahou po reprezentativnosti vzorku – ta by při rozsahu souboru byla tak jako tak problematická. Hlavní kritéria byla vlastně pragmatická: vybrány byly školy, v nichž byl výzkum proveditelný. Vstup do škol s požadavkem na opakovaný dlouho-

dobý pobyt výzkumníků ve třídách je velmi obtížným úkolem prvních fází tohoto typu výzkumu: pobyt ve třídách představuje především na začátku pro učitele velmi citelnou zátěž. Souhlas učitele tu je nezbytným a přitom nijak samozřejmým předpokladem. Tato fáze si vyžaduje poměrně dlouhodobý proces vyjednávání jak s vedeními škol tak s učiteli, srozumění musí být i rodiče. Výzkumný tým tu využil už vytvořeného systému kontaktů. Přesto ovšem došlo k některým nepříjemným změnám, vynuceným neochotou některých učitelů pobyt výzkumníků ve třídě akceptovat.

Specifika našeho výzkumu jsou patrná při srovnání s klasickým metodologickým schématem. Klasicky pojatý pedagogicko-psychologický longitudinální výzkum spočívá v opakování relativně standardního postupu sběru dat v určitém časovém intervalu (např. jednou za rok) po dlouhou dobu (alespoň několika let) na téměř souboru osob. Tímto způsobem badatel získává jakoby snímky zkoumaných osob vždy v určitém momentu jejich života. Obsah samotného snímku, jeho členitost, komplexnost, způsob struktura, to vše je dáno předem zvoleným postupem sběru dat a souborem metod při tomto sběru aplikovaných. Důraz je přitom kladen na to, aby byla vzájemně srovnatelná data získaná od různých osob (interindividuální srovnatelnost) i od téže osoby v různých momentech výzkumu (intraindividuální srovnatelnost).

Se snahou postihnout souvislosti, mechanismy, zákonitosti se pak ze série snímků, uspořádané podle časové posloupnosti, konstruuje celkový obraz vývoje ve sledovaných aspektech. Změny samy se pak interpretují s využitím „dosavadních poznatků“, tzn. pře-

devším prostřednictvím pojmů v daném oboru již apriorně přítomných – a to často znamená vlastně prostřednictvím pojmových klíšé nijak nepřekračujících v oboru obvyklý (či navyklý) diskurs.

Čistě technicky a zjednodušeně by se odlišnost základního metodologického postupu v našem longitudinálním výzkumu dala popsat jednak jako větší frekvence snímkování, jednak jako proměnlivost, vývoj toho, co je postupně sledováno. Do třídy se chodí pokud možno jednou týdně, a pokud možno na celou dobu vyučování. Průměrný počet pobytů ve třídě dosahuje 30–35 za školní rok. (V tomto počtu nejsou zahrnuty další návštěvy, např. při administraci testových metod.) Výzkumník sedí v lavici mezi dětmi a dělá si poznámky o tom, co se ve třídě děje. Tyto poznámky, „fieldnotes“, jsou pak následně zpracovávány v rozšířeném protokolu, který má jednak zachytit dění ve třídě co nejvěrněji a nejúplněji, jednak je místem pro komentáře a zkusmé interpretace souvislostí. Podobným způsobem se zaznamenávají i kratší rozhovory s dětmi i učiteli.

Množství registrovaných údajů je pochopitelně omezeno kapacitou a selektivitou jak momentální pozornosti, tak dlouhodobějšího zaměření výzkumníka. Ani jedno z těchto omezení se však nezdá podstatné. I při omezené kapacitě přináší tento způsob záznamu takové množství údajů, že největším problémem, s nímž se výzkumný tým potýká, je jejich zpracovatelnost v čase, který je k dispozici. Omezení osobní zaměřenosti pak je také relativní. Protože původně neexistovala žádná tematická specializace členů týmu, bylo příkazem „psát všechno co vidím a slyším“. To však trvá i nadále: není možné si apriorně vybrat téma a sledovat jen to, co se ho týká – to se

totiž zjistí až při následné analýze záznamu. Namísto je výzkumník tak vytižen záznamem, že nestačí analyzovat souvislosti a vybírat jen to, co se mu hodí. Ze zkušenosti také ví, že se mu hodí skoro všechno. Chce-li např. vědět, proč sklídl někdo posměch třídy za neřešení příkladu, musí na jedné straně vědět, jakou pozici dotýčný ve společenské struktuře třídy zaujímá, na druhé straně však také, o jaký příklad šlo a co znamená v kontextu probrané látky.

Dosavadní průběh výzkumu potvrzuje, že tento metodologický postup – „být s dětmi ve třídě“ – umožňuje získat data, která jsou jiným způsobem nedosažitelná. V průběhu opakované docházky do téže třídy enormně vzrůstá citlivost výzkumníka na detaily dění ve třídě. Zná se osobně s každým, má povědomí o vztazích ve třídě, ví, co má svou historii a tradici, co je nové či mimořádné. Obecně řečeno zvyšuje se jeho schopnost rozlišovat, tedy i vůbec vidět, a přičlenit pozorovaným jevům a dějům význam, který reálně mají. To pak umožňuje detailní zkoumání způsobů prezentace učiva a učebních zadání, zacházení s nimi ze strany dětí, povahu řešení, která si děti osvojují, ale i těch, která vypracovávají samy jakoby v pórech explicitního didaktického působení a která mají často pro dospělého zcela nečekanou logiku. Umožňuje podrobně zkoumat interakce, při nichž se produkují a reprodukují formy sociálního života ve třídě, struktura a hierarchie vztahů, sociokulturní identita dětí. Pozice výzkumníka je tu – viděno z hlediska poznávacích zájmů – pozicí výlučnou a luxusní. Při opakovaných pobytech se stává na jedné straně téměř součástí třídy, akceptovanou posléze jak učitelkou, tak dětmi, ale na druhé straně

se nemusí aktivně účastnit dění, nemusí zasahovat. Toto nezasahování vede mj. k otevřenosti dětí, která vůči učitelům ani vůči náhodně přítomnému dospělému zřejmě není možná. Děti před výzkumníkem bez zábran „blbnou“, perou se, opisují, napovídají, věnují se činnosti pod lavicí, mluví o svých zážitcích a starostech.

Výzkum se ovšem na tuto základní metodologickou linii „pobytů ve třídě“ neomezuje. V současné době nabývají (také s rostoucí schopností dětí verbálně formulovat) na významu individuální rozhovory s dětmi v situaci vyčleněné z bezprostředního dění ve třídě. I ty ovšem patří k etnografické linii výzkumu: nejde v žádném případě o odpovědi na seznam předem připravených otázek, nýbrž o rozvíjení témat, která s výzkumníkem přinejmenším spoluurčuje a spoludefinuje dítě na základě společného sdílení kontextu života třídy.

Přestože výzkumný tým deklaruje etnografický přístup jako základní východisko své práce, není výzkum založen na odmítnutí tradičních metod pedagogicko-psychologického výzkumu a jimi získávaných dat, nýbrž na jejich propojení s etnografickou metodologickou linií. Využívá nejen spontánně vzniklých artefaktů života ve třídě, ale také oficiálních materiálů, jako jsou učebnice, vysvědčení a další údaje o prospěchu, o absencích, školní dotazníky, zprávy z poraden apod. Ohromný korpus dat pak představují materiály stojící na pomezí, spojující – bez možnosti ostrého rozlišení – oficiální i neoficiální stránku školní kultury: písemné a výtvarné produkty vzniklé více či méně jako odpověď na školní zadání.

Ve výzkumu jsou silně zastoupena

témata spadající do oblasti kognitivního vývoje. V prvním roce longitudinálního výzkumu se totiž postupně vynořovala tematická diferenciaci, odrážející se částečně také ve specializaci členů týmu. Při sledování kognitivní stránky vývoje jsme dospěli k závěru, že působení školního učení nelze sledovat jen jaksi globálně a nerozlišeně. Proto se někteří členové týmu specializovali na analýzu jednotlivých školních předmětů, resp. jimi reprezentovaných oblastí – čtení, psaní, počítání a prvouky – a jejich specifické role v kognitivním vývoji. Primárním východiskem je tu analýza, jak děti zacházejí s tím, co je jim ve škole prezentováno, jak postupy učení, zadávání látky a řešení jednotlivých zvládnutí vypadají z jejich hlediska. Deklarované záměry didaktiky – často jakési teleologické zdůvodnění obsahu i forem výuky, ať už obecně nebo v konkrétním provedení učitelky – mají až sekundární význam.

Stati o čtení a čtenářství zahrnují analýzu přechodu od budování elementární schopnosti grafofonemického převodu k práci se stále většími jednotkami psaného textu. Postupně se rozrůžňuje také povaha práce s textem – řečnické od identifikace jednoduchých „informací“ až k uchopování skrytého smyslu či k estetickému zážitku. Analyzován je také význam skripturality samé, jejího vstupu do dětského života. Ta nezůstává omezena na školní hodiny a vstupuje výrazně do sociálního života dětské skupiny. Vedle složitostí a kognitivních nároků české gramatiky se tak objevují témata zabývající se různými formami dětské písemné produkce, z nichž řada je produkována spontánně, nikoli jako odpověď na školní zadání. Podobně do neškolní každodennosti intervenuje působení školy směřující ke kultivaci mluveného

projevu dětí a k osvojení norem spisovného jazyka. V důsledku toho děti produkují různé formy řešení konfliktu mezi spisovnou a hovorovou češtinou, případně dialektovými formami. V těchto srážkách školní normy s formami produkovanými v běžném životě se objevuje mnoho fenoménů indikujících dětské chápání či uchopování jazyka a jeho vývoj. Touto oblastí se zabývají Kučera, Prouzová a Viktorová.

Vůbec se nám v současné fázi výzkumu zdá, že kognitivní vývoj lze do značné míry uchopit jako vývoj zvládnání jazyka a dalších sémiotických systémů – kresby, matematických značek, tabulek, grafů, ale také možná specifického smíšeného systému, který používá učitelka při hodině a který hodně využívá ukazování, gest a jakési provizorní grafizace. Že tu můžeme sledovat vývoj chápání jejich „lexikálních jednotek“ – jak prostého kvantitativního nárůstu, nabývání nových, tak zejména prohlubování významu už známých, a to jejich zapojováním do nových kontextů, začleňováním do paradigmatických a syntagmatických souvislostí.

Tak v počítání (které zkoumá Rendl) můžeme sledovat, jak na jedné straně jakoby se po jisté úrovni ovládnutí základních početních operací pracovalo na jejich rozšíření na nové číselné obory – zpočátku na stále větší a větší čísla (do deseti, do dvaceti, do stovky, do tisíce, do miliónu), později na čísla desetinná a zlomky. Na druhé straně jsou ovšem zaváděny slovní úlohy. Ačkoli jen kombinují základní početní operace s dosud probraným oborem čísel, vytvářejí novou rovinu matematických problémů: problém korespondence sémantiky textu (nesené lexikograficky, syntakticky i celým kontextem textu a jeho zařazení ve výuce) a jeho matematického vyjá-

dření. Právě sem se koncentruje mnoho problémů s matematikou, možná, že ty nejvážnější.

Také k jazyku a jeho korespondenci s jinými sémiotickými systémy v mnohém ohledu směřuje analýza prvouky a přírodovědných znalostí, jak ji provádí Klusák: jako těžiště obsahu výuky v první třídě bylo identifikováno ucelování encyklopedického slovníku žáků a zvládnutí různých poetických forem užívaných v obrázcích a povídání o nich. Navažující analýza lexikografických praktík dětí – k čemu a jak děti odkazují, stojí-li před úkolem vysvětlit význam nějakého slova? – je příkladem zkoumání mj. toho, jak se v definování slova a v chápání jeho významu projevuje školní působení.

Druhou tematickou větví výzkumu je oblast zkoumání sociálních vztahů ve třídě. Po několika počátečních analýzách konstrukce vztahů k učiteli v procesu stávání se žákem (Hříbková) se tu v současné době již několikátý rok zaměřuje pozornost zejména na vztahy dětí uvnitř vrstevnické skupiny. Jak se děti postupně diferencují, jakými postupy ustavují svou identitu z původní nerozlišenosti nových školáků? A existuje vůbec ona „původní nerozlišenost“, k níž ještě jakoby škola tlačila onou zásadou „každému stejně“ a tím, že nerozlišuje, zda je odpověď dobře nebo špatně, podle toho, kdo odpovídá? Nerozlišenost – pokud ovšem pomíneme např. kamarádství ze školky – se začíná brzy měnit ve strukturu danou aktivitami ve dvou různých polích či modech školního života: např. soutěžením a „žalováním“, když třída funguje v modu vyučovací hodiny jako „žáci“, a jinými formami (či modifikací předchozích), když funguje v převážně přestávkovém režimu, rozpadajícím se brzy na „kluci“

a „holky“ – např. kamaráděním, chlube-
ním a vytahováním, tvořením part, koalic,
trvalých vztahů. Výzkum identifikuje
a analyzuje řadu fenoménů a jejich
funkce v třídním životě. Co všechno
může být formou symbolické komunikace,
dávající najevo žádoucnost a nežadoucnost
druhého a vykazující mu určité
místo ve skupině: dát kousnout svačiny;
pochlubit se mu něčím, co mám; vybrat
či nevybrat ho při čemkoli – do hry, do
dvojice při řazení k odchodu, jako toho,
kdo má odpovědět na vytvořený pří-
klad; jmenovat ho při větě vytvořené
v hodině češtiny; dát mu dárek atd. atd.
A kdo se vůbec stává ve třídě žádoucím,
co o tom rozhoduje? Jaké jsou praktiky
sociálně úspěšných a neúspěšných dětí?
Kdo má vliv a je napodobován, a v čem
je napodobován? Platí to ve třídě obecně
nebo se i uvnitř tak malého společenství
vytvářejí trvalejší skupinky produkující
vlastní modifikace norem, vzorů k napo-
dobování a vzorců chování?

Ve výzkumu byly tyto otázky analyzo-
vány ve vztahu zejména k tématům
kamarádění, part, chlubení a dalších
elementárním forem dětské komunikace,
mechanismů vzniku touhy a žádoucnosti
a naopak štítění ve státech
Doubka, Bittnerová se jimi zabývá
v souvislosti s významem fenoménu
„dát kousnout“ a při zevrubné analýze
dětských dáreků a přidělování hodnoty
darovaným předmětům. Na to nasedá
také její analýza funkce památníků, která
je tu ovšem součástí širšího zájmu o tento
fenomén v historii. V posledních státech
přistupuje k analýze dětských her a her-
ního folklóru ve sledované třídě.
Rybová se pak zabývá výše zmíněnými
otázkami na poli dětské mody a vkusu.

Konečně jsou důležitou součástí vý-
zkumu také tradiční testové postupy zís-

kávání dat. Opakovaně od první třídy je
s dětmi administrován inteligenční test
„Stanford-Binet“ (nejprve ve třetí revizi,
později v nové, strukturovanější čtvrté
revizi), v některých třídách každoročně,
v dalších ve dvouletém cyklu. Od první
do čtvrté třídy byl každoročně adminis-
trován test kresby postavy. Ve 4. třídě
jsme využili nabízející se možnosti
a administrovali u našeho souboru testy
z předtím provedených rozsáhlých
mezinárodních srovnávacích výzkumů
– test čtenářské gramotnosti a test mate-
matických a přírodovědných znalostí
(označovaný jako TIMSS).

Administrace testů je záležitostí přede-
vším těch členů týmu, kteří se pohybují
v terénu. Analýzou výsledků pak se
zabývají především Škaloudová a Hříb-
ková, do svého odchodu Semerádová,
dílčím způsobem ovšem i většina ostat-
ních.

K čemu výsledky testů mohou v našem
výzkumu sloužit? Jejich elementární
využití spočívá v popisu a jakémsi
zakotvení souboru v české dětské popu-
laci prostřednictvím parametrů, které
jsou běžné v oblasti pedagogicko-psycho-
logických věd. Umožňují tak mimo jiné
vzájemné porovnání sledovaných tříd
prostřednictvím stejného materiálu.

Avšak potenciál, který nabízejí v kon-
textu našeho výzkumu, je nesrovnatelně
bohatší. Otevírá se tu řada možností.
Test je totiž nejen možností, jak úroveň
schopností či kompetence v různých
oblastech globálně kvantifikovat a pro-
střednictvím statistické analýzy vztáh-
nout k jiným parametrům: ke kompe-
tenci v jiné oblasti, k prospěchu, k pohla-
ví, ke vzdělání rodičů apod. Test je pro
nás především různorodým souborem
úloh s různou obtížností, o níž se tak či
onak předpokládá, že vyjadřuje úroveň
vývoje. Takový soubor úloh nám pak

umožňuje popsat kvalitativně výkony dětí v jednotlivých třídách, ať už globálně či s rozlišením např. „nadaných“ a „podprůměrných“, chlapců a dívek nebo jiným. Výkon tu už není představován „číslem“, sumou splněných úkolů, nýbrž samotnou povahou těchto úkolů, protože je popsán prostřednictvím typicky řešených a typicky neřešených úloh, či ještě lépe také prostřednictvím typických chyb a jejich logiky. Hypotézy o logice chyb a souvislostech vnitřní povahy úloh tu pak mohou vznikat do značné míry právě díky propojení s tím, jak známe děti z každodenního kontextu vyučování a jeho běžných úkolů. Jinak jsou totiž chyby v testech často velmi nejednoznačné – hypotézy o nich jsou verifikovatelné právě jen triangulací různých typů dat o tomtéž dítěti.

Perspektivním záměrem, k němuž výzkum mj. směřuje, pak je propojit různá data o jednotlivých dětech natolik, aby byly detailně popsány vývojové

posloupnosti a pokud možno i pravidelnosti v jednotlivých oblastech kognitivního vývoje. Na horizontu našeho snažení jsou tak i některé klasické otázky vývojové psychologie: Jaká je konkrétní, takřka již každodenní povaha procesů vývoje myšlení či kognitivních schopností, jejichž je „inteligence“ či „IQ“ jen hrubým popisem či statistickou konstrukcí? Jak na ně působí školní učení a pobyt ve škole vůbec?

Dosavadní výsledky výzkumu byly publikovány především v ročních výzkumných zprávách, které tvoří přílohy zpráv o řešení grantového projektu pro GA ČR. Dosud byly zpracovány čtyři s jednoduchými názvy „1. třída“, „2. třída“ až po třídu čtvrtou. Přeprocovaná verze zprávy za první třídu byla publikována.¹ Výsledků longitudinálního výzkumu se také v posledních letech týká většina publikačních počinů autorů, kteří jsou jmenováni v textu.

¹ Pražská skupina školní etnografie: První třída. Praha, Pedagogická fakulta UK v Praze, Praha 1998.

a. Zprávy osobní

Soně Švecové k 70. narozeninám (3. 3. 1929)

Pokud si dobře vzpomínám, tak první studentské dojmy spojené s dr. Soňou Švecovou mi připomínají přednášky o ohništích, o vývoji lidové architektury a o díle polského etnografa Moszyńského. Tehdy, na začátku 60. let, se v duchu nejlepší etnologické tradice české – spojené s pracemi doc. Drahomíry Stránské – i etnologické tradice maďarské, se kterou se seznámila během studijního pobytu v Budapešti (1953–1954) věnovala výzkumu lidového stavitelství a bydlení v oblasti Vihorlatu a na západním Slovensku. Studie o topeništích z těchto oblastí mají dodnes zásadní a průkopnický význam; nesledují totiž zkoumané problémy jen v lokálním měřítku, ale v širším, moravsko-slovenském kontextu. Široce pojatý komparativní pohled na každý studovaný problém je pak pro Švecovou charakteristický po celou její profesionální dráhu, kterou vlastně zahájila a také ukončila na katedře etnografie a folkloristiky pražské Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Vraťme se ale na začátek šedesátých let. V této době také napsala speciální analytickou studii věnovanou stavitelství moravské obce Kostice. Je ovšem pravdou, že na nás studenty tyto studie příliš nezapůsobily, protože jsme jim nevěnovali pozornost, a tak teprve letní studentské výzkumné praxe (v Polsku, na východním Slovensku) nám přiblížily naši učitelku coby badatelku – s úžasem jsme totiž sledovali jak snadno a intenzivně dělá výzkum, zapřadá hovor s každým, kdo je ochotný se zastavit a popovídat si. Byl to výrazný

kvalitativní rozdíl proti „výzkumům podle dotazníků“, které jsme byli schopni dělat my. Když jsme potom měli možnost seznámit se s její kandidátskou disertačním prací věnovanou příbuzenským skupinám (*Společenské skupiny v Čičmanech*, 1966) bylo nám jasné jak by asi měl vypadat výzkum společenských vztahů. Ovšem samotná badatelka nám hned důrazně připomněla, že musíme dělat výzkum důkladněji – že na něj měla málo času a že toho vlastně mohla vyzkoumat daleko víc. V době našich studií probíhala na katedře a mezi studenty debata (dnes by se řeklo *discours*) o významu studia materiální kultury a studia společenských vztahů; vlastně existovaly dva rivalské názorové tábory. Byla to ovšem právě Soňa Švecová, kdo nám dokazoval svou činností, že při terénním výzkumu je potřeba věnovat pozornost oběma problémovým oblastem – z půdorysu domů a rozmístění ohnišť či sporáků lze na příklad usuzovat na rodinnou organizaci a naopak v závislosti na podobě společenských skupin vznikají a používají se nejrůznější předměty – jevy materiální kultury; bez znalosti společenských vztahů nelze např. vysvětlit jejich symboliku. I když zhruba od poloviny 60. let preferovala výzkum společenských vztahů vždy se vracela k materiální kultuře, když narazila na nějaký zajímavý problém. Odmítala např. kritiku, která v 50. a 60. letech zaznívala na adresu doc. Stránské, pro její zdánlivou popisnost a přílišné kategorizování jevů lidové kultury, a připomínala že dotyční kritici často nedokáží ani to, co svedla právě kritizovaná paní docentka a že jim chybí jak důkladná znalost materiálu, tak použitelná vědecká metoda. Formám rodiny a příbuzenských skupin pak věnovala celou řadu studií a také její zatím poslední práce – podstatná

část sborníku *Tradície slovenskej rodiny* (spolu s M. Botíkovou a K. Jakubíkovou, 1994) je věnována tomuto tématu. Skoro by se dalo říci, abych parafrázoval, že kapitoly z této knihy jsou jakousi „poslední poklonou“ badatelky Švecové zkoumané problematice. V 70. a v 80. letech vedla sekci pro studium společenských vztahů při Mezinárodní komisi pro studium Karpat a v rámci tématických konferencí či pracovních seminářů směřovala členy sekce na nejrůznější, neprobádaná témata – kmotrovství, život a postavení svobodných matek, problematiku etiky, chápání práce a odpočinku atp. Středem zájmu její sekce se stala i problematika lokálních skupin obecně a na Slovensku zvláště. Sama Soňa Švecová věnovala této problematice řadu článků, monografie *Kopanicová sídla a dědina*, 1975, *Lazy v 19. a 20. storočí*, 1984, a to vše završené studií *Lazy a lazníci* (v monografii *Hont*, 1988, J. Botík ed.). Výsledkem společného úsilí pak byl i soupis všech lokálních skupin na

Slovensku, tak jak existovaly v posledních dvou stech padesáti letech. Všechny tyto práce patří k průkopnickým v oblasti výzkumu společenských vztahů obecně a společenských skupin zvláště. Ve své badatelské činnosti se neomezovala jen na úzký okruh etnografických kolegů, ale spolupracovala s kolegy z příbuzných oborů – např. s historickými demografy a s historiky při výzkumu forem rodiny. No a nakonec bych snad měl připomenout ještě její školitelskou činnost – tím nemyslím dobu našich studií, ale léta následující, kdy nám, začínajícím etnografům (později etnologům či antropologům) byla dr. Švecová právě tak ochotnou konzultantkou jako přísnou kritičkou našich prací. To konečně trvá podnes.

Josef Kandert

Literatura: Frolec, V.: Životní jubileum Soni Švecové. *Národopisné Aktuality* 16/1979; Botík, J.: Jubileum PhDr. Sone Švecovej, CSc. *Slovenský Národopis* 28/1980.

b. Zprávy z konferencí

Kultura jako ekonomický faktor

6. Ekonomické fórum evropských regionů, Výmar, 3. – 4. května 1999

Kultuře jako ekonomickému faktoru bylo věnováno 6. Ekonomické fórum evropských regionů, které se konalo ve dnech 3. – 4. května 1999 v SRN, ve městě Výmaru ležícím v regionu Thuringia.

Zástupci různých evropských regionů realizují pravidelná setkání, která věnují aktuálním problémům ovlivňujícím život v regionech. Obdobně jako v jiných letech se tohoto 6. fóra zúčastnili nejen političtí představitelé regionů, ale i odborníci, kteří se z pohledu svých specializací vyslovili k hlavní náplni jednání. Tím byl zejména problém financování kultury v období významných integračních a globalizačních procesů.

Místem konání bylo zvolen Výmar, který se stal v tomto roce „Evropským

část sborníku *Tradície slovenskej rodiny* (spolu s M. Botíkovou a K. Jakubíkovou, 1994) je věnována tomuto tématu. Skoro by se dalo říci, abych parafrázoval, že kapitoly z této knihy jsou jakousi „poslední poklonou“ badatelky Švecové zkoumané problematice. V 70. a v 80. letech vedla sekci pro studium společenských vztahů při Mezinárodní komisi pro studium Karpat a v rámci tématických konferencí či pracovních seminářů směřovala členy sekce na nejrůznější, neprobádaná témata – kmotrovství, život a postavení svobodných matek, problematiku etiky, chápání práce a odpočinku atp. Středem zájmu její sekce se stala i problematika lokálních skupin obecně a na Slovensku zvláště. Sama Soňa Švecová věnovala této problematice řadu článků, monografie *Kopanicová sídla a dědina*, 1975, *Lazy v 19. a 20. storočí*, 1984, a to vše završené studií *Lazy a lazničci* (v monografii *Hont*, 1988, J. Botík ed.). Výsledkem společného úsilí pak byl i soupis všech lokálních skupin na

Slovensku, tak jak existovaly v posledních dvou stech padesáti letech. Všechny tyto práce patří k průkopnickým v oblasti výzkumu společenských vztahů obecně a společenských skupin zvláště. Ve své badatelské činnosti se neomezovala jen na úzký okruh etnografických kolegů, ale spolupracovala s kolegy z příbuzných oborů – např. s historickými demografy a s historiky při výzkumu forem rodiny. No a nakonec bych snad měl připomenout ještě její školitelskou činnost – tím nemyslím dobu našich studií, ale léta následující, kdy nám, začínajícím etnografům (později etnologům či antropologům) byla dr. Švecová právě tak ochotnou konzultantkou jako přísnou kritičkou našich prací. To konečně trvá podnes.

Josef Kandert

Literatura: Frolec, V.: Životní jubileum Soni Švecové. *Národopisné Aktuality* 16/1979; Botík, J.: Jubileum PhDr. Sone Švecovej, CSc. *Slovenský Národopis* 28/1980.

b. Zprávy z konferencí

Kultura jako ekonomický faktor

6. Ekonomické fórum evropských regionů, Výmar, 3. – 4. května 1999

Kultuře jako ekonomickému faktoru bylo věnováno 6. Ekonomické fórum evropských regionů, které se konalo ve dnech 3. – 4. května 1999 v SRN, ve městě Výmaru ležícím v regionu Thuringia.

Zástupci různých evropských regionů realizují pravidelná setkání, která věnují aktuálním problémům ovlivňujícím život v regionech. Obdobně jako v jiných letech se tohoto 6. fóra zúčastnili nejen političtí představitelé regionů, ale i odborníci, kteří se z pohledu svých specializací vyslovili k hlavní náplni jednání. Tím byl zejména problém financování kultury v období významných integračních a globalizačních procesů.

Místem konání bylo zvolen Výmar, který se stal v tomto roce „Evropským

městem kultury“ s bohatou nabídkou kulturních a společenských akcí, které se staly také součástí programu tohoto fóra.

Účastníky jednání přivítal Otto Kretschmer – Thürinský ministr spravedlnosti a evropských věcí a první náměstek prezidenta Asociace evropských regionů (AER). Pozdravy připojili další významní zástupci hostujícího regionu i dr. Josef Hofmann – náměstek předsedy Rady Evropy (CLRAE).

Úvodní referát byl věnován kultuře v globalizované společnosti a byl přednesen prof. Peterem Glotzem, rektorem University v Erfurtu, a Danielem Goeudevertem, náměstkem Evropské federace regionů. Oba zdůraznili význam podpory kultury na lokální a regionální úrovni a důležitost zachování kulturního dědictví pro budoucí generace. Shodli se na nutnosti odborné analýzy současného stavu, jejíž výsledky by se staly významnou základnou pro řízení kulturní politiky národních i nadnárodních institucí integrované a globalizované Evropy. Domnívám se, že také čeští specialisté by měli věnovat větší pozornost těmto otázkám a aktivněji prosazovat výsledky své odborné činnosti. Ty by se měly stát základem řídicí práce politických představitelů, jak se to děje ve vyspělých částech Evropy. Tento trend bude ještě aktuálnější v době, kdy budou ustanoveny regionální vlády v souvislosti s reformou veřejné správy v ČR. V tomto smyslu se před odborníky, kteří se zabývají vývojem i rozvojem regionů na našem území otevírají velké možnosti odborných aktivit. To platí nejen pro ekonomy, geografy, sociology, ale i pro etnology, kulturní historiky a odborníky dalších společenskovědních disciplín.

Financování kultury není ve vyspělém světě závislé pouze na státech, ale také

na sponzorech, nadacích a dalších nevládních organizací i jednotlivcích. Využijeme-li srovnání těchto zemí a ČR, musíme konstatovat, že tento trend se v našich podmínkách začíná úspěšně rozvíjet. Příspěvky k tomuto tématu, které zde byly předneseny, zdůrazňovaly pozitiva i negativa pro zachování svébytnosti a rozmanitosti kultury. Nebezpečí spočívá především ve výběru kulturních aktivit, jejich dostupnosti i odpovídajícímu zájmu širokých vrstev obyvatelstva. Hlavní důraz byl dáván na poslání kultury jako důležitého faktoru rozvoje lidské osobnosti. Proto byla ekonomizace kultury vystavována z odborného hlediska velmi kritické analýze, jak ze strany přednášejících, tak i z řad přítomné veřejnosti.

Další část jednání byla věnována kultuře a kulturním aktivitám jako zdroji finančních prostředků pro komerční účely. Nejvíce příspěvků bylo věnováno vztahu turistického ruchu a kultury a kulturním aktivitám jako významnému prvku „image“ lokalit a regionů. V této souvislosti byly v popředí zájmu historické památky, etnografika a návrat k některým tradicím. Pozornost byla zaměřena také na vytváření nových kulturních aktivit, které by se staly základem pro nový obraz regionů, dostaly se do historie regionů a staly se součástí života jejich obyvatel.

Na tyto otázky pak navázal blok příspěvků, který se týkal významu kultury v regionálním rozvoji. Z pohledu odborníků je v tomto smyslu kultura na jedné straně nejvíce ohrožována negativní ekonomizací a na druhé straně může nejvíce prospět rozvoji místního života obyvatel regionů. V této souvislosti byla zdůrazňována úloha místních a regionálních vlád a komunit, které by měly vstupovat a ovlivňovat vzájemný vztah

kulturních a ekonomických zájmů. Přednesené diskusní příspěvky byly přínosem pro vytváření evropského regionálního konceptu „Kultury 2000“.

Diskuse proběhla také k otázkám úlohy lokální a regionální kultury a kulturního dědictví jako základního komponentu evropské pluralitní identity. Z mnoha prvků, které tuto identitu podporují bylo zdůrazněno zejména poslání muzeí, jejichž aktivity a dopady na kulturní procesy jsou nesporné. Z hlediska historických kořenů českých muzeí, většinou vedených nadšenými a obětavými odborníky je jejich činnost stále nedoceněna, i když snese nejnáročnější mezinárodní hodnocení. Jejich financování u nás i v celé Evropě naráží na stejné problémy. Ukazuje se, že i v dalším tisíciletí budou muzea sehrávat velkou roli při ochraně kulturního dědictví a budou se také významně podílet na jeho propagaci v globálním světě. Muzeím a jejich další existenci by proto měla být v našich podmínkách věnována větší pozornost než je tomu dosud.

Značná pozornost byla věnována kulturní komunikaci, kulturní politice a otázkám rozvoje demokracie v současnosti. Není třeba zdůrazňovat, že v této oblasti poznání se přednášející zaměřili na interkulturní výchovu, na význam multikulturní komunikace, na otázky spojené s meziregionálními i mezietnickými vztahy obyvatel Evropy. Širokou diskusi vyvolalo poslání medií v současném vývoji. Média dnes vstupují do významných životních procesů obyvatel Evropy, proto by měly být dopady jejich vlivu v centru intenzivního zájmu nejen

politiků, ale i odborné a široké veřejnosti.

Závěrečné zasedání u kulatého stolu bylo věnováno diskusi k tématu Kultura a ekonomie – partneři s perspektivou? Z bohaté diskuse vyplynulo, že nejen političtí představitelé, ale i odborníci z různých částí Evropy si jsou vědomi nebezpečí ekonomizace kultury. Zdůrazňují naléhavost odborných analýz, které jsou nezbytné pro řízení kulturních procesů v Evropě. Velmi pozitivně byly přijaty názory o nezbytnosti poznání potřeb a zájmů lokálních a regionálních komunit. Participace těchto společenství na kulturním dění evropských regionů může nebezpečí ekonomizace kultury v negativním smyslu do značné míry eliminovat.

Z jednání 6. Ekonomického fóra evropských regionů, které se soustředilo na poznání vztahu kultury a ekonomické reality vyplynulo, že kultura je významným stimuletem ekonomického rozvoje regionů, neboť významně ovlivňuje a zlepšuje kvalitu života, umožňuje intenzivnější sociální komunikaci, je zdrojem informací nezbytných pro bezproblémové procesy sociální integrace, proto by mělo být její financování v popředí zájmu nejen státu, ale všech, kteří mohou rozvoj kultury ekonomicky podpořit. Všichni, kteří vstupují do vztahu kultura a ekonomie by měli mít na zřeteli význam kultury pro budoucí perspektivy Evropy i celého světa. Z těchto aspektů mělo jednání fóra mimořádný význam, neboť vytvořilo dobrý základ pro další odbornou diskusi o budoucnosti kultury v integrovaném a globálním světě.

J. Kadeřábková

c. Zprávy z muzeí

Výstavy Národního muzea v Lobkovickém paláci v Praze (leden – prosinec 1998)

Během více než 180 let existence shromáždilo Národní muzeum ve svých sbírkách nesmírně cenné předměty, mající často klíčový význam pro poznávání naší národní minulosti. Vzhledem k tomu, že jsou výstavní možnosti hlavní budovy Národního muzea omezeny, hledala se alternativní budova pro umístění expozice dokumentující české dějiny. Z různých návrhů byl vybrán Lobkovický palác na Pražském hradě.

Stálá expozice Památky národní minulosti, která je dílem rozsáhlého kolektivu autorů, je umístěna v osmnácti sálech a tvoří ji více než dva tisíce exponátů. Obsahuje unikátní doklady od počátků historického osídlení území Čech a Moravy až do poloviny 19. století.

Kromě této jedinečné expozice o české historii se v Lobkovickém paláci nacházejí také tři výstavní sály, které jsou využívány k jednorázovým výstavním projektům. V roce 1998 zde bylo uspořádáno deset výstav s různorodou tematikou. Iniciativa k jejich realizaci vyšla vesměs od Magdaleny Rychlíkové. Informace o těchto výstavách podáváme ve stručné retrospektivě.

Spi děťátko spi

5. 12. 1997 – 1. 2. 1998, prodlouženo do 5. 4. 1998, velký sál.

Velmi úspěšná vánoční výstava, kterou autorsky připravila Hana Bretová ve spolupráci s Helenou Mevaldovou a výtvarníkem Jiřím Řehákem, proběhla

v Lobkovickém paláci na přelomu roku 1997 a 1998. Představila soubor reálií charakterizujících málo známé momenty spojené s narozením dítěte a prvními měsíci jeho života. Výstavu připravilo ze svých bohatých sbírek národopisné oddělení Národního muzea a umožnilo tím veřejnosti shlédnout ojedinělé exponáty z doby od konce 17. do počátku 20. století. Zastavme se nyní u některých z nich.

Narození dítěte bylo dokumentováno předměty potřebnými po porodu (bedněná vanička na koupání, první nesváteční oblečení pro právě narozené dítě), připomenuty byly zvyky spojené s příchodem dítěte na svět i funkce porodní báby.

Místem dnes již téměř zapomenutým je „kout“, prostor s postelí a kolébkou pro dítě, zakrytou koutními plachtami, kde mohla být matka s dítětem po porodu v izolaci. V „koutních hrncích“ pak byla matce do „kouta“ přinášena polévka. Kolébky byly většinou zdobeny malbou či vyřezáváním.

Neopomenutelným momentem příchodu dítěte na svět byl křest. Výstava v této souvislosti představila dosud zřídka vystavované sbírky obřadních textilií – např. krásně zdobené křestní čepečky, často děděné po několik generací, křestní stuhy, do kterých byl vložen kmotrovský dar. Křestní pleny na překrytí dítěte cestou do kostela byly později nahrazeny svátečními šátky. Křestní vínky (pokládaly se při křtu dítěti na čelo) a křestní roušky se dochovaly jen v několika exemplářích.

Funkci kmotrů při křtu dokumentovaly kmotrovské listy, křestní mince, medaile a křestní schránky. Na perníkových formách s motivy miminek jsou dobře znatelné různé způsoby zavíjení dítěte do peňinky. Nechybí ani povijany, povlaky na peňinky (nejstarší je datován r. 1695)

a bohatě zdobené zavinovačky z přelomu 19. a 20. století.

To jsou jen některé ukázky z bohaté výstavy, která se setkala s nebývalým ohlaselem. Návštěvníci měli možnost si uvědomit, jak velký význam přikládali naši předkové přijetí a začlenění dítěte do svého společenství – ať už formou lidové obřadnosti či křesťanských rituálů. Zároveň výstava dokumentovala i vysokou výtvarnou hodnotu a rozkvet lidové kultury především v 18. a 19. století.

Na závěr je ještě třeba připomenout, že národopisné oddělení již dlouho nemá své vlastní výstavní prostory (letohrádek Kinských je v dezolátním stavu). Výstava tedy také kromě jiného připomněla existenci rozsáhlých národopisných sbírek Národního muzea a znovu vyjádřila potřebu stále národopisné expozice.

Hedvika Novotná

Výšivky z venkovských kostelů 17. a 18. století

19. 12. 1997 – 4. 1. 1998, prodlouženo do 25. 1. 1999, kapele.

Ke konci minulého století se dostávaly do muzeí pokrývky z hrubého lněného plátna, na první pohled s konzervativnější výšivkou, než bylo v té době v lidovém prostředí běžné. Velmi dlouho nebylo jasné, k čemu vlastně sloužily. Podle starých kostelních inventářů se zjistilo, že to byly převážně pokrývky na oltář. Do venkovských kostelů bývaly darovány ve zlomových životních situacích, ale také po válečných katastrofách či po změně konfese, když bylo nutné kostely znovu vybavit liturgickými rouchy. Tehdy se také drahé tkaniny v chudobě napodobovaly výšivkou barevným hedvábím na plátně.

Jen málo exemplářů se zachovalo před

zničením. V muzejních fondech patří k nejstarším textilním sbírkovým předmětům. Někdy bývají datovány a vyšité iniciály či dokonce jméno připomínají dávno zapomenutého dárce.

Právě takové unikátní exponáty jsou součástí sbírek Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Výstava těchto textilií, kterou autorsky připravila Miroslava Ludvíková a výtvarně uspořádal Jan Duspěva, dokumentovala nejen vyspělost lidové výšivky jako takové. Zároveň, díky členění výstavy, poukázala i na to, že také v lidové tvorbě je patrný rozdíl mezi renesančním a barokním stylem zpracování.

Zatímco výšivka 17. století má drobnou uměřenou kompozici podle renesančních zásad, ve století 18. jsou podle barokního stylu hlavní motivy zvětšovány a zdůrazňovány, vedlejší potlačovány a ke konci vývoje schematizovány. Obtížnější dobové určení ovšem nastává ve chvíli, kdy jsou k výšivkám použity předlohy z tištěných vzorníků 16. století (je tomu tak zejména u výšivek geometrických).

Starší předlohy se užívaly i u propracovanějších výšivek, ale se stylovými změnami, jak je přinášela doba. Od poloviny 18. století se výšivka individualizuje a postupně se přibližuje pracem s výraznými lokálními vlastnostmi. Po roce 1800 tento typ výšivky mizí a rozplývá se ve výšivky lidové.

Jak již bylo řečeno, je styl těchto výšivek konzervativnější než u běžných lidových výšivek. Je tomu tak proto, že pokrývky samé se vydělují z běžného užití a v psychice dárce tak nabývají na posvátnosti. Z tohoto důvodu je pro ně také vhodnější užívat označení pololidové – nebylo k jejich zhotovení použito drahých látek, nevznikly ani v klášterních či cechovních dílnách, ale zároveň

se svým způsobem užití vydělují z lidových výšivek běžných. To je také důvod, proč jsou vázanější na slohovou předlohu.

Pololidové výšivky se dochovaly jen velmi vzácně – ve filiálních chrámech a kaplích – muzea pro jejich uchování neměla velké pochopení. Nyní však patří k nejvzácnějším sbírkovým předmětům. Jejich vystavení tedy patří k jednomu z důležitých činů spolupráce Národního muzea v Praze a Moravského zemského muzea v Brně.

Hedvika Novotná

Od Komenského k Zemanhofovi

19. 11. 1997 – 1. 2. 1998, přednáškový sál.

Velmi originální nápad uspořádat výstavu věnovanou duchovnímu autoru esperanta J. A. Komenskému a jeho následovníkovi a samotnému tvůrci univerzálního jazyka L. L. Zamenhofovi pojalo Muzeum Komenského v Přerově. Autor výstavy, Stanislav Hýbl, ji již dříve instaloval ve Varšavě, v Zelově a Lešně. Pokusil se přístupnou formou dokumentovat vznik a vývoj esperanta, jazyka, kterým dnes v celém světě hovoří více než 10 milionů lidí. Nebylo však zapomenuto ani na život a dílo výše zmíněných osobností, které jsou s esperantem těsně spjaty.

Z podtextu výstavy vyplynuly myšlenky, jejichž platnost si uvědomujeme na každém kroku. Komenského vize uspořádání světa a jeho mírového rozvoje jsou všeobecně známy. Méně známé jsou myšlenky a snahy tvůrce esperanta, Ludvíka Lazara Zamenhova (1859–1917). Jejich silný humanistický náboj a nadnárodní poselství vyjadřuje nejlépe motto celé výstavy – úryvek ze Zamenhofovy Modlitby pod zelenou zástavou:

„Nechť bratrsky se provždy spojí všichni lidé a budoucnost jim vytváří zbraně jen mírově! Ať křesťané, muslimové neb židé, my všichni jsme boží synové.“

Ale připomeňme také Komenského: *„Jsme všichni spoluobčany jednoho světa... Před našima očima je jediný cíl: dobro lidstva, a my odložíme všechny ohledy na sebe, na národnost, na náboženství.“*

Právě pro tyto neumírající myšlenky mohou autorům výstavy za projekt poděkovat nejen esperantisté, ale i laici, zvláště víme-li, že Muzeum Komenského v Přerově se v době pořádání výstavy stále ještě potýkalo s následky záplav z léta 1997.

Hedvika Novotná

Portréty z galerie Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě

3. 2. – 29. 3. 1998, kaple.

Již tradičně představila Vyšehradská kapitula v prostorách Lobkovického paláce část své bohaté sbírky výtvar-

ných děl, která postupně procházejí restaurováním. Tentokrát šlo o podobizny některých děkanů, kanovníků a proboštů Vyšehradské kapituly. Výstavu připravil Denko Čumlivski a výtvarně realizoval Jan Duspěva.

K založení unikátní sbírky portrétů došlo za působení děkana Jana Václava Ditricha z Lilienthalu v letech 1719–1743. Nejprve šlo o portréty kapitulních děkanů (nejstarším je portrét děkana Ditricha z doby po roce 1737). Zřejmě počátkem 19. století se k nim připojily i podobizny některých kanovníků. Až do 50. let 19. století kapitula nevlastnila portréty svých nejvyšších hodnostářů – proboštů. O vznik řady proboštských podobizen se poté nejvíce zasloužil Mikuláš Karlach.

Unikátní soubor podobizen tvoří téměř čtyři desítky obrazů (olejů na plátně),

z nichž výstava představila ty nejzajímavější. Svěžím malířským rukopisem je proveden portrét Prokopa Jana Nep. Šuknechta (děkanem 1760–1765). Toto dílo je stejně jako mnohé další nesignováno – autory jsou zřejmě cechovní malíři z pražských měst. Na druhou stranu však byla vystavena známá mistrovská díla Antonína Machka: portréty kapitulního děkana Jáchyma Preise z Wertenpreisu (1808–1817) a sídelního kanovníka Karla Khuna (1784–1829).

Výstava podobizen byla doplněna také trojrozměrnými předměty, jako je například kanovnícké signum z roku 1737, zobrazené na portrétu kanovníka Khuna, nebo hlavice barokní berly, zobrazené na portrétech děkana Preise a děkana Navary. Právě tyto předměty dodaly výstavě poutavosti i pro nezainteresovanou veřejnost.

Vyšehradský soubor podobizen – veřejnosti téměř neznámý – je organicky vzniklým, stále doplňovaným celkem. Jako jiné podobné historické kolekce má velkou historickou a kulturní hodnotu. Výstava nejzajímavějších podobizen z této sbírky byla uspořádána pod záštitou kardinála Miloslava Vlka, arcibiskupa pražského.

Hedvika Novotná

Osm století Chilandaru

9. 3. – 22. 3. 1998, přednáškový sál.

Výstava fotografických reprodukcí Mirkovićových kopií ikon ze srbského kláštera Chilandaru byla připravena velvyslanectvím Svazové republiky Jugoslávie u příležitosti 800. výročí založení této srbské svatyně na Svaté Hoře v Řecku. Výstavu autorsky připravil autor kopií Chranislav Mirković, výtvarnou podobu jí dal Jan Duspěva.

Klášter Chilandar, založený roku 1198, je významným ohniskem východo-pravoslavné duchovnosti. Přestože Svátá Hora utrpěla četné ztráty následkem řeckého povstání okolo roku 1928 a také chováním badatelů, kteří ji ochudili o řadu cenných materiálů, bylo díky uzavřenosti kláštera zachováno velké kulturní bohatství. Zároveň je však nutno zdůraznit, že se v případě těchto relikvií zdaleka nejedná jen o dědictví kulturní, nýbrž to, co má na nich cenu největší, je zejména hodnota náboženská. Především na malování ikon se vztahuje mnišské chápání umění, které je má za „teologii, která se vyjadřuje tvary a barvami“. Jan Damašský Zlatoustý vyjádřil v VII. století své pojetí tohoto druhu umění slovy: *„Ikona, ostatně, není jen pedagogický prostředek k lidské dobrozděčnosti, ona je symbol, pomník k vzestupu k Božství, symbolické a mystické vyjádření nevyjádřitelného a současné i cesta k chápání tohoto nevyslovitelného.“* Rozdíl mezi portrétem a ikonou pak spočívá v tom, že zatímco na portrétu spatříme zobrazení člověka, ikona představuje lidskou bytost spojenou s Bohem.

Ikony, které se na výstavě objevily, se vyznačují mimořádně vysokou kvalitou. Různé národní školy lze rozeznat díky bohatosti nuancí a variant. Soubor vystavených kopií není homogenním celkem. Nacházejí se v něm ikony srbské, ale i práce náležející k tzv. italsko-kritické škole, která v různých podobách přetrvává od XV. do XVII. století. Ty pak lze podle autora katalogu, který byl k výstavě vydán, akademika Dejana Medakoviće, pokládat za poslední rozmach byzantské ikony, jenž předcházel úpadku byzantského císařství a vůbec všech východo-pravoslavných států na Balkáně.

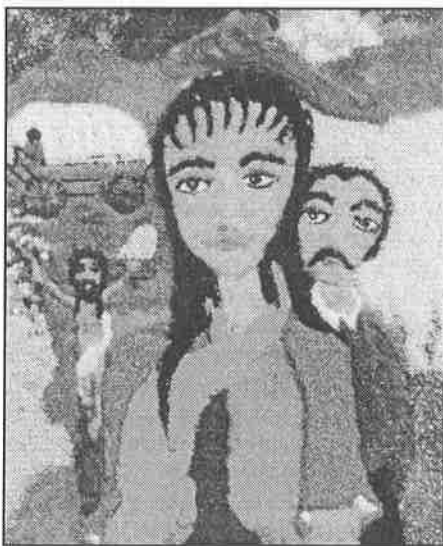
Výstava, která měla být oslavou umění malby ikon, sloužila zároveň jako připo-

mínka jednoho Čecha, mnicha Sávy Chilandarského, který působil v Chilandaru a popisoval život a práci v kláštelech Sváté Hory. V samotném Chilandaru uspořádal i roztroušený klášterní archiv. Vladislava Barhoňová

El luma romane jakhenca – svět očima Romů

6. 2. – 1. 3. 1998, přednáškový sál.

V roce 1991 bylo v Brně založeno Muzeum romské kultury, aby na základě originálních dokladů dokumentovalo kulturu Romů, lidí, kteří jsou již po staletí součástí naší společnosti, ale kteří se téměř po celou tuto dobu potýkají s mnohými našimi předsudky. Terénní výzkum, prováděný tímto muzeem, prokázal existenci nového fenoménu v romské komunitě – někteří Romové, postižení nezaměstnaností, začali rozvíjet své výtvarné vlohy. Muzeum začalo jejich díla shromažďovat a v roce 1997 z nich vytvořilo putovní výstavu.

Výstava uspořádaná v Lobkovickém paláci na Pražském hradě, kterou autor-sky připravila Jana Horváthová-Holomková a výtvarně zpracoval Jan Duspěva, prezentovala malby, kresby, koláže, skleněné mozaiky a dřevěné plastiky z rukou třinácti autorů pocházejících (až na jednu výjimku) z různých míst bývalého Československa. Díla s různou uměleckou hodnotou lze ocenit zejména jako výpověď Romů o jejich chápání života i světa. Náměty tvoří jak tradiční romské hodnoty, jako je rodina, láska k dětem, úcta k předkům i ke stáří, romská čest a morálka, tak i současný život Romů (J. Bartoš-Biskup: Kopáči). Nečekaně živé je téma utrpení Romů za II. světové války, které zná většina autorů jen z vyprávění.

Velmi zajímavé jsou výtvarné techniky užívané těmito autory. Vedle klasických olejů na plátně či akvarelů dal nedostatek financí a absence akademického vzdělání vzniknout originálním výtvarným technikám. Náročné grafické listy nahrazuje D. Oláh drobným tečkováním propisovačkou na papíře. A. Kurej konkretizuje své obrazy reálnými postavami vystřiženými z fotografií. R. Dzurko lepí skleněnou drť na skleněnou podložku a vytváří tak velmi neobvyklá a působivá díla.

Největší působivost je však v romské bezprostřednosti, která z vystavených prací číší. Většina děl je blízká naivismu, typickému pro lidové umění. Nelze však přehlédnout jejich promyšlenost a propracovanost. Tak docházíme ke zvláštnímu paradoxu. Ztráta práce, kterou mnohým Romům tížní prostředím přineslo, umožnila vznik velmi specifických a netradičních děl. Vypovídají o světě Romů určitě lépe než romantické příběhy minulého století nebo soudničky konce sto letí našeho.

Za pozornost však také stojí přístup vystavovatelů. Výstavu zahajovala ver-

nisáž, na které byla po delší době uvedena jedna ze skladeb S. Bodorové inspirovaných romskou kulturou (*Zpívej, Cikáne!*), představil se také interpret tradičních romských písní kytarista G. Horváth. Zakončení výstavy pak provázela módní přehlídka členů souboru Dětský svět a vystoupení romských souborů Čavorikani a Romane Romnija. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy uspořádalo při příležitosti výstavy seminář s romskou tematikou. K výstavě byl vydán barevný katalog. Záštitu nad výstavou převzal tehdejší předseda Senátu ČR P. Pithart, na přípravě výstavy se podílelo také Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (pod vedením Jana Sokola) a Vladimír Mlynář, ministr – mluvčí vlády. Tento výčet doprovodných akcí k výstavě včetně spolupracovníků uvádím proto, že právě zde se podařilo dospět ke komplexnímu propojení projektu zaměřeného na velmi aktuální problematiku.

Hedvika Novotná

Casanova v Čechách (Dvousté výročí úmrtí Giacomo Casanovy)

8.5. – 15.9. 1998, velký sál.

Národní muzeum ve spolupráci se Státním oblastním archivem a Státní památkovou péčí uspořádalo výstavu u příležitosti dvoustého výročí úmrtí italského dobrodruha a cestovatele, který byl zároveň typickým představitelem kultury 18. století, Giacomo Casanovy. Vzhledem k tomu, že posledních třináct let svého života strávil Giacomo Casanova v Čechách, kde je také pohřben, zaměřila se výstava hlavně na jeho vztahy k naší zemi.

Casanovovi umožnil pobyt v Čechách hraběte Josef Karel Valdštejn (vzdálený

potomek Albrechta Valdštejna), který mu nabídl místo knihovníka na svém panství v Duchcově. Tato jeho funkce však byla více méně formální a Casanova trávil většinu času společenskými radovánkami či poznávací a literární činností. Často také zajížděl do nedalekých teplických lázní, které poskytovaly odpočinek a rozptýlení na nejvyšší úrovni, a kde trávil svůj volný čas panovnická šlechta ze všech koutů Evropy.

Základní osu výstavy vytvořily Casanovovy rukopisy a jiné archiválie vztahující se k jeho osobě. Státní oblastní archiv Litoměřice poskytl duchcovskou matriku s Casanovovým úmrtním zápisem. Na výstavě nechyběly ani muzejní exponáty spojené s prostředím, ve kterém Casanova žil. Z vystavených obrazů je třeba jmenovat především originály Casanovova mladšího bratra Francesca, shromážděny byly i různé portréty osobností, se kterými se Casanova stýkal. Zajímavou součástí expozice byla Casanovova korespondence s přáteli, jejímž předmětem jsou převážně filosofické úvahy, ale i tematika milostná. Na výstavě byly dále použity dokumenty, které umožňují

poznat prostředí duchcovského zámku, a to v daleko příznivější podobě, než se doposud myslelo. Prostřednictvím dokumentů byly zobrazeny také tehdejší Teplice, lázeňské procedury a umělecký život města. Cenný pramen pro poznání společenského života v Teplicích znamenají deníky Františka Adama Valdštejna, bratra a dědice panství, a také nedávno objevené deníky Karla Clary (z majetku Státního oblastního archivu Litoměřice), které byly na výstavě poprvé představeny veřejnosti. Státní oblastní archiv v Praze poskytl bohatý materiál z dosud neprobádaného archivu Waldsteinů-Wartenbergů, ve kterém lze nalézt neznámé dokumenty z posledních Casanovových let.

Výstavu, ve své celistvosti objevnou, připravil široký autorský kolektiv. Na jejím uskutečnění se podílela výstavní rada (Věra Břeňová, Jaroslava Hoffmannová, Bořivoj Indra, Marie Mžýková, Sylvia Ostrovská, Josef Polišínský, Jan Šikl, Marie Tarantová, Helga Turková) a realizační tým (Jarmila Jeřábková, Milan Labašta, Magdaléna Rychlíková a Miloslav Říha). Katalog opatřil úvodním slovem Josef Polišínský. Záštitu nad výstavou převzali Jaroslav Šedivý – místopředseda vlády a ministr zahraničních věcí České republiky, Maurizio Moreno – velvyslanec Italské republiky v České republice a Philippe Coste – velvyslanec Francouzské republiky v České republice.

Vladislava Barhoňová

Z odkazu Ludmily Jiřincové národnímu muzeu

5. 6. – 29. 11. 1998, přednáškový sál.

Křehké, něžné, tesklivé, malebné...
Těmito a mnoha podobnými přívlastky

Ize označit díla Ludmily Jiřincové, jedné z našich nejznámějších ilustrátorek, malířek a grafiček. Stejnými přívlastky by bylo možné označit i výstavu, kterou v Lobkovickém paláci v letních měsících loňského roku uspořádala Knihovna Národního muzea. Šlo o značnou část sbírky, kterou Ludmila Jiřincová odkázala Národnímu muzeu krátce před svou smrtí v lednu roku 1994. Odkaz zahrnuje celé zařízení ateliéru Ludmily Jiřincové, soukromou knihovnu s více než 1300 tisky, kolekci obrazů, grafik, umělecké sbírky a další předměty.

Ludmila Jiřincová (9. 5. 1912 – 22. 1. 1994) si vytvořila vlastní výtvarný styl, neúčastnila se uměleckých hnutí a proudů. Krajinářské zájmy z dob studií záhy vystřídaly charakteristické figurální náměty lyrických dívčích tváří, torz a postav doplňovaných často dekorativně stylizovanými květy a drobnými přírodními prvky. Tajemný svět přírody, květin, drobných živočichů, motýlů a brouků se jí stává – vedle převládajících

motivů ženy – trvalým zdrojem výtvarného zájmu a inspirace. Snad nejznámější je její činnost ilustrátorská. Ilustrovala a vyzdobila kolem 350 knih, především poezii J. Seiferta, K. Bednáře, K. J. Erbena (Kytice patří k vrcholům ilustračního umění L. Jiřincové), F. Villona, H. Heineho, R. Desnose, W. Shakespeara aj. Svými ilustracemi doprovodila také učebnice přírodopisu a botanický atlas. Rovněž příležitostné tisky, novoročenky, ex libris (přes 400 těchto grafik), dopisní značky a další drobná užitková grafika a v 50. letech i tvorba originálních šperků z říčních oblázků tvoří velkou část jejího celoživotního díla, z něhož vyzařuje podivuhodný, kouzelný svět křehké krásy, symbolů i vtipu této, slovy básníka K. Bednáře, „*přítekyně růží, slz a spánku*“. Ovládala mistrně všechny grafické techniky, pracovala však převážně technikou litografie a vernisem. Dostalo se jí řady ocenění, měla mnoho samostatných i kolektivních výstav. Za kreslený film „*Slůvce M*“ získala v roce 1965 pět hlavních cen na mezinárodních filmových festivalech. Vydávala vlastní bibliofilskou edici „*J*“.

Část odkazu L. Jiřincové Národnímu muzeu, představená v Lobkovickém paláci, byla koncipována do podoby ateliéru malířky v Ostrovní ulici. Lenoška s polštáři, obraz na stojanu, který získala po Janu Zrzavém, šuplík s uhly a tužkami, na stěnách sbírka motýlů... Velmi cenný je soubor dřevěných lidových hraček, který získala od Jana Zrzavého a jehož původcem je Julius Zeyer, nebo soubor lidových krucifixů.

Značnou část odkazu však tvoří vlastní dílo L. Jiřincové. Vystaveny byly unikátní grafiky z počátečního období, tedy z let 30. a 40., které byly tištěny ve velmi malých nákladech, nejvýše v šesti exemplářích. Za vrcholná díla jsou považovány

ilustrace k Erbenově Kytici, z dalších titulů vyberme díla Villonova, Shakespeareova, Máchova, Seifertova či Čapkova. Mezi nejznámější obrazy L. Jiřincové patří olejomalba *Snění z Fin de Siecle*. Vystaveno bylo i pozdní dílo z devadesátých let, včetně akvarelu *Dvě dívky*, její vůbec poslední práce.

Není snad třeba znovu hodnotit nesporné kvality díla Ludmily Jiřincové. Výstava z jejího odkazu Národnímu muzeu, kterou autorsky připravila Marie Burešová, byla milým pohlazením této originální citlivé ženy, která se nikdy nezařadila do žádného výtvarného proudu a která dokázala zhmotnit i ty nejjemnější prožitky. Citujme znovu Kamila Bednáře:

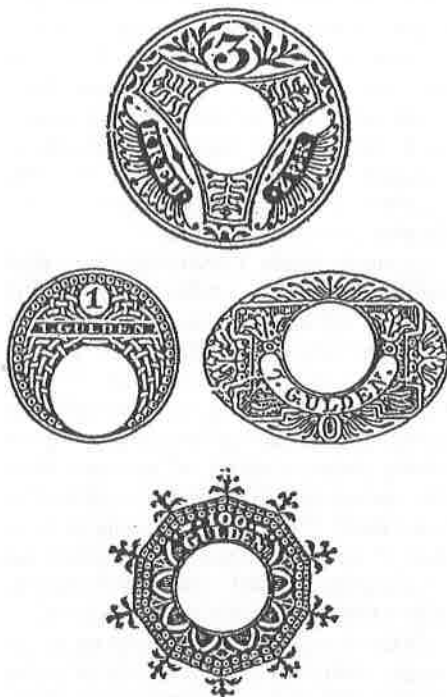
*„Děk bdělé malířce, že dotýká se
dna pravdy věcí zakotvených v krásě,
jež naším duším sestrou je,
tam z nadhvězdného orloje.“*

Hedvika Novotná

Nejstarší kolký na území Českých zemí (1686–1854)

4. 9. – 4. 10. 1998, kapele.

V autorské spolupráci připravili Zuzana Holečková a Jiří Kořínek unikátní výstavu. V ní Numizmatické oddělení Národního muzea dalo poprvé nahlédnout do své rozsáhlé sbírky kolků. Muzeum tento unikátní soubor zakoupilo v roce 1936 od chebského rodáka Ladislava Hanuse, důstojníka kavalérie a od počátku století pražského poštmistra, sběratele. Sběrka kromě unikátního souboru kolků listinných obsahuje také kolký kalendářové, kolký z hracích karet i kolký novinové. Její součástí jsou také doklady o používání kolků na území bývalého Rakousko-Uherska od počátku kolkování, tedy od roku 1686, až do roku 1918.

Na výstavu byly z této sbírky vybrány pouze kolký z českých zemí. Období, z něhož exempláře pocházejí, je ohraničeno léty 1686 až 1854, kdy měly kolký podobu kolkových razítek. Teprve potom byly zavedeny kolkové známky, které se v praxi používají dodnes. V roce 1686 zavedl v Čechách císař Leopold I. kolkování právních a obchodních listin, které však bylo pro odpor zemských stavů po sedmi letech zastaveno. Kolkovou dávku pak v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v roce 1748 znovu obnovila císařovna Marie Terezie, jejíž výdaje se zvýšily v souvislosti s vedením války o trůn.

Kolek byl na kolkovní listinu vytištěn před jejím sepsáním. Tyto listiny opatřoval kolký kolkovní úřad, centrální byl ve Vídni, další byly v některých hlav-

ních městech jednotlivých částí říše. Kolkovní úřad pro Čechy sídlil v Praze a vydával kolky v hodnotách 2, 3 a 15 krejcarů, které byly opatřeny razítkem s českým lvem. Pro hodnotu 60 krejcarů určil úřad krásné razítko s královskou korunou. Brněnský úřad pro Moravu používal moravskou orlici, opavský pro Slezsko pak orlici slezskou.

Za vlády Marie Terezie byly ve velké oblibě kalendáře vydávané v knižní podobě. Císařovna tedy povolila roku 1748 stavům v českých zemích vybírat formou kolku kalendářní daň. Takové kolky byly jiné než ty, které se tiskly na listiny, a kalendáře se jimi opatrovaly na titulní straně. V roce 1762 byla zavedena daň hrací, kdy byly kolky opatřovány hrací karty. V roce 1789 pak ještě přibývá daň z novin, periodických publikací a kramářských písní vydávaných tiskem, díky které se objevuje kolek novinový.

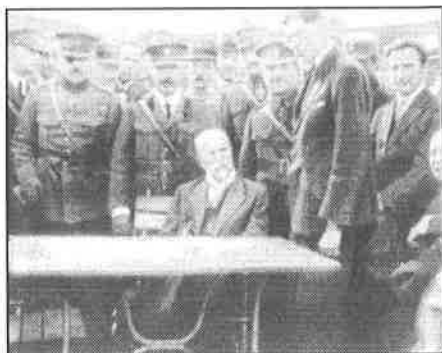
Výstava nejzácnějších exponátů ze sbírky Ladislava Hanuse poskytla svým návštěvníkům nejen zajímavou podívanou, ale zároveň je poučila o systému kolkování v rakouské monarchii. Sbíрка jako taková je evropským unikátem. Nemá jinde v Evropě obdoby.

Vladislava Barhořová

Osmdesáté výročí vzniku Československé republiky a československého letectví

10. vernisáž, 13. 10. – 1. 11. 1998, přednáškový sál.

Dějiny československého vojenského a civilního letectví se datují od vzniku samostatné Československé republiky. Již 29. října 1918 byly položeny základy československého letectví v rámci 3. odboru ministerstva národní obrany, 30. října byl vytvořen 1. československý letecký

sbor a během dalších čtrnácti dnů i Svaz československých pilotů, pozdější Svaz letců. Ještě v témže roce vzniká podnik Letecký arsenál (později Hlavní letecké dílny, resp. Letov), hned poté Aero s hlavními konstruktéry Vlasákem a Husníkem a firma Avia, kde byla vyrobena jedna z nejrychlejších stíhaček své doby – BH 1. V roce 1923 vznikají Československé státní aerolinie a 29. října je zahájen provoz na lince Praha–Bratislava.

Úspěšný vývoj československého letectví byl přerušen v momentu okupace českých zemí nacistickým Německem. V Protektorátu Čechy a Morava byla veškerá letadla konfiskována (vojenská ve prospěch Luftwaffe, ostatní převzala německá dopravní společnost Luft-hansa) a český letecký průmysl se stal součástí německých leteckých koncernů pracujících pro Říši. Tehdy však nastává slavná kapitola československých letců, zapojených do protinacistického odboje. Část letců odchází bojovat do Polska, další do Francie a po její kapitulaci do Velké Británie, stíhací peruť vznikla v Sovětském svazu. Britský ministerský předseda ocenil československé letce slovy: „V dějinách lidstva ještě nikdy neděkovali tak mnozí tak malému počtu lidí za tak mnohé.“ Jmenujme ze seznamu těchto

osobností alespoň kpt. F. Fajtla, kpt. J. Maňáka a por. O. Smika, kterým se dostalo zvláštního ocenění v podobě jmenování do velitelských funkcí v britských perutích. Kromě účasti československých letců v britských jednotkách se ve Velké Británii zformovalo 5 rze českých perutí (3 stíhací, 1 bombardovací a 1 noční stíhací).

Po druhé světové válce byl na sklonku roku 1945 letecký průmysl znárodněn, po únoru 1948 proběhl velký počet reorganizací. Hrdinové zahraniční armády jsou označováni za zrádce dělnické třídy a agenty imperialismu. Začíná období teroru a persekuce, které v různých formách vydrželo až do 17. listopadu 1989. Mezi postižené patří i velká část letců působících v britské RAF. Ti, kteří se nezachránili včasným odchodem do emigrace, jsou vyhazováni z armády, zaměstnání i bytů. Desítky letců jsou vazebně stíhány, vězněny v táborech nápravných prací – TNP, nebo končí ve věznicích pro nejtěžší zločince. Nová výrobní linie je usměrněna dle potřeb Sovětského svazu. Přesto i v této době vznikají kvalitní letecké prototypy, které však bohužel nikdy nebyly vyráběny sériově.

V dnešní době se naše letectví nachází v krizi. Vznikají sice zajímavé projekty – např. v Aeru Vodochody, avšak armádě se nedostává finančních prostředků k tomu, aby obnovila a zmodernizovala svůj letecký park. Právě z těchto důvodů lze ohodnotit snahu Národního muzea připomenout slavné momenty našeho letectví, a to právě v souvislosti s výročním vznikem Československa.

Kolektiv autorů výstavy o československém letectví – Zbyněk M. Duda, Otto Poláček, Ludvík Klímek, Jiří Micka a Jaroslav Tvrđý – se zaměřil jak na technické úspěchy československých letec-

kých konstruktérů, tak i na úspěchy letců samých. Značná a dokumentačně unikátní část byla věnována letcům v československém protinacistickém odboji – objevily se zde dokumenty, fotografie a osobní předměty z pozůstalosti takových osobností, jako byl armádní generál letectva a Air-Vice Marschal RAF RNDr. Karel Janoušek, K. C. B., škpt. let. Josef Duda, velitel čsl. letectva sborový generál Ing. Alois Vicherek, genmjř. let. Jan R. Irving či genmjř. let. Miroslav J. Mansfeld, velitel letky B 68. britské noční stíhací squadrony. Vedle fotografické a obrazové dokumentace a modelů letadel byly vystaveny uniformy, odznaky, výstroj, vyznamenání, palubní deníky ap., byl zde k vidění i originální letecký motor firmy Walter. Jako oživení pak působily obrazy F/Lt. Karla Janšty, střeľce a střeľeckého důstojníka 311. squadrony, inspirované právě zážitky z RAF. Nebylo však zapomenuto ani na civilní letectví či sportovní úspěchy československých letců a leteckých akrobatů.

Výstava byla obsáhlá a poměrně různorodá. Snažila se zmapovat rozsáhlé téma a lze říci, že se jí to s úspěchem povedlo. Jejím hlavním přínosem pak bylo přispění k rehabilitaci československých válečných letců, ale i samotného letectví jako takového.

Hedvika Novotná

Výstava „Vrba a Velikonoce“ v Okresním muzeu v Lounech

(23. března – 2. května 1999)

Poutavě uspořádaná výstava Vrba a Velikonoce, na které se autorsky podílely pracovnice Okresního muzea v Lounech, přírodovědec Ing. Milena Poláková

a archeoložka PhDr. Jiřina Štauberová, vznikla spojením sbírkového fondu jmenované okresní instituce s četnými zápůjčkami fotografií, dokumentů, prospektů i vlastních košíkářských výrobků z Městského muzea v Čelákovících, které má samostatnou expozici čelákovického košíkářství, hrajícího v poslední třetině 19. a prvním dvacetiletí 20. století významnou roli v obživě obyvatel malého polabského městečka. Odtud putovalo čelákovické zboží nejen do Čech, ale i do mnohých evropských zemí.

Tradiční výroba byla prezentována fotografiemi, dokumenty archivního charakteru pracovními nástroji (žabka, dračka, štípatko, hoblík, prkno, špička, zbiják, přístrčka, ohýbák, kleště a vyřezávač).

Koše a košíky se pletly na široké dřevěné desce tzv. *prkně*, ke kterému bylo dýnko hotoveného koše upevněno *špičkou* s rukojetí. Vždy po upletení několika řad se mezery mezi řadami stahovaly údery *zbijáku* – masivního plátu železa asi 3 mm silného, který se směrem k trnovitému, většinou kuličkou nebo okem zakončenému držadlu, zužoval. K upevnování uch sloužil plochý klínovitý nástroj z tvrdého dřeva, zakončený zaoblenou špičkou, tzv. *přístrčka*. Na ohýbání silných prutů, používaných při hotovení uch velkých bramborových a chmelařských košů a nábytku, který nebyl na výstavě zastoupen, se používalo *ohýbáků* – masivních železných nástrojů, připomínajících montážní klíče, *kleští*. Při konečné úpravě košíkářských výrobků se používal na ořezávání přečnívajících konců krátký dlátovitý nástroj se šikmo seříznutým ostřím, tzv. *vyřezávač*.

Kromě tradičního košíkářského zboží jsme se na výstavě setkali i s moderními košíkářskými výrobky prezentovanými výrobky paní Ing. Aleny Samohýlové,

kteřá při slavnostní vernisáži předváděla přítomným devadesáti návštěvníkům postup pletení. Rovněž pomlázky, na Lounsku nazývané *panihod*, krátké i přes dva metry dlouhé, byly nejen vystaveny, ale bylo možno je i zakoupit, stejně jako klece a další díla paní Ing. Samohýlové v pokladně muzea, kde bylo možno získat i separátní výtisk článku J. Špačka *Košikářství v Čelákovících*, otištěného v Metodickém a propagačním materiálu Okresního muzea Praha-východ *Studie a zprávy 1983/1984*, i lounským muzeem vydané návody formátu A 6 s názvy: *Pleteme panihod* a *Vrbová píšťalka*.

Tradiční košíkářské výrobky reprezentativního charakteru z loupaného proutí byly na výstavě prezentovány *dvouvíkovým košem na piknik*, se kterým se praparodiče a prarodiče nás dříve narozených vypravovali na nedělní výlety za města, *dětský kočárek* s pletenou korbou a dokonalým pérováním, *cestovní koše*, připomínající naše kufry, *koše na pečivo* do pekařství i obchodů se smíšeným zbožím i potravinami, *koše na prádlo*, *koše na květiny kornoutovitého tvaru*, *koše-sudníčky* i větší *sudníky s vrchlikovými* či *trmenovými uchy*, ozdobně pletené *talířovité a mísovité košíky* i jednodušší *opálky* na ovoce, zeleninu, vejce a pod, *opletené lahve a demižóny*, *košíčky na šití* a *vyšívání*.

Výrobky denní potřeby, užívané v hospodářství jako např. *kukaně*, *koše na brambory*, *chmel* i *sklizeň ovoce*, *rozměrné opálky*, na kterých byla vystavována *drůbež na prodej*, bývaly většinou z neloupaného proutí.

Z drobnějších výrobků zhotovených z loupaného proutí, většinou paní Ing. A. Samohýlovou, zmíním miniaturní košíčky na jednu až dvě velikonoční kraslice, *drobná prostírací proutěná kolečka* pod skleničky a šálky, a *větší* pod hrnce,

kastroly a pánvice s teplým jídlem, talířovité opálky, kulovité košíky s víkem, opletené lahvice i nádoby, košík s „copem“, ale i dekorativní plastiky s názvy: Panenka, Koledník, Lesní muž, Paní a Pán s kloboukem.

Luďvík Skružný,

Městské muzeum v Čelákovcích

„Podoby svatých na keramice“ Výstava ze sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci

(2. července 1998 – 2. srpna 1998)

Na výstavě, kterou připravili pracovníci Vlastivědného muzea v Olomouci ze sbírkových předmětů národopisného fondu tohoto muzea, bylo prezentováno celkem 130 kusů keramiky se zobrazením svatých. Vystavena byla široká škála artefaktů užitého umění, artefaktů využívaných v kostelech i v domácnostech, a to z časového období od poloviny 18. do poloviny 20. století. Prezentovány byly např. kropenky, sošky, džbánky, závěsné plakety a další. Většina vystavených předmětů pocházela z dílen vyškovských džbánkařů. Pozornost však poutaly i výrobky z olomouckých a šternberských džbánkařských dílen.

Lidová kultura v sobě zahrnuje celou řadu uměleckých projevů, mezi které bezesporu patří lidové výtvarné umění. Úzké spojení předmětů lidového výtvarného umění se životem vymezovalo lidovému uměleckému artefaktu určité místo i způsob užití v běžné denní praxi. Jistá část těchto artefaktů byla určena ke kultovním, obřadním účelům – nemalému množství z nich způsob využití předurčoval obsah ztvárnění nebo výzdoba. Do této skupiny lze zahrnout právě předměty s náboženskou tematikou. Z jejich mnohoobsahovosti výstava

věnovala pozornost lidové keramice. Mnohé z vystavených předmětů plnily kultovní funkce, měly svůj obřadový, zvykový a znakový význam, přičemž zcela samozřejmě byly dokladem tvořivé umělecké síly a vkusu lidí v minulosti.

S podobami svatých se lidová tvůrčí setkávali v kostelech a na jiných, nábožensky propagovaných místech, v různých klášterních dílnách apod. Z velkého počtu svatých si lidé samozřejmě vybírali takové, kteří měli pro jejich život prvořadý význam, vybírali si svaté požívající proslulosti ochránců, přimlvců, především si však vybírali takové, kteří plnili úlohu osobních patronů.

V hierarchii křesťanských ochránců patřilo dominantní postavení Panně Marii a Ježíšovi. Panna Maria byla zobrazována v mnoha podobách, od panenské Marie, přes různé typy Madon, bolestných matek, Piet aj. Stejně tak zpodobování Krista nacházelo řadu různých podob, nejvíce však bylo zobrazováno Ukřižování Krista. Kromě Panny Marie a Ježíše nacházíme na keramice jako součást výzdobného motivu i řadu jiných světců, ponejvíce sv. Veroniku na kropenkách, sv. Jana Nepomuckého, sv. Cyrila a Metoděje, sv. Josefa a další.

Dobou rozkvětu zobrazování svatých na keramice byl konec 18., ale zejména první polovina 19. století. Konec 19. století již znamenal konec lidového zobrazování svatých na keramice i jiných předmětech lidové tvorby. V této době již byl oslaben i lidový kult uctívání osobních patronů i lidový kult uctívání osobních patronů a téměř vymizela potřeba užívání předmětů s podobami svatých obecně.

Miloslava Hošková

Vlastivědné muzeum v Olomouci

Ivan Gabal a kolektiv: Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace.

G plus G, Praha 1999, 341 s.

Problém etnických a národnostních menšin vstoupil na počátku 90. let 20. století náhle a s manifestní průbojností do zdánlivě etnickým minoritám vstřícné a tolerantní střední Evropy. Tehdy se vyostřila nejen otázka postavení etnických minorit v stávajících státních útvarech. Vyostřily se také tenze prosazující jejich sebeurčení až k právu na samostatnou státní existenci. Pro střední Evropu se etnické menšiny a jejich vztahy s většinovou tzv. *hostitelskou* společností staly závažným společenským a politickým problémem. V souvislosti s projekty nového uspořádání evropského kontinentu pak začaly být navíc nejednou zvažovány i mezinárodní vztahy překračující rámec státních útvarů.

Poslední desetiletí druhého tisíciletí poznamenalo tedy společenský vývoj střední Evropy narůstajícím počtem vzájemných mezinárodních napětí a kolizí. Některá z těchto tenzí vznikla revokací problémů let 1918–1939, doby válečné a poválečné. Jiná vystoupila jako připomenutí čtyřicetiletého období „ztlumení“ a „vyřešení“ otázek etnických menšin ve prospěch občansky modelovaných státních společností. Další se váží na současné migrační trendy a na emancipační procesy etnických minorit a skupin v rámci občanských společností jednotlivých států. Všechna napětí jsou pak oboustranně vnímána citlivě a nejednou i se značnou intolerancí.

Kolektiv autorů práce *Etnické menšiny ve střední Evropě* zareagoval na hlad české veřejnosti po zasvěcených aktuálních informacích. Reagoval na potřebu materiálově fundovaných souhrnů, nahlíže-

ných současnými českými odborníky na mezinárodní vztahy a mezinárodní právo z vlastních hodnotících pozic.

Výklad vývoje vztahů většinových společností a menšin ve státech střední Evropy 20. století pojal autorský kolektiv jako výklad procesů bezprostředně závislých na dobové politické a společenské realitě. Pro současnost ho interpretoval ve vizi budoucí Evropy regionů, Evropy, v níž podle plánů formulovaných na bázi EU má být dán prostor volnému migračnímu pohybu, odbourány ochranné tendence států vůči vlastním národním (občanské) společnostem a všechny národní (občanské) společnosti se mají z hlediska EU stát minoritami ve sjednocené Evropě.

Práci se tedy prolínají dvě myšlenkové linie. Prvou linii naplňuje prezentace nových geopolitických, již v západní a střední Evropě uskutečňovaných programů. Druhá linie sleduje postavení etnických menšin v některých státech střední Evropy: v České republice, Slovenské republice, Polsku a Maďarsku. Ve výhledové zkratce jsou ovšem zohledněny i menšiny v dalších evropských zemích.

O hlavních problémech současných mezinárodních koncepcí ochrany menšin, koncepcí, které budují řešení mezinárodních vztahů jednak na ochraně individuálních práv jednotlivce, jednak na ochraně kolektivních práv etnických menšin, informují Christopher Lord (*Národnostní menšiny v Evropě a ve světě. Politické otázky*, 25–32) a Ivan Gabal (*Vývoj mezinárodního standardu ochrany a rozvoje práv národnostních menšin od konce druhé světové války do současnosti*, 33–42). Jejich instruktivní výklad přináší nejen základní data o vývoji postojů k otázce etnických menšin. Kontext obou textů dokládá důležité změny sta-

novisek k vyrovnávacím procesům a dále proměny názorů na definování národnostních menšin – tak jak se promítly do mezinárodní politické praxe druhé poloviny 20. století. V tomto období bylo postupně nahrazeno pojetí etnické menšiny jako subjektu zápasícího o své zachování pojetím menšiny s uvědomělou vůlí další existence na základě plné rovnoprávnosti s většinovou společností. Uvědomění si tohoto posunu je nezbytným východiskem každého přítomného studia mezietských vztahů.

Rozsáhlou pozornost věnují autoři publikace problémům etnických menšin v českých zemích a v České republice. Výklad je veden jednak v historické retrospektivěspectivě let 1918–1989, jednak s ohledem na vývoj roků 1990–1998. V těchto dvou časových horizontech jsou akcentovány: /1/ otázka koncepcí národnostní politiky československého a českého státu, /2/ otázka právního postavení menšin (Václav Kural, *Cesta k přeměně ČSR v ryze národní stát. Česko-německý rozchod*, 45–49, Vladimír Mikule, *Národnostní menšiny v České republice pohledem českého práva*, 50–69) a především /3/ otázka vývoje postavení čtyř početně nejvýznamnějších menšin v ČR. Pozornost je věnována menšině: německé (Tomáš Staněk, *Německá menšina v českých zemích v letech 1918–1989*, 97–103, Andreas Gütze, *Německá menšina v České republice po roce 1989*, 108–119), polské (Mečislav Borák, *Polská menšina v České republice*, 108–119, Gabriela Sokolová, *Problematika polské menšiny v České republice a slovenské menšiny v české republice z perspektivy sociologických výzkumů*, 128–138), slovenské (Olga Šrajerová, *Historický pohled na Slováky v českých zemích v letech 1918–1995*, 139–152) a romské (Karel Holomek, *Romská menšina v České repub-*

lice, 153–164). Spojujícím koncepčním přístupem všech vhladů do problematiky těchto menšin je snaha autorů ukázat nejdůležitější momenty pohybu a společenského vývoje menšinového obyvatelstva ve vztahu ke společenským a politickým proměnám v Československé a České republice.

V časové rovině současnosti značný prostor dostala analýza názorové hladiny české veřejnosti na etnické menšiny a na cizince žijící na území České republiky (I. Gabal, *Etnické klima české společnosti*, 70–92).

Výklad o národnostních menšinách v Polsku, na Slovensku a v Maďarsku se v základním koncepčním pojetí rozvěřel, a to přesto, že interpretace změn postavení a pohybu menšinového obyvatelstva v kontextu společenského a politického vývoje těchto států zůstala zachována. Břetislav Dančík (*Národnostní menšiny v Polsku, Exkurs k historii a významu vztahů mezi Poláky a Židy*, 173–185) zohlednil ve svém výkladu nejen menšinu běloruskou, ukrajinskou, litevskou, německou ale také Polonii, tedy polské menšiny žijící mimo území Polska. Péter Morvay (*Menšiny v Maďarsku a maďarská menšinová politika od roku 1918 do současnosti*, 186–203) pak přímo položil rovnocenný důraz na menšiny žijící v Maďarsku (Slováci, Židé) a na maďarské menšiny usídlené mimo území maďarského státu. Naproti tomu Peter Hunčík (*Maďarská menšina ve Slovenské republice*, 204–218) a Pavol Frič (*Problém soužití Slováků a Maďarů na Slovensku v polovině 90. let*, 219–224) svou pozornost zaměřili výlučně na problém slovensko-maďarský a pominuli ostatní menšinové obyvatelstvo na území Slovenska a ovšem také ostatní slovenské minority žijící mimo Slovenskou republiku. Pozice řadového českého ob-

čana k citlivým slovensko-maďarským vztahům zaznamenala stať I. Gabala (*Slovensko-maďarské vztahy a problém maďarské menšiny v SR z hlediska hodnocení české veřejnosti*, 225–228).

O menšinách v zemích EU stručnou informaci podal Ferdinand Kinsky (*Etnické menšiny v zemích EU*, 229–240). Pro českého čtenáře jsou přínosné zejména pasáže o úloze EU při ochraně etnických práv menšin.

Samostatnou část práce tvoří analýza konfliktu v Bosně a Hercegovině, konfliktu, který v době dokončování publikace stál v popředí zájmu o balkánský prostor i u české veřejnosti. Eduard Gombár (*Historické pozadí etnických konfliktů v Bosně*, 241–254) a Filip Tesař (*Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny po rozpadu SFRJ*, 255–332) zpřístupnili českému čtenáři základní pohled na kořeny etnických napětí v tomto etnicky smíšeném prostoru, pokusili se ho orientovat ve východiscích střetů, které propukly v posledním desetiletí 20. století a pokusili se ho seznámit s průběhem následných otevřených válečných konfliktů. Učinili tak ovšem z pohledu historika a politického zpravodajce, tedy s důrazem na historické a politické souvislosti. Jejich výklad nesporně inspirativně doplňuje stať Jany Hybáškové (*Role islámu ve válečném konfliktu v Bosně a Hercegovině a v současném stavu poválečné obnovy Bosny a Hercegoviny*, 333–340).

Autorský tým, který se podjal úkolu ve výkladové komplexnosti informovat širší čtenářskou veřejnost o postavení a pohybu etnických menšin ve střední Evropě, práci koncipoval jako historický úvod do vývoje právního, společenského a kulturního postavení etnických menšin v jednotlivých středoevropských státech, v hranicích, v nichž se konstituovaly v roce 1918. Historici,

politologové, sociologové a etnologové, kteří se na formulaci podíleli, přistoupili k problému s maximální snahou o objektivní nahléd. Odborná specializace autorského týmu přinesla na jedné straně rozevření pohledů a rozptyl v pochopení priorit v instruktivně koncipovaném výkladu (zjevné více ve výkladech situace v jednotlivých státech střední Evropy). Na druhé straně dovolila ukázat různost přístupů, akcentaci rozdílných tematických okruhů, aspektů a výkladových souvislostí v pojetí představitelů jednotlivých vědních disciplín. Čtenář se tedy seznámí nejen se základními fakty a s pozicí autorů k jejich dobové společenské determinaci, ale i s různými přístupy ke studiu menšin ve střední Evropě. Studiu, kterému se čeští etnologové intenzivně věnují od 70. let 20. století.

Publikace je základním přehledem současných, transparentně zviditelňovaných problémů etnických menšin v prostoru střední Evropy. V obrysu seznamuje i s problémy, které vyvolaly a provázely etnické střety v Bosně a Hercegovině. Z obou důvodů je vítána.

Mirjam Moravcová

Helena Nosková: **Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945–1954.**

Ústav pro soudobé dějiny AV, Praha 1999, 164 s.

Volynští Češi jsou pojmem. Nikdy neztratili vazbu s vlastí. Opakovaně vystupovali na scénu, aby reagovali na dějinný vývoj českého národa. Nepřekvapí proto, že si právě tato zahraniční, resp. reemigrační skupina trvale získává pozornost etnografů a historiků.

Svědectví, že volyňští Češi se cítili být součástí národa, že jim ležel na srdci osud vlasti, že měli zájem rekonstruovat své postavení v rámci národa, přináší kniha Heleny Noskové: *Návrat Čechů z Volyně*. Naděje a skutečnost let 1945–1954, která vyšla v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Jak lze z názvu a podtitulu monografie vyčíst, autorka se věnuje období reemigrace volyňských Čechů do Československa po druhé světové válce a prvním letům jejich života v staronové vlasti. Tentokrát však v popředí zájmu nestojí otázky adaptace a integrace této reemigrační skupiny v rámci novoosídleneckého pohraničí. Helena Nosková nyní vyzdvihla svoji profesi historika. Zaměřila se na politické souvislosti reemigrace z Volyně. Analýzu postavila na bohatém archivním materiálu: z fondů z Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, z Archivu ministerstva vnitra ČR, z Vojenského historického archivu, ze Státního ústředního archivu (fondy Ministerstva sociální péče, Úřadu předsednictva vlády, ministerstva vnitra – Nová registratura, archivu ÚV KSČ), z Archivu Federálního shromáždění ČSFR, z fondů Osídlovacího výboru ÚNS, Sociálně politického výboru ÚSN a Zahraničního výboru ÚSN, a částečně i z Archivu ministerstva zemědělství.

Monografie *Návrat Čechů z Volyně* tedy vrací čtenáře do let po druhé světové válce, do doby zvratu demokratického Československa ve stát jedné strany. Pro popisovaná léta bylo typické bourání starých žebříčků hodnot. Byly určeny nové priority bez ohledu na předchozí status quo, při jejichž obhajobě zaznívala účelová až demagogická reinterpretační skutečnosti. Toto nové politické směřování uvedlo skupinu volyňských Čechů do paradoxní situace. Přicházeli

s Rudou armádou, ale byli pokládáni za představitele reakce. Příklad jejich až absurdního postavení v Československu v polovině 20. století pak v mnohém ohledu překračoval rámeček této reemigrační skupiny a stal se zrcadlem politických, ale i ne/mravních postojů lidí té doby v pohraničí českých zemí a ve stranických aparátech. V kostce by se dal osud volyňských Čechů shrnout slovy: *morální závazek překrylý závistí a nevděk, pokrytectví, perzekuce*.

Morální závazek: V roce 1945 osvobodili volyňští Češi, vojáci armády gen. Svobody, Československo. Nasadili svůj život, aby pomohli osvobodit český, tedy i jejich národ. I politicko-ekonomické souvislosti Sovětského svazu, pod jehož moc se v roce 1939 dostaly již všechny obce s českým obyvatelstvem na Volyni, je vedly k rozhodnutí vrátit se do vlasti. Jejich zájmem nebylo vyinkasovat za vojenské zásluhy tučné prebendy. Chtěli zakoupit usedlosti ve vysídlených obcích pohraničí českých zemí. A jak hlásali v memorandech svých zastřešujících organizací, chtěli se asimilovat – splynout s domácím obyvatelstvem. Jak byla tato představa konstruována, zůstává otázkou.

Demokratické síly podporovaly tento zájem jak z ekonomických, tak politických důvodů. Z hlediska ideologického viděly ve vojácích Svobodovy armády hrdiny. Ovšem také uvědomělé češství volyňských Čechů odpovídalo jejich koncepci soudržnosti českého národa. Přiznaly tedy volyňským Čechům morální nárok vrátit se do vlasti. Dlouhé dva roky jim trvala diplomatická jednání se sovětskou stranou, jednání, která několikrát svými intervencemi podpořil gen. Svoboda, jejich frontový druh.

Závist a nevděk: Ve vyjednávání o transferu českého obyvatelstva z Volyně se

překvapivě neúčastnila KSČ. Představitelé této strany nevěřili v realizaci přesídlení Čechů z Volyně. A jak vyplývá z výkladu Heleny Noskové, ani věřit nechtěli. Přítomnost volyňských Čechů byla pro KSČ dvojím problémem. Její politika mohla být ohrožena jak informacemi o každodenní realitě v Sovětském svazu, tak jinou strategií při rozdělování bohatých zemědělských usedlostí v pohraničí, která preferovala právě volyňské Čechy. Apel morální a národnostní vytlačovala ideologie sociální pomoci a rovnosti. Tuto politiku také KSČ naplňovala, neboť v jejich rukou byly mnohé klíčové orgány, které se na osídlování podílely. Získávala tak voliče, které zavázala velkorysým darem rozdaným ze společného.

Tento postoj pak dopřával sluchu některým občanům-závistivcům, kteří se nedokázali smířit s ekonomickým ziskem či hospodářským úspěchem svých sousedů v novoosídlené obci a psali udavačské dopisy. Zášť těchto lidí se obrátila právě proti hospodářům z řad volyňských Čechů. Parametrům obětivého beránka volyňští Češi vyhovovali. Byli relativně malou skupinou, v rámci státu ovšem zřetelně vymezenou, byli s ohledem na získané usedlosti majetní a především to byli ti druzí (cizí) – ne jako „my“, což následně dovolovalo exces jediného připsat celé skupině. Apel na morálku, češství či vděk hrdinům v myslích těchto našich spoluobčanů patrně nezazníval. Naopak jejich rozhořčení nahrávalo některým složkám KSČ, které i s odvoláním na uvedené problémy chtěly reemigraci brzdit. V této době měly zpochybnit status volyňských Čechů-hrdinů, a tedy zpochybnit jejich přítomnost v republice i aféry a provokace konstruované složkami Noskova ministerstva vnitra. Marně,

morálka představitelů ministerstva národní obrany velela dostát slovu a hájit a chránit své vojáky před nespravedlností, před ústrky správy či před agitací a nátlakem NKVD. Ve svém postoji se tedy postavila na stranu volyňských Čechů. Odlišný postoj uvnitř KSČ pak upozorňuje, že i tato strana prošla v letech 1945–1954 vývojem.

Pokrytectví a oprávněné obavy: Reemigrace volyňských Čechů se tedy posléze uskutečnila. Na jaře roku 1947 přesídlili za živiteli rodin – demobilizovanými vojáky – jejich příbuzní z Volyně. Nezvrátlost tohoto stavu donutila KSČ změnit svůj postoj. Protože nechtěla přenechat veškerý politický kapitál plynoucí z reemigrace třem ostatním stranám Národní fronty, začala zásluhy o přesídlení připisovat sobě. Navíc, aby podpořila svoji politiku, musela manifestovat obapolný zájem o spolupráci. Proto ještě před uskutečnou reemigrací se pokoušela získat do svých řad demobilizované volyňské Čechy. Tento tlak pak vedla i bezprostředně po příjezdu Čechů z Volyně a v letech následujících. Strategií KSČ také nahrávala svízelná situace okolo převodů majetkoprávního vypořádání volyňských Čechů. Průtahy s vyplacením vkladů činila v daném období z řady rodin Volyňáků sociálně potřebné, kterým mohly orgány KSČ pomáhat a hlásat tak svoji vstřícnost a porozumění.

Zivotní zkušenost volyňských Čechů a z nich plynoucí neskrývané antipatie k socialistickému zřízení však stále utvrzovaly představitele KSČ, že volyňští Češi mohou být problémem. A do února roku 1948 také byli. V rámci svých možností i se zemitostí sedláka varovali a odporovali rostoucímu vlivu KSČ. Věděli to, o čem se obyčejným Čechům ani nesnilo.

Vliv politické zkušenosti a perzekuce: Únor 1948 však manifestované postoje volyňských Čechů změnil. Vlastní zkušenost jim kázala neupozorňovat na sebe. Do nové politické reality je vedly dvě cesty. Část volyňských Čechů se podííčila, přijala stranické legitimace a začala budovat socialismus. Druhá část volila pro sebe příznivější cestu „neviditelnosti“, tedy neprovokovat, ale zároveň si nezadat. Skutečnost, že toto chování mělo v řadě případů ráz „mimiker“, dokazuje stabilita jejich zastřešující organizace Svaz Čechů z Volyně. Politická polarizace měla za následek pouze vnější tlak na výměnu vedení SČzV, nevyvolala však rozkol, který by nekomunisty z organizace odvedl.

Přes tuto proměnu, kterou volyňští Češi programově podstoupili, nebyli ušetřeni „honům“ poúnorových let. Pro výstrahu a možná i ze msty byli opakovaně zaplétáni do vymyšlených vlastizrádných komplotů a odsuzováni k dlouholetým žalářům.

Volyňští Češi přišli v letech 1945–1947 do Československa, aby mohli žít v demokratické zemi, s vírou, že budou rovnocennými ekonomickými i společenskými partnery domácího obyvatelstva. Jejich výjimečný status, daný účastí ve frontových bojích Svobodovy armády, a z něj vyplývající garance vyvolávaly závist. Až rok 1948 z nich učinil rovnocenné spoluobčany. Jako všichni Češi i oni byli vystaveni ideologickému nátlaku nebo perzekuci. Pravdou ovšem může být, že v rámci novoosídleneckého pohraničí to byli především volyňští Češi, kteří zažili útrapy politických vězňů a v tomto smyslu si udrželi výjimečnost. Pocit vydělení pak opět zažili na počátku 70. let. Mimořádné postavení jim přinesl zákon prezidenta Svobody – zákon

255/Sb. Mimo jiné i navýšení důchodů znovu v novoosídleneckých obcích připomnělo, kdo byl vojákem v armádě gen. Svobody. Tato výhoda vrátila obyvatele o 25 let zpět, oživila dobu minulou a na okamžik postavila hráz.

Kniha Heleny Noskové strhává čtenáře a působí i na emoce. Přesto pocity zklamání a ztracených nadějí volyňských Čechů nejsou hlavní linií textu. Naopak tento obraz autorka tvoří jakoby za textem. Uvádí sice svůj komentář k předkládané faktografii, ale zároveň nechává čtenáře, aby si na základě její detailní a plastické analýzy historických událostí utvořil i vlastní názor a její komentář přijal jako vodítko, nikoliv jako dogma. Čtenářská svoboda a smysl Heleny Noskové pro etnografickou miniaturu – vsuvku je velkou devizou tohoto kvalitního historického textu.

Dana Bittnerová

K. J. Obrátil: Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu.

Franz Schindler (preface), Paseka, Praha – Litomyšl 1999, 450 s.

Knižní produkci současných společenských věd provází návraty. Vědecký svět se obrací ke klasikům jednotlivých oborů jako k pevným bodům dnes tak široce rozevřených specializací, které trpí i těžší z tematické bohatosti a různého metodologického přístupu. Českou společenskovo vědní literaturu pak navíc zasáhl hlad po knihách „libri prohibiti“. Po celá devadesátá léta jsou vydávány texty, které nesnesly cenzuru let minulých. V bývalé Československé socialistické republice byly z nejrůznějších politických důvodů nepublikovatelné. Stačila

ovšem změna hlásané ideologie a knihy mohly spatřit světlo světa.

Existují však témata, která podléhají jiným pravidlům cenzury. Jsou to témata, která nepřekračují z vnějšku zavedené ideologicko-politické mantinely, ale porušují vnitřně pocítovanou tabu určité kultury. Popřít tabu, jak již konstatoval S. Freud, znamená zaútočit na kulturu samu, zahýbat jejími normami a ve svém důsledku dezorientovat její členy. Cesta ke změně morálky – vnitřních, kontinuálně se vyvíjejících norem dané kultury pak musí být nutně delší než proměny politických názorů, které jsou navíc často členům určité kultury podle potřeby, ad hoc uměle implantovány, úspěšně i bez odezvy.

Osud dobovou morálkou problematizovaného díla zasáhl soubor folklórních textů s erotickým a skatologickým obsahem, které sebral a shromáždil Karel Jaromír Obrátil a které v roce 1932 ve vlastním omezeném nákladu vydal pod názvem *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu. sv. I–III*. Prvá desetiletí našeho století na jedné straně přála velkým folklórním sběrům. Ve vědecké obci se zároveň prosazovaly požadavky proti korekcím folklórního materiálu, kterými prosluli např. Božena Němcová nebo Karel Jaromír Erben. Ovšem na straně druhé široká, intelektuálům nakloněná veřejnost dosud na takovou koncentraci lechtivých i obhroublých textů připravena nebyla. Morálka středních a vyšších vrstev zůstávala ve své manifestované podobě pruderní. A jak se možná oponenti veřejného vydání nemravných textů správně domnívali, vyvolala by dostupnost tohoto díla obecné pohoršení. Dnes se ovšem píše rok 1999. Naše kultura a tedy i morálka doznala změn. Co bylo nevychované, je normální, co bylo pobuňující, je tolerováno.

Franz Schindler, výrazný bohemista z Univerzity J. W. Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem, velice citlivě odhadl dobu, kdy se Obrátilovo dílo může či dokonce musí připomenout a vrátit do vědeckého i společenského diskurzu. Vnímá jako neudržitelné, že vědecká obec sice ví o existenci tohoto folklórního materiálu, avšak nemá jej plně k dispozici. Navíc tento znalec české odborné i laické veřejnosti cítil, že již není třeba dílo před širokou čtenářskou obcí skrývat. Věděl, že mnozí si sice nemravné folklórní texty budou číst jen potichu, ale věřil, že tato zahalovaná tvář lidové slovesnosti nikoho neurazí, ba naopak čtenáře pobaví a rozveselí. Pro realizaci svého záměru se pak Franz Schindler spojil s českým nakladatelstvím Paseka. Reedici uvedl předmluvou a ve třetím připravovaném svazku se můžeme těšit na Schindlerovu fundovanou studii.

Jaké texty se vlastně skrývají v antologii sestavené K. J. Obrátle? Jak již bylo výše uvedeno, Obrátil se soustředil na téma erotiky a skatologie v projevech českého lidu v minulosti i v přítomnosti. Zdrojem Obrátilovy práce byly: jeho vlastní terénní výzkum, výzkumy jeho vědeckých současníků a přátel, excerptce tiskem vydaných sběrů a pramenů archívni povahy.

Skutečně, není snad oblasti lidové tradice, kde by se obsahy erotického a skatologického rázu neuplatnily. Při sběru dat našel Obrátil lascivnost, vulgaritu i oplzlost v dokladech a výpovědích o každodennosti v minulosti a v přítomnosti. Hledal je v lidových zvycích a pověrečných praktikách a ve folklórních textech. Nejen v symbolické rovině by pak kýžená témata jistě našel i v lidovém výtvarném umění, hudbě a tanci. Tyto oblasti lidové tvorby však s ohledem na jejich malou oporu ve slovním vyjádření nesledoval.

Právě vyšel první svazek *Kryptadií*, mluvme tedy o něm. *Kryptadia I* celou edici uvádějí. Obsahují studii K. J. Obrátla, z níž lze vytušit, do jaké míry se v autorově osobě mísily postoje badatele s pocity člověka svíraného morálními konvencemi doby meziválečné. Autor se snažil na jedné straně vysvětlit, že jeho zájem o erotiku a skatologii je vědecky opodstatněný. Ovšem na straně druhé se nedokázal vyrovnat se společenským tlakem. Přiznal se, že se vědomě vzdal požadavku přesněji pasportizovat citovaný materiál (uváděl pouze lokalitu). Chtěl uchránit své vědecké i laické spolupracovníky před problémy. Bohužel tento rozpor vyřešil rezignací, namísto aby původ sběru (badatel, datum, sociální určení a pohlaví informátora) zakódoval. Situace je o to svízelnější, že dosud nebyl nalezen rukopisný materiál, z něhož Obrátil při sestavování *Kryptadií* čerpal a v němž by jistě bylo lze některé tyto údaje dohledat.

Další části – sešity *Kryptadií* jsou věnovány prezentaci získaného materiálu. V prvním sešitě Obrátil soustředil data vztahující se k sexuální každodennosti českého člověka, a to v historickém průřezu. Do kontextu postavil popisy událostí, reálie vyplývající ze zvykového práva, vybrané jevy obyčejové tradice a magicko-pověrečných praktik, často bez respektování období, místa a sociálního původu jevu. Dobová praxe některých národopisců představil materiál právě v plynulém toku textu se dnes, s odstupem šedesáti let, jeví jako neudržitelná.

V následujících sešitech pak K. J. Obrátil prezentoval samostatné folklórní texty. Nezasvěceného snad zarazí, že nemravnosti lze nalézt ve folklóru pro děti a v dětském folklóru (sešit II). Naopak mnohý z nás by mohl doplnit

následující sešit III, do něhož autor zařadil erotické a skatologické hádanky, rébusy, hříčky (především prezentaci rébusů jako folklórního materiálu pokládám za objevné). Poslední, rozsahem největší sešit IV je pak věnován lidové a kramářské písni (nápěv a text).

Obrátlovo dílo se asi nikdy nevymaní z rozporu doby. Ve třicátých letech byla sice *Kryptadia* metodologicky srovnatelná s jinými národopisnými pracemi, pobuřovala však svým tématem. V současnosti, o šedesát let později, jsou naopak respektována všechna témata, věda ovšem požaduje vyšší metodologickou čistotu a důslednost. Není však namístě nasazovat na badatelský počín první poloviny 20. století měřítko vědy přelomu druhého a třetího tisíciletí. Hodí se spíše poděkovat Karlu Jaromíru Obrátlovi za obrovskou práci, kterou při shromažďování materiálu s erotickým a skatologickým obsahem vykonal. Jeho dílo zůstane navždy v základním fondu folklórních pramenů. A jako takové si tedy uchová svoji nadčasovost.

Dana Bittnerová

Pavel Kosatik: Bankéř první republiky, Život dr. Jaroslava Preisse.

Motto, Praha 1996, 207 s.

V současnosti deklarovaná vazba na tradice první republiky vyzývá české historiky i etnology ke kritické reflexi těchto dvou desítek let, z hlediska českého myšlení klíčových. Často se zapomíná, že Československá republika spoluexistovala ve svých dějinných přesazích: do minulosti i do období Protektorátu Čechy a Morava, stejně tak jako let poválečných. Jedním ze základ-

ních přínosů vědecko-populární knihy publicisty a historika P. Kosátka je právě vědomí této kontinuity, sledované na pozadí hvězdné profesní kariéry dlouholetého vrchního ředitele Živnostenské banky dr. Jaroslava Preisse (8. 12. 1870 – 29. 4. 1946), jedné z nejmocnějších a nejbohatších osobností meziválečného Československa.

Kosatíkovi lze vyslovit uznání již za sám námět knihy: monografie rozhodně nepatří k častým tématům české historiografie. Pracnost uchopení různorodých pramenů na pozadí proměnlivých časových etap zde koresponduje s českou neochotou být výjimečný, prosadit se, s českým pocitem morálního základu rovnostářství v ocenění i v potřebách.

V případě Preisse přistoupila navíc lákavá, ale i zrádná vize vyrovnat se s osobností, kolem níž marxističtí historici poplatní vládnoucí ideologii Komunistické strany Československa nakupili nenávislné stereotypy zrádce národa, kolaboranta, zbohatlého povaleče bavícího se na honech, požitkáře při vepřových hodech a vydřiducha pracujících lidí, na nichž stojí svět.

Vůle po udržení nezávislého spravedlivého historického úsudku prostupuje celou mimořádně čtivou napínavou biografií. Autor přitom sleduje dvě vzájemně propletené linie: Preissův vzestup a posléze i pád, paralelně však i rozmach českého bankovníctví, průmyslu a obecně i hospodářských teorií, rozmach bytostně spjatý s Preissovou vyzrávající osobností.

Až do závěrečných fází se Preissův osud zdá být pohádkou o možnostech kapitalismu; alespoň tak je možno vnímat přímočarou cestu rodáka z malé obce na Plzeňsku (o sociálních poměrech rodiny se z knihy mnoho nedovídáme) na domažlické gymnázium a posléze na práva do Prahy, zároveň však

i do řad nacionálního studentského hnutí. Pohádka šťastně pokračuje: Preiss, který si vytvořil základní přátelský kruh z přívrženců pokrokového hnutí, mimořádně vlivných osobností a osob první republiky, stoupá v redaktorských službách státopravní a později mladočeské strany až k samému vrcholu: z vypracovaného postavení vlivného nesmírně pilného českého národohospodářského žurnalisty k funkci zástupce ředitele Živnostenské banky (1910) a – po zážitku válečného kriminálu (od června 1916 do července 1917) pro prvorepublikového vůdce prakticky nezbytném – do čela Ústředního svazu československých průmyslníků a Živnostenské banky zrozené republiky.

První republika, zlatý věk Živnostenské banky, zásluhou profesní dovednosti, ale i – a popravdě řečeno – především pro českou ekonomiku mimořádně příznivých podmínek, Kosatíkem poněkud nedocenených, banky do posledních chvil přeměňované na středoevropský finanční ústav, představuje zároveň nejúspěšnější období Preissova života. Sám Preiss se mimořádně aktivně v úloze hospodářského diplomata na pařížské mírové konferenci (leden a únor 1919) zúčastnil již prvých československých hospodářsko-politických jednání. Vzájemnou vazbu mezi bankou, hospodářským liberalismem a Preissovým působením stvrzuje autor rovněž paralelním koncem československé samostatnosti po Mnichovu a postupným odchodem Preisse do profesního a také společenského ústraní, po druhé světové válce pak perzekucí umírajícího bankéře nastupující novou totalitou. Jisté dočasné okouzlení hospodářskou politikou nacistického Německa, které se projevovalo ve vedení agrární strany již od poloviny 30. let, chápe Kosatík jako

Preissův omyl popírající jeho vykristalizované principy. Bankéřovo obvinění z kolaborace však odmítá: manévry vrchního ředitele nejmocnějšího peněžního ústavu vyznívají v monografii jako činy motivované snahou o udržení a rozkvět hospodářství v českých rukou. Mám ovšem za to, že je Kosatík zbavuje místy až příliš pragmatického ambiciózního uvažování, někdy neschopného odlišit triumf vítězství od jeho ireálného základu (odtud i Preissem iniciovaná koupě Petschkových společností v severočeském pohraničí před Mnichovem – v podstatě desetitýdenní „vítězství“). Mimoděk se tu nabízí dnes, ale pro část společnosti i tehdy, absurdní ctižádost českožidovského hnutí zmožtřit na základě událostí v Německu po nástupu Adolfa Hitlera k moci (leden 1933).

Neméně zajímavou rovinu životopisu českého bankéře a českého hospodářství tvoří charakteristika Preissovy osobnosti a její podnikatelské filozofie (jak současný problém!). Před čtenářem zde vystupuje nekonečně pracovitý a houževnatý odborník schopný poučit se z cizího vzoru, v tomto smyslu ctitel výkonné německé a anglické ekonomiky, pragmatický hospodářský diplomat vyznávající podnikatelskou korektnost, zároveň i tvrdý oponent socialistických odborů, znalec a rozhodný odpůrce marxismu, schopný značných politických kompromisů. Podnikatelské Preissovo krédo však charakterizovalo i deklarované přesvědčení o prakticky neomezené výši výtěžku vyhrazeného odborníkům s vysokým stupněm odpovědnosti, právě tak jako štědrý sponzorování vůči české kultuře i jednotlivcům. Preiss – člověk a podnikatel – uměl ovšem i odpočívat, v souladu se svým přesvědčením o morálnosti pohádkového výtěžku (dobově kritizovaném). A konečně: jeho podnikatel-

sko-lidský a lidsko-podnikatelský profil se ukázal i v přesvědčení o nezbytnosti sociálních jistot pro řadové zaměstnance, zejména pak v statečné nesamozřejmé slušnosti vůči židovským kolegům vpředvečer druhé světové války. Kdyby pro nic jiného, tak pro tento občanský postoj si Preiss zaslouží – budeme-li kopírovat neláskyplný, ale uznalý Masarykův postoj – náš plný respekt. Kosatíkova ambiciózní otázka, zda by Preiss obstál ve funkci státního prezidenta lépe než nemocí trpící Emil Hácha, je však po mém soudu ze souboru těch, které přeceňují úlohu osobností v těch dějinných chvílích, kdy se i vůdčí reprezentanti mění ve více či méně slušné statiky.

Recenzovaná monografie vychází z bohatého pramenného materiálu i z reprezentativní odborné literatury (vzhledem k charakteru zpracování chybí poznámkový aparát). Přesto by bylo možno ještě doplnit biografii o excerpované údaje z agrárního deníku Venkov, případně z periodik levicových (sociálnědemokratického Práva lidu a komunistického Rudého práva), právě tak jako rozšířit výčet literatury o české a německé tituly. Osobně citelně postrádám alespoň reflexi v mnoha směrech nepřekonané marxistické syntézy Jaroslava Césara a Bohumila Černého *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1939* (Praha 1962) a sborníku editora Karla Bosla *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat* (Mnichov, Vídeň 1979).

Blanka Soukupová

Robert Ehrmann: Strakoničtí souvěrci, Ze života Židů na malém městě.

Edice Paměti, sv. 4. Sefer, nakladatelství Federace židovských obcí v ČR, Praha 1998, 132 s.

Žádná kultura, ať už existuje v hranicích jednoho státu nebo v rámci států sousedních, není sama. Její život spoluurčuje obklopení ostatními kulturami. Jsem přesvědčena, že pestré kamínky kultur vytvářejí souladnou mozaiku lidí, člověčenstva. Proto je nutné každý kamínek pečlivě a přitom jemně prozkoumat, aby se necitelností neodštěpil ani úlomek, přitom ho však nelze násilně vyjmout z harmonického celku a vstrčit pod mikroskop vlastní kultury. Vždy je třeba respektovat vlastní podobu kamínku, i když jeho jedinečnost vynikne právě a jedině v celé mozaice.

A tak i český národ má svou kulturu spolu s českými Němci, českými židy, německými židy, Židy v českých zemích (a samozřejmě i s mnoha blízkými a vzdálenějšími sousedy). Zpětně je pak český kamínek uchopitelný v širokém zorném úhlu vnímání všech těchto kultur.

Česká kultura krystalizuje v procesech reaktivních, vstřebávání, modifikací, odmítání. Sebepoznání ve smyslu národním, ale i jakémkoliv jiném skupinovém (zájmovém) a bezesporu i obecně lidském je založeno pochopením i ostatních společností žijících vně české kultury, tedy i židovského společenství.

Zvláště u mladé generace přitom zřetelněji v zájmu o židovstvo vystupují ještě další aspirace. Vyplnit si jedno ze stále bílých míst české historiografie i etnologie, a to i po téměř jednom desetiletí, které nás dělí od chvíle odblokování nemožnosti vést v odborné

literatuře, na katedrách vysokých škol atd. diskusi o mezinárodních vztazích. To je jen jedna z motivací. Důležitější se mi zdá, že čas mládí, krystalizace vlastní identity, její domodelování si jaksi rozumí s židovským úsilím o definici vlastní jsočnosti. A samozřejmě nelze podcenit ani určitý romantismus, uchvácení konkrétním i tušeným domnělým tajemnem. V některých případech by se však hodilo spíše než o zájmu uvažovat o módě: i když i móda může zrodit vůli něco uchopit vnitřně. Bezesporu je však židovství dnes i nástrojem manifestace společenské výlučnosti, zajímavosti. Kromě toho funguje velký rozměr všelidský: závazek lidského soucitu a jeho souputníka: studu (v židovském případě přinejmenším za pasívní, ale i za škodolibou reflexi vyřazování židů z občanské společnosti v českých zemích během druhé světové války). Ve své pedagogické praxi se setkávám s mladými přemýšlivě založenými studenty, kteří se sami označují za židy srdcem, třebaže jejich židovský původ je pro znejistělou třífící se židovskou náboženskou obec nepřijatelný. Ve svých výzkumech jsem ovšem nepokročila tak daleko, abych jednoznačně rozhodla o vůdcím tahu při ztotožňování se se židovskou kulturou.

Pochopit osobitost židů a Židů v Čechách, v jednotě s tím i charakter okolní české společnosti (a nejen jí), na odborné úrovni pomáhá nejen studium vědecké literatury, ale i připravované edice sebe-reflexe židovského postavení uprostřed většinových kultur. Důstojně se mezi ně zařazují také dětské vzpomínky pozdějšího úspěšného podnikatele Roberta Ehrmanna na život nevelké strakonické kile v prvním desetiletí 20. století. Drobné črty vznikaly, stejně jako bezprostřední, malířsky nezkušené dopro-

vodné kresby, se značným časovým odstupem – od první poloviny 50. let do června roku 1956 – jako dárek pro nemocnou Ehrmannovu manželku. Dvojitý pocit samoty: život emigranta v odlišné kanadské kultuře a odloučenost od nejbližších příbuzných (emigrací a smrtí) pomohl vyznít Ehrmannovy vzpomínky, vlastní i vyprávěné bratrem Leopoldem do konečné nostalgicky laděné podoby.

Vědomí dvojího kontrastu: kontrastu stáří a dětství, respektive vstupních fází života ve chvíli bilancování, násobeném úzkostí z ubývání fyzických i psychických sil, odchodu příslušníků ve stejných společenských podmínkách formované generace, právě tak jako kontrastu v postavení židů na malém městě v době Ehrmannova dětství, v období demokratické první republiky a řešení tzv. židovské otázky v protektorátu, ježmuž padla za obětí Ehrmannova matka a prvorozený bratr, jsou neviditelnou součástí vyprávění. Psycholog by přitom nejlépe odpověděl na otázku, zda vytěsnit rušivé vztahy z dětství – Ehrmann, narozený roku 1894, nemohl zůstat nekonfrontován s českým antisemitismem (a přitom jen zmínil nezáviděníhodné postavení židovského hauzírníka na vesnici po tzv. hilsneriádě) – není součástí přirozené duševní hygieny.

Ehrmannovy vzpomínky na Strakonice v rakousko-uherské monarchii však vypovídají o klidném křesťansko-židovském soužití, o tichém respektování jinakosti židovské komunity, o větvích darovaných z křesťanské zahrady na Šavuot, maximálně o pochopitelném konkurenčním pnutí mezi židovskými a křesťanskými obchodníky, o křesťanském obrázku židovského obchodníka s textilem – lichváře a židovském obrázku potvory selky – lichvářky prodávající na

trhu vejce, o dětské rivalitě židů a křesťanů (spor židovských dětí o to, zda jsou krásnější Vánoce nebo Chanuka, ústící v dětskou touhu po židovském protějšku malé křesťany obdarovávajícího Ježíška – proroka Eliáše).

Strakonická židovská komunita začíná žít – i když už jen v naší fantazii – zásluhou Ehrmannovy charakteristiky výrazných postav a osobností tamější náboženské obce (kantora, předsedy, jeho zástupce, chasana, rabína, šamesa a socheta, židovského, i když přijmuvšího křesť, domácího lékaře), jinak dnes již nenávratně zapomenutých.

Páteří knihy je však reflexe svátků židovského kalendáře (Roš hašana /Roš hašónó/, Jom kipur, Sukkot, Chanuka, Simchat tóra /Simchas tóra/, Purim /Púrim/, Pesach /Pésach/, Šavuot, Tišab'v /Tišebov/, Šabbat /Šabat/); samozřejmě z pozic dětského vnímání světa. Institute židovských slavností a podobně i židovské rituální kuchyně, v nichž nejzřetelněji vyniká osobitost integrované, byť vnitřně hierarchizované náboženské komunity, však zároveň odrážejí v Čechách v 90. letech 19. století prokazatelně českými židy programově nastoupený proces tzv. modernizace židovského náboženského ritu. (Svémi vlásečnicemi sahá ovšem až před rok 1848.) Trend, k jehož hodnocení se dnešní bolestně se obnovující nepočetná znejistělá židovská komunita staví s neskrývaným odmítáním (ve svém vysoce zajímavém doslovu Arno Pařík píše o úpadku života starých „venkovských“ židovských obcí), se projevoval na maloměstě především přijímáním některých tradic české křesťanské kuchyně (bezmasý páteční oběd), uvolňováním přísných pústů v neortodoxních židovských rodinách, vřazováním tzv. udobřovacích formulí převzatých

od křesťanských spolužáků židovskými chlapci na konec bohoslužby vpředvečer Dne smíření, ale i rušením zákazu konzumace v tradiční židovské kuchyni zapovězených potravin (s jemným humorem, sotva postřehnutelnou sebeironií, tak typickou pro vyjadřování židovských intelektuálů, líčí Ehrmann svého hypochondrického tatínka – obchodníka s galanterním zbožím, jemuž pokřtěný židovský lékař „předepsal“ vepřovou šunku). Podle generace Roberta Ehrmanna, typického českého žida předválečného období, nešlo přitom rozhodně o neodpustitelný přečin proti víře, ale spíše o historiku k pousmání. Samozřejmě české židovství si mohlo „dovolit“ luxus kontaktního překrývání, aniž se obávalo o ztrátu vlastní identity. A ještě více – postupující českožidovské hnutí mající za cíl přeměnu jsoucnosti českého žida v jsoucnost Čecha židovského vyznání v 90. letech reagovalo na dvojí slavení svátků, respektive paralelní přijetí křesťanského zvykového kalendáře jako na prostředek kýženého sblížení se židovského a křesťanského světa. Tato modernizace se však Strakoníc Ehrmannova dětství nedotkla. Zrychlený tep doby se v jeho vyprávění ozývá spíše v osamělém postavení starých nepracujících židů, pro něž byla bohoslužba především chvílí úniku před nelibostí jejich snachy, syna nebo zetě. Ze stejného soudku jsou vzpomínky na chování židovských žen při bohoslužbách: brebentících i kajících se. I tímto způsobem se Ehrmannovi podařilo vylíčit nejen poetičnost židovských svátků, ale i přítomnost každodennosti, starosti i chybování lidského bytí.

Blanka Soukupová

Žena z pohledu etnologie, editoři – Hana Hložková, Milan Leščák,

Bratislava 1998

Sborník *Žena z pohledu etnologie* se ve velmi širokém záběru věnuje problematice ženy v různých oblastech společenského i rodinného života. Vznikl jako výsledek pracovního semináře, který se pod názvem *Žena a ženský princip vo folklóre a v obradoch* konal ve dnech 7. – 8. října 1997. Seminář uspořádala Katedra etnologie FF UK v Bratislavě ve spolupráci s Ústavem etnologie SAV a se Slovenskou národopisnou společností při SAV.

Úvodní příspěvek K. Jakubíkové pod názvem „*Gender study*“ a *etnológia* otevřel projednávanou problematiku z obecnějšího pohledu a nastínil témata (práce a zaměstnání, bydlení, oděv, strava, sociální kultura, sexuální život, rodina, obřady a obyčeje), která jsou nejvíce potřebná zpracovat z hlediska „rodového studia“ v konkrétních etnologických výzkumech.

Další referáty se soustředily na konkrétnější aspekty kulturně společenské, zvykoslovné, emancipační, náboženské a značný prostor byl věnován příspěvkům folkloristickým. Na dichotomii ženského a mužského principu ve výročním zvykosloví, respektive roli ženy v obřadní kultuře vůbec, se zaměřily V. Feglová a A. Navrátilová. Právnímu postavení žen v Uhersku se věnovala S. Kovačevičová, dívčím spolkům v tradičním venkovském společenství D. Luther a na specifické téma žen zabývajících se „čarováním“ se soustředil J. Zajonc.

Otázkami emancipace a zvlátností veřejných aktivit českých žen, žijících od poloviny 19. století na území Spojených států, ve srovnání s jejich

současnicemi – Američankami, se zabývala A. Zárasová. M. Rychlíková se dotkla úlohy ženy při vytváření historického vědomí a M. Dubayová se věnovala ženě a oděvu, který v sobě koncentruje a prezentuje sociální, rodové (gender) a kulturní znaky, a to na příkladě oděvu žen v padesátých letech. Z. Škovierová se zaměřila na dosud velmi málo zmapovanou oblast – postavení ženy v současné společnosti, především pak na působení ženy v různých společenských organizacích, ale také na rozdílné oceňování ženské a mužské práce.

Aspekt náboženství sledoval J. Komorovský, když analyzoval funkci archetypu ve smyslu ženy – ochránkyň rodinného krbu, K. Zajícová, která charakterizovala vztah muže a ženy v největších kulturně náboženských systémech a také L. Pawliková zabývající se ženou v tradičních a současných náboženstvích Afriky.

Biografickou metodu a metodu *oral history* uplatnily J. Kosíková a M. Toncrová při charakteristice osobnosti vypravěčky, písmařky a zpěvačky Věry Holubářové. Z hlediska poznatků o každodenním životě rozebrala autobiografii služky Adély Čizmárové H. Hložková a využi-

tím autobiografického vzpomínkového vyprávění pro poznání kulturních a sociálních souvislostí společenského vývoje se zabývala L. Faltanová.

Ve folkloristických příspěvcích srovnala N. Labádyová problematiku fyzického násilí na ženách ve folklóru a v reálném životě, L. Droppová charakterizovala kvalitativní i kvantitativní obraz rolí a funkcí spojených s manželstvím ve slovenské lidové v písni a E. Krekovičová zmínila problém „jiných“ a „cizích“ na příkladu ženského principu v obraze Židů a Romů. B. Beneš pak porovnal český a německý písňový repertoár o vzájemném vztahu a jednání mužského a ženského prvku z oblasti jižní Moravy a M. Leščák se zabýval problematikou dosud ve folkloristických pracích málo sledovanou, a to úlohou a postavením ženy ve slovenských pohádkách. Závěrečný příspěvek Z. Vanovičové podal obraz o osudu moudrých a odvážných žen v ústní slovesnosti vůbec.

SBorník *Žena z pohledu etnologie* je velmi dobrým přínosem slovenských a českých etnografů a folkloristů k problematice „gender study“ dosud v našem prostoru stále nedoceňované.

Miloslava Turková

Etnicita, mezietnické vzaty, multikulturalita, identita**Paerregaard, Karsten: The Dark Side of the Moon – Conceptual and Methodological Problems in Studying Rural and Urban Worlds in Peru**

[Odvrácená strana měsíce – pojmové a metodologické problémy ve studiu venkovského a městského světa v Peru.] – In :

American Anthropologist. – Vol. 100, No. 2 (1998), s. 397–408.

Tématem je hledání rozdílů i spojovacích článků mezi venkovskými obyvateli indiánského původu horské oblasti Tapay a migranty, kteří odcházejí z této oblasti do měst na pobřeží Limy a Arequipa. Paralelně autor hledá odpověď na otázku, zda je možné dva, podle antropologů oddělené světy v Peru, venkovský a městský, chápat a pojímat jako svět jediný, spojený kulturou a sdílenou etnickou identitou a jako takový ho prezentovat i jedinou analýzou.

Výzkumy byly prováděny v 80. a 90. letech.

ŠM

Salner, Peter: Die Bratislavaer Gesellschaft zwischen Pluralität und Totalität

[Bratislavská společnost mezi pluralitou a totalitou.] – In: Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 23–36

Politický systém. Národnostní složení Bratislavy-Prešpurku. Židé. Slovenský stát. Válka. 1918, 1939, 1945–48. V době demokracie a plurality. Po nástupu totality (fašismus – 1939–1945, komunismus – r. 1948, sovětská okupace v r. 1968, doba po r. 1989 – formování demokracie).

KL

Šatava, Leoš: Etnicita – danajský dar v novém balení? – In: Studia

Ethnographica. – Vol. 9, Praha 1998, (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica. – Vol. 4 (1996), s. 107–114.

Problém nihilismu a patriotismu v pozicích současné evropské veřejnosti. Otázka multikulturality a dvojí identity jako východiska. Příklady ze socioligvistického výzkumu žáků 8.–12. tříd lužicko-srbského gymnázia v Budyšině a studentů FF UK v Praze.

MM

Uherek, Zdeněk: Češi v Sarajevu: menšina v městském prostoru.

– In: Český lid. – Vol. 85, No. 2 (1998), s. 129–146.

Česká komunita v letech 1910–1997 z hlediska změn početnosti a vnitřní kontinuity. Nástin společenských aktivit iniciovaných a vázaných na působení českých krajanských spolků. Integrovační a asimilační proces z pohledu na frekvenci etnický smíšených manželství, zaměstnaneckou strukturu. Etnická skladba Společnosti bosensko-českého přátelství (zal. 1994).

MM

Očenášek, Jaroslav: Řecká národnostní menšina v České republice.

– In: Český lid. – Vol. 85, No. 2 (1998), s. 147–160.

Výchozí a cílový směr řecké a makedonské politické imigrace let 1948–1950. Vyrovnávací proces z hlediska úrovně vzdělání, profesní orientace, některých rysů rodinného a společenského života členů řecké komunity.

MM

Schweitz, Arlette, A propos de la pieté domestique

[K domácí nábožnosti.] – In : Ethnologie française. No. 3 (1998), s. 406–413.

Ruská ortodoxní komunita v pařížském regionu, přistěhovalectví. Jejich domácí spiritualita (spíše nové zvyky). Celé 20. století.

CA

Wisniewska, Jolanta: Etnické a konfesionální společenství v 19. a na začátku 20. století.

– In: Etnologické rozpravy. – Vol. 5, No. 1 (1998), s. 12.

Ruská emigrace ve Varšavě.

KJi

Beitl, Klaus: Region – historie – kultura. Na příkladu Vorarlbergu – regionu „na opačném konci“ Rakouska.

– In: Etnologické rozpravy. – Vol. 4, No. 1–2 (1997), s. 12.

Historie regionu, mnohohrstevný vývoj, politicko-kulturní objevení regionální etnicity. Vliv vývoje 18. a 19. století na současnost.

KJi

Davidová, Eva: Romové v Českém Krumlově. (Vnější a vnitřní vlivy v jejich poválečném vývoji).

– In: Demografie. – Vol. 40, No. 3 (1998), s. 186–191.

Analýza pozitivních výsledků soužití Romů s ostatním městským obyvatelstvem v prostředí města Český Krumlov od roku 1945 do současnosti.

TM

Wiggins, Eugene A.: Emerging from the Shadows: A Quest for Self-identification. [Vystoupení ze stínů: boj za vlastní identitu.]

– In: American Indian Culture and Research Journal. – Vol. 21, No. 4 (1997), s. 161–170.

Autorem článku je příslušník kmene „Cowlitz“ ve státě Washington a současně člen fakulty Nazarene Indian Bible College v Albuquerque. Popisuje svoji životní cestu, jedním z významných předělů jeho dětství bylo, když se jeho rodiče přestěhovali do města. USA. Současnost.

ŠL

Lagrang, James B.: Whose Voices Count? Oral Sources and Twentieth-Century American

Indian History. [Čí hlasy se počítají? Ústní zdroje a historie Indiánů dvacátého století.] – In: American Indian Culture and Research Journal. – Vol. 21, No. 1 (1997), s. 73–105.

Na dvou ukázkách ústního podání historie Indiánů Lagrang ukazuje přednost ústních dějin Amerických Indiánů 20. století a přibližuje metody a strategie otázek. Navrhuje využití ústní tradice v projektech mezi Indiány z měst, kde od r. 1980 žije většina Indiánů. Také Indiáni z rezervací by měli mít možnost zaznamenání své ústní historie. Vědcům doporučuje inspirovat se u historiků práce a mapovat zkušenosti Indiánů se získáním práce ve 20. století, roli gramotnosti apod. Ústní historie si v budoucnu vybuduje prominentní postavení v okruhu ústních zdrojů studia historie a kultury Amerických Indiánů. Jen tak se dozvíme, jak Indiáni 20. století chápali sebe i instituce a síly, které kolem nich působily. USA. Současnost.

ŠL

Jacobi, Theresia: „Wir gehören jetzt schon hierher.“ Flüchtlinge aus Perbál/Ungarn in hessischen Gemeinden 1946–56.

[„My už patříme sem.“ Navrátilci z Perbálu v Maďarsku v hesenských obcích v letech 1946–56.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, 1998, s. 326–327. *Životní podmínky a začlenování německých navrátilců po vyhnání z Maďarska do německé společnosti v prvních deseti letech po příjezdu.*

HD

Doležalová, Jana: Živé svědectví kamenného archivu – In: Kámen. – Vol. 4, No. 1 (1998), s. 55.

Minulost obyvatel bývalého židovského ghetta vyčtena z náhrobků Starého židovského hřbitova v Praze. Typy hrobů a interpretace symboliky jejich výzdoby doplňuje stručné shrnutí významu pohřbu

a návštěvy hrobů podle Talmudu. Uvedeny fotografie nejvýznamnějších památek hřbitova. KA

Machačová, Jana: Vzdělání a výchova dívek v měšťanské rodině v 1. polovině 19. století. (Vzpomínky Karolíny Světlé). – In: Slezský sborník. – Vol. 96, No. 4 (1998), s. 250–263.

Zachycení změn postojů společnosti na přelomu 18. a 19. století a v 1. polovině 19. století.

K výchově a vzdělání měšťanských žen a dívek, na základě vzpomínek Karolíny Světlé. Posouzení vlivu dvojjazyčného (česko-německého) pražského prostředí, změny vztahu k církvi, vztahu rodičů k dětem, apod.

ZH

Štěpánová, Irena: Projevy svérázu v české společnosti 80. let 19. století. – In: Studia Ethnographica. – Vol. 9, Praha 1998, (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica. – Vol. 4 /1996/), s. 115–123.

Národopisná aktivita, výstavy lidového vyšívaní a krojů. Podíl a názorová východiska žen soustředěných kolem J. Náprstkové (Praha) a kolem Dámského odboru Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci. Význam národně-politický a kulturní.

MM

Společnost, sociální struktura, sociální skupina (způsob života)

Uherek, Zdeněk : Badania nad miastem w Czechach. Podanie w kierunku antropologii miasta. [Výzkum města v Čechách. Proudění ve směru antropologie města.] – In:

Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 5–15.

Město jako symbol dávných tradic (pojednání o pracích Z. Wintera, A. Sedláčka a dalších autorů, přehled bibliografie – kdo se čím zabýval a kdy – od r. 1886 do r. 1992). Město jako jeviště současných sociálních konfrontací (Inocenc A. Bláha a jeho pojetí města – 1. pol. 20. století, společensko-urbanistická koncepce města v 20.–30. letech 20. století, česká sociologie města meziválečné avantgardy – funkcionalismus: K. Teige, K. Honzík, polemika konstruktivistů a funkcionalistů s klasickým historismem). Město jako životní prostor lidových vrstev (výzkumy a bádání – 40., 50. léta 20. století, problematika dělnické třídy, dále 50–90. léta). KL

Karpinska, Grazyna Ewa, Niewiadomska-Rudnicka, Maria: The City Milieus' Culture. Some Terminological Problems. [Kultura životních podmínek ve městě. Některé terminologické problémy.] – In: Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 17–22.

V r. 1970 zahájen systematický výzkum na ,Chair of Ethnology of Lodz University' – kultura pracovních podmínek v Lodži. Od r. 1985 pokračuje výzkum i v jiných městech v Polsku, v letech 1989–1991 – fotografie a dokumenty (tam znázorněn život dělníků a řemeslníků a vývoj průmyslu předválečného Polska od konce min. století do r. 1945). Pojmy: město, práce, služby... KL

Lukovska, Maria: The Industrial Patronate Settlement in Lodz over Cultural Change. [Průmyslový patronát usazování v Lodži během kulturních změn.] – In: Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 37–45.

Historie Lodže (od r. 1820 rozvoj průmyslu,

od r. 1850 industriálním městem, v r. 1870 ekonomický a industriální boom – od té doby se začínají stavět domy pro dělníky blízko továren). Tradiční kultura v patrnátu usazování – osidlování (od konce 19. století do zač. druhé světové války). Současné kulturní změny v usazování od r. 1939 do druhé světové války. Situace v 50.–80. letech našeho století. Usazování v letech 1990–1991. KL

Gerlich, Marian Grzegorz: Pozostalosci tradycyjných sposobów pojmowania przestrzeni – na przykładzie srodwisk plebejsko-miejskich woj. katowickiego.

[Zbytky tradičních způsobů chápání prostoru – na příkladu protřetí nižších vrstev katowické oblasti.] – In: Journal of Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 45–55. Empirická bádání uskutečněna v letech 1987–1994, Horní Slezsko. KL

Popelková, Katarína: Sociálne vzťahy mesta vo svetle udalostí rokov 1918–1939. – In: Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 56–66.

Studium minilokálních hospodářsko-sociálních poměrů a politického režimu v městě Skalici na severozápadním Slovensku (blízko českých hranic) v letech 1918–1939. Výzkum uskutečněn v letech 1990–1993. Obsahuje tři části: Město Skalice počátkem 20. století. Sociální vztahy ve Skalici v letech 1918–1939. Politika a sociální komunikace. KL

Vrzgulová, Monika: Makrosociálne zmeny na Slovensku a základné hodnoty živnostníkov – mesto Trenčín 1918–1948. – In: Journal of Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 67–78. Období Československé republiky –

1918–1938 – majetek, původ. Období Slovenské republiky – 1939–1945 – majetek, původ. Poválečný vývoj – 1945–1948 a hierarchie hodnot živnostníků po únoru 1948 – majetek, původ. KL

Milandou, Augustin-Marie: Type connu! Qui ne le connaît pas?.

[Známý! Kdo by ho neznal?.] – In: L'Homme. – Vol. 141, No. janv. – mars (1997), s. 119–130.

Autor konzského původu si všímá, že v afrických městech, jako je Brazzaville (Kongo, 600 tisíc obyvatel), je patrné odmítnutí jednoho z hlavních rysů velkoměstského života – anonymity. Konstatuje, že být „známý“, alespoň ve své čtvrti, když už ne v celém městě, s sebou přináší materiální a sociální výhody. Upozorňuje na skutečnost, že život ve městě není jenom anonymita uprostřed masy a je třeba nazírat jej v celé jeho diverzitě. Jeden z hlavních rysů afrického města lze podle něj vyjádřit slovy: „Žít znamená stát se známým.“ ČK

Navrátilová, Alexandra: Tradice brněnského měšťanstva a rozvoj národního vědomí.

– In: Folia ethnographica. – Vol. 31, (1997), s. 85–95.

Příspěvek poukazuje na tradiční projevy společenského a kulturního života měšťanských obyvatel v Brně koncem 18. a v průběhu 19. stol., které v sobě nesly národně uvědomovací snahy. Měšťanstvo představovalo vrstvu s výlučným postavením a až do přelomu 18. a 19. stol. k tomu přispívalo působení tradičních privilegií a podíl na utváření kulturního života města. Vztah českých měšťanských vrstev k lidovým tradicím byl v průběhu 19. stol. poznamenán probouzejícím se národním vědomím a úsilím prosazovat národní požadavky české části obyvatel Brna.

DM

Ovsec, Damjan J.: Segmenti meščanske identitete – Interdisciplinarna etnološka interpretacija.

[Segmenty identity městské střední třídy – interdisciplinární etnologická interpretace.] – In.: *Traditiones – Acta Instituti Ethnographiae Slovenorum*, Vol. 2, No. 26 (Ljubljana 1997) str. 211–221. *Anotace: Ve své stati se autor zabývá fenoménem městské střední třídy a její identity. Zkoumaným vzorkem je střední střída Lublaně mezi světovými válkami. Autor dochází k závěru, že klíčovým faktorem identity střední třídy byla rodina, protože měšťan této vrstvy společnosti byl v nejvyšší míře člověkem tradice. V závěru článku autor konstatuje ztrátu identity střední třídy a fakt, že tato nebyla včleněna do slovinského národního vědomí, což má za následek pokles sebedůvěry, kulturní povrchnost a potíže při včleňování do evropských struktur občanů nezávislého Slovinska.* JM

Mahoney, Martin a Michalek, Arthur: A Paradigm for Research Needs in the Next Millennium.

[Paradigma výzkumných potřeb v příštím tisíciletí.] – In.: *American Indian Culture and Research Journal*. – Vol. 22, No. 1 (1998), s. 155–169. *Autoři upozorňují na zvyšující se výskyt rakoviny mezi populací původních obyvatel. Většina Indiánů a původních obyvatel Aljašky dnes žije v městských aglomeracích, prošli procesem akulturace a změnami životního stylu. Prodloužila se průměrná délka jejich života a rakovina, která se mezi nimi vyskytovala ještě na začátku 20. století velmi zřídka, je u nich dnes bohužel častá. Autoři článku vybízejí k zavedení programu kontroly výskytu této nemoci u původních obyvatel. USA. Současnost.* ŠL

Schmidt, Doris: Von der ‚Klostertsuppe‘ zum ‚Essen auf Rädern‘. Zutr institutionalisierter Essenversorgung der Armen und sozial Benachteiligten in der Stadt Graz im 19.–20. Jh. [Od ‚klášterní polévky‘ k ‚jídlu na kolečkách‘. K institucionalizaci potravinového zabezpečení chudých a sociálně znevýhodněných v Grazu v 19. a 20. století] – In: *Zeitschrift für Volkskunde*. – Vol. 1 (1997), s.(...)

Referát o disertační práci, v níž se autorka na základě terénního výzkumu v Grazu zabývá historií a současným stavem zaobstarávání potřebných. Rozhovory s chudými, sociálními a charitativními pracovníky. HD

König, Gudrun M.: Eine Kulturgeschichte des Spazierganges. Spuren einer bürgerlichen Praktik zwischen 1780–1850.

[Kulturní dějiny procházek. Stopy jedné z občanských činností v letech 1780–1850.] – In: *Zeitschrift für Volkskunde*. – Vol. 1, (1998), s. 137–138. *Náhled do občanského života v 19. století: procházka jako forma sebeprojevení na veřejnosti. Literární, politické a společenské pozadí tohoto jevu. Procházka jako kulturní a estetický program.* HD

Beier, Rosemarie: Aufbau West Aufbau Ost. Die Planstädte Wolfsburg und Eisenhüttenstadt in der Nachkriegszeit.

[Výstavba na západě a na východě. Města Wolfsburg a Eisenhüttenstadt v poválečné době.] – In: *Zeitschrift für Volkskunde*. – Vol. 1, (1998), s. 141–143. *Badatelé z různých institucí se pokoušejí zdokumentovat poválečnou všednodenní historii rozděleného Německa na příkladech rozvoje dvou měst, která mají mode-*

lový charakter pro německou poválečnou urbanistiku a jsou typickými příklady specifického rozvoje daného státu a společnosti.

HD

Killy, Walther: Von Berlin bis Wandsbeck. Zwölf Kapitel deutschen Bürgerkultur um 1800.

[Z Berlína do Wandsbecku. Dvanáct kapitol o německé občanské kultuře kolem roku 1800.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, (1997), s. 295–297. Autor předkládá obraz o sociálním i všedním životě občanstva, přičemž čerpá ze současných výzkumů i literárně historických pramenů.

HD

Rauert, Matthias H.: Spinnweber und ‚Sportkameraden‘. Die Paternalistische Lebenswelt der Baumwollindustrie am Beispiel der Kumpers-Firmen in Rheine/Westfalen 1834–1955.

[Tkalci a ‚sportovní kamarádi‘. Paternalistický svět bavlnářského průmyslu na příkladě firem ve Vestfálsku v letech 1834–1955.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, (1998), s. 306–308. Autor rekonstruuje život a myšlenkový svět dělníků (sociální a náboženské zázemí, rodina, původ). Poukazuje na bipolárnost vztahu továrníci – dělníci.

HD

Ulbricht, Otto: Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit.

[O nevěstkách a krkavčích matkách. Ženská kriminalita v raném novověku.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, (1998), s. 323–325. Referát o práci, která obsahuje jedenáct příspěvků k ženské kriminalitě; přínosné pro dějiny sexuality, sociální dějiny, kriminologii, dějiny práva.

HD

Rodina. Rodinné obřady. Přechodové rituály.

Brabcová, Petra: Svatby v 18. století z hlediska církevních matrik.

– In: Český lid. – Vol. 85, No. 3 (1998), s. 257–262.

Srovnání obliby určitých dnů týdne a měsíců roku pro uzavírání sňatků v Brně (farnost sv. Petra a Pavla), ve vesnické obci Komíně a v Budyni nad Ohří. MM

Donnerstag, Božena: Dziecko we współczesnej światłochowickiej rodzinie robotniczej – analiza czterech wybranych zagadnień.

[Dítě v současné světlochowické rodině pracujících – analýza některých vybraných problémů.] – In: Journal of Urban Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 79–87.

Význam funkcí výchovných a společenských v životě rodiny. Dítě v současné rodině. Školní výchova. Příkazy, zákazy, narození, pohřby. Výzkum u 22 rodin. Światłochowice. 1993–4. KL

Silverman, D. A.: Dyngus Days & Koledy Nights: Folk Celebrations in Polish-American Communities.

[Dny Dyngusu (pomlázky) a noci koled: Lidové slavnosti v polskoamerických komunitách.] – In: New York Folklore. – Vol. 23, No. 1–4 (1997), s. 25–39.

Článek popisuje zvyky, které jsou spojeny s Vánoční nocí a Velikonočním pondělním v polskoamerické čtvrti ve městě Buffalo, ve státě New York. Tyto dva svátky, oslavované na veřejných prostranstvích, jsou dány do kontrastu s lépe známými, i když soukromými a rodinnými tradicemi Vánočního večera a Velikonoční neděle. OA

OA

Gerlich, Halina: 'Ryty przejścia' w perspektywie muzealnej. Omowienie wystawy 'Cykle ludzkiego życia – od narodzin do śmierci' – prezentowanej w muzeum historii Katowic – dotyczącej tradycji górnośląskiej kultury plebejsko-miejskiej. [Přechodové rituály' v muzeální perspektivě.

Pojednání výstavy Cyklus lidského života od narození do smrti – prezentované v muzeu historie Katowic – dokumentující tradici hornoslezské kultury u nižších městských vrstev.] – In: Journal of Ethnology. – Vol. 3, (1998), s. 88–93.

Horní Slezsko. Od konce 19. století – přes historické exkursy do 10. století. KL

Trh jako společenský jev

Kanef, Deema, Un jour au marché. [Jeden den na trhu.] – In: Ethnologie française, 4, (1998), s. 532–539
Návštěva jednoho trhu v severním Bulharsku a dva způsoby, jimiž se trhovci reprezentují. Rok 1997. CA

Mason, B. L. – Condon, E. M.: The New Age: Where Folklore and Cultural Studies Meet Retail and Belief. [New Age: Kde se folklór a kulturní studia setkávají s maloobchodem a vírou.] – In: New York Folklore. – Vol. 23, Nos 1–4 (1997), s. 65–88.

Článek využívá antropologických terénních technik při studiu kupujících a prodávajících výrobky New Age. Studie probíhala ve Westbury Doors, obchodu s produkty New Age ve městě St. John's na Newfoundlandu a vznikla v době 1. výročí vzniku tohoto obchodu. OA

Komunikace

Čmejková, Světa: Jazyk pro druhé pohlaví. – In: Český lid. Vol. 85, No. 3 (1998), s. 265–272.
Otázka rozdílného užívání jazyka muži a ženami v současné jazykové komunikaci. Revize patriarchálního modelu jazyka (názvy povolání, přechylování ženských jmen). Úloha a význam jazykových stereotypů v diskurzu o ženských a mužských společenských rolích. MM

Halászová, Věra: Norms of Apology depicted in Us.American and Japanese Literature on Manners and Etiquette. [Pravidla omluv v americké a japonské literatuře o způsobech chování a etiketě.] – In: International Journal of Intercultural Relations. – Vol. 22, No. 3, (1998), s. 251–276.

Mezikulturní srovnávání omluv v situacích, při nichž se omlouvá, a principů, podle nichž se omluvy vytvářejí. Japonci se omlouvají spíše za členy své referenční skupiny, kdežto Američané pouze za sebe. Jako důvod selhání uvádějí Japonci špatný charakter. Američané zdůrazňují upřímnost omluvy a důvodem selhání se nezbývají. HV

Waldinger Roger: The Language Of Work In An Immigrant Metropolis. [Pracovní jazyk ve velkoměstě přistěhovalců.] – In: Journal des anthropologues. – No. 72–73 (1998), s. 137–159.

Vliv přistěhovalců na dvojjazyčnost místních – Los Angeles – 90. léta. Anglicky psaný příspěvek se zabývá vzájemným jazykovým ovlivňováním ve městě s vysokým počtem přistěhovalců v rámci pracovního prostředí. Autor sledoval situaci počátkem devadesátých let a jeho výzkum

byl ovlivněn zkušeností z let osmdesátých. Sledoval tedy jednu vlnu přistěhovalců a jejich ovlivňování okolí a porovnával své výsledky s podobnými výzkumy ze Spojených států. Studie nezůstává na povrchu, ale pouští se i do rozboru tiskovin přistěhovalců. KN

Hergesell, Burkhard: Arbeitskulturen im Betrieb. Interethnische Beziehungen zwischen Produktionsarbeitern. Eine empirische Studie. [Pracovní kultury v závodě. Meziethnické vztahy dělníků ve výrobě. Empirická studie.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 1, (1997), s. (...)

Anotace: Jde o disertační práci, autor se zabývá meziethnickými vztahy (především komunikací) mezi dělníky v kovozpracující továrně. Velká část práce je věnována teoretické úvaze o metodické situaci badatele na terénním výzkumu. HD

Bazac, Laurent – Uherek, Zdeněk: Projekt Les Monts de la ville a český jazykový prostor. – In: Cergo. – Vol. 2, (1998), s. 24–27.

Informace o projektu, jehož cílem je studium lexikálních systémů k pojmenování města a jeho teorií v různých jazycích. FP

Mania, Thomas: „Weisste was – 'nen Schnaps?“ Die Gaststätte als Kommunikationszentrum.

[Hostinec jako komunikační centrum.] In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, (1998), s. 318–320.

Referát o disertační práci – národopisně-empirický výzkum hostinců. Autor se věnuje tématu pohostinství a jejich typickým komunikačním strukturám. HD

Vizuální antropologie, fotodokumentace

Vrzgulová, Monika: K interpretácii života stredných vrstiev na zobrazeniach mesta (Trenčín, 1918–1938). – In: Slovenský národopis. – Vol. 46, No. 1 (1998), s. 60–74.

Fotografie – zdroje, se kterými pracují slovenští etnologové, slouží jako neměnný zdroj informací o určité společnosti v dané historické době. Slouží jako doplněk k předcházejícímu zkoumání jiných zdrojů. Hodnota fotografií zůstává v čase nezměněna. Pro jejich dobrý výklad musíme znát okolnosti, za kterých byly vytvořeny, důvod, proč byly vytvořeny. Autorka se pokouší ukázat možnosti dekodování fotografií na konkrétních obrázcích. KJ

Jamin, Jean: Rapprocher un jour un mur et un regard. [Prohlédnout si jednou zeď.] – In: L'Homme.

– Vol. 141, No. janv. – mars (1997), s. 145–150.

Autor upozorňuje na dvě knihy fotografa Jeana Mounicqy doplněné komentářem etnografa Marca Augého Paris retraversé (Paris, Imprimerie nationale 1992) a Paris ouvert (Paris, Imprimerie nationale 1995). Vyzdvihuje nevšední úhel pohledu, který snímky předkládají, a tím ukazují Paříž v novém světle. Mounicqovy fotografie hodnotí jako významný přínos pro vizuální antropologii města, který si zaslouží hlubší antropologickou reflexi. ČK

Etnomuzikologie

Haidová, Gerlinde & Hemeteková, Ursula: Urbánne hudobné štýle v Európe. – In: Slovenský národopis. – Vol. 46, No. 1 (1998), s. 28–41.

Studie pojednává o městských hudebních stylech v Evropě, kterými se zabývá etnomuzikologie: městská folková hudba v historickém procesu, „druhá existence“ folklóru, vliv fenoménu migrace a multikulturalnosti, přehled městských hudebních stylů „od Albánie po Portugalsko“.

Urbanismus

Prokop, Radim: K některým otázkám prostorové a funkční struktury ostravského regionu.

– In: Slezský sborník. – Vol. 96, No. 1 (1998), s. 1–11.

Vymezení ostravského regionu, jeho sídelní i funkční struktura, hlavní znaky urbanizace regionu v 2. polovině 19. století a zvláště po r. 1950 (demografické, průmyslové změny, změny vzhledu krajiny, apod.), ostravský region v současnosti a možnosti restrukturalizace spojené s novou úlohou pohraničních měst. ZH

Stiewe, Heinrich: Hausbau und Sozialstruktur einer niederdeutschen Kleinstadt. Blomberg zwischen 1450–1870. [Stavební

vývoj a sociální struktura jednoho dolnoněmeckého maloměsta. Blomberg v letech 1450–1870.] – In: Zeitschrift für Volkskunde. – Vol. 2, 1998, s. 301–304. Autor se na základě stavebně historického výzkumu snaží vysledovat vývoj maloměsta Blombergu, ve vztahu k větším městům východního Vestfálska i k obecnému stavitelství v kraji. HD

Muzea – muzeologie

Langhammerová, Jiřina: Obnova Národopisného muzea v Praze. –

In: Národopisný věstník. – Vol. XIV., No. 56 (1997), s. 39.

Národopisná společnost a Folklorní sdružení ČR sepsaly v dubnu 1998 petici za obnovení Národopisného muzea v Praze, adresovanou oběma komorám Parlamentu. Důvodem k sepsání petice byl stále odkládaný problém obnovy muzea a snaha o zachování muzea jako celku. Praha i zahraniční návštěvníci postrádají stálou národopisnou expozici. Cílem petice měl být převod Letohrádku z majetku města Prahy na Národní muzeum. JR

Guida, Marilyn : Museums and California Indians : Contemporary Issues. [Muzea a kalifornští

Indiáni : Současné otázky.] – In: American Indian Culture and Research Journal. – Vol. 21, No. 3 (1997), s. 163–181.

Pokus shrnout historii muzeí a jejich zacházení s původními kulturami. Reflexe nové otevřenosti, mnoha muzeí v Kalifornii, která zohledňují pohled původních obyvatel. Článek shrnuje otázky důležité z hlediska budoucnosti vztahů mezi muzei a Indiány. Spoluprací mohou muzea a původní obyvatelé vyvinout nový pohled na muzeologii, v němž skutečnost kulturní rozdílnosti nebude překážkou, ale otevřenou možností vzájemného porozumění a respektování se. USA současnost. ŠL

Ed. Kateřina Klápřtová,
autorský tým:

CA Cívínová Andrea
DM Dvořáková Markéta
HV Halúszová Věra
HD Hromádková Dagmar
JM Jakoubek Marek
JR Junková Raulana

KA Kavínová Alice
KN Klučarová Nada
KJ Kuncová Jana
KJi Kústová Jiřina
KL Kvízová Lucie
MM Moravcová Mirjam

OA Ondrouchová Alice
ŠL Škodová Lenka
ŠM Šmídová Michaela
TM Turková Miloslava
ZH Zapletalíková Hana

Redakční rada: V. Halaszová, J. Kadeřábková, J. Kandert, K. Klápštová, J. Kraus, M. Moravcová, Z. Pinc, J. Rychlík, F. Schindler, B. Soukupová, A. Svoboda, M. Turková, L. Tyllner, F. Vrhel

Vedoucí redaktor: Mirijam Moravcová
Výkonný redaktor: Eva Havelková
Obálka a grafická úprava: Aleš Svoboda
Adresa redakce: Legerova 63, 120 00 Praha 2

Vydává: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze
Publikace vychází ve spolupráci s Občanským sdružením pro výzkum etnických, národnostních a sociálních otázek ETNOS

Nakladatel: SOFIS, Sdružení pro humanitní výchovu a zdělávání, Legerova 63, 120 00 Praha 2

Sazba: YCM studio **Tisk:** Tiskárna Ředina

Toto číslo revue Lidé města vychází za finanční podpory Grantové agentury České republiky (grant č. 404/98/1117). Redakce za tuto podporu děkuje.

ISSN 1212-8112

Na zadní straně obálky: Řecká strava - úprava jehněčího masa; Eiffelova věž v noci

---

